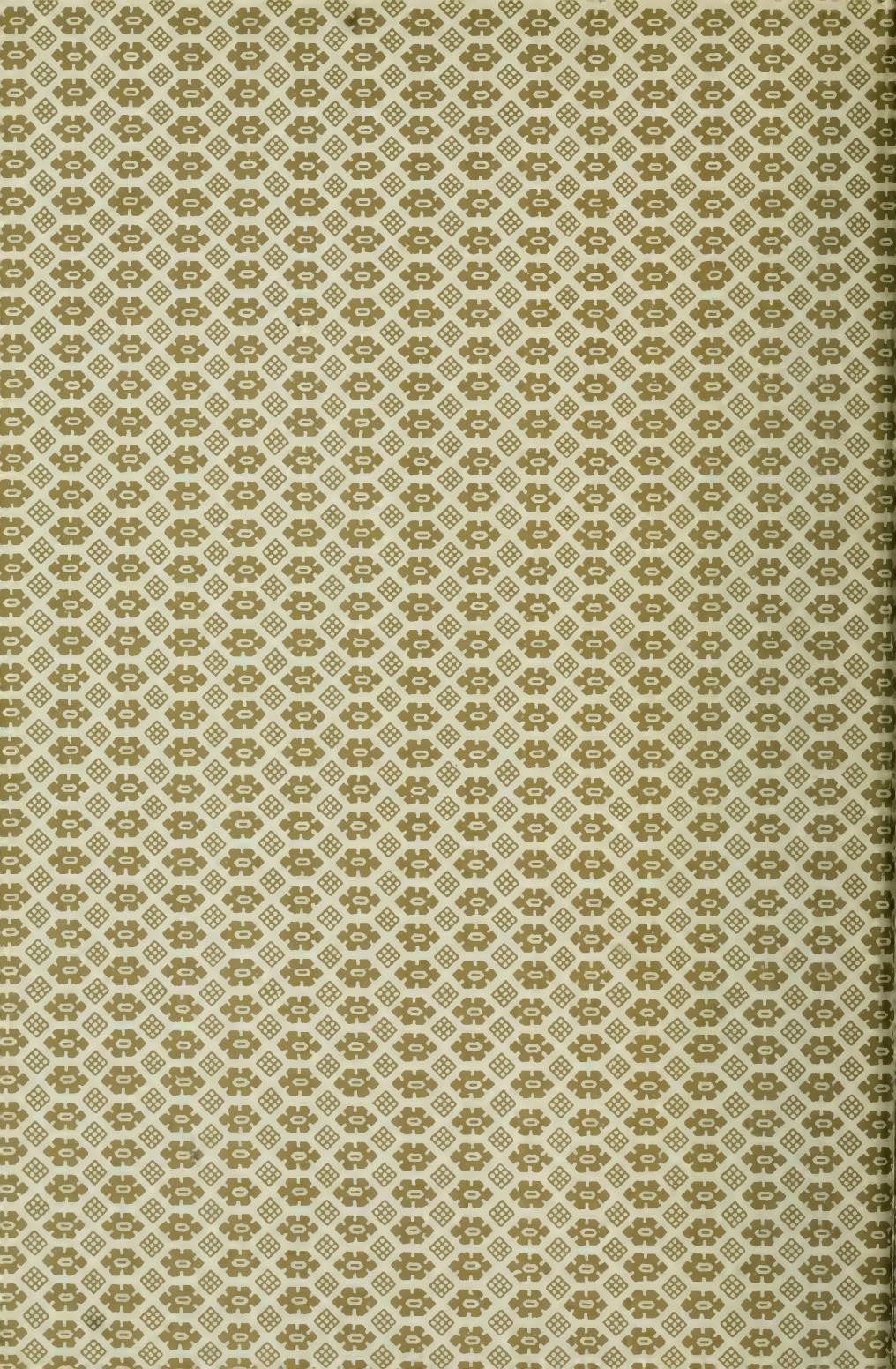
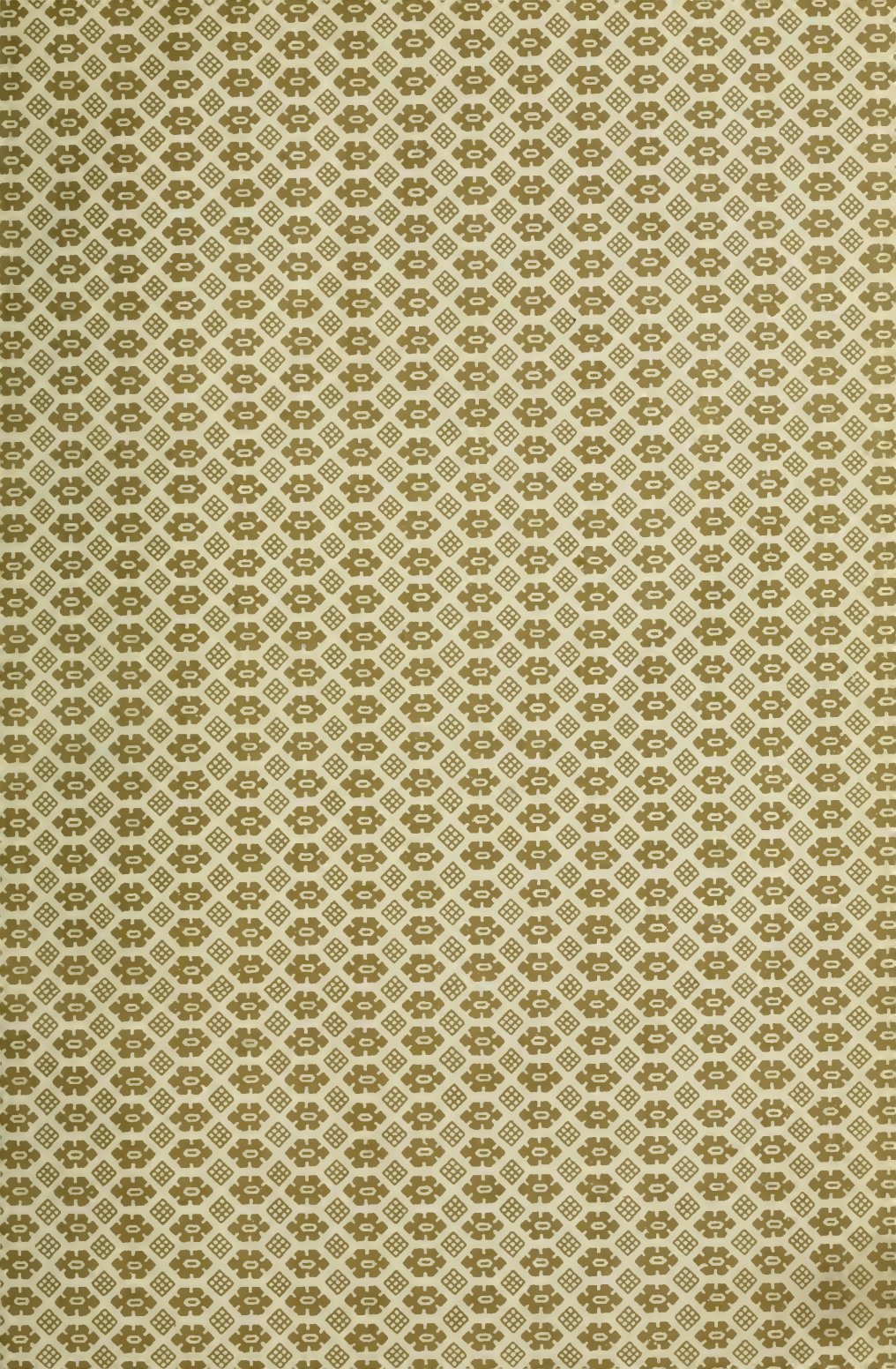

3 1761 08121311 8

2/2/2

OROSZORSZÁG ÉS HAZÁNK.

IRTA

DR THALLÓCZY LAJOS.

A szöveg közé nyomott 41 képpel, rajzolta Dörre Tivadar.

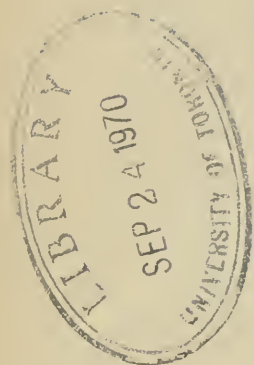
A M. K. FÖLDMIVELÉS-, IPAR- ÉS KERESKEDELEMÜGYI MINISTERIUM
TÁMOGATÁSÁVAL.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA

1884.

DB
926
K9T5

ELŐSZÓ.

Egy tatár közmondás azt tartja: »Hogy mi történik faludban, az után a szomszéd faluban tudakozódjál; hogy mi történik házaznál, azt szomszédodtól kérdezd.« Az utazó és országokat vizsgáló bizonyára megérti, hogy sok igazság rejlik e mondásban. Korunkban már nemcsak a szomszéd meg a határos falubeliek véleményét tudjuk meg; jó igyekezettel megtanulhatjuk azt is, a mit messzebb való szomszédaink beszélnek felőlünk. Ebből aztán nem csak azt látjuk, hogy mi történik házuknál, de azt is: mit akar a szomszéd, hogy történjék.

Nekünk magyaroknak egyik legfontosabb szomszédunk az orosz. Oroszországról s társadalmáról magyar nyelven soha eleget nem írhatunk. Legyen az történelmi, legyen politikai, legyen gazdasági vagy irodalmi tárgyú. Ez ország viszonyait nekünk áll első sorban érdekünkben, hogy alaposan megismerjük. A német elem politikai látomásai közt a szláv-oroszszal való világharcz áll első sorban évek óta napirenden; az angol, az Indiára és kelet-ázsiai hatalmi körre vetett sötét árnyat szemléli az oroszban; mindkét küzdelem azonban nem érinti a fajok létezésének kérdését. Magyarországra nézve Oroszország fejlődése és politikai törekvései egy oly ismeretlent jelképeznek, melynek megoldása a fajbeli létezés egyenletét szabályozza.

A német és angol irodalom számos elsőrangú művel dicsekedhetik az Oroszországot ismertető munkálatok közt. A németek közül; Roskosny, Thun Alfons, Matthaei Frigyes kivált közgazdasági irányú műveiket kell említenünk, D. Mackenzie Wallace »Russia« czinnű kiváló munkája jeles magyar fordításban nálunk is közkézen forog, Leroy-Beaulieu nagy munkája nem rég jelent meg. Minde művek részint hosszas kutatások eredményei, részint nagy költséggel szerzett adatok alapján készültek. Magyar nyelven Oroszországról könyv alakjában keveset írtak. Főlemlíthetem Kállaynak jeles tanulmányát, Geléri Mórnak ipari vázlatait. Jelen munka egyévi oroszországi tartózkodás és egyévi tanulmány gyümölcse. Távolról sem szándékozom Oroszország összes viszonyait felölelni, más erő kellene e nem bírodalom, de egész kis világ jellemzésére. Hű és — hangsúlyozom — pártatlan képe akar ez lenni annak, a mit egy elfogulatlan magyar ember Oroszországban látott, hallott és tapasztalt. A magyar közvélemény Oroszországról — a mi igen természetes is, — nem nagyon kedvező. Irtóztató nálunk a félelem a hosszú lándzsás kozákoktól. Igen sokan emlékeznek még 1848-ból, ez étvágyuk kielégítésében határt nem ismerő muszka csapatokra s még sokan indokolatlanul remegnek a lengyel sorsra való jutástól, mások ismét paczkázva dobálják az érez-kolossus agyaglábaait.

Egy könyv nem fogja eloszlatni a sok halvéleményt, de a kísérlet talán alaposabb tanulmányokra fog kedvet ébresztetni. Ez a munka ezélja. Tárgyalásunkban a gazdasági és ipari viszonyokra voltunk tekintettel s azon viszonyok taglalására, melyek Oroszország és hazánk párhuzamos fejlődésében a jövőre nézve érdekekkel bírnak. Ez okból itt-ott történelmi és

statistikai adatok alapján az analog magyar viszonyok is vannak érintve s súly van fektetve az orosz gabonaversenyre is, mely Magyarországot közvetlenebbül érdekli, mint a moszkvai szláv bizottság. Nem tartám érdektelennek a közönségre nézve, hogy azon benyomásokat is közöljem, melyeket az egyes orosz városok és vidékekről röpke módra papírra tettem. E czikkeket Dörre Tivadar jeles rajzolónk volt szíves illustrálni.

Utazásom leginkább Oroszország déli vidékeire terjeszkedett. Hosszabb ideig időztem Odessában, Kiewben, Moszkvában, huzamosabb időt töltvén a kiállításon. Bejártam a Volga vidékeit. Kirándulásokat tettem ázsiai Oroszországba. Bejártam a Kaukazust és a Krimet. Hogy ez utat megtehettem, első sorban b. Kemény Gábor akkori m. kir. kereskedelmi miniszter urnak köszönhetem, ki ez utamban tényleg segélyezett és köszönhetem Matlekovics államtitkár urnak, ki e munka megjelenését lehetővé tette. Nagy hálával tartozom Schmierer Gyula és Herich Károly kereskedelmi miniszteri osztálytanácsos uraknak, továbbá Szalay Péter osztálytanácsos ur tisztelet barátomnak szíves ajánlataiért, a budapesti Fischl ezégnek; Rabinovics Sándor odessai nagykereskedőnek; Exlbirth szállítmányi üzlettulajdonosnak; Rafolovits moszkvai kiállítási biztosnak; Ruby Miroszlávnak s végezetül Burián István moszkvai konzul urnak és Sponer Béla tisztelet barátainak, kik szíves támogatásukért fogadják e helytt is köszönetemet.

Megjegyzem, hogy e mű III. fejezetében igyekeztem a magyar jobbágyfelszabadításnak is következeit egy kis képen feltűntetni. Az ide vágó úrbéri kárpótási s földtchermentesítési adatokat s felvilágosításokat

Hajós János belügymin. tanácsos, Krizsik Sándor és Kraft Ede min. titkár uraknak köszönöm. Itt-ott közvetlen adatok alapján az ország egyes vidékeinek közgazdasági állapotára utalok, mintegy párhuzamban Nagy-Oroszországgal; mondanom sem kell, hogy az sokhelytt vázaltszerű, de az elmondottak után találjon mentségre az igyekezet.

Budapesten, 1883. november havában,

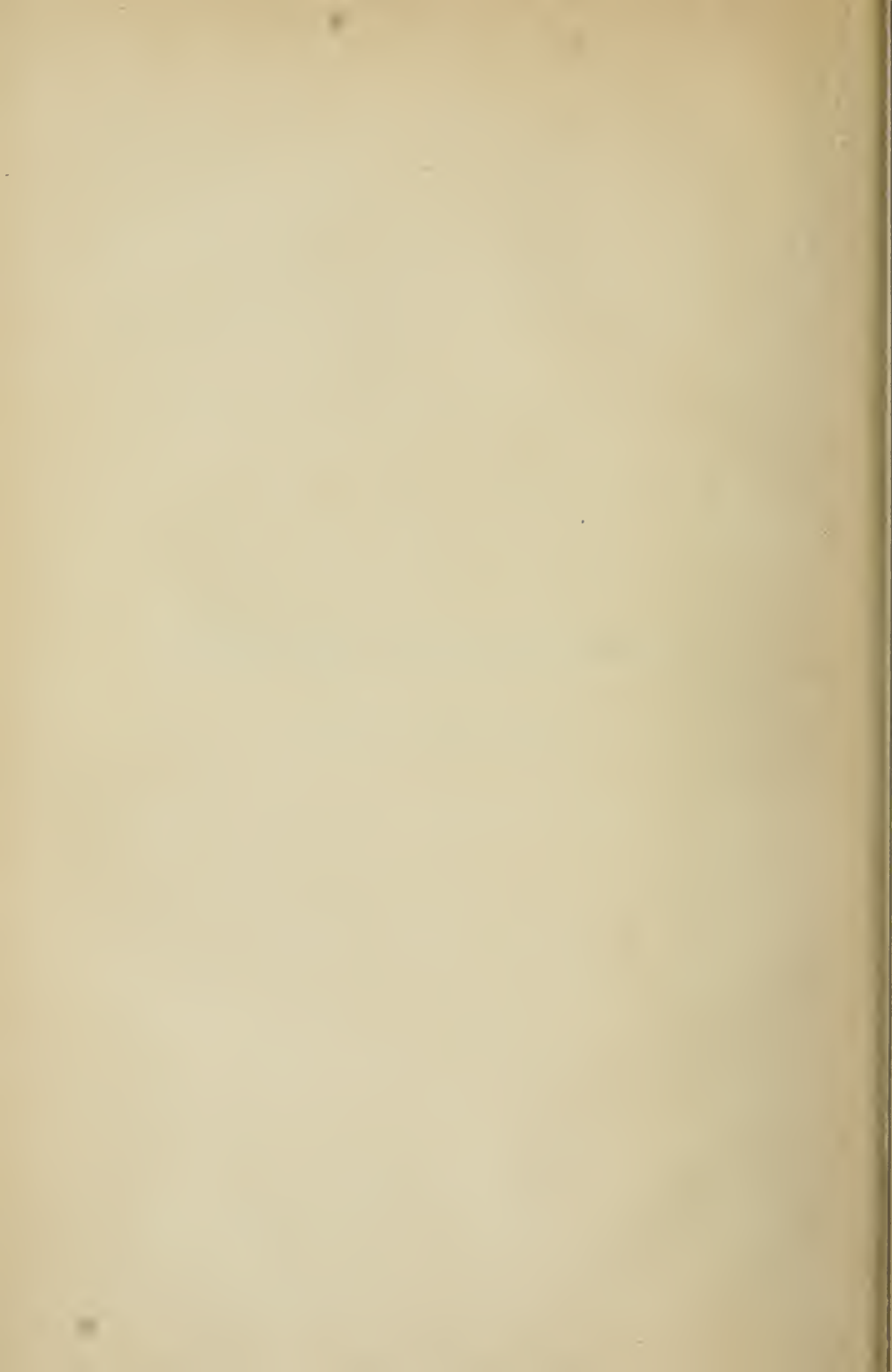
a szerző.

I.

OROSZORSZÁG S HAZÁNK

A MÚLTBAN S MOST.

Oroszország nagyságának alapját akkor vetette meg, mikor Magyarországa bomladozik. A XV. században a moszkvai fejedelemség a tatárdúlta orosz kisebb fejedelemségek középpontjává fejlődik, a XVI. században czárrá lesz a moszkvai fővajda. A XV. század második felében Hunyadi Mátyás király közép-európai birodalommal emeli Magyarországot, halála után felbomlik a nagyszerű alkotás, a XVI. század első felében ugyancsak, mint Oroszország a XIII. században khánok alá, török kézre kerül. S mikor hazánk területe a Habsburg jogar alatt egyesítve, megszabadul törökjeitől s kimerülve, elmaradva, politikailag elnyomva II. Rákóczi Ferencz alatt felkél, éjszakra az oroszok legnagyobb czárja Péter alapítja meg népe világhuralmát. Elmúlt az éjszakai nagy háború, meggyöngyült Franciaország, Magyarország megbékélt, de a szathmári béke után Magyarország, minden külön állást biztosító alaptörvény daczára, az európai diplomácia szemében csak közvetett tényező azon országhalmazatban, mely a Habsburgokat uralá.

III. Iván Vasziljevics moszkvai fejedelem barátságát keresi Hunyadi Mátyásnak 1488 s 1489-ben *); Lengyelország ellen hazánknak Oroszország volt szövetségese. A történelem úgy akarta, hogy a lengyelek legkiválóbb oroszverője: egy magyar, Báthory István legyen. Hagyjuk meg a történelem egyik nyílt kérdésének, hogy egy erőteljes lengyel állam ugyanazt a rokonszenvet ébresztette volna hazánkban, mint a bukott, orosz megdúlta confederatio?

Tényleges összeköttetés magyarok és oroszok között 1711 és 1712-ben állott fenn. Nagy Péter éjszakai hadjárata végső évébe a magyar menekültek: Rákóczi fejedelem és Bercsényi Miklós

---

*) A követ-jelentések, I. Századok 1879. évf. 239 - 249. lapokon, Géresi Kálmán közlése.

keze is beléjátszik.*) Könyvet lehetne írni Beresényi genialis diplomaciai sakkhúzásiról és terveiről, de az egyetlen positiv eredmény csak Nagy-Péter személyes jóindulata a fejedelem személye iránt, kit 1717 tavaszán Párisban is meglátogatott s biztatott. Ez időben Rákóczi hadai közül pár százan orosz szolgálatban is állanak, ez a magyar ügy nem tartóztatta fel a nagy czárt keleti törekvéseiben egy perczig sem. A passaroviczi béke 1718-ban Austriának csak előnyöket biztosított s Nagy-Péter 1720-ban a meggyöngült törököt reá nézve előnyös békeváltoztatásra bírta. Csalóka fénynek maradt francia, mint muszka biztatás egyaránt.

A török hódoltságnak a magyarságra nézve kártékony hatása az ethnographicus viszonyok teljes felforgatásában áll. A magyar délvidék elnéptelenedett, lakosait elhűszolták, s 1690-ben egy új, egy orthodox népséggel gyarapodtunk, eszerében a hajdan magyar lakosságért. Nyert-e velök a magyarság, arra felel a történelem s a máig is fennálló idegenkedés magyar és déli szláv elem között. A XVIII. század folyamában gyöngül Törökország s felbomlik Lengyelország. II. József halála után Austria leghívebb szomszédja Törökországnak, Oroszország meg következetes ellensége a »kereszténység nevében«.

A jelen századig, kivéve Árpád kiewi inkább ruthen harczeit s az Árpád-házbeli dynasticus viszályokat a magyarság harcban nem állott az oroszszal. Az 1849-iki harcok képezik azt a határt, melynél a magyarság létérdeke szemben látta magát a moszkva törekvésekkel. Oroszország keleti törekvései közepette sohasem téveszté szem elől azon más nyelvű elemeknek érdekkörébe vonását, melyeknek Magyarország, mint *magyar* statusnak, létezőse szállka a szemökben. Magyarország közvéleménye ösztönszerűleg gonddal nézi a keleten alakuló, szétágazó

---

*) Archivum Rákóczianum VII, VIII. kötet székesi gr. Beresényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704—1712. IV. kötet. Székesi gr. Beresényi Miklós leveles könyvei s más emlékezetreméltó iratai. 1705—1711. Közli Thaly Kálmán. E gazdag gyűjtemény mellett Fiedler régebbi kiadványa: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczys und seiner Verbindungen mit dem Auslande. 1855. s 1855. I, II. k. említjük, mint a melyekből, valamint a Moszkvában őrzött régi orosz külügym. levéltár (1800-ig) adataiból a magyar emigrációnak ezen internacionális fontosságú működése megírandó lenne.

szláv-orosz világot. Mint minden kis faj, a magyarság is megérzi már eleve az ellenséges lüktetést s kiválólag érdekében áll tudnia, hogyan gondolkoznak felőle azok, kikkel egyik gyászos harezát megvívta.

Az orosz nemzet, mint ilyen, három különböző tagozatból áll. Első helyen a hivatalos és szent Oroszország; élén: a császár, ki minden közpolitikai actionak középpontja, éltető eleme. Másod sorban áll a soi disant intelligens elem, mely mást akar, mint a hivatalos állam s a harmadik helyet a kormányzott lelkek milliói: a nép foglalja el.

A »hivatalos« Oroszország csak az osztrák-magyar monarchiát ismeri; nemzeti tekintetekre nem ad semmit, irataiban loyális majdnem a lehetetlenségig. Nem is lenne vele semmi baj, ha a »hivatalos« és »nem hivatalos« köröket, daczára széthuzó törekvéseiknek, sok esetben az opportunitás medre nem kötné össze.

Az orosz nép a maga valójában, úgy a nyugati kis oroszokat s a dél-oroszországi telepeseket tekintve: jó lelkű, aránylag igyekező, kiválóan engedelmes s így csodálatosan fegyelmezhető. önálló actiora nem képes. vállalataiban, bár tanulékony, de erélytelen, részegségre hajló faj. Politikai tudata csak a mesélgetés határáig terjed, localis hazafisága legföljebb a vidékéhez, családjához való ragaszkodásban tűnik ki. A világ neki Oroszország; álmainak netovábbja a fehér város: Moszkva, a szent Kiew s ha mint gárdista Pétervárra került, a Néva-parti Páris. Ő csak oroszot ismer, urát hallja francziául beszélni, tudja, mert köztök lakik, hogy van nemcsak német is, s a hol ez megveti a lábát, ott nagyobb a jóllét, tehát rosszabb szemmel nézi. Ez irigység természetes folyománya annak a psychologicus viszonynak ami okos és ostoba, szegény és gazdag, szorgalmas és renyhe közt fennállani szokott. Az igaz orosz fanatikus live egyházának, valóságos keresztény mozlim, de papja, indolens; úgy bánnak népével, a hogy érdeke kívánja, pénzért tág tért nyit más vallásuaknak is. Ez az ok, a miért ez a par excellence »oroszhitű« állam mégis a legtöbb felekezettel dicsekedhetik. A vallás ugyancsak nemzetiségbeli fogalmat is jelent s bár a birodalom többi nemzetiségei között

akárhány politikailag az orosznál is fanaticusabb egyén akad, csak az orosz vallás minősít igaz oroszszá. A lengyelt katolicus hite tartja meg nemzetiségében, civilisatioja — ellentétben a byzantino-szláv orosz culturával — latin alapon nyugszik. Hitért, más színezetű eszejárásiért gyűlölik a lengyelt, de nem fajáért. S ez a lengyel gyűlölet is csak az intelligens és hivatalos körök csinálnánya, a nép maga türi maga közt, sőt számos helyen lengyel dominál rajta. Az a ruthen jobbágy, kit a lengyel úr Vörös-Oroszországban, Podoliában, s Volhyniában hite miatt üldözött, sanyargatott: most, mikor az üldözöbül üldözötté vált a lengyel elem, esodálatos szívóssággal ragaszkodik régi uraihoz.

A külső nemzetek között a franczián s az angolon kívül alig ismer mást az orosz nép. A francia *gouvernanteok*, tánczmesterek, kik főuri családoknál képviselik a nyugati civilisatiót, képezik ez irányban a nép ítéletének anyagát. Mondani sem kell, hogy úgy az alsóbb, mint a felsőbb körökben rendkívül élénk a *sympathia* minden iránt, ami francia. Nem lévén közvetlen érdekösszeütközés a két nemzet között, a franczia nyelv s a pezsgő nemzetközisége elég összekötő kapocsúl szolgálhat.

Az angolt csak a tengerpart mentében s mint *touristát* ismerik s ellentétben a pontos takarékoszágu némettel, becsülik. Az az érdekellentét, mely az orosz és angol közép-ázsiai előnyomulásnál fennforog, meg van ugyan, kifejezést is nyert Fadejew s pártja nyilatkozataiban, röpiratokban, de ellenszenvről, mely a népben gyökeredzenék, szó sincsen; brochure-gyűlölet az egész orosz anglophágia, melynek az a következménye, hogy az oroszok immár nagy mértékben angolul kezdenek tanulni.

Vázlatunk sorában láttuk, hogy az orosz nép *sympathiái* s *antipathiái* a vagyon és vallás szempontja szerint alakulnak. Mi magyarokul s Magyarország az orosz nép előtt sokkal kevésbé vagyunk ismereteseek, semhogy az oroszszágnak rólunk rokonvagy ellenszenves fogalmai volnának. A galicziai határon tudnak Ausztriáról, hallanak rólunk is egynémit, de a nép zöme létezésünket, sokkal kevésbé állítólagos testvéreiet: a ruthenekét, tótokét sem tudja. Van igen is az orosz kiszolgált katonaság között számos olyan, ki az 1849-iki hadjáratot végigharcolta; ezek a magyaroknak csak jó hírét terjesztették, s vannak írni-olvasni tudók.

kik az 1878-iki orosz lapok jellemzései nyomán a törökökkel egyvivásu, keresztényeket elnyomó barbár nemzetnek, kegyetlen nagy fajnak tartanak minket. Az orosz lapok irtózatossá, nagyzó jellemzéseikkel legalább azt a jó szolgálatot tették meg nekünk, hogy sokkal nagyobb s erősebb népnek tartanak künn minket, mint tán saját édes tulzóink itthon. Akad tehát az újabb generatio közt, az alsóbb néposztályokban, városi elem közt is olyan, ki magyarokról ha beszél: vallása elnyomóit látja bennök. Nemzeti-ségi, nyelvi agitatioval azonban nem sokra megyünk az orosznál, soha sem bánta volna, ha bolgár s szerb »testvérei« törökül dicsérték volna az istent; de most a hit a vjera volt szóban. Sőt a nép sympathiait tekintve, a moszkovita az ő tatár vérvegyületével, keleties vidéken lakásával, sokkalta közelébb áll a törökhöz, mint éjszaki vagy déli szlávtörzsbeli rokon népei. Kunyhókban, korcsmákban és lebujokban a czár, Skobelew és Szt-Miklós arczképei közt ott láthatjuk az Osman basáét, kit katonástúl bálványoz a moszkovitaság.

Nyelvkényszerről, magyarizálásról s több efféléről, mi az oroszoknál maguk dolgát illetőleg, magától értetődő eljárás, csak a sajtó s a pánszláv-párt tud és ír: a népet csakis a vallástüldözésre való hivatkozással lehet *nézetre* birni. Ez a fő ok, miért igyekszik a hivatalos és művelt Oroszország solidaritást hozni létre a görög-keleti egyházak között. Még így sem sikerült céljok, nem legalább a magyarokat illetőleg; mint említém, akad roszakaratú piszkolódó egyén, — de hol s mely nemzetnél ne akadna? — ki nemzetünket szidalmazza, azonban általános magyar gyűlöletről, a hogy mi képzelni, sajtónk pedig közvetett forrásból hírdetgetni szokta, szó sincsen.

Nemzetünknek egyik jellemvonása, hogy némely specíficus, lovagias sajátsága érdekes szint kölcsönöz a fajnak. Ebből fejthető meg, hogy Európában akárhány úgynevezett hungaroman akad, ki hallomás vagy olvasás után rajong érettünk. Természetesen e rajongás nem egyéb, mint ha pl. Cooper indiánjaiért rajongunk s ez politikai tekintetben számba sem jön. Oroszországban társaságokban középiskolába járó fiúkat kérdeztem: ismerik-e Magyarországot? Moszkvában egy előkelő családból származó ifjú azt felel: tanárunk mindig csak a magyarokról beszél, jobban szereti őket, mint az oroszokat. Kitiűnt, hogy e tanár egy

1849-ben Magyarországon vitézkedett ezredesnek a fia. Odessában egy másik gyermek viszont megvallá, hogy tanárától csak roszt hallott a magyarokról. E tanár egy magyarországi ruthen ex-kispap, ki szülőföldje hírért így plántálja át az orosz fiatal sarjadékba.

Számos ily esetet tudnék felhozni, melyből kitűnik, hogy az igaz orosz, ki maga látta országunkat: elfogulatlanúl, mondhatni sympathiával nyilatkozik rólunk; míg szerb, ruthen, tót, horvát s oláh muszka földre kerülő renegát földieink rágalmazással, elke-seredett piszkolódással igyekeznek érdemekre szert tenni.

A magyar államot elvégre néhány pribéknek árulása, avagy az orosz *közhangulat* egy felekezete nem dönti meg, de megakadályoznia mindig lehet azt, hogy a magyar állameszmével ellentétes ideák nálunk gyökeredzhessenek s tenyészsenek.

Ha e politikai tekintet az egyetlen kapocs volna csak, mely Oroszország ismeretét feltételezi, ennek a feladatnak arra hivatottak hamar megfelelnének. De ismernünk kell az őstermelő Oroszországot, ismernünk a társadalmat, s ismernünk azt a nagykereskedő Russiát, mely az egész világot öleli át összeköttetéseivel. Ez a következő fejezetek célja.

II.

VÁZLATOK

AZ OROSZ PUBLICISTIKA KÖRÉBŐL.

A napi- és időszaki sajtónak Oroszországban, különösen az ötvenes évek óta, egészen különleges és figyelemreméltó szerep jutott. A hirlapirodalom az irodalmi tevékenység egyéb alakjait úgyszólván fölemésztette. Az utolsó 25 esztendő alatt az új könyvek száma, főkép az eredeti műveké, mindinkább apadt, az ujságok és szemléké nőttön-nőtt.

Ezen tüneménynek legalább két okával érdekes itt foglalkoznunk.

Mióta Oroszországban, a nyugoti szokások és eszmék beözönlése folytán, a szellemi élet is lendületnek indult, két stádiumát különböztethetjük meg az oroszországi intelligencia vajudásainak. II. Katalin uralkodása alatt érte el tetőpontját az idegen eszmék, idegen irodalmi terményeknek idegen nyelven való ápolása. Hogy az encyclopaedisták irányát látjuk akkor Oroszországban elterjedve s Katalin császárnőt magát, buzgó levelezésben Voltaire-ral, annak semmi öntudatos választás vagy előszereget az oka, hanem pusztán az a körülmény, hogy ugyanakkor azok az eszmék járták Nyugat-Európában, azok voltak a legujabbak és legdivatosabbak.

Egynéhány évtizeddel később megváltozik a kép. A külföldi remekművek hatása telhetséges, sőt java részben lángeszű férfiakra, megszülte az orosz irodalmat, természetesen csak azon szűk körben, melyhez ama hatás, a műveltség csekély elterjedtsége mellett férhetett. Azért századunk első három évtizedében az orosz szépirodalom művelése majdnem kizárólagos kiváltsága ma-

radt a pétervári és moszkvai előkelő világ egyes tagjainak. Sőt még a negyvenes években is nagyrészt aristokratikus salonok képezték az íróvilág társas középpontjait, a hol az orosz irodalom ismét az idő szelleme szerint Chateaubriand és Beranger, Schiller és Lord Byron ihlete alatt állott és fejlődött. Az időszaki irodalom is azon körökben vette kezdetét. Ott indult meg a rég megszűnt »Szovremennik« és a még most is virágzó »Otecsestvenija Zapiszki«.

A »Szovremennik« ezelőtt húsz évvel nagy hatalom vala. Több előfizetője volt mint valamennyi többi orosz revuenek. Utolsó kiadója Nekrassow volt, költő és aesthetikus. Jellemére nézve aristocrata és plebejus volt egy személyben. Szerette az aristocratiát bűneivel, velők mulatott, de mégis a néppel tartott. Lelke e folyóiratnak a Siberiába száműzött kritikus Csernyisevszky vala, a pétervári ifjúság feje, a jövőndő orosz forradalom Robespierreje. Fanaticus materialista, ki irataiban, czikkeiben élesen kitünteté irányát. Megvolt az a sajátossága, hogy magához vonzotta, lebilincselte mindazokat, kik hallgattak szavára. A »Szovremennik« megszűnt ugyan, de cikkeinek szikrái fogékony lelkekre találtak.

Közben a műveltség is tágabb körben kezdett terjedni s az irodalom ápolókat találni az alig szervezkedő középosztályban. Az ezen társas-rétegből eredő írók eleinte az aristokratikus mérvadó körökhöz iparkodtak ugyan símulni, de nem sokára megszülemlett bennök az önértzet s ellentétbe helyezkednek az előkelő írókkal. Csakhamar szélsőségbe esve, ezen ellentétet külsőségekben is iparkodtak kifejezni. Mosdatlanság, pórias modor és rossz ízlés: a keletkező irány ismertető jelei. Pétervárnak első befolyásos napi lapja, a »Szeveknaja Pesela« képviseli ezt az új irányt.

Ezzel megérkeztünk az orosz irodalomnak egy nagy fordulópontjához. A műveltség irodalmi és tudományos irányban mind szélesebb rétegekbe terjed s annál fogva mind democratikusabb alakot ölt. Valóságos irodalmi láz fogja el a középosztálynak most már nagyszámú intelligentiáját, mely az előbbi kiváltságos muzsakultushoz csak annyiban hasonlít, hogy most sincs ideje méríteni az orosz nemzeti geniusból, hanem mohón fordít és sajátít el idegen nyelvekből, magyaráz, felaprít és elnyel, de csak

kivételesen emészt. Megszületik a sok lap és heti- vagy haviszemle. Nem ér rá most már senki sem könyvet írni, tárgyába elmélyedni. Assimilálni kell mindent, mit a világirodalom megteremt s azt hozzáférhetővé tenni minél nagyobb tömegnek. Futva írott és futva olvasott napi irodalom uralkodik ma Oroszország szellemi életén és jellemzi az átlag véve éretlen, felületes és befejezetlen műveltséget.

De az orosz időszaki sajtó túlsúlyának van egy másik s ezen vázlatnak tárgyát sokkal közelebb érintő oka s ez a censura viszonyában keresendő.

Eljött az idő, midőn az orosz íróvilág érezni kezdé, hogy korszerint változó irányú és idegen ízlésű külföldi irodalmi schémáknak addig követett gépies átplántálásából valódi nemzeti irodalom nem fejlődhetik, hanem ennek forrásait a népeletben, a nép hagyományaiiban és érzületében kell keresni. A reactio Moszkvában jelentkezett és kapott erőre. Az itteni író-körök, habár izlésökben és szokásaikban csak olyan aristokratikus szabásúnak, mint a péterváriak. függetlenségük érzetében az ottani udvari és hivatalos légkör nyomása alatt álló körökkel csakhamar ellentétbe helyezkedtek s a népies irányt még a külsőségekre is kiterjedő némi fitogtatással kezdték előtérbe helyezni. Itt vagyunk a szlavophilismus kezdeténél, mely eleinte csak irodalmi reactio volt. Később lett belőle társadalmi irányzat s végre politikai programm.

A szlavophilismustól még csak egy lépés, nem annyira előre, mint inkább félre ama pessimistikus, realistikus iskolához vezet, melynek élén Herzen, Dostojewsky nevei állanak s melynek alap-gondolatát Bjelinski fejezte ki legszabatosabban. Megszületett az úgynevezett vádló-irodalom (obvinitelnaja literatura), mely távolról sem azonosítható a nihilismussal, de melynek ez a fattya és egészségtelen kinövése.

Azon mérvben, a mint ezen különféle irányzatok ellentétbe lépnek a pétervári udvari és hivatalos felfogásokkal, Pétervár felvette a küzdelmet s természetesen a censurát használta leghatásosabb védfegyverül. Mily hatást szokott gyakorolni az irodalmi tevékenységre a censura atyáskodása, azt nem csak Oroszország történelméből lehet tanulmányozni, s azért nem szükség erre bővebben kiterjeszkedni. Csak az emelendő ki, mint fontos tény,

hogy Oroszországban a censura elég sikerrel végezte mindig munkáját intenciói szerint az irodalom nehéz fegyverével, a könyvvel, de a könnyebb s nem hiába repülőnek is elnevezett időszaki sajtóval szemben, nagyrészt megtagadta szolgálatát. A censor is ember még pedig sokszor nagyon is gyarló ember, a ki néha nagyon meggyült s a szó szoros értelmében »szellemölő« munkáját nem végezheti mindig egyenlő kedvvel. Természetes tehát, hogy nagyobb figyelmét arra fordítja, hol esetleges hanyagságának nyomai tartósabban vádolhatják őt. Szigorúbb tehát a könyv iránt, mely soká forog kézen, mint a hírlappal vagy szemlével szemben, mely hamar eltűnik az asztalról. A hírlap gyorsan iratik, gyorsan olvastatik és gyorsan is censuráztatik.

Ezt a helyzetet az orosz írók minden árnyalata rég felismerte s felhasználja. Mióta orosz időszaki sajtó létezik, annak mindig sok nagytehetségű képviselője volt. Ezek pedig nemcsak a censorok hanyagságát és engedékenységet tudták mindig ügyesen felhasználni, hanem úgyszólván egy célzásokból és kétértelműségekből felépített új nyelvezetet találtak fel, melyen a censor ki nem foghat, de mely a sorok közt enged olvasni, s »felszóval« megértetni a legmerészebb gondolatot, a legszigorúbb kritikát, a legvakmerőbb vádat. Könnyen megérthetni ezután, hogy a journalistika kedvencz küzdtere lett az orosz szellemnek s hogy ott látjuk mérkőzni a különféle politikai és társadalmi irányzatokat szlavophilokat és szabadelvűeket, kormány embereit és nihilistákat. Nem nagy sereg követi ugyan a tollnak küzdő vezéreit, a harc eddig csak a felszínen folyik s a mélyre nem hat. Kiszámították, hogy Oroszországban alig fél millió ember olvas még újságot. A »fekete nép« néma, közönyös tömege nem vesz részt az eszmék koczczanásában. De az orosz intelligencia, habár aránylag még csekély számú is, már nagyban érdeklődik nemzete ügyei iránt s ezt a politikai szükségletet ez idő szerint a felületes, futólagos, de mégis majdnem egyetlen időszaki sajtó elégíti ki.

Ilyetén viszonyok vezették a moszkvai szlavophil irány íróit is kezdettől fogva az ephemer irodalomra, mint azon térre, melyen legcélszerűbben vélték terjeszthetni eszméiket s közlekedni elvtársaikkal. Nyílt levelekben, szemle- és újságczikkokban látjuk működni a szlavophil iskola vezérfőfiai, Szergej Akszakowot,

Konstantin Akszakowot, Koselewet, Juri Samarint, Chomjakowot, Mescserszky herceget stb. Ezen téren tett szert hírnévre és működik ma is a moszkvai politikai világ két kimagasló alakja: Michael Katkow és Iván Aksakow.

Mindkét férfi akkor vált leghíresebbé, mikor a viszonyok összehozták őket, mikor egy irányban haladtak s azért a világ megszokta őket együtt nevezni. De ma mindkettejük, úgy gondolom, óvást tenne ezen társítás ellen. A lényegükben fekvő ellentétek rég felszínre kerültek, s azt a viszonyt létesítették köztük, mely természetüknek megfelel, a teljes idegenkedést.

Hogy mégis egyszerre volt mindkettejüknek fénykora, oly tény, mely nem személyiségükben, hanem a viszonyokban találja magyarázatát, de melyet fontos megjegyezni, midőn a két hírnév moszkvai publicista mai állásáról és befolyásáról van szó. Katkow az általános áramlatot mindig ügyesen követte, Akszakow azt néha mozgásba hozta és vezette. Nem csoda tehát, hogy Oroszország azon két történelmi mozzanatában, midőn az Akszakow és elvtársai által képviselt irány volt mérvadó, a lengyel forradalom után és az utolsó háború kitörése idejében, a két férfit vállvetve látjuk működni. Hozzátehetjük azonban mindjárt, hogy a lengyel kérdésben több meggyőződésfelét, vagy legalább vakbuzgóságot tanusított, mint a keleti válság alkalmával, vagy más politikai kérdésekkel szemben s hogy voltaképen akkori működésének köszönheti legfőképp azon befolyást, melyre felvergődött.

Katkow nagy tehetségű és jeles képzettségű férfi. Soká és sikerrel működött, mint moszkvai egyetemi tanár. De még sem a tanszék volt ezen született journalistának megfelelő szintere. Csak midőn a hatvanas évek elején átvette a »Moszkovszkija Vedomoszti« szerkesztését, juttathatta érvényre legfényesebb tehetségeit, könnyű, csiszolt és szabatos tollát s szellemi mozgékonyságát.

Midőn 1863-ban, az utolsó lázadás leverése után, Lengyelország teljes beolvasztásának politikája foganatosított Miljutin és Cserkaszky főszereplése alatt, ez a politika, egyideig legalább Oroszországban nagyon népszerű volt. Méltatlankodás az orosz felfogás szerint egészen okadatolatlan és még a leghiggadtabb lengyelek szerint is vétkes könnyelműséggel kezdett forradalom

miatt, ép úgy mint a fenyegető európai közbenjárás által okozott felháborodás, a lengyel nevet most oly gyűlöltté tették, mint soha annak előtte. A moszkvai szlavophilok akkori feje, Juri Samarin is a Miljutin-féle actiónak köszönhetette tolla tekintélyét s Katkow, mintha az orosz lengyel-gyűlöletét egy személyében egyesitené, úgy hívta fel az orosz birodalom egész hatalmát és erélyét a rakoncátlan lengyelség nemzeti és politikai megsemmisítésére. Ezen politika meg is tette hatását, — a mennyire tehetette. Lengyelország neve is hivatalosan megszűnt létezni s a királyságból lettek a Visztula tartományok. Hogy több sikert nem tudtak felmutatni a Moszkvából inspirált rendszabályok, — nem Katkowon mult. Ő kikapta jutalmát népszerűségben és befolyásban s azóta foglalja el Oroszország első hírlapírójának elismert állását. Katkow azóta sokszor jutott abba helyzetbe, hogy befolyás és népszerűség közt kelle választania s olyankor az utóbbit az előbbinek vonakodás nélkül feláldozta.

Nagyon ügyesen vezetett keresztül az 1876—77-ki viharos időszak szirtjein. Tudvalevő dolog, hogy az utolsó török háborút sem II. Sándor császár, sem a pétervári körök nem akarták, sőt a moszkvai nemzeti párt nyomása ellen vagy egy esztendeig meg is gátolták. Katkow Moszkvában lakván, nagyon jól fel tudta ismerni a pillanatot, midőn Moszkvában a lelkesedésnek felhullámzó árja már keresztül készült törni minden gáton s akkor a többieknel hangosabban harsogtatta a hadi trombitát. Ez volt az ő második összhangja a moszkvai nemzeti párttal, melyhez őt különben sem elvek, sem rokonszenv, sem traditio nem fűzték, de melyhez ezentúl őt a külföldön, sőt egyidejűleg Oroszországban is számították. Befolyása e közben folyton növekedett, mint olyané, a kinek a franczia közmondás szerint »két hurja van ivén«. Pétervárott persona grata, különösen az új császár trónralépte óta, mint a ki még a császárnál is császáriabb és a kiről némelyek azt vélik, hogy a moszkvai körökben is bír még nimbussal. Moszkvában is van neki még udvarlója elég, mert Pétervárott befolyásos ember. Lapja az összes itteni hivatalos, conservatív és előkelő világ kedvencz ujsága, mert ügyesen van szerkesztve és az egyetlen nem liberalis napi lap, mióta a szlavophiloknak nincsen mindennapi közlönye. A közitélet azonban itt lassanként azon helyre tette őt, mely megilleti. Hosszú pályáján még barátjai

is hiába keresik a vezérelveket. Ellenmondásai oly rövid időközben követik egymást, hogy még a gyöngé emlékezőtehetségük is figyelemmel kísérhetik. Zokon veszik neki azt az udvaronc módorát, hogy midőn mindenki szemeláttára Oroszország nagy belpolitikai válságának megy elébe s számtalan nagy társadalmi problema előtt áll, ő olympikus nyugodtsággal tudja mindig biztosítani a rosszakaró világot, hogy itt minden jól és rendben van, Oroszország csupa boldogság és megelégedés.

A szlavophilok megvetik Katkowot, mint komoly irány nélkül való journalistát. A kiknek befolyásos közbenjárására van szükségük, azok kegyeit hajlászszák. A legtöbb előtt pedig »Katkow és C.« az egyetemi könyvnyomda tulajdonosa, a »Moszkovszkija Vedomoszti« és a »Ruszkij Vesztnik« kiadója, — egyéb semmi.

Akszakow neve elválaszthatlan a szlavophilismus rövid, de jelentőségteljes történetétől. A szlavophil, eleinte tulajdonképpen csak russophil, irány megalapítói közt találtuk Sergej Timofeics Akszakowot. Ennek idősebb fia Konstantin, élte és maga létesítette a moszkvai iskola virágkorát. A most élő és működő Iván Akszakownak, Konstantin öccsének, pedig jutott az a szerep, hogy gyümölcseiről ismertesse azon eszmék értékét, melyeknek ő maga legpraegnansabb képviselője. Nem lesz-e a szlavophil eszmék által megfutandó pálya, legalább a mi túlzásaikat illeti, tovább is jelképezve az Akszakow család sorsa által, melynek Iván Szergjevics utolsó sarja? *)

Lapja a »Russj«, e tájtétkző hírlap, mely utóbb csak tengette életét: megszűnik. Látszik az orosz közönség megúnta már ez irányt, mely lármázott, kiabált, s mindig a más küszöbét söpörte. De az az erő, mely Akszakowban megvan, megtette a magáét. Felkorbácsolta a nemzeti fanatismust annyira s úgy, a hogy csak orosz képes.

Hogy az Akszakow képviselte irány mikép gondolkozik rólunk, élénken jellemzi Akszakow úrnak előttem tett nyilatkozata:

»Önök (t. i. magyarok) — úgymond — ügyesen, mondhatnám ázsiai módra pusztítják nemzetiségeiket, testvéreinket, a

*) E vázlat egy Moszkvában élő hazánkfia tollából folyt.

szlávokat. Kormányuk megadja ruthennek, szerbnek, tótnak stb. a *kiabálás* jogát, megengedi, hogy sallangos semmiségekben gyönyörködjenek, de tényleg nem tesz egyebet, mint a fogyó tulajdonképeni magyarsággal — mely természetesen a többi nemzeti-ségekből válik ki — frissíti föl.« *)

Ellene vetém, hogy az állítólag fogyó magyarságnak gyöngeségét bizonyítja-e, ha más elemeket felolvaszt s magához vonz?

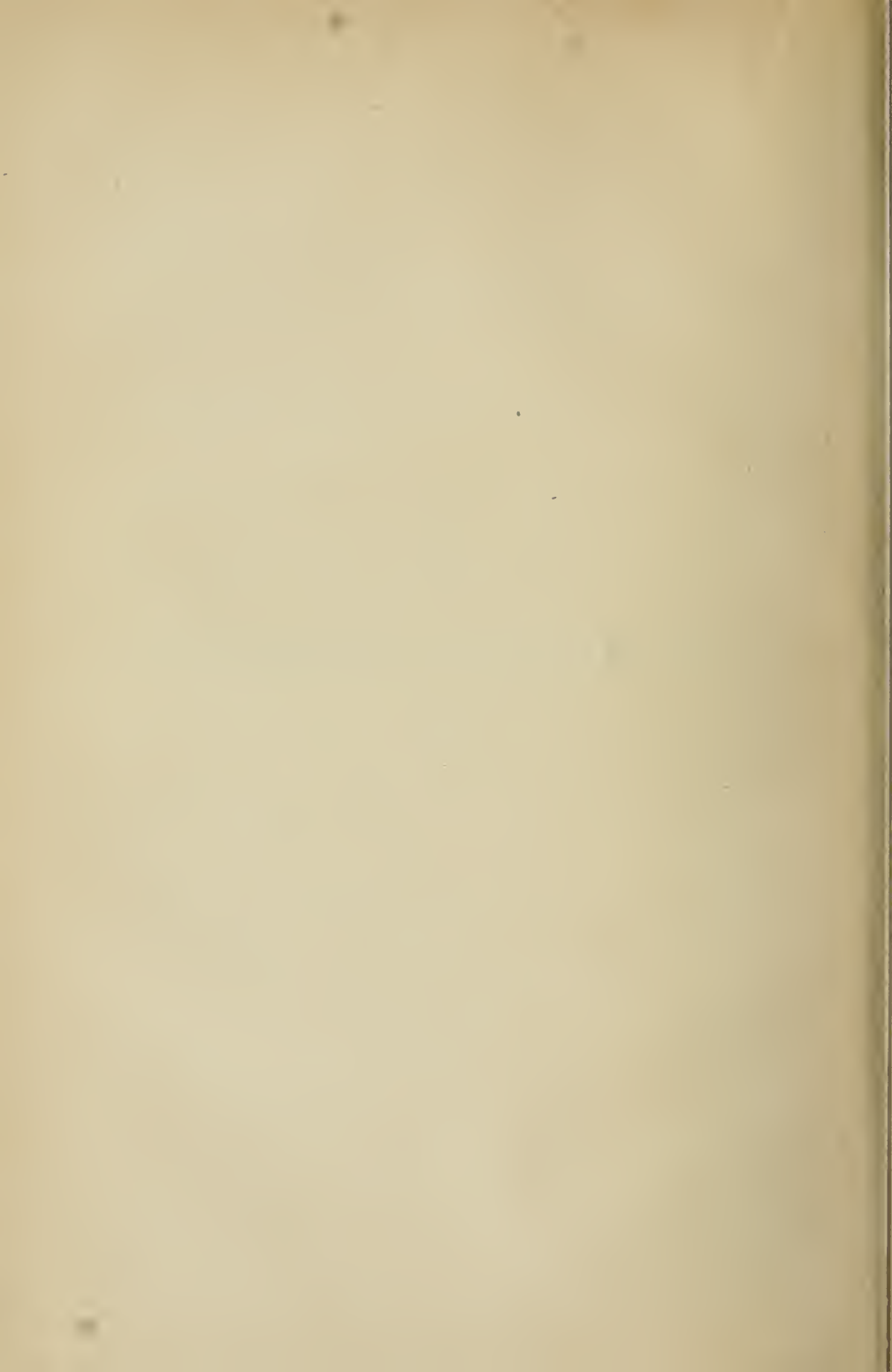
---

*) Akszakow úr maga is tatár eredetű.

III.

AZ ÖSTERMELŐ OROSZORSZÁG.

1. Mezőgazdasági állapotok.

Oroszország, csakúgy mint hazánk földműves állam. A parasztsztyál számánál és birtokánál fogva alapját képezi a társadalomnak. A lakosságnak öt-hatoda őstermelő s a birodalom oroszlakta vidékein a területnek egy-harmada az ő kezökön van, csak egy-hatoda a földesuraké, körülbelöl feleterület meg állam-birtok. Az iparnak s kereskedelemnek is jó része paraszt-kézen, a városi lakosság tömérdek paraszt elemet vett föl maga közé, polgárság gyöngé. A kereskedelem s ipar Oroszországban szoros egybefüggésben van a földműveléssel, mert tárgyai leginkább a nyerstermények. Oroszország jóllétének fejlődése a »jó termés«-hez van kötve, s bár az orosz ipar fejlődése a nagymérvű állami pártfogolás következtében nagyban halad, az orosz birodalom alapja mégis az őstermelés.

Oroszország mezőgazdasági viszonyait lehetetlen összképbe foglalni. Ez az éghajlati és néprajzi tekintetben annyiféle elemből egyyüvé alakult államtömeg mindenütt más-más momentumokat, sajátóságokat tüntet föl. Mezőgazdasági fejlődésről igazán csak azóta lehet szó, mióta a jobbágyság szabad osztálylyá alakult, illetölég felszabadítása által a lehetőség erre megadatott. Azelőtt tulajdonjogrúl, örökösödési-jogrúl, rendkívül avar fogalmak uralkodtak. Az állam, vagy a földesúr bizonyos mennyiségű földterületet adott a parasztnak, a miért ennek azután annyit kellett dolgoznia, a mennyit csak birt.

A földbirtoklásnak Oroszországban három fő korszakát különböztethetjük meg: Körülbelöl a XVI-ik századig tart a szabad-költözködés kora. Nagy-Péterig már telepítési törvény lépett életbe, mely a föld megművelésének módjára nagy befolyással volt s leginkább a nemesség érdekeit tartá szem előtt. Nagy Pétertöl a jobbágyság felszabadításáig a közelmúlt röghöz-kötöttségi korszak uralkodott.

Az orosz birodalom alakulási korában az összes földbirtok az uralkodó kezén volt. Örökösödésről szó sincsen. A XI. században parasztok társaságba állva művelésre vettek ki földeket bizonyos szolgálmányok fejében. A munkára felvállalt földet aztán úgy osztották föl maguk között, a mint érdeknek leginkább megfelelt. Ha a társaságnak nem tetszett a terület s közmegegyezés jött létre: odább vándoroltak, de egynek ellenkezése megakadályozható a tovább költözést. Törvényt maguk között láttak enválasztott bírák. Fizettek közadót s a szolgálmányokat.

Ez elvek némi csírai a máig is érvényben lévő közös községi birtoklásnak.

A tatárhódítás más irányba terelte e fejlődést. A nemesség hadra köteles elemmé vált, melyet a paraszttelemnak teljesen uralnia kellett. A bérlőféle paraszt munkára köteles jobbágygá vált, ki 15 éves korától kezdve addig dolgozott, míg ereje bírta. Ura, ha munkaképtelenné vált, kénye szerint akár ki is dobhatta a birtokból. A csárok viszont a nemességet tekinték jobbágyaiknak, s tiporták el, ha kedvökben nem járt. 1649-ben a parasztra törvényt róttak, hogy földjét el nem hagyhatta. Ágbeli örökösödést nem ismertek, hanem a *család* bírta az illető területet. Adókulesképen: a parasztudvar szerepel, melybe a földet, legelőt is beleértették. Ha egy család megoszlott új dvorok, udvarok keletkeztek, melyeket aztán új adóra köteleztek. A városok helyzete csak olyan volt, mint a parasztoké.

Nagy-Péter kora a mezőgazdaság terén is új korszakot teremt. A bevándorló idegen elemek, az udvarnál iránytadó külföldiek folyton a parasztság reformjára utaltak. 1727-től kezdve ukázok adatnak ki, melyek a földszerzést s a szabad költözködést megkönnyítik, elősegítik. A parasztság általános helyzetén azonban részleges intézkedés keveset segíthetett. Az orosz paraszt helyzete, ha nem volt is kétségbeejtő mint az ázsiai rabszolgaké, de mindenesetre siralmasabb volt bármely középeurópai paraszténál. Kis-Oroszországban, hol a kozákság egész kis köztársaságot alkotott, az úri önkény sohasem fejlődhetett annyira, mint Nagy-Oroszországban, hol már az is vétség számba ment, ha a paraszt ura ellen panaszkodott.

1861. február 19-én adatott ki az a nagyjelentőségű nyilatkozvány, mely az orosz jobbágyság felszabadítását mondta

ki, s mely következményeiben fontos tényezője Oroszország jövőjének.

Jelenleg három csoportra oszlik az orosz földbirtok, vannak: a) magán, b) városi s c) paraszt birtokok.

A nagybirtok Oroszországban 1836. óta folyton csökken. 1858-ig $11\frac{0}{10}$ -t, s a jobbágy felszabadulás óta folytonosan.

Ma:

- I. kis-birtokos (100 dessjatinánál) kevesebb földdel . 242,399
- II. közép-birtokos (100—1000 dessj.) 56,320
- III. nagy-birtokos (1000 dessj. több) 14,822

Az I. alattiaknak van . . . 4546,461 dessj.

A II. s III. » » . . . { 16.995,409 »
48.174,727 » Az

arány a felszabadulás előtt így állott:

volt $84\frac{0}{10}$ kis birtokos	ma van $77\frac{0}{10}$ kis
$13\frac{0}{10}$ közép »	$17\frac{0}{10}$ közép
$3\frac{0}{10}$ nagy »	$6\frac{0}{10}$ nagy-

birtokos.

Östermelő család (úr s paraszt együtt) van mintegy 80,000. 90 millió dessjatina termő földdel, városi birtokos van 477,000. A birtokos osztálynak számban legerősebb eleme a parasztság, 22 millió lélekkel. Ily erős paraszti elem s állami jószágok nagysága (205.319,525 dessjatina állambirtok s államerdő) a mezőgazdaságnak minden inkább, csak nem nyugati, észszerű színezetet kölcsönöznek.

A földbirtokos, értem a középbirtokost vagy félbe adja ki jószágát, vagy cselédjeivel művelteti. Rendszerint a kévék darabszáma szerint szokták fizetni az arató munkást. A nagyobb forgalom, a nagykereskedelem megannyi tényező, mely az élelmi szerek drágaságát nevelvén, a munkabérre s annak emelkedésére is befolyással van.

Az orosz művelési terület következő VI. jellegzetes vidékre osztható.

I. Az éjszaki csoport, melyhez Archangelsk, Olonez és Wologda kormányzóságok tartoznak. Legkevésbé népes területe a birodalomnak. Az erdővidék túlnyomó, mintegy $80\frac{0}{10}$ -a az egész területnek. A termés nem elég a népség saját használatára, a baromtenyésztés — bár Archangelskben kitűnő tehének vannak —

számba sem jön, csak a fa s a szesz jelentősebb cikkek. Okszerű gazdálkodásról szó sincs, az erdőket irtják, a földet a paraszt kénye-kedve szerint műveli. A haszonbér rendkívül nagy.

II. A moszkvai közép-csoportozat: Petersburg, Nowgorod, Twer, Pskow, Ssmolensk, Moszkva, Kaluga, Wladimir, Jaroslaw, Kostroma, Nisni-Nowgorod, Wjatka s Perm kormányzóságokkal. E kerületben a földművelés még sikerrel űzhető, föltéve ha a talajt szorgalmasan trágyázzák. Itt a szántó már kedvezőbb arányban áll az erdőséghez, s a zab és rozs határozott sikerrel termelhető. E vidék bánya s textiliparával, kedvező állattenyésztési viszonyaival, a nagy orosz gazdasági circuliatióban már szerepet játszik.

III. A balti tartományok kedvezőbb arányt tüntetnek fel az előbbi csoportozatnál, a németiség rendszeres föld culturája meglátszik e termelési eredményeken. A mi azonban egyfelől kedvezőbbé teszi a helyzetet, azt másfelől a német nemesség kegyetlen bérleti rendszere rontja le. Nem egészen irlandi állapotok ugyan a balti agrar viszonyok, de az esztek és lettek a birtokos nemesség nyomása elől az orosz államhatalomhoz menekülnek, melynek politikai következményei már is érezhetők.

IV. A nyugati kormányzóságok: Mohilew, Witebsk, Wilna, Kowno, Grodno és Minsk az éjszaki mérsékelt égöv jellegével bírnak s bár megművelés szempontjából hasonló viszonyok uralkodnak itt is, mint a petersburgiban, a termelési hányad amazéval egyenlő. 44°/_o szántó, 26°/_o erdő, 11°/_o legelő, 18°/_o terméketlen. A kisenemességnek itt nagy szerepe van, a középbirtokosok házilag kezelik birtokaikat, de a lengyel zsidóság, mint a hitel s pénz egyedüli letéteményese e vidéken nagyban érezteti hatását.

V. A Visztula-tartományok, a régi Nagy-Lengyelország tíz kerületét foglalják el s jobb, czélszerűbb gazdálkodásokkal válnak ki, termelése nemcsak a népség szükségletét fedezi, de már exportképes is.

VI. A fekete föld. (Tsernosëm). Oroszország gabonatára, a sajátlagos búzatermelés hazája. E terület kizárólag fekete humus, az égalj változó s míg egy évben óriási a termés, a másikon éhhalál pusztít. A trágyázást csak újabb időben kezdték, s máris megérzik tulaján az erőtetett búzatermelés. A század elején még 25—30-szorosan fizetett a szem, ma már vége e paradicsomi

állapotoknak. A legelőket felszántották, s így a baromtenyésztés apadóban, ember pedig munkára alig kapható.

E fekete földi provinciák négy csoportra oszthatók:

a) a délkeleti három kormányzóságra: Kijew, Podolia s Wolhynia; a szántó 54⁰/₀ képezi a területnek, égalja kedvező s e vidék tulajdonkép alapja az orosz gabonakivitelnek;

b) a pusztai kormányzóságok: Bessarabia, Chersson, Jekatorinosslaw, Tauria s a doni kozákterület. Művelési s produktio tekintetében édes testvére a mi alföldünknek, csakhogy míg nálunk a sok hiány daczára rendszeres állapotok uralkodnak, itt minden a kezdet küszöbén áll;

c) a tula-rjásan, orel, kursk, woronest, tambow, pensa, charkow, poltawa s csernigowi kormányzóságok, melyek átmenetet képeznek a fekete földtől az éjszaki mérsékelt égaljhoz. Itt már az erdőség nagy szerepet játszik, bár a földművelés még mindig túlnyomó. Itt már egyéb kulturnövényeket is termelnek, jelesen virágzik a len, czukorrépa s a dohány. A baromtenyésztés virágzó;

d) A keleti s délkeleti Wolgavidékhez tartoznak a kasani, ssimbirski, ssaratowi, samarai, ufai, orenburgi és astrachani kormányzóságok. Égalja inkább északi, a földművelés néhány kormányzóságban magas fokon áll, mint Saratowban, keletfelé már az éjszakhhoz hasonló, culturúra akadnak. Hazai viszonyainkhoz alkalmazva, az orosz Mezőségnek nevezhetnők.

Mindezek a területek egymástól majdnem élesen elvált mezőgazdasági jelleggel bírnak, de egyben mégis megegyeznek. Egyik sines annyira megművelve, hogy fekvéséhez s a viszonyokhoz képest nagyobb eredményt ne lehetne elérni. Oroszországot nagyjában össze sem lehet hasonlítani a többi cultur állammal. A buza 3·6, a rozs 4·1, a zab 3·4, a burgonya 4·7-szeresét fizeti a vetőmagnak. Bár tömegében óriási gabnamennyiséget termel, mégis Ausztria-Magyarország aránylag 111⁰/₀, Német- és Franciaország 153⁰/₀, és Nagy-Britannia 600⁰/₀ kedvezőbb gabonatermelési mérleget tüntet föl. Rozsban mi 120⁰/₀, Franciaország 129⁰/₀, és Poroszország 146⁰/₀-al van előnyben. A gazdálkodás rendkívül extensiv, a népet folyvást ösztökélni kell s bár az orosz kormányzat óriási erőfeszítéseinek e téren is van látszatja, még távol az a jövő, mikor az egész orosz termő föld egyenrangú versenytársa lesz a Nyugaténak. S nem is lehet ez másképp.

A nagybirtokosok még most is leginkább házilag kezelik birtokaikat. A költséges gazdasági személyzet, ha belföldiek igyekeznek munkájuk gyümölcsét lehető előnyös és sokszor aránytalan módon biztosítani, míg a külföldiek idegen, orosz talajhoz nem illő kísérletekkel bajlódnak, minek az uraság adja meg az árát. A délvidéki, fekete földű kormányzóságokban a bérleti rendszer divatozik, s ez elég nyereséges is. Itt a közép birtokosság már gyéren van képviselve, a parasztok kezében van a pénz, ők az államjóságok bérlői s egymásnak kölcsönösen dolgoznak bérért, mely napi 75 kopektól — 1 rub. 75 kopekig terjed. Az orosz paraszt Európában, kivált német révén lusta, részeges hírben áll. Nos mi nem akarjuk a szorgalom mintaképének feltüntetni, de tény az, hogy azt az éghajlatot, oly kevés s kivált aratás idején annyi erőfeszítéssel Oroszország egy népe: sem a német, sem a finn, sem a többi nem bírja úgy, mint az orosz. Elég jó nép ez, melyet folyvást ösztökélni, fegyelmezni s oktatni kell, de ha bizonyos fokig vitted vele: hátrán halad magától. Az orosz közigazdák között is két párt van. Az egyik német-francia iskolákban tanulva elkeseredik ázsiai megfontolással haladó, zsiros hajú földiein s egyszerre mintagazdaságot akar létesíteni, vagy pedig az amerikai farmokat egyenesen át akarja ültetni a délorosz vidékekre. Eddig csak buktak a rendszerrel. A másik párt, az ó-orosz maradiak pártja, kik a vasekét is forradalmi eszköznek tartják, a régi idők szellemében akarják apáik földjét túrni. Ezeket halomra döntötte a korszellem, mely a parasztbirtokot felszabadítja. E két irány közepette vajúdik az, mely ésszerű alapon akar egy modern orosz gazdasági irányt meghonosítani. E vajúdas meg volt nálunk is, de mondhatni szerencsésen végződött, mert a nép *közértelmessége* volt sok helyütt a természetes gyógyszer. Oroszországban a közértelem, minden nő lyceum és egyetem daczára pang, a mívelt osztályok csillogása rikítóan világítja meg a köztudatlanságot.

S van e népnek egy nagy baja, mely minden működésében gátolja: a szesztermelés túltengése s a részegeskedés. Szeszgyártásra az összes gabona productio $\frac{1}{15}$ -részét fordítják s az állam egyik jövedelmi főforrása a szeszadó.

S itt kitérést tehetünk az oroszországi zsidókérdésre.

Az orosz — értve a szegényebb kereskedői, polgári és pa-

rasztosztályt, tehát kevés kivétellel az egész nemzetet — a bort csak hírből ismeri, a sör, daczára a kedvezményekben részesülő gyártásnak, nagyon drága. A szeszes italok közül tehát csak az úgynevezett votka, a gabonapálinka elégíti ki az éghajlat, megszokás és életrend követelte izgató szer consummenseket. Maga a nép tisztán a pálinkára lévén utalva, aránylag nagyon sokat iszik. A pálinka átlagos szesztartalma nem lévén nagyon erős, a paraszt, nagyzás nélkül legyen mondva, csak úgy issza a pálinkát, mint nálunk szokták a bort. Ide járúl még a sok vallásos ünnep, a mikor valóságos bonton a részegeskedés. Szt.-Miklós, Szt.-Katalin s egyéb népszerű szentek napjain általános a dáridó, mindenki iszik. Odessában, Kiewben 50 rubel büntetést fizet, a ki részeget bántalmaz, ha valaki az utcaközepén, részegállapotban elesik, a rendőrség köteles a járdára fektetni. Ez adatokat csak annak föltűntetésére hozom föl, hogy az írás Oroszországban valóságos kóros állapot, melyet nem nehéz lelketlenül kizsákmányolni.

A szegényedő parasztság mindinkább napszámos osztály-lá válik, melyre pedig az exportra termelő nagybirtokosoknak rendkívül nagy szükségök van. A népesség nem sűrű, sőt gyér; az orosz elem inkább terjengős, mint centripetalis, s a kormány a lakatlan vagy nomád lakta vidékeket gyarmatosítani óhajtván: az áttelepítéseket nagyban pártfogolja. Ez által is apad a népesség.

A zsidóság, mely javarészen még a néhai lengyel imperium öröke, a mennyiben bérlő, kereskedő s a műveltebb osztályhoz tartozó, osztozik másutt lakó fajbeliei előnyös és nem előnyös tulajdonságaiban. Orosz szempontból még legkisebb hibájok az volna, hogy lengyel — német — zsidó jargont vallanak anyanyelvökül; az ifjabb nemzedék jól tud oroszul, a mellé egyéb európai nyelveket is és — a mennyire az orosz viszonyok engedik — zsidó írók, művészek már is szerepet kezdenek játszani az ő culturmozgalmaikban. Vallásukat ugyan az orosz nem szereti, mint nem egyet sem a maga »igaz« hitén kívül, de tulajdonképen ez nem volna elegendő ok az üldözésre, mert a pópák a csöndesítés jutalma fejében könnyű szerrel bánnának el a néppel. Különben, hogy az ügy nem vallási kérdés, bizonyítja az a körülmény, hogy a Krimben és Déloroszország tengermellékein lakó karaimok,

vagyis tatár anyanyelvű zsidók semmiféle üldözésnek sincsenek kitéve, lévén esőndes, baromtenyésztő, vagy keleties, nyugalmas természetű földművesek. Becsülik a sefardim, vagyis spanyol zsidókat is, kiket solidabbnak tartanak. Efféle héber, kiket az orosz »(тип) цопеи«-nek (régi, vagyis igaz zsidóknak) nevez van körülbelől 80.000; európai, vagyis a zsidóság német s lengyel ágaihoz tartozó zsidó körülbelől 4.000.000 lehet az egész birodalom területén, kiknek 35⁰/₀-a a déli kormányzóságban bérlettel s pálinkaméréssel foglalkozik, 30⁰/₀-a a birodalomban kiskereskedő, 10⁰/₀-a intelligencia, 10⁰/₀-a pénzváltó, 5⁰/₀-a exporteur, a többi ismeretlen foglalkozású.

A szeszcsitalmérő kocsmárosok az 1861 óta szabad parasztnak tetszésszerűen mennyiségben mérték hitelben a pálinkát. Azelőtt az úri hatalom — már csak a maga érdekére való tekintetből — korlátozta a határtalan ivást. A podoliai, volhyniai, kiewi parasztság lassanként földjét, azután ingóságait, végre házát itta el. A birtokos paraszt immár idegennek szolgálatába kellett, hogy álljon. A zsidó azonban hitelezett továbbra és pedig megvette évekre »kézi« napszámját.

E helyen csakis az orthodox közönséges zsidó elemet értem. A művelt, milliomos Rafolovicsok, Brodsky-féle élelmezést bérli vasúti vállalkozó zsidók birtokot vettek, házakat építettek, a hol megtelepedniök szabad volt (Pétervárt, Moszkvában, Nisni-Novgorodban tilos zsidónak tartózkodnia), béreltek s a forgó tőke nagy részének birtokában lévén, tűntetve éltek. Íme a subjectiv ok.

1881-ben a czár szomorú meggyilkoltatása után a zavarosban halászni akaró elemek, — nihilisták és nem nihilisták egyaránt — azok, kik nem veszthettek semmit, látván, hogy a nép változatlan, sőt fokozott tisztelettel viseltetik a trón iránt, valóságos bálványimádással tekint föl czárjához: a zsidók iránt nyilatkozó ellenszenvet használták fel a nép felizgatására. A slavo-philek azt hitték, hogy a németekre kerülvén a sor, csak nyer a szlávság s azért kezdetben pártolták is a bastonadokat, a nihilisták meg — kik között pedig sok a zsidó — társadalmi forradalom előjelét látták a mozgalomban. A mozgalom tavaly eleinte csekély mértékben indult meg, az idén pedig Baltá elpusztításával végződött. A kormány eleinte nem tudta, hogy gátat vessen-e a mozgalomnak? Ignatiev beleegyezett, hogy a zsidók helyzetét

praecisirozni kell. Kimondatott — természetesen nem visszahatólag, — hogy zsidó nem lehet bérlő, nem birtokos, nem tarthat keresztény cselédet, sem koresmát nem bérelhet. Egy nappal az ukáz kimondása előtt pedig Ignatiew saját jószágait 25 évre bérbeadta *egy zsidónak*. Néhol a rendőrség maga segítette a kis iparosokat a boltok feltörésében, a katonaság pedig nyíltan rokon-szenvezett a dúlókkal.

Csak ez év derekán, mikor a mob kivándorlása után — mert a kivándorlottak $\frac{4}{5}$ része az — a tőke is kezdett másfelé menekülni, a kereskedelem pedig már a tavaszi vásárlásoknál megérezte a nagy kárt: akkor fogtak a zavargók komoly megrendszabályozásához.

E zsidóüldözés hatása abban nyilvánult, hogy a gabonakereskedés pangott, s az orosz zsidóellenes birtokosok magok kényteleníttettek visszahívni a megrémült zsidó kereskedőket.

Oroszország, melynek gazdag nemzeti kereskedői vannak, óriási segélyforrásai: nem képes nélkülözni a zsidó-elemet, mert a kereskedelem nemzetközi jellegét ők tartják fenn ott is, s minden barbár s elnyomó kísérletnek csak a mezőgazdasági fejlődés adja meg az árát.

Ez általános jellemzés után áttérhetünk a paraszt osztály viszonyainak részletes tárgyalására.

2. Az orosz volt jobbágyság a felszabadítás után. Visszapillantás a magyar volt jobbágyságra, annak állapota.

Az orosz statistika legtöbb esetben csak hozzátvetőleges eredményeket nyújt; pontosság, részletezés ismeretlenek. Posnikow, Janson, Vaszilcsikow, e téren ismert nevű orosz írók egyhangú panasza, hogy a statistikai anyag chaotikus valami, melyből rendszeres következtetéseket vonni, vajmi nehéz. Kivételt csak a moszkvai kormányzóság statistikai hivatala képez, melynek főnöke Orlow Wassily a statistikai anyagot a helyszínén bíraltatja meg s értelmes, szakképzett hivatalnokokkal dolgoztatja föl. Az ő adatai s közleményei nyomán állítá egybe Thun Alfons is e

részben mintaszerű művét. *) Mackenzie Wallacenak hosszas tartózkodása alatt alkalmá nyílt a kérdés fejlődését a helyszínén tanulmányozni s a pétervári comitenak hivatalos adatait tapasztalása által helyreigazítani. Kétségtől legérdekesebbek e részben a hazai orosz írók fejtegetései, melyek az e kérdés körül forrongó ellentéteket élénken megvilágítják. Kezdjük mindjárt a parasztbirtok természetén.

A földbirtoklásnak három fajtája van Oroszországban. Először a közös községi vagyon, közös erdővel, közös legelővel. Azután a communalis birtok, mint integráló része a közbirtoknak, s a személyes birtok, mely névvel a családfőnek külön birtokát illethetjük. A második birtoklási mód azokra a földekre vonatkozik, melyek senki tulajdonát sem képezték s melyeket a csár bevándorlottaknak, vagy menekülteknek tulajdonul adott. Ezeken aztán vagy lélekszám, vagy családok, vagy a munkabíró egyének száma szerint osztozkodtak, s ez utóbbi mód vala leginkább szokásban. — A magánbirtok formája mezőgazdasági szempontból természetesen előnyösebb, mert családru l családra szállván, a földet, mint a maguk tulajdonát jobban, s nagyobb szeretettel művelték meg.

Öszeredeti orosz intézmény az oszthatatlan, egységes községi birtok, orosz nevén a »mir.« A szántó s legelő ugyanis Nagy-Oroszországban, s mindenütt, hol az államalkotó orosz fajnak fejlődéses múltja van, községi birtok, melyben a földadót fizető paraszt egyformán részes, s melyet a falusi gyűlés oszt fel az igazság s a megművelési arány szerint. A községi birtok időnkint új felosztásnak van alávetve, mikor is az adórajstromokba iktatott földműves más birtokrészt kaphat művelés alá.

E rendszernek mélyre ható következményei vannak; egyrészt a többi Európától teljesen elütő színezetet kölcsönöznek az orosz földmegművelésnek s ebből folyólag döntő hatásuk van a productióra, másrészt az orosz parasztság átmeneti állapotában, mely a felszabadító ukázon kezdődik, nagy szerepet játszik. Az orosz nemzetgazdák — mondhatni — túlnyomó része, a különleges orosz falusi intézménynek jó oldalait mérlegeli csupán s

*) Landwirthschaft und Gewerbe in Mittelrussland, von Alphons Thun. Lipse 1880.

többre becsüli Európa minden civilisatiójánál. Miért? Első sorban az orosz község minden tagja egyetemleg felelős a fizetendő tartozmányokért, s így a rossz gazdát, ki földjét elhanyagolja — már a maguk érdekében is — kényszerítik a munkára. A megművelésre tehát első sorban a község ügyel. Posznikow *) az, ki leginkább síkra száll a mir-rendszer megtartása mellett, s csak az éjszakibb vidékeket kívánja a kötelező szabály alól kivétni. Pedig bármennyi eredetiség legyen is ez intézményben: épen orosz írók s a gazdasági eredmények bizonyítják, hogy kivéve a fekete humusos kormányzóságokat: az orosz paraszt csak úgy tud megélni, ha osztályrészeül jutott birtokocskájához még bérbe vehet valamit. Akadályozza az egyéniség kifejlődését, csak annyit dolgozik, a mennyi életfentartására úgy a hogy elegendő, de sokszor még be sem éri termésével, mert kenyérre valót készpénzen kell vásárolnia. Bizonyítja a falun való nehéz megélhetést s így a mezőgazdaság pangását, a földmunkások hiánya következtében a munkabér nagyságát az a körülmény, hogy a gyárak tele vannak parasztmunkásokkal s a városi lakosság parasztbevándorlásokkal gyarapszik. Pedig ez sokat jelent, hol a földbirtok 31% parasztkézen van s e területökből 55% jó minőségű termőföld.

Nem is kell nagyon hangsúlyoznunk, hogy a cári birodalom fejlődésében milyen mélyreható forradalmat idézett elő az 1861. febr. 19. és márcz. 5. manifestum, mely hosszas vajudás és szívós ellenzés daczára is a lakosság 77% oldotta fel százados bilincsei alól. Azóta huszonkét év telt el; elég idő arra, hogy egyes tünetekből ítélhessünk ez actió általános eredményeiről. Míg azelőtt a parasztság csak mint fehér rabszolga szerepelt, ma már szabad birtokos osztály. Azelőtt a földek 64%-a kincstáré volt, 30%-a földbirtokosoké, 3%-a koronáé; ma kincstári birtok: 39%, földesúri birtok: 26%, parasztké: 26%, a koronáé: 2%.**) — A felszabadítási bizottság, mely Oroszországban a földbirtokelosztást végezte, *általán* véve a parasztok javára döntött, leginkább azon oknál fogva, mert az adóteher a parasztságon nyugszik. Ugyanis a parasztság egyenes adóban fizet: 63 milliót, 37 milliót indirect járulékokban, 7 milliót kormányzósági, 3 milliót

*) Posznikow : A közös községi birtok. 1879. Moszkva. (Oroszúl.)

**) Janson : Adózás Oroszországban. 1880. Moszkva. (Oroszúl.)

községi adóban, 5.5 milliót váltsága fejében, regale és só fejében 205 milliót, úgy hogy a parasztok viselte teher 372 milliót, vagyis az állambevételék 56°/_o-át teszi. A parasztság gazdasági helyzete nagy befolyással volt az a körülmény, hogy más volt a kincstári, más a korona s más megint a földesúri jobbágyság helyzete. Legjobb sorsnak örvendtek a kincstár jobbágyságai, elég rosszban részesültek a földesúri jobbágyságok. Határozó befolyással bír természetesen erre nézve, hol s milyen kormányzóságban laknak. A nem fekete talajú kormányzóságban a paraszt csak éppen, hogy megél. Ezekben a

I. volt kincstári jobbágyság	átlag fizet $\frac{1}{10}$ után	1 rub. 03 kop.
II. » koronaur. » » » » » »	1 »	63 »
III. » földesúri » » » » » »	1 »	82.25 »
a telepítvényes » » » » » »	2 »	13 »

adót, mihez még hat dessj. után 3.29 kop. közmunkaváltság járul. Hát még az aránytalanság az egyes jobbágyságok közt. Az I. és II. osztályú jobbágyság aránylag jobb földeket kapott a földesúriaknál, mert ez utóbbiaknál az érdekelt földesurak a maguk érdekeire nagyon ügyeltek. S mégis az adókiivetésnél

I. a kincstári paraszt $\frac{1}{10}$ után	2 rub. — 2.90 rub.
II. a koronáé » » 3 »	— 4 »
III. a földesúri volt » » 4 »	— 5 »

fizet. Mihez még hozzájárul, hogy sok esetben — a mi egészen érthető is — a jobbágyság földének elosztása károsan ütött ki a volt jobbágyságokra. Azelőtt jobban állottak, mint most.

Több földet, kevesebb adót! ez a jelszó a gazdag Nagy-Oroszországban ép úgy, mint éjszakon. A paraszt terjeszkedni akarna, de nem tud. Erdejét jobbára kipusztította: az erdőirtás terén Oroszország megsejényeníti hazánk sok rablott erdejű vidékét. A föld ára s ezzel kapcsolatban emelkedett a haszonbér is, az adó meg nem kisebbedett, sőt az adóbehajtás terén Oroszország sokat tanult. A moszkvai kormányzóságban p. egy dessjatinára föld 2 rubelt fizet (4 frt 30 kr). A parasztság érzi s tudja baját: sok helyen tatár-orosz fatalizmussal belényugszik, sok helyett kivándorol kelet felé, néhol pedig élelmesedve — a mint magyarán mondják, kinyilván szemök — a tengődő nagybirtokokat szétdarabolva, terjeszkednek.

E nyomorúság mellett 1861 óta az oroszok kétségkívül

vagyonosodnak. Odessa felé a délkeleti vasút nyílt meg, Charkow a gabonatermelő kormányzóságok középpontjává lett s a Kaukasszal, a Krimmel s Lengyelországgal közvetlenül érintkezik. Régebben a földesúr saját érdekében ügyelt jobbágysai gazdálkodására, ha valamiben segíthette őket például inség idején, hozzájárulását nem tagadta meg: a jobbágyfelszabadítás után, a százados gyámkodás alatt állott paraszt magára hagyatva fűhöz, fához kapkodott, legelőszőr is azon kezdte, a min a mi erdőlyrészi volt oláh és sok helyütt a magyar jobbágyok is; t. i. nem dolgozott semmit, vagy a városokba költözött. Később az uzsora felémészté apróbb vagyonkájukat s egész vidékek elvándoroltak. Oroszország nyugati részein a parasztok — a nemesi jószágok munkás kezek hiányában lévén — bérelni kezdtek és pedig hosszabb időtartamra. Itt még a parasztság elég jól járt, kivéve azokat a vidékeket, hol uzsorások játszottak közre. Lithvániában s a keleti tenger melléki tartományokban a föld nagyon drága, java része a német nagybirtokosok kezén van, s a parasztság jobbra zsellér. Egyáltalán a nyugati, népesebb vidékeken, hol a nemesiség javadalmas része és fölös munkás leledzik: a mérleg inkább a forgótőkével rendelkező nemesség javára hajlik, míg kelet felé terjedelmesebb a parasztbirtok, kevesebb a fölös munkás kéz s a nem instruált nagybirtok részint elaprózódik, részint a vagyonosabb kereskedők és nagykupeczek kezére kerül.

A földbirtokos-osztály nem kevesebb nyomorúságot ért meg. A parasztosztályt — meg kell adni a pétervári kormánynak — felülről védelmezték: bizottságok küldettek ki bajaikat puhatólandók, melyeken részben segíteni is iparkodtak. S az a paraszt, ki egész családjával összes szükségleteit 60 rubellől fedezi, földhöz jutván, a priori koránt sincs rosszabb helyzetben a munkásaitól megfosztott földesúrnál, kiknek hasonlíthatatlanul nagy része minden egyebet ismert, csak nem az okszerű belterjes gazdálkodást. Tartaléktökéje kevésnek volt, hitelt nehezen s drága pénzen kaphatott, életmódja, kivált a szajnaparti míveltséghez vonzódóknál, fényűző, igényeit mérsékelni nem tudó s így természetsszerű, hogy kivált a déliebb vidékeken, ugyancsak az Unio déli államainak plantageurjei módjára sorra buktak a nagybirtokosok. A kárpótlás csak kis fölt a földbirtokos osztály igényeinek foldozgatására. Hogy kivételek voltak s hogy azokon a vidékeken, hol bérleti úton

értékesíthették birtokaikat, az úr nem rosszul járt: előbb említettük. Csak egyetlen néposztály: a kereskedők kasztja, mely, az idők szellemét megértvén, gyarapodik. A déli, jelesül az Odessa felől Perzsiának irányuló kereskedést közvetítő házak, a moszkvai thea- és egyéb karavánok szállító-közvetítői az új aera alkalmával nagy befolyásra, vagyonra tettek szert.

Oroszországban még most is, de régebben a maga teljes élességében megvolt az egyes osztályok, mondhatni, kasztok közötti válaszfal. A jobbágy mintegy a teljes jognélküliség eszményéül szolgált s a muzsik közmondásos rabságát a közös elnyomatás enyhíté csak, s az a körülmény, hogy a birodalom tág területén sok menhelye akadt a szökevénynek. A Duna Deltái, a Volga partja mellett elterülő erdőségek, a Krim az azowi kerületek ezrével fogadták be az orosz menekülteket. A hivatalnok s a pópa pénzért hallgatott, a menekültnek meg az alsó néposztály mindenha barátja volt. E körülményen kívül az orosz paraszt, ki természeténél fogva ügyes kisiparos, kupecz, kereskedő, lassanként megnépesíté a városokat, s a paraszti osztályból lett mesterember, kereskedő, majd megvagyonosodván, a kereskedők osztályában létező magasabb rangfokozatba is eljuthatott. Mondani sem kell, hogy a számológép segítségével üzérkedő szatócs lenézte a gazdag parasztot. A papi osztály, bár az írástudók nagy része ezek közül került ki, csak önmagát gyarapította kivált régebben, mert papi pályára: úgyszólván csak pap fia lépett. A nemesek pedig bizonyos megvetéssel bántak a pópamaradékokkal s minden vak babona és félelem daczára, mely egész varázslót csinál a papból, utálják, nem szeretik a papságot. A nemesek és hivatalnokok kasztja, mely csinekre, fokozatokra volt felosztva: a társadalom főosztályát képezte s képezi ugyan, de a czári hatalom mindenhatóságához képest, semmi ellenőri, visszaható, mérsekelő ereje nincsen. Mindene a czártól van, annak kegyéhez van kötve előmenetele, fénye, s mindamellett az a csekély intelligencia, mely kivált régebben lakozott ez osztályban, a czárt mindig arra sarkalta, hogy a jobbágyok pártját fogja. Mint egyházának fejét, félisteni nymbus övezi a czárt, népe atyuskáját, kit imáiba sző az orosz s így teljesen érthető is az a rajongás, melylyel iránta viseltetnek. A nemesek — bizonyos analogiát lehetne találni a mi s az oroszoké közt — nem képeztek teljesen elzárt kasztot,

mely csak önmagából vagy ritka érdemek útján gyarapodott. Beléjuthatott a cár kegyével gyakran boldog, boldogtalan, a ki fizetett, nemessé lett a hivatalnok, a katona. Messalliance-ot nem ismertek, úgy hogy a nemesség mindig új meg új elemeket vett magába. Egy része a nemességnek, kivált az udvarnál tartózkodó, elkülföldiesedett, részint a német-balti nemesség befolyását engedték túlerőre jutni, míg a jóval nagyobb rész a nemzeti eszmék hordozójává lett.

Ezek az osztályok most a jobbágyfelszabadítás után sajátos alakúláson mennek át. A volt jobbágyság értelmi színvonalának kell még vagy hat-hét évtized, míg szabadságának teljes öntudatában lesz, kelet-dél felé gyarapodik s vagyonosodik, éjszak s nyugat felé nyomorodik, pusztúl. A kereskedők osztálya fejlődik, az uraké pedig: a volt földbirtokosok több helyen szegényednek, mint nem s most élik azt az átmenetet, melynek vég-célja, mint Nyugat-Európában általan, egy középosztály alakítása akarna lenni. E társadalmi válsággal karöltve halad az orosz kormánynak az a törekvése, hogy a teljesen őstermelő Oroszországból, a mennyire csak fejlett házi ipara s az európai iparnak adandó engedmények útján lehet: a nyugattól emancipált iparos-államot teremtsen. Az eredmények e részben bámulatosak ugyan, de minden a vajudás korára vall.

Köztünk s az oroszok közt az a különbség e téren, hogy a mi átalakulásunk tizenhárom évvel előbb kezdődik, sőt ha az 1834/36-iki törvényeket figyelemre méltatjuk, még tizennégy évvel megtoldhatjuk azon törekvés történeti fejlődését, mely az »Új Magyarország« alakulására vezetett. Míg az értelmi színvonal nálunk 1825 óta folytonosan emelkedőben van, Oroszország nem régóta ébredezik.

Azt lehetne hinni, hogy az orosz paraszt örült a fölszabadulásnak. A templomokban zúgtak, morogtak az öregebbek; s mikor a pap felolvasta a czári parancsot, fel-fel kiáltanak: »Miféle szabadság ez?« Valósággal elszontyolodtak, sok helyütt nem is hittek a dolog valóságában. Némely faluban kaszára kapott a parasztság s a rendőrségnek csak katonai segedelemmel sikerült lecsünderesítésök. A puszkagolyók azután megértették velök, hogy bizony a czárnak komoly szándéka, rajtuk segíteni. Híre járt a parasztok között, hogy a templomokban hirdetett manifestum az

urak csinálmánya: az igazít majd később teszik közzé. Meglehet, akad ma is olyan muzsik, ki az igazi szabadságot várja. Hosszú téli estéken pattogó tűz mellett nem egy ősz atyuska regéli az ingyenes földosztást, melyről meg van győződve, csak nem tudja, mikor következik el.

Évek kellettek, míg az orosz jobbágy megértette, hogy miről van szó. Oly műveletlenek valának, hogy igazán nem értették az ígét. Tulajdonjog, szabadság ismeretlen fogalmak voltak előttük, uraikban meg nem bíztak, a hatóságokban még kevésbé. Jellemző a mit Samarin György, *) a hírneves orosz publicista, az orosz nép igaz barátja s nagy slavophil tapasztalt. Akármit beszélt is nekik, csak azt felelik: »Atyuskám, mi tanulatlan emberek vagyunk s csak azt gondoljuk, hogy annak kell történni, a mit a czár akar.« — »De hisz itt ebben az írásban van megírva, a mit a czár akar!« — »Hjah, hogyan tudhassuk mi azt együgyű parasztok, mi van ott írva.« Beszélhetni annak, a mit akarnak, engedelmeskednek, de meg vannak győződve, hogy nem akkép történt, a mint a czár akarta. Elhittek azután mindent, a mit csalók és ámitók prédikáltak nekik földosztásról. Még manapság is akad pör, mely a muzsikok agyrémeit felhasználó csalók ellen van folyamatban. Baj volt az is, hogy volt Oroszországban vagy egy félmillió földnélküli jobbágy, ki cseléd minőségében szolgált urát. Dvorowüje ljudi volt a nevök, régi magyarsággal udvarnokoknak lehetne neveznünk. Ezek a felszabadulás után, még két évig tartoztak urokat ingyen szolgálui, azután szabad béresekké váltak. E tömeg felszabadulván a legrosszabb fajta, félművelt proletariatus szaporította.

A magyar jobbágy intelligenciáját meg semmi sem jellemzi jobban, mint az 1848-iki törvények alkotása után következett véres harczzal elegyes átmeneti korszak. Nehány esetet a felvidéken s az erdélyi oláhság nagyobb részét kivéve, jobbágyaink folytatják munkájokat, mint azelőtt, a nép örül, s ha volt is sokhelytt kemény ura, de mindenütt **) követi régi urai szavát, szereti, vele harczol, él és hal. Igaz, forradalommal, szabadságesz-

*) Munkái s levelei után Anatole Leroy-Beaulien: L'empire des czars. 1882.

**) Az 1848-iki belügyminiszterium irataiban közt találtató úrbérügyi tárgyalások s megyei jelentések alapján írjuk ezt.

mékkal tele a kor, de éppen azért csodálandó a magyar jobbágy higgadsága, józan érzéke s ez a tulajdonsága emeli értékét.

Nálunk hosszas parlamenti viták, tanácskozások a doctrinair-sajtó egész apparatusa előzi meg az 1848-iki földfelszabadítást, 1832/36-ban már az örökválságról folyik a vita, a forradalom csak szentesíti s betetőzi a rég célúl kitűzött nagy akciót. Hogy az átmenet zavarait elkerülni, a rendszeres állapotokat egyszerre életbeléptetni nem lehetett: annak a szabadságharcz változó menete s az azután következett összbírodalmi irány az oka. Oroszországban nem a liberalismus eszméi, nem a doctrinair humanismus menti fel a nép millióit: a csári absolut kormány hosszas megfontolás és nagy oppositio után lépteti életbe a megváltást, mely Oroszország közgazdasági fejlődésére nélkülözhetetlen követelmény vala. Nálunk — kimutattuk — a nép mondhatatlanul érettebb volt a muszka jobbágnál, de az orosz törvényt békés időben, a nemzeti kormány jóindulatú s rendszeres intézkedésekkel hajtja végre, megfigyelheti a hatást, szóval volt ideje végrehajtani. Nálunk 1849—1867-ig a belpolitikai harcok igénybe vették a közgazdaságilag parlagon heverő nemzeti erőt egyfelől az összbírodalommal való közjogi viszályban, másfelől két nagy háború nyomorát éreztük. Oroszországnak 1856—1877-ig nagyobb háborúja nem volt, idejéből belreformokra elég telt, míg nálunk a folytonos politikai rendszerváltozások állottak útjában a szerves fejlődésnek. Azt az előnyt tehát, melyet e fontos és teljes komolysággal előkészített reformkérdés előzményeiben, Oroszországgal szemben felmutathatánk, elveszítjük a végrehajtás phasisaiban. Igaz, Oroszországban csakúgy, mint nálunk: a földbirtokos túladata a kárpótláson, ott is akkép, mint nálunk kivált Erdélyben, alakultak társaságok, melyek a földbirtokosnak kárpótlása fejében drága előlegkölcsonnt adtak, s azután a teljes kárpótlással jó üzletet csináltak. Az eredmény azonban egészen különböző. Oroszországban egyszerű birtoksere történik, vagy elaprózódván a nagybirtok, paraszt ült beléje, vagy kereskedők vették meg a hercegek, grófok stb. birtokait. Az állam vesztített talán darab időre adóban, de a nemzeti létet ez miben sem érinti. Nálunk, ugyanezen processussal, a középirtokosság létezésének alapjai támadtatván meg: a nemzeti lét tényezői csökkentek meg s ezt csakis azon másik folyamánya a felszabadításnak tette jóvá, mely ha nem vezetett is még egy

új középosztály alakulására, de a városok fejlődésével erre fog vezetni.

Megkísértjük a magyar földfelszabadítás néhány tünetét megvilágítani. Egészében e helytt tárgyalni meg sem kísértjük. Először érzem, hogy sokkal csekélyebbek előismereteim e téren, másfelől az anyagnak még csak holléte sincs constatálva. Az 1848/49-ki adatok e részben szét vannak szórva: a pénz- és belügyminiszterium (akkori) elaboratumai elvesztek, az 50-es évek cs. k. pénzügyigazgatóságai dicséretes buzgósággal eliminálták jelentősb irataikat, adóstatistikánk nincs, megyénkiut nem tudjuk kimutatni a kifizetett kárpótlások összegét, előtanulmányok alig vannak, sőt a statisztikai hivatal némely mintaszerű kiadványában foglalt adatokat kivéve, nincsenek is. E két körülmény elég ok az előleges mentegetőződésre.

A földfelszabadítás eszméje az 1848-iki szabadelvű ellenzék programjának egyik vezértételét képezte. Midőn az 1832/36. országgyűlésen az 1834-iki jobbagyok örökváltságáról szóló törvényczikket a király nem fogadta el, Deák Ferencz 1834. nov. 10-én, országos ülésen, kiváló beszédet mondott, melynek magva: »csak ott igazán boldog és virágzó a haza, hol a földet szabad kezek művelik; ott erős a nemzet, hol szabad kezek védik a tulajdont és függetlenséget.« *) Ez a vezérgondolat vonúl át az 1847-ig tartott országgyűlések összes tárgyalásain; lépésenként akarják lerombolni mindazon korlátokat, melyeket az ősiség a szabad birtoklás elé vont. Széchenyi, Deák, Eötvös, Szalay L., Kemény, Csengery, Trefort stb. következetesen vallották azt az irányt, mely a más országokban történt rázkódtatásokat elkerülendő, gazdasági nagyobb evolúciók nélkül akarta a földfelszabadítást kivinni. Kossuth, kié az 1848. törvények tényleges elfogadásának örök érdeme, így nyilatkozik e kérdésről: **) »Nagyon tévedne valaki, ha azt hinné, hogy az a földfelszabadítás vagy elhamarkodott, vagy a lobogó lelkesedés mámorának szülöttje volt. Megvan annak a maga históriája, mely az örökváltságnak az 1832/36-iki országgyűlésen megbukásánál kezdődik. Rég kitűzött cél, komolyan

*) Deák Ferencz beszédei. Összegegyűjtötte Kónyi Manó. 1882. 99. l.

**) Magánlevél után.

átgondolt s éveken keresztül érlelt terv volt az, melynek kivitelénél a kínálkozó alkalmat el nem szalasztani, a legkomolyabb államtani, politikai, társadalmi, közgazdasági, létbiztosítási okok parancsolták, melyek valaha egy reformkérdésnél előfordulhatnak.

Azt mondtam egyszer a parlamentben, hogyha békében hagynak, 10 év alatt paradicsommá tesszük hazánkat. A mikéntbe? bele tartozott az is, hogy mihelyt csak annyira is consolidálódunk, miszerint hitellel találkozassunk, kölcsönt veszek fel (az egyedülít, melyet én mint finanszminiszter felvettem volna), miszerint az úrbéri kárpótlást (nem egyszerre, nehogy elprédáltassék, hanem) két év alatt 4 rátában *kész pénzzel* kifizethessem. Nem lehetett!«

Kossuthnak ez a terve kifejezést nyert az 1848-iki magyar országgyűlési cikkek XII. és XIV.-ében, melyek egyfelől a birtokosoknak haladéktalanul status-kötelezvényeket rendelék kiadatni s e célból lekötik a kincstári fekvő javakat egy hitelintézet felállítására, felhatalmazván a miniszteriumot, hogy annak 500,000 forintnyi tartaléktőkéjét szerezzze meg. E hitelintézetnél elsőszéggel birtak volna a kármentesítésre igénynyel bíró földesurak, kik a földgazdálkodás e hirtelen átmeneténél szükségkép nagyobb pénzkölcsönre szorultak.

A pozsonyi és erdélyi országgyűlési emlékek maradandó eredménye: az urbériség megszüntetése. A miről a nemzet jobbjai két évtized óta gondolkoztak, azt egy békés forradalom kívánta. A nemesség magatartása e kérdésben osztatlan dicséretre érdemes s az 1848. IX. XII. XIV., az erdélyi 1848. IV. és V. cikkek együttléve — minden rögtönzöttségök mellett — az ország jobblétének fordulópontját jelezik, s jeleznék hatványozott mértékben, ha a végrehajtást maga az azokat megalkotó testület hajtotta volna végre.

Az 1848. ápril 11-iki törvényekkel kapcsolatos az a patens, melyet ápril 17-én Ferdinánd császár bocsátott közre, b. Pillersdorf cs. belügyminiszter ellenjegyzésével az osztrák örökös tartományokra nézve, ugyancsak azokban is megszüntetvén minden robotot s alattvalói szolgálmányt. E patens legnagyobb hatással volt a nemesi javakban bővelkedő Lengyelországra. Csehországban a parasztok legjobban jártak, mert 1849-ben rendezték a kármentesítési ügyeket, ép abban az időben, mikor Görgey 30

ezer emberével Felső-Magyarországban hadakozott. Itt minimális kárpótlási összegek állapították meg s a tizedet, tanítók pótlékát, robottal, s egyéb tartozásokat hamarosan összcavarták, úgy, hogy kivált a szegény tanítók jártak rosszul. Megszüntették ugyanily olesó áron a sziléziai tartozásokat is, de mennél inkább tűnt a forradalom veszélye: annál ridegebbé vált az állam is a parasztok irányában. Alsó-Ausztriában, Krajnában, Karinthiában, hol Komárom feladása után kezdték a lebonyolítást, a papi és iskolai tizedet kivették a váltság alól s később Cseh- és Morvaországban is akadályokat gördítettek a parasztság elé.

Hazánkban a két évig tartó szabadságharcz leginkább a középbirtokos osztály erejét vette igénybe. A nemzet ugyan — úr, paraszt egyaránt — fölkel, de a nemesi vagyon többet szenvedett, mihez a forradalmi pénzjegyek igazságtalan s közgazdasági szempontból tekintve, oktalan elértéktelenítése nagyban hozzájárult.

A gazdasági miseriák legelőbb Galicziában nyilatkoztak. A ruthén paraszt, akár csak 15 évvel később az unióbeli niggerek, a felszabadítást akkép fogta fel, hogy vagyonát most már szabadon elihathja. Felső-Magyarországban s Erdélyben osztottak a galicziai felfogásban. A földesuraknak se pénzök, se munkásuk nem volt, úgy hogy az 1852. nov. 29. nyiltparancs (birod. törvénylap 246. sz. IX. cz.) moratoriumot engedélyezett, mely csak 1854-ben szűnt meg, illetőleg Erdélyben csak 1856-ban. A kormány úgy igyekezett segítni a forgó tőkét nélkülöző földesurakon, hogy 1853. jul. 7. rendeletével a kárpótlásba tudandó előlegeket engedélyezett a magyar, horvát-szlavon és erdélyi földesuraknak. Hogy a végrehajtásnál mily részrehajlással, rendőri önkénnyel jártak el: arról beszéljenek az egykorúak.

Midőn az absolut kormány befejezett tényekül tekintvén a kármentesítést s a jobbágyok felszabadítását: a forradalom vívmányait a magáévé tette, a kárpótlás megszabásánál számos magánérdek érvényesült. A reactio ott követte el gazdaságilag az első hibát, — nem tekintve a magyar korona integritásának megsértését — hogy az országot öt kerületre osztotta, a temesi kerületet elszakítá s ezeket nemcsak egyszerűen Verwaltungsgebiete-knek tekinté, de mindenkép külön részekül akarta tekinteni, hogy az ország összetartozandósági érzetét csírájában is elfojtsa. A katonai kormányzat eleinte vérrel és vassal dolgozott, a polgáriak

nem voltak tisztában azzal, hogy mit tegyenek. Eleinte a parasztságot dédelgették, hogy uraik ellen forduljanak, öt évig húzták a földesurak kárpótlását, míg sokan elbuktak, később a nagybirtokosok javára tétettek oly intézkedések, melyeknél a paraszt nem látta hasznát. Végig tekintve az országos kormánylapok óriás halmazát, rendkívül sivár képet nyercünk az 1850—60. korszakról. Semmi, de semmi anyagi támogatásban sem részesült az ország, melynek széttiport szabadságáért »jólétet« ígért Bécs.

Ily előzmények mellett haszon volt-e a földesurakra nézve, ha a hitelezők kötelesek voltak teljes névértékben elfogadni az akkor 60—70-en álló földtehermentesítési kötvényeket? A földesúri osztály egy része ebben a korszakban esett el, de a parasztság sem látta javulását. Kérdés támad, hát a birtokok mily kézre kerültek? Zsidó kézre nem, mert 1853. oct. rendeletnél fogva zsidó birtokot nem szerezhettek. A következő: egyidőre való általános elszegényedés vala, melyet Mayer Bernhard: a Széchenyi remek Rückblickje írására alkalmat adott Blick írója eldorádói színben ügyekezett feltüntetni.

A kárpótlás menete különben ekkép ment végbe:

I. *Magyarországban.* Az 1848-ik évi IX. törvényczikk megszüntette az urbér és az azt pótló szerződések alapján gyakorlatban volt szolgálatokat (robot), dézsma és pénzbeli fizetéseket. E törvényczikk 2. §-a a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbeesület védpaizsa alá helyezte. A szabadságharcz, tudjuk, véget vetett minden combinációnak. Az absolut kormány teljesíté a kármentesítést. Az 1853. évi márcz. 2-án kelt legfelsőbb nyiltparancs értelmében ugyanis országos jövedelmekből kárpótolattak:

a) az urbéri kapcsolat és a földesuri törvényhatóság megszüntetése következtében elenyészett jogok és járandóságok. (1. 2. 3. §.)

Ezekért a kárpótlást az említett nyiltparancs 5. 6. és 7. §§-ai akképen állapíták meg, hogy a megyék 8 osztályba és 2, illetőleg 3 al-osztályba osztatván be, egy egész urbéri jobbágy telekért 700 és 300 frt közt váltakozó átalányösszeg, a zsellér telekért pedig, az osztálykülönbség tekintetbevétele nélkül, 50 frt állapítottatott meg tőke gyanánt, azon különbséggel, azon kevés számú községre nézve, melyekbe az urbér nem volt behozva, ille-

tőleg a hol urbért pótló szerződések alapján teljesítettett az urbéri szolgálmány, hogy ily községekben azon uri szolgálmányoknak, melyek teljesítendőök voltak, az 1836—1845 tíz évi közép ár szerinti értéke kinyomoztatott s ebből kezelési költségek fejében $\frac{1}{6}$ rész leszámíttatván, a maradvány huszszorosa képezte a kárpótlási tőkét, mely elv különben már az 1848. XII. tcz. 3. §-ában is jelezve van.

b) A kir. adományozás vagy jogérvényes örök-bevallás következtében magánosok tulajdonává vált egyházi tized. (21. §.)

E tized veszteségértéke, az évi jövedelemnek, a tizedlajstromok és beszolgáltatási jegyzőkönyvekből, ily adatok hiányozása esetében, az 1836—1845. évről tíz évi átlagos érték szerint való kinyomozása útján állapíttatott meg s az ekként mutatkozó összeg, $\frac{1}{6}$ -od részének a behajtási költségek levonása mellett, képezte a kárpótlási tőkét. A hol pedig megváltási szerződések megvoltak, a kárpótlási tőke tíz évbeli megváltási árak alapján állapíttatott meg levonás nélkül; ezenkívül:

c) az alsóbbrendű papság tizedvesztesége az egyházi jövedelmek 1802. évi összeírása alapján évi »járadék« név alatt kárpótoltatott. (22. §.)

d) Az 1868. évi XXXIII. törvényczikkek alapján továbbá azon volt jobbágyok részére, kik telkeiket, illetőleg az azokat terhelő szolgálmányokat az 1840. évi VII. törvényczikk alapján urbéri-örökváltsági szerződések mellett 1848. évi május hó 1-ig megváltották, »örökváltsági országos megtérítés« czímen szintén adatott kárpótlás oly formán, hogy megtérítették nekik mindazon tőkerészletek, melyek az urbéri örökváltsági szerződés értelmében lejártak és tényleg meg is fizetettek. E megtérítés kulcsát a megyéknek az idézett törvényczikk 5. §-ában előtűntetett osztályozása szerint, egy egész urbéri telekért 700 és 300 forint közt váltakozó összegben megállapított átalányösszeg képezte, ha azonban a fizetett váltsági összeg kisebb vala ezen átalány szerinti értéknél, a megtérítés megszabásának alapjául a fizetett váltsági összeg volt veendő.

Megjegyeztetik továbbá, hogy a d) alatti kárpótlásoknál csak a tőke térített meg; de az a) és b) alatt jelzett kárpótlásoknál a tőkén kívül az egyes kárpótlások megállapítása idejéig, 1848. évi május 1-től a kamat is külön számításba vétetett s ezek

tőkésítettén, szintén kamatozó földtehermentesítési kötvényekben adattak ki.

A kárpótlási tőke kiszolgáltatását az 1854. évi január 16. kelt legfelsőbb nyiltparancsban megállapított bírósági kiutalási eljárás előzte meg, mely a kárpótlás megállapítására vonatkozó s már előbb felemlített, 1853. évi márczius 2-án legfelsőbb nyiltparancssal együtt a később kiadott kárpótlásokra nézve is zsinórmértékül szolgált az 1868. évi LIV. törvényczikk életbeléptetése s az 1869. évi márcz. 30-ról kiadott m. kir. igazságügymin. szabályrendelet XIX. czikke, és az 1871. évi évi LIII. törvényczikk 6-ik §-a értelmében.

A kiadott kárpótlások mennyisége az 1850-es évekbeli V., illetőleg VI. közigazgatási kerület szerint ekkép oszlik meg:

I. A budai volt közigazgatási kerületben.

	tökében		tőkésített kamat- hátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zsel- léségek után	19.819,589	33	9.526,373	67
b) szerződések urbéri szol- gálmányok alapján	4,604	58 ¹ / ₂	2,417	40 ¹ / ₂
c) magánosok birtokában volt egyházi tizedért . . .	46,919	55	22,191	82 ¹ / ₂
d) örökváltsági országos megtérítés czimén	185,304	40 ¹ / ₂	—	—
együtt:	20.056,417	87	9.550.982	90
ebből 1882. decz. végéig kiadatott.	20.016,902	37 ¹ / ₂	9.546,816	06 ¹ / ₂
maradt kiadatlan	39,515	49 ¹ / ₂	4,166	83 ¹ / ₂

II. A kassai volt közigatási kerületben.

	tőkében		tőkésített kamat- hátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zsel- lérségek után	18.130,533	82	8.612,947	16 $\frac{1}{2}$
b) szerződéses urbéri szol- gálmányok alapján . . .	461,770	66	342,422	89 $\frac{1}{2}$
c) magánosok birtokában volt egyházi tizedért . .	186,813	19	117,679	97
d) örökváltsági országos megtérítés czimén . . .	42,631	81	—	—
együtt:	18.821,749	48	9.073,050	03
ebből 1882. decz. végéig kiadatott	18.752,848	29 $\frac{1}{2}$	9.004,109	47
maradt kiadatlan . . .	68,901	18 $\frac{1}{2}$	68,940	56

III. A nagyvárad volt közigazgatási kerület.

	tőkében		tőkésített kamat- hátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zsel- lérségek után	19.893,594	65	8.196,020	03 $\frac{1}{2}$
b) szerződéses urbéri szol- gálmányok alapján . . .	715,413	19 $\frac{2}{2}$	248,515	61
c) magánosok birtokában volt egyházi tizedért . .	929,631	13	601,275	10
d) örökváltsági országos megtérítés czimén . . .	622,672	31 $\frac{2}{2}$	—	—
e) a Magyarországhoz visz- szakapcsolt erdélyi részek- ben, az erre vonatkozó sza- bály alapján	3.060,429	50	2.553,405	44 $\frac{1}{2}$
együtt:	25.221,740	79	11.599,216	19
ebből 1882. decz. végéig lett kiadva	24.345,328	69	11.571,342	61
maradt kiadatlan . . .	876,412	10	27,873	58

IV. A pozsonyi volt közigazgatási kerületben.

	tőkében		tőkésített kamat- hátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zsel- lérségek után	26.918,557	75	11.164,394	85 $\frac{1}{2}$
b) szerződéses urbéri szol- gálmányok alapján . . .	4.852	92 $\frac{1}{2}$	2,142	77
c) magánosok birtokában volt egyházi tizedért . .	6,388	20	2,714	98 $\frac{1}{2}$
d) örökváltsági országos megtérítés czimén . . .	17,997	21 $\frac{1}{2}$	—	—
együtt:	26.947,796	09	11.169,252	61
ebből 1882. decz. végéig kiadatott	26.937,724	44 $\frac{1}{2}$	11.133,786	38
maradt kiadatlan . . .	10,071	64 $\frac{1}{2}$	35.466	23

V. A sopronyi volt közigazgatási kerületben.

	tőkében		tőkésített kamat- hátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zsel- lérségek után	36.090,070	91 $\frac{1}{2}$	15.277,554	93 $\frac{1}{2}$
b) szerződéses urbéri szol- gálmányok alapján . . .	698,086	71	306,290	56
c) magánosok birtokában volt tizedért	572,810	29	235,047	52 $\frac{1}{2}$
d) örökváltsági országos megtérítés czimén . . .	105,316	75	—	—
együtt:	37.466,284	66 $\frac{1}{2}$	15.818,893	02
ebből 1882. decz. végéig kiadatott	37.453,094	77 $\frac{1}{2}$	15.818,540	68 $\frac{1}{2}$
maradt kiadatlan . . .	13,189	89	352	33 $\frac{1}{2}$

VI. A temesi bánság s szerb vajdasági volt közigazgatási kerületben.

	tőkében		tőkésített kamathátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
a) jobbágytelkek és zselérségek után	30.606,782	93 $\frac{1}{2}$	12.872,034	12
b) szerződéses urbéri szolgálmányok alapján	24,153	85	10,177	68 $\frac{1}{2}$
c) magánosok birtokában volt tizedért	214,750	58	87,498	44
együtt:	30.845,687	36 $\frac{1}{2}$	12.969,710	24 $\frac{1}{2}$
ebből 1882. decz. végéig kiadatott	30.826,682	36 $\frac{1}{2}$	12.967,379	90 $\frac{1}{2}$
maradt kiadatlan. . . .	19,005	—	2.330	34

Valamennyi hat kerület után lett 1882. decz. végéig: az egyes kárpótlási tőkék megállapítása idejéig 1848. május 1-től számított

	tőkében		tőkésített kamathátralékokban	
	frt	kr.	frt	kr.
1. megállapítva	159.359,676	26	70.181,104	99 $\frac{1}{2}$
2. kiszolgáltatva	158.332,580	94 $\frac{1}{2}$	70.041,975	111 $\frac{1}{2}$
3. kiadatlan maradt	1.027,095	31 $\frac{1}{2}$	139,129	88
Mihez képest tőkében és tőkésített kamathátralékokban				
I. megállapított	229.540,781	frt	25 $\frac{1}{2}$	kr.
II. kiadatott	228.374,556	»	06	»
III. kiadatlan	1.166,225	frt	19 $\frac{1}{2}$	kr.

Az alrendű papság részére továbbá éri járulékal lett megállapítva

aa) a budai	volt közigazg. kerületben	14,568	frt	50 $\frac{1}{2}$	kr.
bb) a kassai	» » »	50,215	»	80 $\frac{1}{2}$	»
cc) a nagyvárad	» » »	2,017	»	79 $\frac{1}{2}$	»
dd) a pozsonyi	» » »	24,563	»	31	»
ee) a sopronyi	» » »	16,187	»	07	»
ff) a temesi	» » »	1,995	»	77 $\frac{1}{2}$	»
együtt:		109.548	frt	66	kr.

Ezen az 1848. máj. 1-től kifizetésre került évi járadékuk 268,182 frt 60 krnyi része azon okból, mert a magyar vallásalap egyes plébánosok részére azon összeg erejéig előlegeket adott, földtehermentesítési kötelezvényekben a vallásalap részére visszafizettetett, minél fogva a földteherm. alapból fentebb kiadott-nak kimutatott . . . . . 228.374,556 frt 06 krnyi
 kárpótlás ezen . . . . . 268,182 » 60 krrel
 228.642,738 frt 66 krrel

fölzaporodott.

II. *Erdélyben.* Az erdélyi kármentesítés külön lapot képez. Itt ugyanis az 1848. évi IV. és V. országgyűlési törvényczikkek szabadíták fel a jobbágyságot, megszüntették a földesuri bíraskodásokat, fölmentették a jobbágyokat minden robot — természetben adózás — pénzfizetés és tizedek adásától, s kimondották a földesuraknak országos költségen leendő kárpótlását.

A kárpótlások megállapításának s kiadásának módozatát az 1854. évi június 21-ről, illetőleg az 1856. január 1-ről kelt császári nyiltparancsok szabták meg, melyek közül az előbbinek alapján a felszabadult urbéri birtokkal egybekötve volt hasznok, nevezetesen: a kézi- és igásnapszámok, pénzbeli és terménybeli szolgálmányok kárpótlása olyformán szabályoztattak, hogy a hol a robot természetben, azaz kézi- és igásnapszámokkal tétetett, ott az 1819—20. évbéli összeírás s a helységeknek ugyanakkor készült osztályozása volt alapúl veendő, oly módon, hogy az első osztálybeli helységekben egy hold belső vagy külső telek után — holdját 1600 □ ölével számítva — évenként egy frt tíz kr. ppben, a második osztálybeli helységekben holdjától évenként egy pfrt, s a harmadik és a negyedik osztálybeli helységekben minden hold után évenként ötven pengő kr. számíttassék kárpótlási járadékul, — és ez évi járadék huszszoros összege képezte a minden esetben fizetendő kárpótlási tőkét.

Ott pedig, a hol bizonyos pénzbeli vagy terménybeli s néha egyes esetekben egyuttal napszámbeli adózásokból állott a robot, ez esetben a fizetett pénznek, továbbá a termények földadó kasztaszter szerinti becsértékének és a természetben teljesített napszámok (20, illetőleg 10 pengőkrban) megszabott árának $\frac{1}{6}$ kezelési költség levonása utáni huszszoros összege képezze a kárpótlási tőkét, kivéve azon esetet, ha az ekkép kiszámított tőke a

kárpótlás alá eső birtokterülete után az előbbeni szakaszban előírt kules szerint számítható tőkét felül nem mulná.

Előbbi módozatok szerint állapítottatott meg tehát az urbéri kárpótlás, de mivel ennek alapját a földadó-kataszter képezte, a kárpótlásnak végleges lebonyolítása a földadó-kataszter munkájának haladásától, illetőleg végleges keresztülvitelétől volt függővé téve; mihez képest a kataszter első művelete alapján a kárpótlás előlegesen, a későbbi úgynevezett községenkinti felmérés és egyéni felszólamlás következtében kiigazított földadó kataszter alapján pedig utólagosan és véglegesen állapítottatott meg.

Ezen urbéri kárpótláshoz tartozik még az 1869. július 13-ról 14,350. sz. a. kiadott magyar kir. belügyminiszteri szabályrendelet értelmében megállapított és kiadott (úgynevezett) legelő-s erdőkárpótlás is; mely által a volt urbéresék birtokában levő, korábban művelés alatt állott, idők folytán azonban részint a műveléssel való felhagyás, részint elemi viszonyok befolyása következtében műveletlenné vált cserjés és rendszeresen nem használható, de az urbéri állományok kiegészítő részeit képezett földrészeket kárpótoltattak, a tőkét holdankinti 50 pp. kr. évi járadék huszszoros összege képezvén.

Ezen urbéri kárpótláshoz járult még azon kárpótlás is, mely a magyar királyi bel- és igazságügyi minisztereknek 1868. évi augusztus 12-ről kelt szabályrendelete, illetőleg az 1871. évi LIII. tetz. értelmében a székelyföldön vesztett urbériségekért olyképen határozottatott kiadatni, és adatott is ki, hogy a székelyföldön fekvő urbériségekért minden egy hold birtok után — holdját 1600 □ öllel számítva — a magasabb szolgálat által helyettesített tizedjáradék kárpótlásával együtt:

az I. urb. osztályu községeken 36 frt

a II. » » » 30 »

a III. » » » 24 » tőke számít-

tatott, kivéve, ha a volt jobbágyok által jogérvényes egyezség, akár jogerejű ítélet alapján fizetendő önmegváltási tőke csekélyebb volt annál, a mely a terület után járt volna, a mely esetben a csekélyebb öszvege vétetett alapul.

A mi a felszabadulás által szintén megszűnt tizedeket illeti, ezek kárpótlási módozatát az 1858. évi szeptember 15-ről kelt császári nyiltparancs határozta meg, s ennek alapján a volt föl-

desurak által egykori alattvalóiktól szedett földtermény vagy állattized, úgy a papság és erkölcsi testületek által fejedelmi adományok alapján élvezett terményállattized-negyedek is kárpótoltattak.

A fentebbi czimeken előbb az idézett császári nyiltparancsok s azokkal kapcsolatban kiadott szabályrendeletek alapján, az alkotmányos élet bekövetkeztével pedig az 1868. évi LIV. tcz. életbeléptetése s az erre szükséges átmeneti intézkedések tárgyában 1869. márczius 30-ról kiadott magyar királyi igazságügyminiszteri szabályrendelet XIX-ik czikke és az 1871. évi LIII. tczikk 67. §-a értelmében megállapított és az illetékes birtokbíróságok által hozott kiutalási végzések alapján csekély kivétellel ki is utaltványozott kárpótlási tőkék és egyéb tizedre nézve 1858. szeptember 15-től, az egyházi és kincstári tizedre pedig, valamint az urbéri kárpótlásra nézve 1848. július 1-től tőkésített kamathátralékok az 1882. év végével következő összegekben mutatott ki:

A. Urbéri kárpótlásképpen

megállapított	tökében		tőkésített kamathátralékban	
	frt	kr.	frt	kr.
1. Az erdélyi magyar megyékbeli egykori urbéri birtok után.	39.463,038	50	19.720,822	25 ² / ₄
2. Székelyföldről . . .	2.269,453	9 ² / ₄	2.076,020	5 ² / ₄
Osszesen	41.732,191	59 ² / ₄	21.796,842	31

B. Tized kárpótlásképpen

megállapított	tökében		tőkésített kamathátralékban	
	frt	kr.	frt	kr.
3. A kincstár részére a Királyföldről élvezett tizedek után	1.624,279	2	1.395,261	37 ² / ₄
4. papi tized				
a) római katolikus . .	670,285	21 ² / ₄	556,903	22 ³ / ₄
b) ev. ág. hitvallásu . .	5.377,377	34	2.241,392	34 ² / ₄
c) helvét » . .	811,785	46	435,717	26 ³ / ₄
d) unitárius » . .	19,563	30	14,138	3
e) görög egyesült . .	189,439	50	133,529	52
f) görög nem egyesült .	664	20	564	41
5. urbéri (földesuri) czimen	2.484,566	31 ² / ₄	1.320,156	13 ² / ₄
Összes erdélyi tized	11.177,961	55	6.097,663	50 ³ / ₄

Ezen kimutatással kapcsolatban megjegyeztetik, hogy a már megállapított előbbi összegekből még utalványozatlannak mutatkozik az 1882-ik év végén:

Ürbéri kárpótlási tőke: . . . . . 3.247.108 frt 8 kr.

Tőkésített kamathátralék . . . . . 121,769 » 2 »

Tizedkárpótlási tőke . . . . . 144,782 » 50 »

Tőkésített kamathátralék . . . . . 44,462 » 59 kr., mely összegek kiutalványozását, illetőleg kiadását különböző (zálogváltási és más igény) perek folyamatba léte tartja függőben.

A még folyamatban levő urbéri perek útján urbériségeknek kimondandó birtokok miatt is lesznek még kárpótlási igények támaszthatók, de, hogy ezek kielégítése mekkora összeget veendő igénybe, azt előre meghatározni nem lehet.

III. *Horvát és Szlavonországban* a kárpótlás hasonlóan a magyarországihoz ment végbe.

A horvát-szlavonországi földtehermentesítési tőkebefektetés
1882. végéig . . . . . 16.146,610 frt
1883-ban augusztusig . . . . . 2.960 »

Együtt 16.149,570 frt

Ebből levonva a térítményeket (kisorsolva) . . . 60,750 »

Marad 16.088.820 frt

S most vessük össze az eredményeket.

A földtehermentesítési alap Magyarországon és Erdélyben a mily ügygyel-bajjal létesült az egyenes adóra vetett pótlékokból, oly könnyen használtatott föl más célokra. 1856., 1857. és 1858-ban földtehermentesítési járulék czimén az egyenes adó minden forintja után 40 kr. járúl a földtehermentesítés alapjához. 1858-ban 36 krra pp. szállított le, a mi Magyarországra nézve mindig 60 krt tett o. é. Nagyön sokszor megesett, hogy az egyes alapoknál nem volt pénz; ekkor azután a többi tartományi alapokból előlegezték, ha meg fölösleges pénz — nem gyakran történt — mutatkozott ez — mint a verstärkter Reichsrath 1860. sept. 15. gyűlésén a pénzügyministerium vezetője őszintén megvallá — más célokra fordított. Mentsége a: »Gebot der finanziellen Nothwendigkeit.«

A kárpótlás menete s ennek eredményei nagyban összefüggnek az 1850—60. között követett pénzügyi politikával. A

központosítási rendszer nem sikerülhetett, mert drága volt, a szükségletek óriási arányban nőttek, míg a bevétel csak lassan fokozódott. Az indirect adók behozásánál az osztrák pénzügyi politika bizonyos reformatori tevékenységet fejtett ki, de általában véve csak esetről-esetre dolgozott. A monarchia fejlődését már a napoleoni háborúk akaszták meg, a deficit krónikus vala az 1849-ki általános kimerülés után, a monarchia egyes részei pénzügyi képességének teljes félreismerésével megkezdik azt a rendszert, mely 10 évi gazdálkodás után 1300 millió államadóságtöbbséggel s egy bukott politikai rendszerrel örökíti meg magát. Van mentés is. A katonaság 1848—1858-ig 1793.₂₃₆ millió forintjába került az államnak, átlag évi 163.₀₂₁ millióba. Nem tudjuk be az 1859-ki hadjáratot, mely 225.₅₇ millióba került. Az egyenes adók ellenben 1850—1860-ig csak 30 millió növekedést mutatnak, t. i. 65 millió forintról 95 millióra. Ebből a földadó 1850-ben 45.₁ millió, 1857-ben 63.₂ millió, de 1860-ban már csak 58.₉ millió.

E pénzügyi bajok mellett a szervezet s a hadügy költségei lehetetlenné tettek minden investitiót. Magyarországon a múlt századbeli gyarmatosítás óta alig nyílt új terület a megművelésre. Az 1851. összeírás alkalmával 47.044,917 kat. hold megművelhető területet constatálnak a Sz.-Istrván korona tartományaiban, 1870-ben 47.133,378 termő kat. holdat tüntet fel a kataszter, 1882-ben ugyancsak hivatalos adatok 45.569,912 kat. holdat vesznek fel a tiszta jövedelem alapján. A különbség a különböző felmérések eltérő eredményeiből deríthető föl s kétségkívül csak a legújabb felmérések adatai a megbízhatók. De mindez eltérések igazolják, hogy nálunk extensiv gazdaságot, mint az amerikai Unióban vagy Oroszországban űzni nem lehet. A belterjesebb gazdasághoz pedig az a kor s az a kormányzat, melynél az átmenet kezdődött, nem adta meg az aránylagos segítséget.

307.993.309 frt 95¹/₂ krt fizetett ki az állam kárpótláskép tőkében és tőkésített kamatokban az ingyenmunkáról lemondott földbirtokosoknak. De vajjon a nagyrészben teljesen pénztelen földbirtokos talpraállott-e, mintán 6—7 évig nélkülözte a Mária Thérézia-féle urbariumban gazdálkodása alapjául kimondott jobbágyi munkát? Vesztett munkaerőt, még pedig ingyen munkaerőt s elveszté a jobbágytól tartozáskép fizetett pénz- és termé-

szetbeli sommát. *) 1850-től kezdve drága napszámmal kellett dolgoztatnia s ugyancsak megsínyle a tartozások elmaradását. Gentrynk nagy részében ugyan sokfelől hangzik a panasz, hogy a kárpótlásnak semmi hasznát sem vette, mert későn jött. Csak-hogy meg kell említenünk, hogy úgy bánt vele a kétségtelenül nagyobb rész, a mint bánt 1865-ben a rumun-moldva bojárság: t. i. szeliden szólva, elpazarolta. S itt van a második stadium, a hol a középbirtokosság egy része ismét elbukott. Közbe jött a keleti háború, a földbirtokos a nagy gabonaszállításokban résztvehetvén, gentrynk ismét pénzeltetett. A déli vasút is megnyitván gabonánk kiviteli területe nagyobbodott, mi az őstermelő osztálynak vált javára. Solferinora jött az okt. diploma, középosztályunk ismét hanyatlott. 1863-ban megalakult a földhitelintézet, melynek kölcsöneivel középosztályunk jó része kihúzta 1867-ig. A harmadik mozzanat a most folyó nagy átalakulás, melyben nagy harc után, a kétségtelenül ingadozó középbirtok erőteljesb fele kíválik, ez azonban már oly társadalmi kérdés, mely tárgyunktól messzire vezetne.

Csak egész általánosságban igyekeztünk magán és hivatalos úton adatokat gyűjteni az iránt, hogy a földfelszabadulás óta azon osztályok, melyeket ez actio érintett, hogyan állanak, s állapotuk mennyiben indult változásnak. Hivatalos előtanulmányok, vagy mint csak Oroszországban is, Orlov-féle statisztikai kimutatások is hiányozván, megynként megbízható adatokat s tudósítást szerzünk, melynek táblázatos kimutatását a munkálat végén mint I. számú mellékletet veszi az olvasó. *Probakisérlet, valeat, quantum valere potest.* Nagyon messze nem jár az igazságtól — ha csak magánmunkálat is — mert az általán ismert vezérlő körülményekkel s a statiska egyéb rokon irányú eredményeivel egybevágnak.

Első eredménye a jobbágyfelszabadításnak nálunk Magyarországon, hogy a földet a nép — magának dolgozván — mindeütt javúlt, intensivebben műveli, a hol a marhaállomány még számbavehető: trágyázza, a marhára, lóra van gondja, s a mellett hasonlíthatlanul jobban él. A cukor- és kávéfogyasztás a parasztosztálynál is számot tesz, ha nem is a felső és éjszakeleti s az erdélyi nem szász vidékeken, valamint Horvátországban sem, de

*) Részletesen az 1769. *urbarium* III. és IV. punctumaiban.

az ország alsó s dunántúli vármegyéiben. Az ország alsó vármegyéiben, a volt temesi kerületben, hol most is a legtöbb földadót (7.903,594 frt 43 kr) fizetik, a volt sopronyi kerületben, hol megint a legtöbb kárpótlást fizették ki (53.272,235 frt 46 kr) szebben öltözködnek, nagyobb a fényűzés. Csak az a különös körülmény érdemel figyelmet, hogy a székelység, melynek birtoka, nagy fajossága mellett, annyi felé oszlott s mely az adófizetés tekintetében alig hagy fenn kívánni valót, minden elhagyatottsága daczára, jobb létben van, földjét mégsem műveli jobban, mint annak előtte.

A parasztság állapota legtöbb helyen, a mennyire megbízható adataink vannak, sem nem gazdagodott, sem nem szegényedett feltűnően. Szabaddá válván a paraszt teljes munkája, a ki dolgozni akart s tudott, fenmaradt s megvette azét, kit dologtalansága, iszákossága s az uzsora tönkre tett. Barsot, Nyitrát, Trenesént, Túróczot, Liptót, Zólyomot, Hontot az uzsora s pálinka tizedelte, s meg a tótság nagy szaporasága következtében előállott birtokelosztás, mely a megélhetést lehetetlenné tette. A szomszédos Árva népe ma többet bír átlag, mint előbb, mert népe ha nem is dolgozabb, de életrevalóbb. Abauj, Zemplén, Sáros, Ung s Bereg megyék az ország éjszaki keleti részén szintén hanyatlást mutatnak, uzsora dúlja Mosonyt, Pozsonyt, Esztergomot, a magyar megyék közül különösen Szathmár s kivált Szabolcs áll rosszúl, az alvidéken Temes, Torontál, Baranya szerbsége hanyatlik a svábság és magyarság rovására. A Dunántúl, Zalát s némileg Győrt kivéve, a Tiszavidék egy része, az Alföld népe viszont határozottan gazdagodott, több a földje, s az adófizetés pontossága tekintetében az előbbi időkhöz képest határozott nagy haladást tett. *)

Reméljük, nemsokára megbízható adataink lesznek a parasztbirtok változásairól. A földm., ipar és kereskedelmi ministerium a közgazdasági előadók útján összegyűjteti az anyagot, hogy 1854—1883-ig mikép változtak a viszonyok az egész sessió, $\frac{3}{4}$ -ed, a fél, az $\frac{1}{4}$ -ed sessió és az $\frac{1}{4}$ -en alóli birtokosok közt. A minister már most (1884. január 21.) abban a helyzetben volt, hogy constatálhatta 40 vármegye adatainak eredményét.

*) Láng Lajos: A társadalmi deficit 1881. Kivált a takarékpénztárakra vonatkozó betétekről szóló fejtegetés.

Ebből kitűnt, »hogy az egész és $\frac{3}{4}$ -ed sessiós földbirtokosok tetemesen szaporodtak, a fél és az $\frac{1}{4}$ -ed sessiósok pedig fogytak: leginkább fogyott az egynegyed sessiós birtokosok száma s ezekből szaporodott azon osztály, mely $\frac{1}{4}$ -ed sessión alól birt földet.« Ez eredmény a mi általános fogalmazású kérdéseinkre beérkezett válaszokkal teljesen egybevág s bizonyítja, hogy az 1848-ban szabaddá lett 250,000 jobbágy-telek (Fényes Elek szerint), ha nagy változáson ment is át, de ez nem vált a parasztság hátrányára.

Mindamellettt éreztük eddig, mily nehéz pontos adatok hiányában bizonyos fokmérőjét állapítani meg e változásoknak, most a harmadik decenniumban, mikor a nagy felszabadítást annyi más forradalmi crisis követte a közgazdaság terén, csak az 1867 óta követett vasúti politikát említjük. Ebben megelőzött minket Oroszország, mert hálózata már öt évtized óta bővül, csakhogy itt meg területünk központiséga s a kisebb távolsága a mi előnyünk, melylyel szemben megint az ők révén a három tenger kikötői vannak fölényben.

Tény azonban, hogy parasztságunk az 50-es évek calamitását elég szerencsésen kiheverte, tény — és pedig megdönthetetlen — másfelől, hogy az ország specifikus magyar vidékei eddigelé legjobban megállták helyöket a fölszabadításra következő időszakokban.

A középbirtokosság, mint az azelőtt mondottakból is kitűnik nem tagadhatjuk, hogy inkább stagnálónak, mint virágzónak mondható. Nem teljes pusztulást akarunk mi ezalatt érteni, hanem a körülményt, hogy az 50-es évek s a nagy közgazdasági válságok, az ezekkel karöltve járó nagyobb igények nem eredményezték a középbirtokosságnak azt a fölvirágzását, melyet a nemzet ezen legfontosabb osztályának a föld felszabadítása után okvetetlen elérnie kellett volna. A felföld egyáltalában véve, az alföld nagy része, Erdélynek, a székelységet és szászságot kivéve, összes megyéi többé-kevésbé, az alvidék egyaránt megéreztek a pénzgazdaság átmeneteit. Igaz, hogy az intensivebb gazdálkodás s az újabb idők befektetései sok megyében már is éreztetni kezdik a javulást, egy új nemzedék fejlődik, mely észszerűbben és okszerűbben gazdálkodik apái örökében, de viszont az is áll, hogy azt a közgazdasági veszteséget, melyet ez osztály számos birtokvál-

tozása előidézett, csakis lassan fejlődő új középosztály alakulása fogja elenyésztetni. De a mi minket a kelettől s a keleti szlávoktól előnyösen megkülönböztet, az a körülmény, hogy nálunk ezen új osztály megalakulhatására az európai civilisációnak majdnem minden kelléke megvan, míg sajnos az oroszokra nézve, ez róluk évtizedek múlva sem lesz mondható.

Elég kedvező az a kép, a mit a nagybirtokról elének állíthatunk. Igaz, hogy Barsban, Szabolcsban, Temesben, Torontálban, Fejérben, Nyitrában, Zálában, Zemplénben, Gömörben, Nógrádban a nagybirtok nagyon sok változásnak van kitéve, a mágnás osztály egy része csakis a *születés* jogaira támaszkodhatik immár, de az ország többi részében a birtokváltozás nem jelentékeny s az alföldön például, a hol a nagyobb complexumokat értelmes magyar parasztság vette meg, épen előnyös. Fénypontja pedig e képeknek, hogy a nagybirtokok átlag mintaszerűen vannak berendezve. biztos adóalapot képeznek s másfelől egy igen értelmes magyar gazdatiszti osztályt helyeznek életképes állapotba. Csak az a sajnos a főntebb említett birtokváltozásoknál, hogy ott nem mindig oly elemek léptek a régi örökbe, melyek a magyar állameszme iránti hűségben az eddigi tulajdonosokkal vetekednének.

Erdélynek specialis viszonyai vannak. A magyarság kevésbé hanyatlik ugyan, mint a rumun elem, de az erdélyi jobbágyság, mondhatni, sokkal keményebben volt földesurához kötve, mint Magyarországon s így felszabadítása után sokkal gyámoltalanabb volt az edzettebb magyarországi jobbágynál, jobban is pusztult, mint emez. A szabad székely ellenben 1848. után, mint már említők, minden baja mellett élhetőbb állapotban van a jobbágynál, sőt jobb állapotban van a volt székely urbéres is. Általánosságban azonban még a vármegyék közül is ki lehet egy-kettőt venni, hol a szegényedést mint abszolút igazságot nem lehet állítani. Torda-Aranyosmegyében pl. ma 25—30%-kal több föld van művelés alatt, mint 1848. előtt. A földes urak ép ilyen arányban leledznek de kevesebb a birtokváltozás ez osztálynál, mint a megfelelő magyarországinál. Igényeik kisebbek lévén, távolabb a központtól, nem gyarapodtak ugyan aránylagosan, birtokuk elaprózódott, de aránylag sokkal kevesebb föld van más, illetőleg idegen kézen, mint Magyarországon. Az erdélyi mérték szerint való nagybirtokok közül több cserélt ugyan gazdát de ezeknek kezelésében is

javulás észlelhető. Jellemzőnek tartjuk különben egy 82 éves öreg földbirtokosnak, a tapasztalt Jékey Lajosnak nézetét közölni e helyen, mint oly emberét, ki a régi kor gyermeke lévén, a saját kora és felfogása szerint ítéli meg a változott viszonyokat.

»Mai napság a földmívelő tíz annyi vesz be, mint bevett 1848 előtt, csakhogy terhei és szükségai is megtízszereződtek, úgyhogy gazdagodásról bizony kevés szó lehet. — Egyesek, kiket a szerencse fölkarolt, előhaladtak, gazdagodtak; de ezek között a nagyobb rész kifogyva marhájából, jószágából, újból napszámos lett. A kik gazdagodtak azok jobban, czélszerűbben építkeznek, jobb táplálékban részesülnek, ingó- és ingatlan javakat szereztek. Az elszegényedett többség rongyos viskókban lakik, kopaszdeszka ágya, száraz kukoricakenyér, hagyma, meg paszuly napieledele, 15—16 fokos kozmázott füstös pálinkát a tulságig isszák. Képzeltető, hogy az így élelmezett napszámostól minő és mennyi munkát várhat a gazda.

A fentvázolt állapot a volt jobbágyoknál általános. A szabad községekben a vagyoni állapot nem mutat oly nagy eltéréseket, itt az állapot tűrhetőbb, de ki kell emelnem, hogy ezek közül is, a kik a pénzintézeteket vették igénybe, általában vagy elbuktak, vagy a bukás pontján állanak.

A mi a nemzetiséget illeti, egyiknél úgyvan a dolog mint a másiknál, egyébként is ezen a vidéken vegyesen laknak a volt oláh s magyar jobbágyok.

Miben és mennyiben haladott a nép, arra nézve megjegyzem, hogy: nagyobbszerű gazdasági haladás nem észlelhető, a föld népe szánt és kapál az eddig is használt azon primitív rossz eszközökkel, melyekkel dolgozott 48 előtt, sokkal többet ugyan, de trágya hiányában s a rossz munka miatt a fokozott szükségek kielégítésére éppen nem elegendőt.

Itt-ott a jobbmódu birtokos osztálytól (csakhogy ezek is jobbára sinylenek) luczerna-, here-, bükkönyvetését egyes jobbmóduak eltanulva, lassankint kezdik alkalmazni, de hogy ezen növények rendes vetésforgokba soroltatnának arról szó sincs. Némi javulás abban látszik, hogy az inséges évek alatt megfogyott marha létszám kezd javulni.

Erdélyben az ötvenes években a kárpótlást összevevő társaságok nyeréskedtek a naturális gazdaságból kijutott középirtokos zavarain, s most bizony az hanyatlók rohamosan.

A régibb időkben volt háziipar, nagy divatban volt még a nagyobb házaknál is a fonás orsón, kereken; jártunk magunk is fiatalakúl az úgynevezett estéli guzsajosba. Nagy divatban volt az orsókapás, mi rendesen váltsággal járt, az orsó kiváltása. A középosztálynál nemcsak a fonás, de a szövés is nagy divatban volt; a volt jobbágyasszonyok bizonyos fonás, szövéssel tartoztak, robotba fontak és singszámra, a szövőszékek az egyik szobában voltak felállítva, a hogy tért több számmal, a házikisasszonyok felügyelete alatt. Több kisasszony a maga keze által font lenfonal darabját mintegy mátkagyűrűn keresztülhuzva, a szálnak vékonyságát az által határozták, ha keresztül tért a gyűrű üregén, az ilyen fonalt a házikisasszony maga szötte le kendőknek vagy asztalneműknek. Most az nem divat többé, a takácsok készítik a mi asztalneműnkint és a durvább kikészítéshez való szöveteket, mostani divat hímezni a különböző divatu csipkét: kötés, sütés, főzés, durva munka a szakácsnék dolga. Mostan a szabadszórazkozás: regényolvasás, külföldi divat-journál, semmi háziipar.« Eddig az öreg Jékey. Sok igazat mond vele.

II. Horvát és Szlavonorságokban a jobbágyfölszabadítás analog eredményekkel járt, mint Magyarországon. Az 1848-ban felbújtott nép dolgozni nem igen akart, a napszám ára emelkedett s kivált az egészen magyar életmódu tótországi nemesség az új viszonyokhoz nem igen tudott szokni. Nem csoda, hogy úgy a középbirtokosság, mint az kivált Horvátországban amúgy is gyér nagybirtok szegényedni, pusztulni kezdett. Tótországban a nagybirtok még bizonyos határok közt fennáll, de a közép-nemesség nem gyarapodott. A földnépe mindkét országban, kivált a német szomszédságtól tanúlva, jobban műveli ugyan földjét, de életmódján nem sokat változtatott. Igénye kevés s a fővároshoz közellakókon kívül nem is változtattak patriarchalis életmódjukon, de némely localis bajok s a sokhelyt aránytalanul kivetett adó, a hivatalnokok nem mindig mintaszerű magaviselete, kivált a zágráb-megyei népséget hamar elkeseredésig viszik. Marhaállomány fogyott, a munkabér vagy szerfölött drága, vagy nem is kap munkát a napszámos, mert nincs szükség rá. Horvátországnak még ebbeli viszonyaiban tartományi városainak élénk kereskedelme s az a körülmény szolgálhat vigasztalásúl, hogy a bukófélben levő régi nemesség helyére egy sokkalta tágabb képzettségű új nemzedék lép.

Némi megvilágítására a kárpótlási ügynek összeállítottuk az 1882-iki földadó kimutatást, továbbá az 1865-iki helytartótanácsi földjővedelem kimutatása szerint egy táblázatba azon tárgyakat, melyeket e vázlat során megpendítettünk. Látható ebből, hogy az 1865-iki bizonyára nem pontos felvétel a specificus Magyarországra nézve 293,114 holddal többet vett fel, mint jelenleg, de egyuttal kitűnik az is, hogy a jelenlegi tisztajővedelem, mely a 65-ikinél sokkal igazságosabban és alacsonyabban van kiszámítva, relative is, absolute is nagyobb. Nem akarjuk föltétlen igazság gyanánt hirdetni, hogy a kárpótlási összeg Magyarország tisztajővedelmének fokozására rendkívül nagy hatással lett volna — hisz a földtehermentesítési alap is egyenes adókból került ki, s rámutattunk a nemesi birtok elzüllésének néhány phasisára — de hogy ennek hatása a nagy birtokra érezhető volt, azt a föntebb adott kép is érezhetőleg kimutatja. A legtöbb urbéres a soproni kerületben volt, tehát a Dunántul éléskamarájában, ott adatott ki a legtöbb kárpótlás, ma is ott fizetik a volt temesi kerületen kívül a legtöbb földadót. Túllapon közöljük az említett táblázatot.

Polyó szám	K e r ü l e t	Kiadott ur- bíri kárpótlás összes címe- ken, tökéltet ka- matokban		Tiszta jövedelem pengő pénz- ben 1882.		Földadó folyó érték- ben 1882.		Az 1865-iki földadó összeírás szerint			Jelenleg művelés alatt álló terület kath. hold 1882.		Az 1865-ikihez képest a műve- lési terület több vagy kevesebb kath. hold.		Jegyzet
		frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	művelés alatt álló terület	tiszta jövedelem pengő pénz- ben	frt	kr.				
1	Budapest főváros .	—	—	282,054	27	88,136	38	5,379,032	18,356,267	36	—	27,177	—	191,817	A kárpótlási összegek 1861-től kezdve kerületek szerint levén ki- mutatva s nem levén megyék szerint összeállítva, kénytelenek volnánk a többi telekeket is a régi kerületek szerint állítani ta- össze. Az 1865-iki adatok csak az akkori magyar helytartó ra- nás közigazgatási területre szólnak Magyarország művelési ágak szerinti területre és föld jövedelmére. Budán, 1866. 1-5-15).
2	Pestbudai kerület..	29,563,718	43	19,130,898	97	5,978,923	96	5,686,523	15,504,089	66	—	5,160,038	—	443,703	
3	Pozsonyi »	27,756,957	76	15,528,952	13	4,852,487	71	6,187,875	7,197,923	47	—	5,242,820	—	283,934	
4	Kassai »	38,071,510	82	7,769,474	56	2,436,243	22	5,934,977	17,180,935	97	—	6,459,511	—	524,534	
5	Soproni »	53,272,235	46	19,185,639	82	3,995,155	17	5,483,562	13,428,075	05	—	6,459,511	—	421,876	
6	Nagyvárad »	35,916,671	30	17,023,665	39	5,312,759	82	4,472,290	23,688,876	72	—	5,905,438	—	887,928	
7	Temesi »	43,794,062	27	25,314,986	81	7,903,594	43	—	—	—	—	3,584,362	—	—	
8	Erdély »	63,529,333	90	11,905,048	50	2,770,454	48	—	—	—	—	9,475,228	—	—	
9	Horvát-Szlavonor- szág és a polgári határvídek.	16,088,820	—	8,595,557	25	4,864,248	54	—	—	—	—	3,243,529	—	—	
Összesen...		307,983,309	95	124,763,277	71	40,201,103	72	33,144,259	95,336,768	23	45,569,312	—	293,614	—	

S most, midőn ez igénytelen vázlatot befejezzük, megvouhatjuk a párhuzamot az orosz s a magyar jobbágy fölszabadítás között.

Oroszországban az absolut kormány hosszasan előkészítette és pártfogolta a jobbágyok fölszabadítását, nálunk a nemzet liberális része, a nemesség maga szabadítá fel az őstermelés hordozóit s az absolut kormány hosszas politikai harc után 5—6 évre lépteti életbe annak vívmányait.

Oroszországban békeállapotban, parasztbarát irányban fejlődik az új állapot, nálunk 17 évig politikai kül- s belharczok s társadalmi forrongás között; ott is mint nálunk, inkább a nemesség vallotta kárát, de míg Oroszországban a belterjesebb gazdálkodásra való törekvés a birodalom hódító célzatai miatt csak kegyes kívánság és nagytudományu munkákra való hálás anyag addig nálunk a föld megművelésének módja határozottan javult s a mellett mindinkább azon irány kezd lábra kapni, hogy az ország társadalmi léte ne csak az őstermelésre legyen utalva. A jobbágyfölszabadítás módjára nézve még legszencsésebben járt Románia, hol azt 1867-diki 7-ik cikkelylyel*) léptették életbe s 406,898 család vált szabaddá. Annak nagybirtokossága saját hibájából ugyan elbukófélben van, de a nép határozottan gyarapodik. Előnyünk Romániával szemben is csak a jobb gazdálkodási rendszerben áll s ennek fejlesztésében találjuk mi az egyetlen fegyvert, melylyel a keleti szomszédainkkal vívandó harcban győzelmesen megállhatunk.

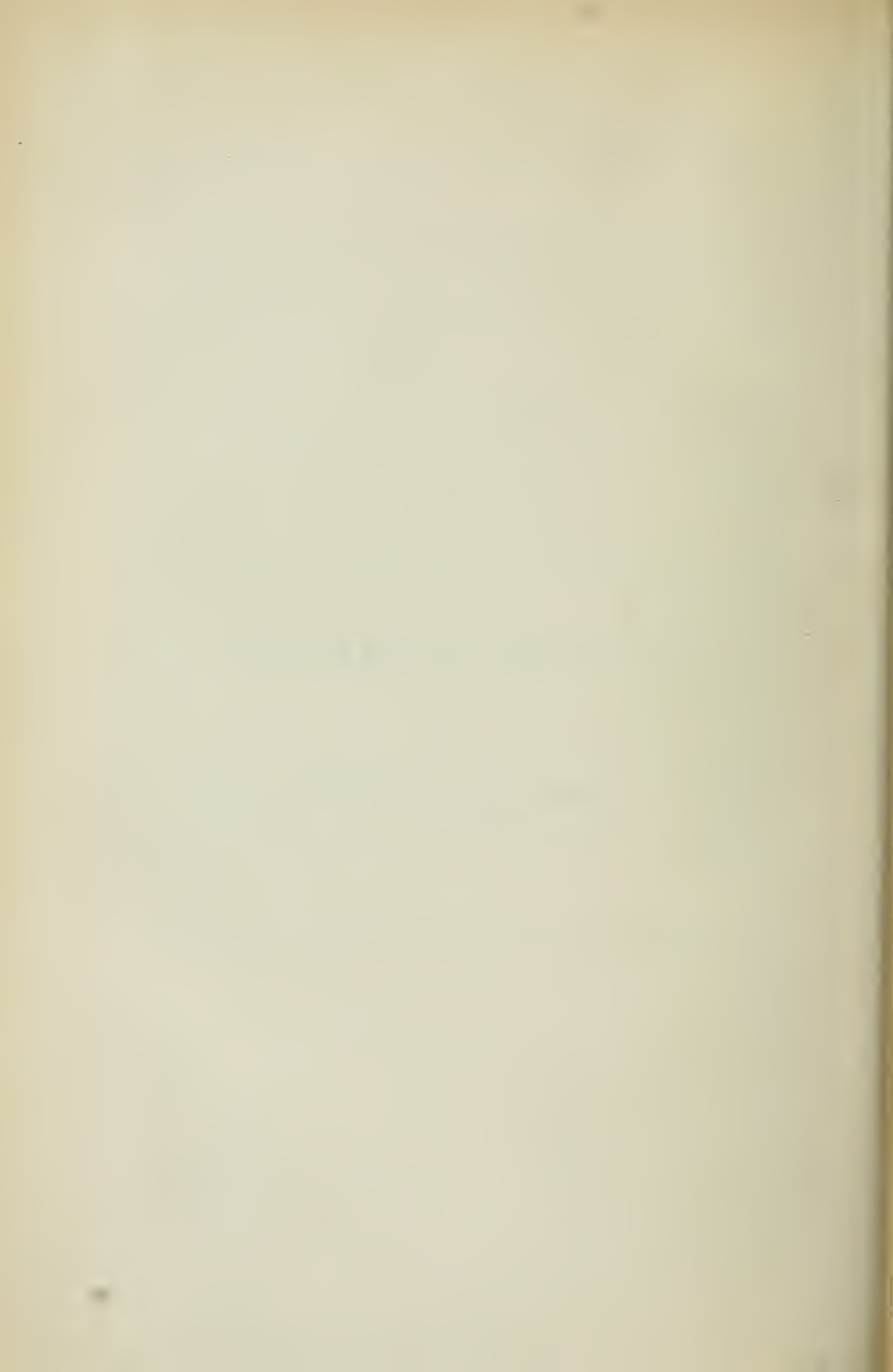
*) Bővebben Terra nostra schite economice a supra Romanici. P. S. Aurelianu Bukurest 1880. 93. l.

IV.

GABONATERMELÉS

ÉS

GABONAKERESKEDÉS.

1. Oroszország gabonatermelése.

Oroszországban a gabonatermelést aránytalanul nagyobb mértékben űzik a többi terménynemekénél. Űzik azért, mert aránylag biztosabb eredményre lehet számítani, meg azután nyereségesebb is. Janson szerint összesen 62.921,280 desszjatina (122 millió hold) van Orosz-Európában művelés alatt; és pedig ekkép oszlik meg: búza . . . . . 11.459,450 dessj.

rozs . . . . . 23.623,100 »

árpa . . . . . 4.904,960 »

köles . . . . . 4.885,860 »

egyebek . . . . . 5.710,750 »

zab . . . . . 12.337,200 »

1870—77-ig termeltek:

	csetvert	a vetőmag levon. csetvert	átlag ad szemet:
buzát	32.920,000	23.818,000	3.6
rozst	102.243,000	77.236,000	4.1
zabot	82.333,000	58.246,000	3.4
egyéb nyári veteményt	48.905,000	35.723,000	3.7
Összesen:	266.401,000	195.023,000 *)	

Legbővebb volt a termés 1870-ben, mikor is 301.744,000 csetvert volt a termelt gabonaneműek mennyisége, legrosszabb pedig 1875-ben, mikor csak 227.938,000 csetvert a termés, s így ez évtizedben a legjobb s a legrosszabb termés közti különbség 78.806,000 csetvert, a mi 173.373,000 hectolitert teszen. Kitűnik,

*) Matthaei s Janson adatai.

hogy mekkora szerepe van a jó termésnek Oroszország fejlődésében. Matthaei Frigyes következő számítást teszi: ha a búza esetvert-jét átlag 10 rubelre, a rozsét 8 rub., a zabét $4\frac{1}{2}$ rub. s egyéb nyári terményét $5\frac{1}{2}$ rub. teszszük: a gabonaneműek esetvertje átlag 6 rub. 70 kopekra rugna s az 1870—77-iki időköz átlagos termése: 266.401,000 esetvert, 1.784.886,700 rubelt képviselne. Ámde az 1875-iki termés 38.463,000 esetverttel, vagyis 257 millió 702,000 rubellel elmaradt, míg viszont az 1870-iki jó termés 236.798,100 rubellel előnyösebb árt mutat. Az 1870. és 1875-aratási eredmények különbözete pedig éppen 73.806,000 esetvertre, vagyis 494.500,200 rubelre megy. Meg kell jegyezni, hogy a gabonaárak jelenleg magasabbak, a rossz termések, munkáshiány s egyéb bajok gyakoriabbak, s így az a nagy erőlködés a földművelési productio körül még sem mutat akkora eredményeket, minőket az orosz gazdák az éjszak-amerikai unio s India versenyével szemben óhajtanának.

Oroszországban sokkal több tavaszt vetnek, mint őszt. Mig 1840—1861. a gabonatermelés $45\frac{0}{10}$ -kal emelkedett, 1861—1870-ig az őszi vetés $11\frac{0}{10}$, a tavaszi vetés eredményei $31\frac{2}{10}$ -al fogytak s így összevetve a többi terményekkel, majdnem hatodfél százalékkal szállt alább a productio, mely a hetvenes években egy fél százalékkal javult. Nemcsak az összes termelésen, de a búza termőerején is bizonyos hanyatlás látszik. Mig 1840-ben a tavaszi 4.25-szöröset adott, a hetvenes években már csak 3.58-szoros az eredmény. Az orosz gazdaközönség a hatvanas évek óta az őszi vetést a tavaszinak rovására megszorítá. Az orosz közönségnek amúgy is inkább a rozs lévén fogyasztó terménye, a gazdák, kivált a délvidékiek, nagy dühvel csak tavaszt vetettek; a gabonaárak javultak, Odessa s a többi feketetengerbéli kikötő vasutakkal lévén összeköttetésben, a Nyugaton rossz termések, ekkor kezdődött az az élénk orosz verseny, mely megdöbbsenté közönségünket, de mely a déli orosz gazdák földjeit is az erőltetett műveléssel teljesen kimeríté. A búza mint őszi vetés 3.134,200 hektárt foglalt el 1878-ban, a tavaszi 8.441,000 hektárt, összesen 11.575,200 hektárt, de folyton a tavaszi exportbúzának adnak előnyt, úgy, hogy ez arány folyton változóban van, mely igaz, jobban van az időjárásnak s a rovarpusztításnak kitéve, de jobban is fizet. Az őszi vetés meg az orosz telet nem igen bírja meg. E

körülménynyel szemben az orosz gabonatermelésnek, illetőleg a kivitelnek egy nagy előnye van, t. i. a megművelési terület folyton növekedik, p. 1878-ban csak a búza arealeja 4.3^o/_o, a rozsé 1.2^o/_o-ot. A mi e terjeszkedést mérsékeli, hogy a délorosz búzatermelés hatványozott mértékben nem folytatható, szünetet kell tartani s hogy előbb-utóbb is kénytelen lesz az orosz gazda csak igazán buzatermésnek való földet búzával bevetni, ezzel pedig az arealet kissé meg is szűkíteni. Jobban fizet a rozs, mely Oroszország belső szükségleteit elégíti ki főképen, jobb is a művelése, úgy, hogy e gabnafajé a jövő.

Az orosz tavaszi búza, Pekár vizsgálatai szerint, ép úgy, mint az amerika unio tavaszija, lényegében egy a mi tiszavidéki aczélos búzáunkkal, csak hogy az oroszok tavaszinak, mi meg őszi-nek vetjük. *) A búzát régebben kizárólag a sima őrlés szerint őrlötték, ma már a grízőrlés is tért foglalt.

A malmok párhuzamosan az orosz délvidék termelésével alakultak, s ma már gyártási tökéletességre nézve elég szép eredményt értek el. Pekár aggodalmai, hogy az orosz buzakivitel orosz tőkével és energiával lassankint liszt kivittelé válhatik, kissé pessimistikusak, mert malomiparunk ötvenéves előnyeit nagyon könnyen megtarthatja az aránylag zsenge orosz malmok fölött, másfelől a dél-orosz malom-ipar — bár nem megvetendő — de számba még nem jöhet.

Odessában 20 kisebb-nagyobb gőzmalom van ; a kövek száma 4—20 között váltakozik. — Két grízőrlésű malmon kívül mennyi francia rendszer szerint lapos őrlésre van berendezve. A malomipar az utóbbi húsz év szüleménye. A productio első sorban a város és környékének szükségleteit fődözi, azután a Krimét, meg a tauriai s kaukazi tartományokét. Árfolyambeli s szállítási viszonyoktól függ azután a külföldi kivitel, mely első sorban Konstantinápoly, Alexandria s Messina felé irányul, míg újabban Angliában kezd az orosz liszt versenyre kelni.

Évenként 1.500,000 csetvert (3.300,000 hectl.) búza dolgoztatik föl, csetvertjét 10 pudjával számítva. A legjobb buzafajok Nikopol és Berislaw vidékéről kerülnek, ezek vékony héjjal s gazdag liszt tartalommal jeleskednek. Aczélos, *arnaut*-nak nevezett

*) Földünk búzája és lisztje. Pekár J. 1881. 193. l.

búzát is örölnék, melynek lisztjét táplálóból kenyérnemekre használják. A három odessai, olasz mintára dolgozó maccaroni-gyár kizárólag efajta búzát alkalmaz s esetvertjét — aránylag ritkább lévén — 2—4 rubellel drágábban fizetik.

Az orosz finom liszt-kivitel, mely a hengerimalmok kezében van, csak úgy mint a magyar, az amerikai versenytől tart és tart hat leginkább. Ehez járul még a valutának erősen változó állapota, mely a kivitel folytonosságára rendkívül zavarólag hat. Még leghálásabb a korpa-kivitel, a mennyiben Anglia és Olaszország részéről állandó a kereslet.

Az odesszai liszt keményítő-tartalma által válik ki s Angliában leginkább vegyítve használják. A lisztet majdnem kizárólag Skóciából importált jutazsákokban szállítják, minthogy a belföldi kenderzsákok sokkal drágábbak és jutazsák-gyárak itt nem léteznek. A lisztet úgy a bel-, mint a külföldön 5 pudos zsákokban árulják. Az odessai malmokban a napszámosok bére naponként 1 rublától 1 $\frac{1}{2}$ rubláig, az asszonyoké pedig 60—80 kopekig váltakozik.

Az a hatalom, melyet Oroszország mint őstermelő képvisel, leginkább kitűnik, ha számokban tüntetjük fel erejét. Így a földművelés terményei évi átlagban (Vaszilcsikow szerint) 2.138.262.500 rubelre, az állattenyésztési productumok 861 millió 515.700 rubelre tehetők, tehát majdnem *három milliárdot* képvisel *jelenleg* az orosz őstermelés . . . hát fejlettebb cultura mellett?

S most lássuk az itthoni állapotokat.

2. A gabonatermelés hazánkban. *)

Az Alföldön, hazánk élestárában, de hazánk legtöbb vidékén a föld termékenységének rovására túlnyomólag buzatermelést üznek, a föld termőereje tehát csökkenőben van legtöbb

*) Az orsz. n. gazdasági egyesület által gazdasági bajaink kipuhatlása érdekében tartott enquete-tárgyalások I. f. A növénytermelés és gabonakereskedés. 1—84. II.

helytt. Az átlagos termés hanyatlását azonban ez ideig a gabonák magas árai ellensúlyozták. Az átlagos hanyatlásnak jórészt a helytelen vetőrendszerek az okai; az Alföldön egyszeri tarlószántás után vetnek, a felvidéken pedig nem trágyáznak eléggé. Míg nálunk a művelés alatti birtokterületből állattenyészteségi alapul alig 15—20°/_o szolgál, Német- és Franciaországban 40—60°/_o-ot fordítanak erre. Következésképp a szemtermelésre megmaradt terület bővebb trágyázásban részesül, mint nálunk. — Egy katastrális hold búza előállítási költségei, Dáni József szerint: *)

Vetőmag értéke	7 frt.
Háromszor szántás	9 »
Vetés, boronálás, hengerezés	2 »
Takarási költség	4 »
Behordás	3 »
Cséplés	6 »

Összesen : 31 frt. Az utóbbi 10

év átlagos termését véve s abból az előállítási költségeket levonva, tiszta jövedelmül mintegy 50°/_o maradna. A munkabér megdrágult, de ezzel szemben mindinkább hódítanak a gazdasági gépek, javúlnak az utak s központosúlnak a forgalmi hálózatok. Nagy a panasz, hogy az alföldi gazdák a legegyszerűbb növényélettani tényezők mellőzésével erőszakolják a termelést, repcét buza-tarlóba, buzát tengeri-tarlóba vetnek.

A buzatermeléshez arányítva a rozstermelés 35°/_o-al, az árpa 10°/_o-al, a zabtermelés 25°/_o-al kevesebb jövedelmet ad; azon vidékeken, hol serfőzésre alkalmas árpa termelhető, az úgynevezett Chevalier-árpának termelése a magyar árpánál 25°/_o-al jövedelmezőbb. A nemesített búza termelése, mely a rendesnél 8—10 nappal később érkezik, nem ajánlatos. A tengeri-termelés jövedelmezősége a búzáénál 40°/_o-al kisebb.

Ha a szántóföld 9 év leforgása alatt egyszer megtrágyáztatik, egyszer fekete ugarnak hagyatik és kilencz év alatt a búza más termények felváltása mellett háromszor ismétlődik, az előállítási költségek a következők:

*) U. o. 12. l.

Trágyázási költség (holdanként 200 mm. istálló-trágyát számítva, kihordás és teregetési költséggel együtt mmázsáját 20 krba számítva)	40	frt — kr.
Ebből esik búzára 9 évi fordában 1 holdra	4	» 44 »
Az ugar $\frac{1}{3}$ része egy-egy forduló búzára es- vén (trágya)	48	» — »
Egy holdnak 3-szori szántása à 2 frt 50 kr	7	» 50 »
Boronálás	—	» 50 »
Vetése, gépleboronálással	—	» 60 »
70 kilo vetőmag mm. 8 frt	5	» 60 »
Adó holdankint 2 frt, $1\frac{1}{3}$ hold után (ugarral)	2	» 66 »
Haszonvétel (fekvő tőke kamata) $1\frac{1}{3}$ hold à 8 frt	10	» 66 »
Aratási költség holdankint	5	» — »
Behordási és kazalozási, holdankint	2	» — »
Cséplési költség	6	» — »
Biztosítás és kezelés	2	» — »
50 frt 44 kr forgó tőke $8\frac{0}{10}$ kamata	3	» 87 »

együtt: 52 frt 31 kr,

mely költségben a fekvő, álló és forgó tőke kamatai is benfoglaltatnak.

Ezzel szemben átlagos termésként buza 8 mm., szalma és polyva értéke 4 frtba s így a búza átlagos értékét 8 frttal számítva, mutatkozik bevétel	68	frt — kr,
miből	52	» 31 »

kiadást levonva, marad 15 frt 69 kr tiszta haszon egy hold után.

Ezen adatok a debreczeni gazdasági intézet utolsó 3 évi buzatermelésének eredményeiből vették. Ezen intézetben az 1877-ik évi buzatermelés átlag volt holdanként 1155 kl., 1878-ban 1035 kl., 1879-ben 670 kl., középátlag 952 kl. A búza értékesített átlag 10 frttal (első évben 10 frt, második évben 8 frt, harmadik évben 12 frt) s így bruttóbevétel holdanként első évben 115 frt 50 kr, a másodikban 82 frt 80 kr, a harmadikban 80 frt

40 kr, átlag 92 frt 90 kr. Szalma és polyva értéke 4 frt, tesz az egész bruttóbevétel . . . . . 96 frt 90 krt,
levonva a fentjelzett átlagos költséget . . . 52 » 31 »

mutatkozik három évi átlagos tiszta jövedelemként . . . . . 44 frt 59 kr.

A rozsnak ára több év óta ingadozóbb a búzáénál, csak ritka esetben előnyös annak termelése ott, hol a búza csak közép-szerű termést ad.

Az árpa gondos termelése hazánkban hasznos és jól értékesíthető.

A burgonyatermelés, a szeszgyárak hanyatlása következtében, nagyon alászállott; leginkább csak a házi szükségletre szorítkozik.

A tengeri-termelés hazánk sík földjein egyike a legjövedelmezőbb termeléseknek. A termelési költségek három évi eredményt egybeállítva (debreczeni gazd. intézet) a következő: a fogatos művelés utáni átlagos termés 15 mm. à 5 frt = 75 frt; szár 3 frt; csutka 2 frt; együtt 80 frt.

Költségek:

Trágyázási költség 9 éves fordában . . .	4 frt 44 kr.
Kétszeri szántás	5 » 50 »
Vetés	1 » — »
Mag	1 » — »
Kapálási költség	9 » 30 »
Törés, behordás	7 » — »
Morzsolás	2 » 40 »
Szárvágás és behordás	2 » — »
Adó	2 » — »
Biztosítás, kezelés	1 » — »
Haszonvétel (fekvő tőke kamata) . . .	8 » — »
Forgó tőkének 8 ⁰ / ₀ kamata	3 » 49 »

Összesen: 47 frt 13 kr,

s így 3 évi átlagos tiszta jövedelem 32 frt 87 kr; a harmados művelés után 3 évi átlagos tisztajövedelem 22 frt 83 kr, tehát az előbbi művelési mód 10 frt 04 krral több tisztajövedelmet hoz.

A gabnatermelés még mindig hasznos és jövedelmező foglalkozás maradhat az országra és csalóka azon remény, hogy mezőgazdaságunk bajait rögtön az ipar fejlődésével lehet orvo-

solni, — hogy ha állapotainkat jobbra akarjuk fordítani, nincs más feladat, mint olcsóbb intensív termelés és nagyobbmértvű takarmánytermelés, hogy ez által a földet jobban termékenyítsük és az állatot jobban tarthassuk.

A munkás kéz hiányát és drágaságát csak népszaporulás egyensúlyozhatná igazán, de a népség ijesztő módon fogy hazánkban, — oka a szegénység és rossz életmód. Sokat segítene e hiányon a magyarsággal rokonszenvező fajok megtelepítése, vagy a katonaságnak a munkaidőben szabadságolása.

Rendszeresen kezelt gazdaságokban a buzatermelés ellen nem lehet panasz; az egyoldalú buzatermelésnél azonban az alacsony átlagtermésekkel együtt az áringadozások oly érzékenyek, hogy itt a kárveszély nagyságát bekövetkezett rossz termések esetén még a dús termések is alig képesek már ellensúlyozni.

Egyhangú a nézet, hogy a túlterhelt földbirtok drága s uzsora adósságait egy földhitel-reform segélyével olcsó tőkék által convertálni kell; szükséges, hogy a mozgósított földérték főként visszahódítottassék, és hogy a hazai földművelés javára egy megfelelő hitelmívelés által — eddig elvont — minden külföldi és belföldi heverő tőke a solid hitelnyújtás minden alakjában a földbe bevezethető legyen.

Ez eszmék forronganak gazdáink között, s tagadhatlan, hogy földművelési viszonyaink forduló ponton állanak: a megértés korszaka máris elkövetkezett.

1873—1876-ban folyton nagyobbodik a learatandó terület, mi az extensivebb gazdálkodásra vall, de ezzel szemben az ugarlás is lépést tart; 1876—1882-ben váltakozó, de 1882-ben a learatott területnél csak 83,580 hektárral nagyobb az 1873-iki, míg 79,078 hektárral kevesebb terület maradt ugarban, mint 1873-ban.

Íme a táblázat.

A learatott terület és ugar hektárakban.

Termény	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.
Őszi buza	1975787	2031356	2114963	2422615	2249560	2329435	2299356	2254284	2364129	2312480
Őszi rozs	1273808	1166397	1179577	1362147	1223155	1290454	1168308	1052680	1046538	1049254
Tönköly	5520	6152	4869	3658	3833	3524	3496	4443	3550	3471
Kétszemes	249820	265145	251500	250753	236085	240546	229640	215162	204563	204343
Tavaszi buza	166424	214349	176267	180436	167034	173336	165563	156943	169484	181962
Tavaszi rozs	22790	23566	24658	28222	28006	27890	29450	32798	41514	39035
Kenyérterm.										
Összesen	3694149	3706965	3751834	4247831	3907673	4065179	3895813	3716310	3829778	3790545
Ugar	2236865	2240458	2251730	2774169	2437746	2587300	2386772	2172389	2180625	2157787

A termelés a learatott területen az 1873—1882-iki időszakban azonban kedvezőbb eredményeket mutat. Mutatja az alábbi táblázat. *)

*) A »Magyar Stat. Évkönyv« XII. évf. III. fürete nyomán.

Termelés hektoliterekben.

Termény	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.
Őszi buza	13030034	19833440	16291202	17323479	23589456	36465059	17337626	26180119	29607311	43705007
Őszi rozs	6270450	11987446	10330675	8783037	13144174	18070792	8280649	11810583	13623413	17168935
Tonkoly	59971	75306	45816	28878	41102	33520	36206	51807	46729	64434
Kétszeres	1575675	2709542	2302399	1551910	2421158	3079242	1983270	2327283	2596258	3691899
Tavaszi buza	1046123	1780253	952072	884302	1213227	1811028	1062995	1774297	1719548	2665611
Tavaszi rozs	130172	208367	176165	151217	223251	237673	216158	327410	539656	616972
Kenyérttermény										
összesen	22112425	36594354	30098329	28722823	42932368	59698214	28918904	42471499	48132915	67972858
Őszi buza	13030034	19833440	16291202	17323479	23589456	36465059	17337626	26180119	29607311	43705007
Tavaszi buza	1046123	1780253	952072	884302	1213227	1811928	1062995	1774297	1719548	2665611
Buza összesen	14076157	21613693	17243274	18207781	27102683	38376987	18400621	27954416	31326859	46370618
Őszi rozs	6270450	11987446	10330675	8783037	13144174	18070792	8280649	11810583	13623413	17168935
Tavaszi rozs	130172	208367	176165	151217	223251	237673	216158	327410	539656	616972
Rozs összesen	6400622	12195813	10506840	8934254	13367425	18308465	8496807	12137993	14163069	17785907

Mig 1873-ban 22 millió hektol. 36 millióra szökell a termés, 1874-ben, 1875., 1876. s 1879-ben hanyatlást jelent, de az 1882. év az 1873-ikival szemben már 45 millió hektoliterrel többet eredményezett.

Ugyanily viszonyt mutat egy hektár átlagos termése; az átlag 1873-ban 5.99, 1882-ben 17.93-t érven el. E táblázat szökellő, majd meg hanyatló sorozata élénk bizonytsága ama fontos. de éghajlati viszonyainknál fogva Oroszorszáégával oly analog fogalomnak, melyet jó vagy rossz terméssel szoktunk jelezni.

Bizonyítja a következő táblázat.

Egy hektár átlagos termése hektoliterekben.

Termény	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.
Őszi buza	6.95	9.76	7.70	7.15	11.51	15.65	7.54	11.61	12.52	18.93
Őszi rozs	4.92	10.28	8.76	6.45	10.75	14.00	7.09	11.22	13.02	16.36
Tönköly	10.86	12.24	9.41	7.89	10.72	9.51	10.36	11.63	13.16	18.56
Kétszeres	6.31	10.22	9.15	7.19	10.26	12.80	8.55	10.82	12.69	18.07
Tavaszi buza	6.29	8.31	5.40	4.90	7.26	10.45	6.42	11.31	10.15	14.65
Tavaszi rozs	5.71	8.84	7.14	5.36	7.97	8.52	7.34	9.98	13.00	15.81
Kenyérterm. Összesen	5.99	9.87	8.02	6.76	10.98	14.69	7.42	11.43	12.57	17.93

Kitetszik e táblázatokból, hogy kenyérterményeink legfontosbika a búza, mely 1873-ban a 22 milliónyi termésből 14 milliót tett, míg 1882-ben 67 millió hekt. termés 45 millió búzát mutat, mindig az őszi búza lévén óriás túlsúlyban. A rozs 1873-ban 6 millióról 1882-ben 17 millióra emelkedett, kisebb arányban a búzánál, de ugyancsak háromszor akkora.

Osszehasonlítva hazánk ebbéli állapotait az Oroszországgéival, előnyünkre szolgál a magasabb gazdasági színvonal, a fejlettebb gazdálkodási rendszer, melylyel az eddiginél jóval nagyobb eredmények is elérhetők, de viszont Oroszország minden gyöngéje mellett, gazdag forrásai által támogatva versenyképesebb, exportra inkább termelhet, mert *gazdálkodási területe még nem érte el határát s hosszú ideig nem is éri el.* S ezzel áttérhetünk a gabonakereskedés kérdéseire.

3. Az orosz gabonakereskedelem 1840-ig.

Oroszország kifelé irányuló gabnakereskedelme, kezdetében és első emelkedésében igen régi.

Már a görögök és rómaiak idejében, midőn ariai szkýtbák és sarmaták lakták a Feketetenger északi partját, szállíttatott gabona a déli rónákról és a Deneper középső vidékéről Kiewen át a görög gyarmatokba és Görögországba. Midőn aztán a nyolcadik századtól kezdve a földművelő Oroszország, normannok vezetése alatt a sivataglakókkal szemben ismét megerősödött, a Deneper mentén évenként orosz karaván vonult el egész Konstantinápolyig, a sivatagon keresztül több ezer fegyveres által kísértetve; — és e karaván később gabnát is vitt magával a Bospornusba. Az aegüi tenger parti városait és Byzanczot észak felől látták el gabonával, míg az utóbbi város és kevéssel rá a déloroszországi síkság a törökök kezébe esett. — Innen kezdve a gabnakivitelt emberkivitel váltotta fel. 60—80,000 krimiai tatár tört volna be évenként a földművelő Oroszországba, hogy a török rabszolgapiaczatokat, névszerint Kaffát rabszolgákkal, de különösen rabszolgákkal lássák el. A feketeföld egész vidéke, mely korábban már be volt népesítve, a Moszkvához legközelebb eső részek kivételével ismét pusztává és néptelenné lett. Midőn aztán 1550-től

kezdvé ezen rablások ellensúlyozására keresztény, szláv nomádok, a kozákseregek élő védfalát képezték a török-tatár rablóuralom ellen; a Csernossjem benépesítése a XVI-dik század végén és a XVII. elején rohamosan és erélyesen terjedt ugyan, de nem a külgabonakereskedelem. A benépesítéssel csak a belföldi gabnakereskedésnek az alapját vetették meg. Midőn 1700 táján a Volga körüli, 1730 táján pedig a Don körüli kozákvédfalnak függetlensége és ezzel erőssége a mongol származású nomádoknak növekvő tehetetlenségénél fogva megtörtetett, kezdett ugyan, bár egyelőre csak lassu lépésben, a földművelés is meghonosodni, de ez a gabnakereskedelmet elő nem mozdíthatta. Csak a Deneper kozákjai tekintélyének megtörése, a törököknek Dél-Oroszországból való teljes kiűzetése, és a Bosporus hatalmának hanyatlása 1775 táján szülte gyökeres megváltozását az orosz gabnakereskedelemnek. A Don, sőt az alsó Volga vidékén is, a mily kiterjedésben ennek rónái csak alkalmasak a művelésre, most gyorsabb előmenetelt tett a földművelés. A következő emberöltőben az a délkelet igen lényeges, terményeire nézve messze ható marhagazdaságot fejlesztett ki, melylyel főleg a csereértékeknek előteremtése végett foglalkoztatnak, ez azonban a sűrűbb népesség, az alábbszálló fuvarbér stb. következtében mindinkább gabnakivitellé fejlődött.

Az északi gabnakereskedés egymásután a következő négy helyhez fűződik, u. m. Danzig, Königsberg, Riga és Szt.-Pétervár. A főkiviteli pontoknak ezen, mindinkább éjszakibb fekvése a Kelet földművelése történeti fejlődésének felel meg. Már a XIII. században Norvégiának, Svédországnak, sőt időnkint Angolország-nak, Hollandiának, Észak-Francziaországnak is nem jelentéktelen gabnaszüksége volt és a keleti tenger, miként azelőtt volt, úgy meg is maradt egész a XIX. századig e vidék főszállítási forrásának. Mikor a Hanzavárosok a gabnával terhelt hajók elől a tengerpartot elzárták, Norvégia kénytelen volt békét kérni és a kívánt szabadalmakat megadni. A legfontosabb kiviteli pont Danzig városa volt, mely a XVII. században egész Rómáig küldözgette gabnával megrakott hajóit, de a mi a fő: megtartotta az első nagy, hollandi gabonavásárt Amsterdamban.

Közepes években Danzig leginkább a Visztula környékéről, a lengyel királyságból kapta szállítmányait, de ha Nyugat-

Európában szük esztendők jártak, első sorban a kisoroszországbéli gabnadús lengyel latifundiumokhoz nyult.

A múlt században, különösen annak vége felé emelkedett aztán Königsberg és Riga városoknak részvétele ezen kiviteli kereskedésben. — 1724-ben pl. Königsberg még csak 58,200 métermázsa gabnafélét vitt ki, e között 2138 (á 31, hektoliter) kölest, 379 hktl. zabot és 294 hktl. búzát. Midőn Königsberg kivitele tetőpontjára emelkedett, 1783. és 1784. években a kivitel 3 millió vékára (1.125,000 métermázsa, egy vékát 75 vámfonttal számítva) emelkedett, de különben is elérte az 1—1,5 millió vékát (400—600,000 métermázsa). Riga 1766-ban még csak 95,100 métermázsa gabnát vitt ki, mely mennyiségből 4122 hektoliter (á 31,0—33,1 hektoliter) a rozsra, 177 hktl. a búzára, 52 a kölesre és 45 a zabra esett.

A keleti tengerben maradt ebből 61,800 mm., vagyis majdnem kétharmada (Svédországban 42,500 mm.), azonkívül Hamburgba érkezett 13,000 mm., bár a mai viszonyokhoz hasonlóan, részben Norvégiának szánva, valamint még Hollandiába 15,000 mmázsa.

Riga ezalatt, mikor Nyugat-Európában sovány esztendők jártak, más esztendőben, pl. 1761-ben a föntebbi mennyiségnek tizszeresét szállította, ebben a fekete földről kivitt mennyiség is bennfoglaltatván. Az 1777-ki rendes évben a kivitel már 183,200 mmázására rugott, mely mennyiségben 7700 fuvar köles, magának a keleti tengernek vidékéről, továbbá 1086 fuvar rozs és 82 fuvar zab foglaltaték. Archangelen át ugyanabban az évben 27,500 mm. volgavidéki rozs és 25,300 mm. buza ment az éjszaki tenger legéjszakibb vidékeire. Szt.-Pétervár, melyet mint gabnakereskedelmi emporiumot csak New-York szárnyal túl, s melyhez csak San-Francisco és Odessa hasonlítható, e század derekán alig exportált jelentékenyebb mennyiséget, bár már a XVIII. század óta elég jó vízi útja volt a Volgán. Sőt néhány évig Danzig s más kelettengeri kikötők látták el Pétervárt élelemmel.

Nyugati népek sem importálhattak e század előtt jelentős gabonamennyiséget Oroszország belsejébe. Ma az alsó Wolgavidékről Pétervárig vagy Rigáig 100 kilóért 5 márka a díj, azelőtt tizedrész annyi távolságért fizettek annyit Nyugat-Európában. Idegen gabnát csak a parti városok s a halásznépség fogyasztott. A flandriai partvidéki lakosok éltek külföldi, jelesül

lengyel s orosz gabonával. Általában véve Nyugat-Európa városi népessége, mely az egésznek csak 10—15%-át tehetette, gabonáját a szomszédban vette. Nemesak a drága fuvarbér, hanem a rendes összeköttetés hiánya az oka ennek. A folyamok mentében nem voltak meg a vontatásra kellő utak. Államok, városok, testületek és hajósczéhek különérdekei állták útját a kereskedelemnek. Oroszország gabnakereskedelmének meg éppen nagyban ártott, hogy kiviteli csatornáit idegen kezekben lévén, az érdekeltek kizsákmát nyoltak minden előnyt. Ha Konstantinápoly előtt szabad tenger leendett, a déloroszországi pusztákat már nemzedékekkel ezelőtnépesítik vala be. E nomád terület benépesítése, a bosporusi lánczok elszakítása ezelőtt 100 évvel egyenrangú tényezők az orosz érdekek fejlődésében. Ép ily nagy hatást gyakorlának az orosz kereskedelemre a danzigi s königsbergi német piaczkok, előbb a Hansa városok uralma, később Dániáé a Sundban.

E körülmény következtében 1770-ig nagyon csekély a gabonaforgalom, csak rossz termés alkalmával élénkült meg egy kevésbé. A múlt század vége előtt alig volt idő, hogy csak $\frac{1}{2}$ millió ember élt volna meg az Oroszország exportálta gabonából. Ha a mostani kivitel esetről-esetre legföljebb úgy áll, mint 1 : 2, a múlt században a majd kisebb, majd nagyobb különbözet miatt úgy állott mint 1 : 10. Ily változásokban tükröződnek vissza Nyugat-Európa inséges évei. Az orosz fekete föld csak nagy költséggel szállíthatott gabonát s csaknem a rendes árak mellett.

Azonban volt a fekete földnek más eredménye. Ugyanis a szegényebb középponti kormányzóságok, már a természet mostohasága által iparos tevékenységre utaltatának s a földműveléssel már a XVI. és XVII. század óta karöltve fejlődött a parasztiipar. Moszkva mindinkább kereskedelmi s iparcentrummá vált s a népessülő fekete föld gabonáját itt értékesíthető. Sz.-Pétervár alapításával a Newa területe vált fogyasztó piaczczá.

A fejeledező nagyipar, a nyugat-európai szükségletek iránt való igények, II. Katalin telepítései a XVIII. század végén a külföldi gabonakereskedelemnek új piaczkokat nyitának. Déloroszország pusztái hozzáférhetőkké váltak, Anglia semleges területből iparos, külgabonát fogyasztó állammá vált.

1790—1810-ig Anglia városi népessége megkétszereződött s ennek következtében a gabonabevitel ugyancz években Angliába

átlag 3.000,000 mmázsát tett. Az Unio északi államai ekkor eleendő fogyasztó piacot találtak a déli államokban Nyugatindianban és Délamerikában. A francia forradalom zavarai nagyban emelték az orosz kivitelt. A gabonaárak Londonban quarterenkint 1793-ban 50 shillingről 10 év alatt 70 shillingre, 1813-ban meg 90 shillingre emelkedtek. Az 1816—17-iki rossz termés nagyban emelte a gabnaárakat; Odessában is, daczára annak, hogy Anglia egy időben az orosz kikötőket is, mint francia szövetségeseiket blokirozta s hogy a közvetítők kezén nagy perczent maradt, a gabnaárak tetemesen emelkedtek. 1800—1813-ig Oroszország kivitele 2.4 millió mm., holott az összforgalom Turgot szerint 10—11 millió hectoliterre ment, ma körülbelül 250 millió hectoliter lehetvén forgalomban.

Ez időben kezdett rohamosan emelkedni a délorosz alföld. Odessának 11 év mulva alapítása után már 8000 lakosa volt; kikötője, daczára annak, hogy se vasútja, se rendes gőzhajózása nem volt, 1816-ban már 7—8 millió métermázsára ment, mely mennyiséget csak az 1878—79-iki export múlja felül. 1819-ben nagy visszahatás állott be.

A gabonaárak hanyatlottak; Anglia 1815-ben decretálta, hogy a búza quarterjét csak 80 shillingen engedi bevitetni, az angol mezőgazdaság maga is buzatermelésre adta magát, úgy, hogy a 20—30-as években Anglia bevitele egy millió mmázsánál alig ment többre.

Természetes, hogy a 40-es évek közepéig Oroszország gabonakivitele inkább hanyatlóban, mint emelkedőben vala. Az árak depressziója folytonos, míg 1800—1813-ig Lengyelországgal együtt 4.5 millió hectoliterre ment a kiviteli, addig 1825—40-ig alig ment többre 3.4 milliónál, daczára a gőzhajózás s a szállítási eszközök fejlődésének. Ugyanily arányt mutatnak a kelet-tengeri kikötők is, melyek a fekete földdel folytonos összeköttetésben valának. Télen keresztül 10,000 szánkánál több közlekedett Rigánál, mely két héten át tette meg az utat oda és vissza. 2—500 bárka 2000 mmázsával megterhelve várta a Duna torkolatánál a hóolvadást, a hol aztán az árvíz sebességével tették szabaddá. (Laves és Vaszilesikov adatai nyomán).

1840-től kezdve 1870-ig új korszak kezdődik, míg a vasutak szövetkezete az orosz kivitelnél újabb irányt nem adott.

4. Az orosz gabonakereskedelem fejlődése a jelenig.

Oroszország gabona-kivitelében a vízhálózat szabályozása s a kifejlődött fuvarozási rendszer játszanak nagy szerepet. Már Nagy-Péter egyenetlő útját a Volga s a Ladoga tó összekötésének, s már a múlt század folyamában létesült az. Évek hosszú során javítgatá a kormány a Volga-Ladoga-Neva csatornát: a tysvinit s ma a kaspi tenger s Pétervár vízi úton is össze vannak kötve (via Rybinsk). A negyvenes évek végén kezdtek fokozatosan a Don, a Deneper, a Dniszter, a Visztula s a Kama hajózását, a vasúti hálózat fejledezésnek indul s a nagymérvű gabonakivitel megelőzi az életrevaló belkereskedés, melynek nisni-novgorodi középpontján már ekkor 9.5 millió métermázsza fordul meg évenként. Nagy szerepet játszik a még mindig drága fuvar s ez az ok, hogy a tengertől távolabb fekvő kormányzóságok termeléseket csak nagy nehezen, vagy épen nem tudják értékesíteni.

A negyvenes évek folyamán: 1846-ban Anglia megszünteti a gabona-vámot. A szabad kereskedelmi elvek győznek. Anglia teljesen gyáros és iparos állammá válik, termény szükségleteit külföldi importtal fedezi. Ezzel kapcsolatban olcsóbbá válik a szállítás, s megkezdődik az orosz kivitel rohamos emelkedése. 1844—50-ig $8\frac{1}{3}$ millió métermázsára teszik az összes kivitelt.*) A hajózás lendületnek indul s a kivitel a krími hadjárat daczára sem stagnál. A krími hadjárat után következő időszakra hanyatlás áll be. Emberekben, pénzben óriási a veszteség. A kormány reformokról gondolkodik; a reformok legfontosbja a többször említettük jobbagyfelszabadítás. Az orosz gabona-kivitel képe számokban a következő:

	millió rubel érték	hectoliter
1851.	21.0	—
1852.	34.2	—
1853.	55.0	—
1854.	15.9	—
1860.	63	—
1861.	68	—

*) Schmoller G.: Socialw. Jahrbücher V. 2., 3. — Th. Laves: Studien über Getreideproduction und Handel 293—353. 1.

	millió rubel érték	hectoliter
1862.	53	—
1863.	44	—
1864.	55	—
1865.	61·3	20·78
1866.	73·6	25·61
1867.	94	31·69.

Az orosz gabonakereskedelemnek ez a korszaka, a mint Janson írja: az iskolázás ideje. Az északi tenger felé, a fekete tenger mellékén még nincsenek emporiumok, a gabonavásárlás még mindig a megszokott formákban mozog. Orosz-Lengyelországban zsidó-alkuszok faluról-falura járnak, csere-berélnék, szatócsmódra üzérkednek. A déli kormányzóságokban ugyan ismerik a raktár-kezelést, nagy mennyiségben vesznek a jobbra angol-francia-német nagykereskedő czégek, de még nincs középonti organisatio.

A hatvanas évek végén kezdik a nagyobbszerű vasút-építkezéseket, s ekkor épül ki a dél-orosz vasút, a hetvenes évek elején az északi tenger kikötői, jelesül Libau emporiumokká fejlődnek, nagyban dolgozó czégek alakúlnak s megkezdődik a verseny minden ponton. A kivitelre került kenyértermények összes értéke 1855-ben 16 millióra ment, 1874-ben már 210 millióra teszi az orosz statistika; *) a németek csak 159·2 millióra becsülvén azt. Az 1875—1880-iki időszak alatt consolidálódnak a nagy birodalom emporiumai: Odessa, s a donmelléki Rostow. A dél-oroszországi nagyban szállítók solidaritásba lépnek egymással, s bizonyos szervezettséget lehet észrevenni a kiviteli versenyben.

Oroszország európai kivitele — újabb adatok alapján — élelmi szerekben az 1867—1876-iki időszakban 164.943,685 rubel vala, 1877—1881, tehát öt év alatt 308.305,000 rubel. Ez öt év alatt tehát a kivitel, az előbbi tíz évhez képest, majdnem megkétszereződött. A kiviteli fokozat e nagymérvű emelkedése dacára, folyvást ingadozik, részint a termés eredményeinek változó volta, részint a nagy verseny miatt.

A termények közt első helyet a gabona foglalja el, 75° „

*) Д. А. Тимирязевъ. Обзоръ развитія главнѣйшихъ отраслей промышленности и торговли въ Россіи. Pétervár, 1875. X. tábla.

az összes élelmiszereknek. Lewitzkynek, a moszkvai kiállítás számára készített kimutatása szerint a gabonakivitel:

1830—1851:	8·58 millió hectoliter	=	100 ⁰ / ₀
1855—1859:	15·62 »	=	181 »
1860—1864:	19·36 »	=	224 »
1865—1869:	22·22 »	=	257 »
1870—1874:	47·52 »	=	551 »
1875—1879:	50·82 »	=	848 »

A gabona termények között megint a búza foglalja el az első helyet. A hetvenes évek elején: 1873. 91.829,844 rubel árú gabona exportáltatott, csetvertjét (2·2 hectoliter) 10·85 rubelbe számítva, 1878-ban tetőzik a búza kivitel, a mennyiben 37·06 millió hectoliter ment külföldre 204.483,165 rubel értékben. 1879-ben hanyatlott a kivitel, most az utóbbi időben emelkedőben van. 1881. évben már ismét 16 millió hectoliterre ment a kivitel, az 1880-iki 13·42 m. hect. szemben.

Ebből Odessa mintegy 12 milliót exportált, a balti kikötők 1 millió hect. s a vasútak mintegy 5 millió hect.

A búzának 33⁰/₀-a Angliába ment, 21⁰/₀-a Franciaországba, 21⁰/₀-a Németországba, a többi Ausztria, Belgium, Olaszország, Hollandia s a Levante közt oszlik meg.

Az orosz gabona-kivitel hasonló bajokban szenved, mint a mieink. A termelés drága: orosz kereskedelmi tengerészet nincs, úgy, hogy a szállítás díját jobbra idegen hajótulajdonosok teszik zsebre, elevatorok nincsenek, a vasútak kezelése nem kedvez az exportnak s a mi az oroszokra nézve kevésbé biztató: Éjszak-Amerika Angliába 150⁰/₀-al importál több búzát mint Oroszország. S ez kétszeresen sújtja az orosz termelőket, mert a búza 40⁰/₀-át képezi a gabona forgalomnak, melylyel csakis a rossz mérkőzhetik, mely évi átlagban 19·8 millió hectolitert tesz s melynek főfogyasztója Németország.

A liszt-kivitel, mely 1872-ben mintegy 7 millió rubel értéket képviselt, az utóbbi években nem képvisel többet 4—5 millió rubelnyi értéknél. A finom orosz lisztet a Levante kikötői megveszik, meg Németország, de a kínálat oly csekély, hogy a kivitelben a gabonafeldolgozás alig játszik szerepet. Oroszország tehát még folyvást a szállító szerepét játsza, a feldolgozás koráig még nem jutott el.

Csakhogy van az orosz gabona-kivitelnek egy soha el nem enyésző előnye: geographiai fekvése. Míg a kelet-tengeri kikötők Angliát, Hollandiát s Németországot látják el gabonával, de másfelől rendkívül tág tere nyílik a danzigi s königsbergi közvetítőknek, addig Odessa közvetlenül fenyetegeti kivitelnket.

Az 1881. évi terményrakodmány — az odessai tőzsde kimutatása szerint — következő:

Termény-rakodmány

Odessában 1881. évi december hó végén.

Tulajdonos	B ú z a				Rozs	Török-búza	Árpa	Zab
	téli	girka	sando-mirka	ar-naut				
Kivivők (exporteurs).....	350,000	180,000	63,000	—	50,000	40,000	130,000	3,800
Bizományosok, üzérek.....	280,000	190,000	21,000	1,800	20,000	16,500	65,000	20,000
Malmok.....	19,000	65,000	1,200	5,800	5,500	—	6,000	—
Csetvert...	649,000	435,000	85,200	7,600	75,500	56,500	201,000	23,800

Tulajdonos	Kender-mag	Vetés-repeze	Téli és nyári repeze	Köles	Borsó	Összesen	
						1881-ben	1880-ban
Kivivők (exporteurs).....	32,550	5,000	10,500	—	2,000	866,855	341,115
Bizományosok, üzérek.....	18,000	3,000	3,400	200	4,000	642,900	715,095
Malmok.....	46,000	—	1,300	—	—	108,400	104,200
Csetvert...	55,150	8,000	15,200	200	6,000	1.618,150	1.160,410
Hectoliter.	—	—	—	—	—	=3.559,930	2.552,902
Csetvert...	—	—	—	—	—	+ 542,260	—
Hectoliter.	—	—	—	—	—	+1.007,028	—

Az árak pedig ekkép alakultak:

	t ó l		i g		Mennyiség	Á t l a g	
	rubel	kopek	rubel	kopek		rubel	kopek
Buza, lengyel, bess-arábiai.	1	25	1	60	pudonként (16·38 lct.)	1	43 ¹ / ₂
Sandomirka	1	32	1	58	»	1	40
Ghirka	1	15	1	55	»	1	35
Rozs	1	—	1	30	»	1	15
Zab	—	76	—	90	»	—	83
Árpa	—	69	—	87	»	—	78
Arnaut	1	45	1	75	»	1	60
Kendermag	1	30	1	75	»	1	52 ¹ / ₂
Vetés-repcze	—	65	—	90	»	—	77 ¹ / ₂
Kukoricza	—	68	—	85	»	—	76 ¹ / ₂
Köles	—	63	—	68	»	—	65 ¹ / ₂
Nyári s téli repcze .	1	35	1	80	»	1	57 ¹ / ₂

Az összes termény-kivitel 1881-ben Odessából 7.583,940 mmázsára ment, melyhez még az azowi forgalom is számítandó 6.100,000 mmázsával.

Pontos statistikáról szó sincs. Az egyes czégek kimutatásait kell alapúl vennünk. Az első czég Odessában a Barga és Lodko-czég, mely 1881-ben egymaga: 3.685,000 csetvert vagyis 8.107,000 hectoliter gabonát vett. E mennyiséget részint ügynökök, részint a vasútak megbízottai vásárolták össze.

A közeli vidék a nagybirtokosai és földmivesei saját fuvarokkal szállítják be gabonájokat s visszatérőben iparczikkeket, gépeket, gyarmatárúkat visznek a magok szükségletére.

Tárházak oly értelemben, mint Münchenben, Bécsben, Budapesten, Odessában nincsenek. A gabonát magán-tárházakban helyezik el, melyeket egy évre szokás kibérelni. A »Tiras-polskaja Zastawa« vasútállomásnál, mindjárt a sínek mentén vannak tárházak, melyekbe közvetlenül öntik a gabonát és pedig minden nagyobb költség nélkül. Éppen így szállítják innen vasúttal a kikötőig a gabonát, melyért a vasút csekély illetéket szed. Efféle tárház azonban kevés számmal van, s csak a vasúton szállított terményekre nézve alkalmas. A vidékről befuvarozott ga-

bona a hajórakodásnál sok és gyakran jelentékeny költségbe kerül, pudonkint gyakran 4 kopekbe. Két éve a »Peresyp« külvárosbeli magántárházakhoz síneket vezettek, mi által a berakodás lényegesen olcsóbbá lesz. Odessában számtalan a magántárház, melyekben időnként több millió csetvertnyi gabona van. A tárházi díjak átlag havonként csetvertenként (2.2 hectoliter) 2—4 kopekre rúgnak.

Ami a délvidéki forgalom tarifáit illeti, megjegyezzük, hogy az orosz vasútnak nincsenek egységes tarifa-tételeik. Minden vasúttársaság a verseny s a helyi viszonyok szempontjából állítja föl egyes vonalain a tételeket. Midőn az odessai, kiew-bresti s brest-grajowoi vasútak egy dél-nyugoti vaspályatársulattá egyesültek, tételeik általában s különösen az Odessa felé irányuló gabonaszállítmányokra nézve tetemesen megdrágultak, holott az éjszakai forgalom — Königsberg s Danzig kiinduló pontokkal — a köteléki díjszabás útján kedvezményekben részesül. Ebből, valamint a romny-libaui vasúttársulat erőködéséből érthető Libaunak rohamos emelkedése, melynek az a célja, hogy a déli kormányzóságok forgalmát éjszakra terelje.

A forgalmi versenyben — mint mindenütt — az út röviddebb s olcsóbb volta határoz. Az orosz forgalmi verseny azonban nem éri be azzal, hogy az éjszakai kikötőknek természetes kiviteli körületeket biztosítsa, hanem Odessának természetes kiviteli területét is arra felé akarja vonni. Hozzájárul az a körülmény is, hogy éjszaka felől a Németország, Belgium, Hollandia s Anglia felé szállított gabona szállítási tételei sokkal olcsóbbak, mint dél felől; azonkívül Dánia és Skandinavia mindig első kézből vevő területül kínálkozik.

Ez a tarifapolitika Odessának csak a chersoni, tauriai s bessarabiai tartományok termelését hagyta meg, míg a gazdag búzatermelő kiewi, podoliai s volhyniai kormányzóságok kivitele némely részben ugyan Odessa felé is — leginkább az éjszakai kikötők s a podwolocyska s brodyi vasútvonalak között oszlik meg. Az odessai gabnapiacz folytonos és arányos emelkedésének az orosz délvidék gazdasági fluctuációja áll leginkább útjában. Egyrészt az aratás eredményei majdnem kiszámíthatatlan égalji esélyeknek vannak kitéve, másfelől a birtokváltozások oly gyakoriak, hogy állandó, szilárd üzleti tevékenységre nem sok tér nyílik. Az 1881-iki zsidóüldözés — a gabonakereskedés úgyszólván ki-

zárólag zsidó kézben lévén — megtette a magáét, hogy a köz-bízáalom megingattassék.

Másképp állanak a beviteli viszonyok. Az orosz délnyugati vasút az éjszaki forgalomban leghosszabb vonalaival lévén érdekelve, mindent elkövet, hogy a Pétervár illetőleg Moszkva-Varsó-Bécs-Triesti vonallal, majd a Lübeck-libau-szentpétervári vonallal versenyre kelhessen. E vonalán, a tömeges áruszállítmányokra bámulatos olcsóságú tételeket állapított meg, úgy hogy

	I. oszt. árú	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.
Odessától Sz.-Pétervárig	70 kop.	60 k.	50 k.	45,33·04 k.
Odessától Moszkváig...	79 ¹⁸ / ₁₀₀ »	50·56 »	40·40 kop.	

szállítanak pudonként. Ily körülményekkel szemben az export sokkalta kedvezőtlenebb a bevitelnél.

Összevetve az eredményeket, látjuk hogy a három kiviteli főirány közül: az éjszaki tengeri 18 millió mm. átlaggal szerepel. A fekete tenger jelzett forgalmából a Galacz felé irányuló forgalom 10 millió métermázsával szerepel, s így az odessa-azowi forgalomnak majdnem $\frac{3}{4}$ része, közvetlenül felénk gravitál. Romania, Bessarabia, újabban Bulgária s az Alduna vidéke mindinkább az odessai súlypont köré tömörülnek s ha a feldolgozó: őrlési irány lépést tartana a rohamos productióval, nem áttallanók Odessa győzelmét biztosra venni. S éppen Odessa középponti helyzete teszi kívánatossá, hogy annak gabonaforgalma via Budapest vezettessék, nem pedig mint most via Podwoloczyisk, mely út-irány teljesen elkerüli hazánkat. Ez az a második fővasút, melyre Erdélynek, Magyarországnak egyaránt szüksége van, melyet 1871 óta sürgetnek Czernowiezban, Beszterezén, Kolozsvártt.

Lássuk most ezzel szemben a hazai állapotokat.

5. A magyar gabonakereskedelem fejlődése, tekintettel múltjára.

A magyarság, mely a Duna-Tisza közén államot alkot, két század folyamában harezias nomád népből földmivelő néppé lesz. A külföldi gyarmatok, a jobbágyság fejlődése, a papság meganynyi tényezők. Az alföld s a dunán túli vidék amaz ethnographiai hatalmak, melyek a térs sikon megtelepült lovas nemzetet szántó-vetővé alakítják. Eleinte csak saját szükségletökre termel-

tek, majd magában az országban fejlődött, kivált a vízi s a régi római utak mentén élénk kereskedés. A XI. s XII. század folyamán a szomszéd német, cseh és görög kereskedők Magyarországon nyersterményeiben s állattenyésztésében jövedelmező üzlet-alapot láttak. A gabonakereskedelem történetére nézve csak egy körülményt említhetünk föl ez évszázadokban, hogy nálunk is érvényre jutott az a nyugateurópai elv, mely a gabona ki- s bevitelét a király engedelmétől tette függővé s mely részben a legújabb korig érvényben volt. Ugyanis az akkori fejletlen mezőgazdasági viszonyok közt gyakran megesett, hogy jó termés esetén még a vetőmagnak valót is eladták, s az akkoriban gyakori éhség alkalmával drágán kellett azt meg visszavásárolni, mit a rossz közlekedés még súlyosbított. Királyi engedelem kellett ahhoz, hogy valaki a saját hasznára vásároljon gabonát, engedély, hogyha a maga szükségletére vett. Kivált Dalmácia s Olaszország meg a dunántúli vidék állottak élénk egybekötöttségben.*) Erdély piacát a havasalföldön s Magyarország éjszakkéleti részén lelte, Felső-Magyarország a szomszéd lengyelekkel s távolabbi oroszokkal kereskedett, a Duna a déllel s Németországgal közvetített.

Az Anjouk alatt szabályozzák városaink kereskedelmi viszonyait, javúlnak útjaink, ekkor jelöltetnek meg az egyes kereskedési állomások. Buda kereskedelmileg mindinkább magához keríti az alföldi s nyugati forgalmat. A csehországi forgalom a jablunkai szoroson át Nagy-Szombatnak s onnan Farkashidán. Semptén át Esztergomnak, Budára tart.***) Az utak biztosítására, a főbb helyeken várakat, váraesokat emelnek s a kereskedők előnyeit számos privilegium biztosítja. Ugyancsak Zsigmond alatt nagyobb területre terjed a kereskedés, ekkor vesz nagyobb lendületet a kolozsvári s a szász kereskedelem.***)

A XV. század folytán, kivált Mátyás hadjáratjai tömérdek élelmezést kívántak. Mátyás részint a haddal megtámadott országok népén vette meg az élelmet, részint pedig pénzen. Olaszország magasabb culturája megengedte a kivitelt; Mátyás több ízben segített olasz gabonával magán. Így 1466-ban kéri Ferdinánd nápolyi királyt, engedje meg, hogy Boszniába küldendő serege

*) Anjoukori Dipl. Emlékek. I. kötet. 123., 125., 127., 157. ll.

**) U. o. 343. l.

***) Jakab E. Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I. 107. l.

számára — e tartomány nagy szűkében levén a gabonáinak — Apulia, Abruzzo és Calabriából szállíthassanak gabonát.*) Mátyás idejében az ország már nagyban kivitelre termelt. Az erdélyi szász székek oly nagy mennyiségben exportáltak Havasföldre, hogy ők maguk árpából, kölesből és zabból süttöttek kenyeret. Mátyás tehát megparancsolta, hogy a gabonakivitele büntetés terhe alatt tilos.**)

A XVI. és XVII. század fluctuatioi hazánkat, úgy politikailag, mint gazdaságilag is három területre osztották. A dunántúli vidék és éjszaknyugati Magyarország termése az ausztriai örökös tartományokban talált vevőkre, az Alföld, — mint az az Akadémia kiadta Török-magyarkori emlékek számos adataiból kiderül — elég jövedelmes kereskedést folytatott a török birodalommal. A terményüzletet itt leginkább görögök és rácok közvetítették, kiknek számos hajójuk járt a Dunán és Tiszán. Az úgynevezett Bánát folytonos harczok és a népesség megfogyása következtében ugaron maradt s a XVIII. század közzgazdasági törekvései leginkább e vidék gyarmatosítása körül összpontosulnak. Erdély és az Erdélyhez tartozó magyarországi megyék egyfelől a Havasalfölddel és a déldunai részekkel, másfelől pedig Lengyelországgal folytatnak kereskedést. E három külön termelési terület a XVIII. században sőt némi részben a XIX-ikben is megtartotta ez irányzatot s csak a legújabb idők közlekedési politikája alakított Magyarországból egységes termelő arealet.

A török hódoltság megszűnését követi a Rákóczi-harcz, melynek küzdelmei nem váltak a békés fejlődést kívánó kereskedelem javára. Nagyobbszerű gabonakivitelről szó sincs: sőt ellenkezőleg nekünk szállítottak gabonát. Egyetlen jövedelmező üzlet: a hegyaljai borkivitel, mely Lengyel- és Oroszországban igen jó piacra talált.

Gabonapiacunk történetében az állandó katonaság felállítása nagy fordulat. Addig az egyes ezredek élelmezték magukat liszttel, kenyérrel, s hogy mily méltányos módon, arról elég hangosan beszél a XVI. és XVII. századbeli jobbágy nyomora. 1715 után állandó proviant-magazin-ok állítottak az ország egyes városaiban, hol azoknak elővételi joguk vala s előbb mindig a

*) Hazai Okmánytár III. 418. l.

**) Teleki J. Hunyadiak kora. XI. 408. l.

katonaság élelmezésére való gabona határoztatott meg, azután engedték meg a kivitel.

III. Károly alatt a dunántúli megyék erősödni kezdtek. Triest és Fiume kikötői magyar gabonát szállítanak Olaszországba, Spanyolországba. Az alföldről a Dunán fölfelé Bécsnek nagyszámú bárka szállít gabonát. *) Ez időben fejlődik ki az a szoros közgazdasági nexus hazánk s az örökös tartományok közt, mely a magyar gabona szabad kivitelét gátolta s első sorban szolgailag a bécsi piacra utalja. Még csak Lengyelország szomszédos része volt, mely néha az éjszakkeleti megyékből fedezte szükségleteit. **) Valamint ma a tarifák: akkor a sok közbenső vám, a nagyfuvarosok drága bére, az utak rosszasága, de kivált az állami harminczadok zsarolásai nagy akadályai voltak a gabonaüzletnek. Számtalan a panasz e részben. ***)

Leginkább a már rég művelés alatt álló területek vesznek részt a forgalomban; az alvidék, melynek egyes részeiben a búza-forgalom még a XVII. században is csekély szerepet játszik, †) csak később lesz ismét termelési területt. Magyarországnak úgyszólván gazdasági meghódítása a XVIII. században történik; az úrbéres művelők számát, a porták száma mutatja:

1723	volt az adózó telek	5457
1724	» » » »	5495 ¹ / ₄
1729	» » » »	5387 ¹ / ₄
1733	» » » »	5456
1760	» » » »	6369
1792	» » » »	6426
1847	» » » »	6502

Az alföld megtelepülése erre az időre esik, s látjuk, hogy az u. n. Bánság, melyen a felség az úr, szűz területével a rablógazdálkodás daczára, hatalmas részt vesz a forgalomban, a nélkül, hogy az adózó telkek száma valami nagyon szaporodnék. Így a kivitel 1780—3-ig:

	Búza	Rozs és kétszeres	Árpa	Zab
1780-ban:	765,000 frt.	379,000 frt.	123,000 frt.	152,000 frt.
1781-ben:	428,000 »	428,000 »	208,000 »	221,000 »
1783-ban:	999,922 »	649,600 »	237,000 »	356,000 »

*) Orsz. Levéltár canc. oszt. 1732. nro. 74.

**) U. o. 1734. Sárosból. nro. 13.

***) U. o. 1735. nro 121.

†) Pesty Fr.: A szörényi bánság és Szörény vmegye tört. 443. l.

A XVIII. század vége felé a termény kivitel kedvezőbb arányt mutat, sőt a liszt kivitel is 1780-ban 1.054,000 frt értékben van feltüntetve. *)

Mária-Therézia idejében is a gabnakereskedést nagyban befolyásolta a katonai élelmezés. Az 1771. év jó esztendő volt, Csehországban nagy az inség, úgy hogy a cseh rendek 1 millió forint inség-kölesönt engedélyeztek gabona vásárlásra. A katonai éleltáarak meg annyi búzát vettek össze, hogy 387,871 mázsa főlöslégők maradt, melyet jó áron Morvába ők maguk adtak el. A gabonaszállítmányok hatósági kísérő levéllel küldettek a határig s a kivitel irányát minden egyes esetben a cancellaria hagyta jóvá. Törökországba például a bőtermésű alvidék 1771-ben nem szállíthatott, hanem kénytelen volt a hosszú dunai úton Ausztriába vinni gabonáját. **) A fuvarbér mazsánként 2 krra ment, egyegy mértföldre, mi az akkori viszonyokat tekintve elég drága.

Mária-Therézia alatt nyitattott meg a Száva felé az ozályi és bródi országút, Fiume illetőleg Károlyváros felé a Karolina út, ***) s így végre a tenger felé szállítás könnyebbé vált.

A múlt század egyik vétke: az erdőirtás. A felvidéken, jelesül a bánya-városokban büntetlenül égették fel a sok fát szeszet égetvén a többnyire zsidó gabnakereskedők, úgy hogy a bánya-városok szükségletéről a kancellária óvintézkedésekkel kénytelen gondoskodni. †)

1774-ben a kancellárián s a birodalmi gazd. tanácsoson már érzik II. József szabadabb felfogása. 1772—5. jó esztendők valának, s a magyar gabonakivitelét nemcsak az örökös tartományokba, de délre s via Fiume-Triest Anglia felé is engedélyezik. ††)

Belga kereskedők tudakozódnak magyar termelők felől; jegyzéköket a m. helytartótanács meg is küldi. †††) Az állam is mindinkább érzi a mezőgazdaság fejlesztésének szükségét. 1770-

*) Marczali Henrik: Magyarország I. József korában. I. k. 104. l. és függelék.

**) Orsz. lev. Canc. oszt. 1771. 5329. 5588. 5847/8. sz.

***) U. o. 1771: 2395. sz.

†) U. o. 1770: 771. sz.

††) U. o. 1772. 1774: 6460/3590. 1775: 705. sz.

†††) Helytartó-tanács lev. Idial. Vec. 1774. nro 51.

ben már utasítják a megyéket: adjanak számot a termelés s a földmegművelés állapotáról. 1775-ben pedig *gazdasági* egyesületek alakítására hívják föl az országlakosokat; Debreczen és Soprony már eleve is ily democraticus alapon »a gazdasági érdekek előmozdítása czéljából szervezendő« társulatok székhelyeiül jelöltetvén ki. *)

II. József korában az osztrák kereskedelmi politika inkább az örökös tartományok érdekeinek kedvezett, bár Magyarország gabnaexportját, kivált inség idején, s ha amúgy is nagy a fölösleg, tekintetbe venni látszik. Például mikor Árvában éhség van Galicziából vámmentesen vihetnek be gabonát, **) néha — de csak egyes esetekben — a gabonavám felére szállíttatik. ***)

Fiume és Triest iránt egyformán igazságos akart lenni József császár. Az egyes kereskedő czégeket, a hol csak lehetett pártolta s nem igen tett nehézségeket, mikor Olaszországba, a Levantéba kértek kiviteli engedélyt a vitorlášhajó tulajdonosok. †)

Az 1783. évben a gabnakivitelt a legszigorúbban tiltja a császár. Háborús kilátások voltak. observationalis hadtestet akartak felállítani Magyarországon s ezért akadályozták meg a gabona exportját. ††)

A császár elve különben a gabona kiviteli tilalmat illetőleg az vala: »hogy minden drágaságnál és inségnél csak a szabad forgalom enyhít a bajokon.« Ez okból engedte meg Galiczia, Erdély, Magyar és Oláhország †††) közt a szabad forgalmat majd 1780-ban §) Bukovina közt is. II. József alatt élénk volt a belkereskedés. Erdélyt az u. n. Bánát látta el rossz termés esetén, Fiumét s a Határörvidéket meg Olaszországból s az Archipelagusból látták el ily esetek alkalmával. A magyar felföld s Galiczia nyomora indítá arra II. Józsefet, hogy a pohánka és burgonya termesztését minden áron előmozdítsa. 1786-ban nagy volt az inség, akkor fenyegetődzött is a császár, hogy a kik a krumpli és pohánka terme-

*) U. o. 1775. nro 25.

**) 1782 : 619.

***) 1782 : 356.

†) Fiumei kormányszéki régi levéltár. Ex. 1783—5.

††) 783 : 1424. sz.

†††) Erd. udv. kancz. 1785 : 13968. sz.

§) U. o. 1786 : 786.

lést nem akarják előmozdítani, azok jövőre nem fognak inséges segélyben részesülni. §)

Már ekkor derengett a triesti és fiumei rhederek között: a köztárházak eszméje.*) nagyban tervezték folyó vizeink csatornázását, de mindent összefoglalva: gabnakereskedésünk nem egyéb, mint szárazföldi cabotage az egyes tartományok közt.

A kiviteli táblázatok 1790—1825 közt körülbelől 2 millió mérőre teszik gabonakivitelünket, mely azonban a francia hadjáratok idején különféle phasisokon ment át.

1793-ban Moldva s Törökország gabonája szabad bevitelt élveztek a hadjárat tartamára; Spanyolországot, Olaszországot teljesen monarchiánkból látták el gabonával, s a fiumei Bienfeldek, Candellariak és Scarpak ekkor gazdagodtak meg. Francia és szárd kalózhajók sűrűen czirkáltak az Adriában, de az 1793-ban, a középtengerre vitorlázott angol hajóhad biztosítá kikötőink forgalmát.**)

A hadjárat kényszere megszünteté az azelőtt divatban volt hosszadalmas hivatalos utat, melyet az exporteuröknek mindenkor igénybe kellett venniök. Az Adria kikötőiben már 1804-ben megszűnt a gabonapassusok, az accisescheinok stb. kiadása s mindenféle kivitel s bevitel — a szerb forradalmároknak valót kivéve — szabad vala.***) 1803/4-ben például a kikötőkben a kivitel 1.843.959 mázsát tett, 2.720,110 mázsával szemben, mely jó részt már *Odessából* jött.†)

Nagy lendületet vett a kikötő-forgalom 1807-ben, mikor a 18 mfld hosszú, 26' széles Loniza-út megépült. Az illyr-francia királyság a kereskedelmi forgalmat nem akadályozta s a francia kormány nem egy üdvös rendszabálya vált a dél-dalmaciai s alban gazdag rhederek: p. a Gopsevicsek és Csobák javára.

1815. után ismét Bécsét uralja a magyar gabnakeresked. 1815-1816-ban ugyan Moldvába s Bulgáriába is exportálunk némi csekély gabonát, de Bécs pékjei s malmai, sopronyi meg vasi lisztet és buzát fogyasztanak.††) Benyovszky, az Esterházy hgi uradalmak

§) 1786 : 1772. sz.

*) A fiumei városi lt. 1786/7.

**) M. udv. kancz. lt. 1793 : 7456.

***) U. o. 8035/1804. sz.

†) U. o. 1807 : 11980. sz.

††) U. o. 1816 : 11584.

igazgatója a megszorúlt bécsi pékektől és molnároktól 30000 frt előleget követelt 1816-ban, egy mérő buzáért 36 frtot, egy mérő rozséért 26 frtot számítván, holott a búza ára Pozsonyban ekkor 30 frton, a rozsé pedig 20 frton állott. A pékek panaszára Ferencz császár maga »szemteleneknek« találta e követeléseket; s erre alább is hagyott velők az uradalmi igazgató.

A magyar gabonakivitelnek az amerikai s orosz productio már ez időben kezd versenytársa lenni. Legjobban illusztrálja a helyzetet a cs. udv. kamarának egy jegyzéke 1824-ből, mely magyarul így hangzik:

»Nem lehet tagadni, hogy a gabonakivitel rögtönös tilalma alkalmával sok vállalkozó kárt vall. Ezek ugyanis a kivitel reményében sok drága előkészületet tesznek s az ily tilalmak okozta változékonyság, úgy a termelőre, mint a kereskedőre kártékony hatással van.

Bizonyosnak látszik, hogy az egyes kormányok már is eltértek abbeli nézetöktől, hogy a gabonakivitelt akadályozzák s meggyőződtek arról, hogy a szabad gabona export nem csak hogy nem veszélyezteti a nemzetek élelmeztetését, de fokozza a termelő igyekezetét.

E tapasztalat következtében az egyes nemzetek még a kevésbé termékeny Svédország is, azon vannak, hogy a gabonakereskedésben tényleges részt vegyenek.

E körülmény, mely még nincs kiderítve leginkább abból magyarázható meg, hogy a háború és béke közti átmenet okozza a nagy kereslet indokait. Minden esetre a mezőgazdaság terén történt nagy változások tényezői ez új irányzatnak: az udvari kamara ide számítja a burgonyatermelés nagyobb elterjedését, mely az élelmezési szerek szűk körét megbővíté; a continentalis rendszer s a gabona bill következtében az angol földművelés nagyban fölvirágzott s ez által Európa elvesztette legnagyobb gabona piacát, a déloroszországi tartományok mezőgazdasági előhaladása következtében a feketetengeri kikötők csak úgy öntik az európai piacra gabonájukat; az éjszak-amerikai statusok gabona és liszt termelése óriási versenyre kél az európai terményekkel s Dél-Amerikát is meghódították. E körülmények következtében arra van kilátás, hogy Európában túl bőven fog előállni az élelmiszer s így mezőgazdasági államokban kevés remény van nyereséges

gabona kereskedésre. Ha azonban e körülmények változnának, s nyereséges gabona kivitelre nyílnék alkalom, a kormány minden eszközzel elősegítendő azt s óvakodni fog, hogy kiviteli tilalmakkal nyomja a felvirágzó kereskedést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos esetek alkalmával ha a szükség úgy kívánja, a kormány ne léptesse életbe a gabona kiviteli tilalmat. Természetesnek fogja találni a m. k. udvari kanczellária, hogy ezeket az eseteket előre látni vajmi nehéz.

Minden esetre méltányosnak látszik, hogy ily kiviteli tilalom alkalmával a tengeri kikötőkben levő raktározott gabona kivveendő lesz, mert könnyen átlátható, hogy az ilyen exportra szánt gabonát csak nagy költséggel lehet ismét visszaszállítani. — Ez intézkedést természetesen nem kell a flumei kikötőre érteni, mert az itt levő árúk amúgy is a vámtörvény kezelésén kívül esnek.

Az udvari kamara nem tartja tanácsosnak, hogy az egész tengerpart vagy valamely belföldi piac is ily értelemben kivételt képezzenek, mert nagyon nehéz az egyes kikötőkben levő gabona mennyiségét nyilván tartani, s a kiviteli tilalmat ugyis csak rendkívüli körülmények alkalmával léptetik életbe.

Ha azonban a királyság belsejében egy vagy más hely kivételnek, ugyan ily kedvezményt kellene nyújtani a német és olasz tartományoknak s ez által a kivételek oly tömege állna elő, mely a szabály kivihetőségét akadályozná; tehát az államhatalomra kell bízni, hogy a mezőgazdasági érdekeknek megfelelőleg intézze el e kérdést. Bécs 1824. November 26. Gróf Nádasdy. »

A jelzett orosz verseny három év múltán erősen érezhetővé vált, úgy hogy óvintézkedéssel óhajt gondoskodni az udv. kamara.

Az odessai kikötő máris sikerrel versenyez a magyar buza-kivittel. Odessából Livornoba egy star orosz búza (3 star=4 pozsonyi mérő) 27 krral kerül kevesebbe, mint egy star bánáti, Triestig meg $1\frac{1}{3}$ krral.

T r i e s t.

O r o s z b ú z a.

Egy star búza vé-
telára . . . . 2 frt 29 kr. pp.
Biztosítás . . . — frt 5 kr. pp.
Szállítás Triestbe . 1 frt 06 kr. pp.

Egy star 3 frt 40 kr. pp.

M a g y a r b ú z a.

Becsén egy star ára 2 frt 08 kr. pp.
Becsétől a tengerig
szállítás . . . . 1 frt $25\frac{1}{3}$ kr. pp.
Fiume—Triest . . 8 frt — kr. pp.

Összesen . 3 frt $41\frac{1}{3}$ kr. pp.

L i v o r n o .

Orosz búza.	Magyar búza.
Odessai ár . . . 2 frt 29 kr. pp.	Becsei ár . . . 2 frt 08 kr. pp.
Biztosítás . . . — frt 5 kr. pp.	A tengerig fuvar 1 frt 25 ¹ / ₃ kr. pp.
Szállítás . . . 1 frt 06 kr. pp.	Livornoig . . . — frt 30 kr. pp.
Összesen . 3 frt 40 kr. pp.	Összesen. 3 frt 63 ¹ / ₃ kr. pp.

Nem tudjuk be azonfelül a fiume-triesti átrakodás kellemetlenségeit.

A kanczellária tehát a luiza-útvámot staronként 14 krral akarja olcsóbbá tenni s a Kulpát szabályozni, akkor Triestig 20 krral olcsóbbra kerül a magyar gabona starja, Livornóig igaz drágább lenne 2 krral, de a jobb minőség egyensúlyozná az olcsóbb orosz buzát. *)

Kiviteli forgalmunkban a Luiza-út megváltása 1827-ben s az I. magyar dunagőzhajózási társaság keletkezése voltak lényeges mozzatok. John Andree és Prickhard József angol vállalkozók már 1828. ápr. 17. óta tizenöt évre nyertek engedélyt a dunai gőzhajózásra. Ez engedélyt 1831-ben egy »I. dunai gőzhajózási társaság« című részvénytársaságnak engedték át,**) mely 1838-ban 1875. évi szept. 15-ig, a Tisza, Dráva és Száva folyókra is hajózási szabadalmat nyer.***) Egy évvel később Magyarország területére nézve kizárólagos hajóépítési szabadalmat nyer e társaság.†) 1846-ban pedig ötven évre, vagyis 1880. szept. 17-ig kap szabadalmat, de kikötötték, hogy azért más gőzhajózási válsalat is létesülhet. E szabadalom föltételei:

a) hogy a tarifákat az államhatalom beleegyezése nélkül nem emelhetik;

b) a Tiszán is rendes hajómeneteket szervez;

c) a póstát szállítja.††)

Vasútaink közül legelőbb a pest-váci vonal nyílt meg: 1846. júl. 15-én, 1847. szept. 1-én a pest-szolnoki, a pest-bécsi vonal teljességében csak a szabadságharcz után közlekedik.†††)

*) M. orsz. ltár. Udv. kancz. 1827/11233. sz.

**) Orsz. Levélt. M. udv. kancz. 1831 : 4482. sz.

***) U. o. 1838 : 6575. sz.

†) U. o. 1839 : 6972. sz.

††) U. o. 1846 : 13,789. s 1847 : 11,602. sz.

†††) A bővebb leírás Fenyvessy Adolf: »Az első magyar vasút története 1833.« című műben.

S ezzel kezdődik gabnakivitelünk újabb aerája.

1840—1850-ig gabonakereskedésünk csak az örökös tartományok ellátásában bírt némi jelentőséggel. Bécs volt a központ, melyet ekkor leginkább győri és mosonyi ágensek láttak el. Pest alárendelt szerepet játszik. *)

Mostani gabonakereskedésünk alapját az ötvenes években vetettük meg. Legelőbb Poroszország, jelesen Stettin kezdett innét szállítani. 1857-ben Délnémetország, majd Svájc is vevőinkké váltak. Bécs vesztette közvetítő szerepét s Pest emelkedett emporium rangjára. Elkészülvén a déli vasút, a hatvanas évek elején Anglia, Olaszország s Franciaország is közvetlen vevőterületeinkké váltak. Az 1867. és 1868. évek alapíták meg a magyar gabonakereskedelmet, melynek kifejtését azonban közlekedési eszközeink hiánya nagyban gátolta. Az 1871. évvel kezdődő kivitel nagy fordulót jelez. Oroszország és Amerika versenyezve építik ki vasúthálózatukat, mi pedig Svájcot, Délnémetország egy részét, s a Svájcczal határos francia departementeket kivéve, elvesztettük fogyasztó területünket. A gabonakereskedésben beállott ezt a pangást, csakis az örleményekkel kivívott siker pótolja. A budapesti iparkamara elnökével egyetértőleg,**) megannyian a nemzetközi vonalak kiépítését, megfelelőbb tarifákat s különösen víziútaink szabályozását, a vasútak mentében raktárak, az ország különböző pontjain entrepotok és gyűjtőraktárak felállítását tartják szükségesnek. S már itt merül fel a vasútak összekötésének és állami csoportosításának kérdése, melynek következetes kivitele biztosíthatja csak a forgalom s kivált gabonakereskedelmünk versenyének könnyebbítését.

Mind e kívánalmakból, mind már több ízben is megjegyeztük, sok valósult meg.

Németország s az Alföld az arlbergi új pálya által egyenes összeköttetésben állanak, a budapest-zimonyi, a vágvölgyi vonal elkészültek, a vasútak államosítása folyton halad, a budapesti közraktárak működnek, vízi útaink szabályozásáról már *beszélnek*, csak az a baj, hogy — mint nagykereskedőink megjegyezték — Amerika s az emporiumokkal rendelkező Oroszország mindig új

*) Gazd. egyes. enquete tárgyalásai. I. füzet. Strasser Alajos. 88. l.

**) U. o. 90. l.

s új tömeget vetvén a versenytérre, folyton hódítanak. a saxonska aczélos búza tiszai búzáunkat Németországból is kiszorítja, a kelet-indiai s ausztráliai verseny meg társúl szegődnek a két előbbihez.

Nagyban fenyegető az indiai búza, melyről Mc. Dougall Brothers londoni malomtulajdonos így nyilatkozik: »az indiai búza, molnárnak és péknek minden többi búzánál nagyobb haszonra nyújt reményt.« Mindamellett, hogy Indiának vasúthálózata nem a legtokéletesebb, tarifái drágák, forgalma 1872—1882-ig 394,010 crots-ról 1.677 millió rupia értékben 14.144,407 crots-re emelkedett s ma már Belgium, Anglia, Franciaország, Hollandia jórészt indiai búzáat vásárol. *)

Amerika kereskedelme, a mellett, hogy óriási forrásokkal rendelkezik, gyorsabb, intézkedéseiben a kereslet igényeinek jobban megfelel s Oroszország, mely ugyancsak a termés minősége szerint veti latba exportját, velünk együtt nélkülözi azt a szellemet, mely tudja, hogy mikor mit hová kelljen szállítani. Nagyon igazak aradi Gaal Jenő szavai, hogy gabonakereskedésünk felvirágoztatására :

»a gazdaságnak észszerűbbnek, a kereskedelemnek *moder-nebb* irányúnak, a szállításnak a nyers termelés szempontjából intézettnek kell lenni.« **)

A mit így általában elmondánk, az a részletekre nézve is áll. A baranya-bács-bodrog-somogyi terület egy része Fiumehoz gravitál, s a kiviteli központ Barcs. A tarifaviszonyok azonban oly kedvezőtlenek, hogy Bécs, Teschen, Laube, Kufstein és Wörgl felé az északnyugati területre sokkal több gabona megyen, mint Fiuméba. A tisztább, nem üszögös amerikai búza úr a francia, elzászi s hollandi területen. Az orosz búza nem oly tiszta, mint a miénk, de a mariaonopol, taganrogi ghirka sikértartalma nagyobb a mienknél. Még ez nem volna oly nagy baj ; de az orosz és amerikai kereskedő nagy tőkével, vagy consortiumokkal dolgozván, egy-egy gőzösrakodmányt még a nyílt tengeren adnak el, vagy a kikötőbe érkeztek. A hozzávetőleges összeget ráírják a czímzettre, ki vagy bankár, vagy bizományos s mielőtt az ily con-

*) Bővebben : Indischer Weizen. Oest. Monatschrift für den Orient. 1883. Nr. 9.

**) Gazd. egy. enquete-tárgy. I. f. 68. l.

signatio a lebonyolításhoz csak közelednék is. a kereskedő már forgathatja pénzét. Nálunk meg egy gőzősrakományt 10—15 állomáson kell összeszedni. *)

A dunamelléki Győr, Komárom megyék a dunagőzhajózási társaságra panaszkodnak, mely Bécs — direkt aránytalanul kedvezőbb tételeket engedményez, mint az egyes állomások között. Még 1866—69. között **) Sopron, Győr, Kanizsa, Pápa, Mosony jelentékeny gabonakereskedő piaczkok voltak, ma csak Győrnek van jelentősége, mely 1879-ben is 2 millió métermázsát forgatott. A dunántúli megyékben, kivált a nagybirtokokban gazdag Sopron és Vas megyékben általános óhaj, hogy a gazdálkodást belterjesebb alapra kell fektetni. ***)

A budapesti piac levén az ország szíve, annak 1870—82. közti mozgalmá híven tünteti fel a gabonakereskedés általános képét. A kereskedés — mint a föntebb vázolt gazdasági egyesületi tanácskozás eredményei bizonyítják, hanyatlik, csak a malomipar állása — kivált mióta a daratisztítást legkisebb mértékre redukáló Wegmann Frigyes-féle hengerrendszert alkalmazták — virágzik. 1879-ben liszt kivitelünk örvendetesen gyarapodott, Triest felé ugyan fele részben csökkent, de Fiume felé meghatszorosodott, 1880-ban azonban az amerikai olcsó liszt e téren is félelmes versenytársként lép föl. 1881 és 1882 ismét javulást jelez. †) Malmaink a rossz termés eshetőségei ellen azzal biztosítják magukat, hogy már 1870. óta oláh gabonát örölnek, mely a belföldinél olcsóbb, de rosszabb is.

Nem kedvezőtlen kivitelünk a tiszai vidékről. Rozst termelnek kivitelre. A megművelt földnek 25°/_o van rozsszal bevetve, míg az ország átlagos ^o/_o csak 12, s ennek vevője Cseh- és Szászország, meg a Rajna-vidék. ††)

Az alvidéket a Duna-fejedelemségek s Oroszország verse nye nyomja, a termelés rendkívül drága, a terményüzlet hanyatlik. †††)

*) A pécsi kereskedelmi kamara jelentése 1882.

**) A soproni keresk. kamara jelentése 1866—69.

***) U. o. 1875.

†) Budapesti kamara jelentése.

††) Debreczeni ipar- s keresk. kamara jel. 1880.

†††) Temesvári ipar- s keresk. kamara 1880—81.

Erdély termése Bécsbe s Budapestre szállítatott, az üzlet lankadóban. A megművelés módja primitívebb, igás-barom apadóban.*)

Horvátország nagyban érzi a jó vízi utak hiányát. a termékeny szlavoniai alföld részint via Brod-Zimony szállít, részint a Zagorjival együtt Bécs felé, a forgalom csak újabb időben élénkült Triest és Fiume irányában.**)

Legérdekesb tudnunk ezek után Budapestnek helyzetét. Budapest, mint országos központ, nemcsak politikai, társadalmi és művelődési tekintetben ragadta magához a hegemoniát, de a vasuti hálózat fejlődése folyamában az ország egyes localis centrumai, mint Győr, Kassa, Temesvár, mindinkább a budapesti centrifugális forgalom keretébe illeszkedtek. A gabonakereskedés, mely a hazai őstermelési állapotnak megfelelőleg jövedelmező üzlet, még az ötvenes évek folyamában Pesten hirta egyik középpontját, a hatvanas és hetvenes évek folytán részint a rossz termések, részint a kivált eleinte követett vasuti tarifapolitika következtében hanyatlott. Ez a körülmény abban tükröződik viszsza, hogy míg az ország összes kivitele a termés jó vagy rossz minősége következtében süllyed vagy emelkedik, a budapesti piaczé következetes süllyedést mutatott. A főváros kivitele az összes kivitelnek

1865	. . . . .	9.66	°/o-át
1866	. . . . .	12.75	»
1867	. . . . .	29	»
1868	. . . . .	28.5	»
1869	. . . . .	16	»
1870	. . . . .	12.75	»
1871	. . . . .	9.5	» képezte.

1874-ben Kőrösi József bátran kimondhatta, hogy Budapest gabonakivételének gyors süllyedése nem egyedül a rossz termésnek tulajdonítandó, s hogy az az ország kiviteléhez arányosítva alábbszállt, sőt még akkor is hanyatlott, mikor az egész országé emelkedett.***) Már a 70-es évek végén hangoztatta a magyar

*) Kolozsvári ipar- s keresk. kamara 1880 - 81.

**) Izvješće o tršćanskoj izložbi Godine 1882. pol. po Milanu Krešiću. Zágráb 1883.

***) A fővárosi kereskedelem emelésére kiküldött bizottság tárgyalásai. I. r. 1874. Ráth Mór. 10. l.

kereskedő-világ, hogy hazánk egységes gazdasági területet képezvén, nyers terményeit Budapesten, mint gyűjtőhelyen, kell a világforgalomnak kínálni, helyesen indokolván. »hogy minden termelési területre nézve egy emporiumi létezése képezi a virágzás alapfeltételét.« Nagy volt a panasz a vasúti politika ellen. Bécsnek központi helyzetét az osztrák kormány minden áron fentartani igyekezett, sőt nagy erőfeszítéssel közelebb vezette a Dunához, míg nálunk a csoportosítás nem volt keresztülvíve, s Budapest csak természetes fekvésére appellálhatott a Duna mellett, melyen egy kizárólagos társulat uralkodott s uralkodik. Felhozták, *) hogy ha a gabonát vagy lisztet Temesvárról Budapest elkerülésével küldjük Amsterdamba, akkor 12 $\frac{1}{4}$ krral olcsóbban szállíthatjuk, mintha Budapesten megáll. Czeglédről közvetlen Amsterdamba, mintegy 6 krral olcsóbb a szállítás; Hamburgba, Stettinbe vagy Berlinbe mintegy 8 krral olcsóbb. Szolnokról a közvetlen szállítás Hamburgba 12 krral, Stettinbe 18 krral és Berlinbe 22 krral olcsóbb. A dunagőzhajózási társulat különbözeti díjai valamivel csekélyebbek, Zimonytól a közvetlen szállítás 7 krral olcsóbb, Eszékről 5 krral, Toluáról 4 $\frac{1}{3}$ krral. Vasúti politikánk átmeneti idejében tagadhatlanul súlylyal nehezedett a főváros kereskedelmére, de e tekintetben a mérleg billentyűje Ausztriával szemben ismét felénk hajlott. A vasútak államosítása, a budapest-zimonyi, a buda-újszöny-bécsi vonalak létrehozása, az osztrák-magyar államvasút előbbi terhes versenyének megszüntetése oly eredmények, melyeknek hatása e részben elmaradni nem fog. Panasz tárgyát képezték a piaci költségek, a vásáresarnokok, és a közraktárak hiánya. Ilyen a drága napszám, drága fuvar, drága rakatár, a fővárosi illeték, a lánczhid és alagút-vám. S mind e panaszokból positiv eredményül kitűnt, a mit már Horn Ede is kifejtett, »hogy mindaddig, míg Pest az idén 20 millió mérőt ad el, mert jó a termés, a következő év forgalma pedig csak 10 millió, mert rossz a termés s míg ekkép az üzleti tevékenység csak a termés conjuncturáitól függ, gabonakereskedésünk a szó szoros értelmében nem is lesz.« **) Már ekkor fölmerült az aggodalom, hogy az orosz gabonaverseny hazánkon érzékeny sebet üt, melyet Dosz-

*) U. o. 36. l.

**) U. o. 53. l.

wald akkép vélt paralizálhatni, hogy malmaink őröljék meg az orosz búzát és szállítsák tova liszt alakjában. S valójában már 1874-ben kitűnt, hogy malmaink, melyek 1874-ben 12 millió m. gabonát őrölhettek, gabona hiánya miatt csak 5—7 milió mázsát produkáltak, s abban a helyzetben voltak, hogy idegen gabonát is feldolgozhattak. Malmaink berendezése, a világ összes malmai közt előkelő helyet foglalván el, megengedi, hogy a magunk lisztterményének ellanyagolása nélkül: oláh s orosz búzát lisztképben szállítsanak a világpiacra.*) E nézetek voltak felszínen s ezeknek gyakorlatiságát igazolta a további tapasztalat.

Ugyanis:

1868-ban az összes gabonabevitel 6·0 mill. mm.

1869-ben » » 5·0 » »

1870-ben » » 5·0 » »

1871-ben » » 5·6 » »

1872-ben » » 4·2 » »

1873-ban » » 4·7 » »

1884-ben » » 4·7 » »

1875-ben » » 5·7 » »

1876-ban » » 5·3 » »

1877-ben » » 6·1 » »

1878-ban » » 6·1 » »

1879-ben » » 7·3 » »

1880-ban » » 5·5 » »

1881-ben » » 6·7 » »

1882-ben » » 7·3 » »

Tizenöt év alatt tehát összesen: 85·2 » »

Átlag ennél fogva évenként közel 5·7 mill. mm. termés érkezett ide. Csak az 1879-ik év mérközik az 1882-iki gabonabevittel. E kedvező arány leginkább a nagy búzabevitelnek köszönhető, melynek 15 évi mozgalmá következő:

1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
4·0	3·5	3·6	3·8	2·5	2·7	2·9	3·9
1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	
3·8	4·2	4·4	5·3	3·9	4·0	5·0	

összesen 58 mill. mm., melynek átlaga évenként 3·9 mill. mm. tesz

*) U. o. 62—63. l.

s mint látjuk, csak az 1879-ik év mutat magasabb számot az 1882-ikinél. *)

E tekintélyes mennyiség legnagyobb része Budapesten dolgoztatik fel s itt consummáltatik is. minthogy az összes 15 évi kivitel nem múl felül 14·5 mill. mmázsát s ebből nem egészen 7 mill. mm. a búza. Ez időszakban tehát őrlés és fogyasztás céljából 70·7 mill. mmázsa maradt itt, melyből 51 mill. mmázsa a búza (évenként 4·7 mill. termény, ebből 3·4 mill. búza.)

S ez jelzi piacunk jövő alakulását is.

Rendkívül tanulságos reánk nézve a gabona-kivitel áramlata.

Gabonakivitelünk esélyei ép oly változók, mint termelésünk eredményei. Az 1868-iki brillians évben exportáltunk 9.190,000 mmázsát, lisztet pedig 1.584,000 mmázsát, összesen 116.014,000 frt értékben, 1878-ban gabonakivitelünk csak 6.247,000 mm., ellenben lisztet: 2.830,000 mmázsát szállítottak külföldre, összesen 104.954,000 frt értékben. 1868-ban a főváros az összes forgalomban 40⁰/₀-nál többet participált, 1878-ban 30⁰/₀-ra szállott alá, csak a lisztkereskedés emelkedett Budapesten.

1881—2-ben összesen 106.566,676 mm. termény vitetett külföldre 133.032,682 frt értékben, a búza 2.853,720·76 m. mm. képviselvén 34.245,245 frt értékben, a liszt pedig 2.280,633·88 mm., 43.940,543 frt értékben. Ezzel szemben terményekben az összes behozatal 2.774,773·83 mm., 26.013,750 frt értékben, melyből az 571,706·35 mm. búza 5.865,541 frtot, a 113,796·26 mm. liszt 1.610,666 frtot képvisel. **)

A statist. táblázatból kitűnik, hogy a búzának 86·50⁰/₀-a Ausztriába, 7·52⁰/₀-a Németországba, 5·90⁰/₀-a Svájcba, a lisztnek pedig 55⁰/₀-a Ausztriába, 8·33⁰/₀-a Németországba, 4·23⁰/₀-a Svájcba, 0·22⁰/₀-a Olaszországba, 5⁰/₀-a Franciaországba, 1·60 százaléka Belgiumba, 20·60⁰/₀-a Nagybritanniába, 1·50⁰/₀-a Boszniába, 1·50⁰/₀-a Romániába, 0·80⁰/₀-a Szerbiába, 0·19⁰/₀-a Balkán-félszigetre, 2⁰/₀-a más államokba exportáltatik.

A behozatalnál pedig kitűnik, hogy a búzának 3⁰/₀-a Ausztriából, 84·60⁰/₀-a Romániából; 11·50⁰/₀-a Szerbiából, 1·40⁰/₀-a Balkán-félszigetről; a lisztnek pedig 98⁰/₀-a Ausztriából, 1⁰/₀-a Olasz-

*) Dr. Mandello Lajos: Rückblick auf die volksw. Entwicklung Ungarns. 1882. A P. Lloydból lenyomat.

**) Magyarország áruforgalma 1881—2-ben. Kiadta a stat. hivatal.

országból, 0.400/0-a Németországból, 1.200/0-a Olaszországból, 0.090/0-a Nagybritanniából hozatik be.

Búzapiacunk: Ausztria, Németország, Svajcz, a román, s szerb búza részint mint transito kerül ide, részint mint őrlési-anyag itt is marad. Lisztünket Ausztria, Anglia, a németek és francziák veszik.

Ez kivitelünk vázlatos képe Oroszországgal szemben. Amit emelésére egyesületek, a gazdák s kereskedőink hangoztattak, lassan teljesezésbe ment; vasúthálózatunk fejlődik, a tarifák le-szállításában az állam — a mennyire módjában állt — mint Kilényi kimutatta, a lehetőség végső határáig elment, a közrak-tárak működnek, szóval a haladást kétségbevonni nem lehet. Csak az a különbség, hogy míg Amerika és Oroszország hama-rosan, a szükséghez képest, rögtönösen léptetik életbe, alkotják meg a verseny eszközeit, nálunk évek kellettek egy-egy reform megalkotásához, évek, melyek versenytársainkat megerősítették.

Az eddig mondottakat illusztrálja II. sz. műmellékletünk, mely az orosz és magyar gabonakivittelt graphikus táblázatban tünteti föl.*) Képletileg is igazolva van, hogy a hasonlíthatlanúl nagyobb termelő területről exportáló orosz gabonakereskedelem csakúgy mint a mienk, a termés minőségéhez képest emelkedik, vagy esik, de a mi a mienktől ismét lényegesen elüt, az a körülmény, hogy 1867-től kezdve az orosz kivitel — két nagy vissza-esés után — 1881-ig háromszor akkora értéket ért el, míg a mienk a 89 milliós 1868-iki exportot azóta sem érte el s csak szerény arányokban mozog.

Bizony gabonakereskedésünk csak akkor lesz igazán pro-ductiv, hogyha Budapest »Kelet-Európa consumens búzakereske-désének«**) emporiuma lesz. Erre kell irányozva lenni balkáni kereskedelmi politikáunknak is. Oláhország, Szerbia, Bulgária most államosodnak, ezeknek termelésére kell Budapestet központi el-árusító s feldolgozó piacczá tennünk s így lesz lehetővé, hogy Déloroszország kivitele is Budapest felé hozatván, a verseny, mely az Aldunán máris megkezdődött — paralyzáltatni fog.

És ha termelésünket solid, intensiv alapokra fektetjük, az orosz verseny rombolásaitól nem kell félnünk.

*) Magyarázata a mellékletek közt.

**) Pekár Imre: »Földünk búzája és lisztje. 1881. 219. lap.

V.

ÁLLATTENYÉSZTÉS.

1. Az állattenyésztésről általában.

Egy tekintet európai Oroszország domborzati és cultur-térképére, hol nagy vonásokban a művelési ágak is fölismerhetők, a nagy kiterjedésű rét és legelőzési területeket látva, első pillanatra érthető lesz előttünk az a számszerinti nagy marhaállomány, mely az éjszak-amerikai egyesült államokéit is jóval meghaladja.

Ha ázsiai Oroszországban a tagosítási elkülönítés álom; európai Oroszországban sem egyéb az ma még ideálnál. Ennek a rendszernek, vagy jobban mondva rendszer hiányának az eredménye, hogy általánosan a közös, vagyis inkább a szabad legelőzés dívik széles Oroszországban. Ez eredményezi Oroszország számára azt a nagy marhacontingenst. — E rétek és legelők kiterjedését nem is lehet a hazai földhöz hasonlítaniunk. Néhol oly kiterjedésűek, habár bizonyára fűszegényebbek, mint az amerikai pampasok. S bár a gabonatermelés folytonos és rohamos terjedésével inkább több területet fognak eke alá, a legelőzési terület ma is olyan, hogy négyszerre akkora marhaállományt megbírna, mint amennyi azon tényleg fölneveltetik. Ennek oka részint abban keresendő, hogy egyrésről a nagykiterjedésű legelők a különböző kormányzóságokban igen aránytalanul oszlanak meg, másrészt, mert a rétművelésre eddigelé vagy épen semmi, vagy igen csekély gond fordított. Éjszak-Oroszországban a legjobb természetes rétek dessjatinankint 75 pud szénát adnak, a közönségesek rendszerint csak 50 pudot, s csak folyók közelében 100-at. A Volga melléki rétek 2—300 pudot is. Ezek azonban oly kivételt képeznek, hogy irányadóul épen nem szolgálhatnak. — Új-Oroszországban a mezőségekben kétségtelenül igen sok széna terem, azonban többnyire sással kevert s nem tápláló, a miért is az ottani mezőségek inkább mint legelők, semmint rétek (kaszálók) használatnak. Déloroszországban, a nagykiterjedésű mezőségek daczára, gyakran vannak túlnedves vagy száraz évek, midőn

olymérvű takarmányszükség áll be, hogy ezer meg ezer ló és szarvasmarha szenved élelemhiányban.

Egészen véve a marhatenyésztés emelése szempontjából, a rétek javítása Oroszországban elodázhatatlan. Jóllehet az csak éjszakon és keleten vihető ki eredménnyel, egyebütt e javítás költségei oly jelentékenyek volnának, a mely bizonyára semmi arányban sem állana az elérendő többlet-produktum értékével. A mit ma tesznek e tekintetben Oroszországban, az legfőljebb planirozásban, vagy a vakandtúrasok elisztításában áll. Sőt mondhatni, ez is ritka helyen történik. — Pedig kétségtelen, hogy talaj- és rétvjavítások Oroszország mezősegeinek értékét sok millió juh táplálásával emelnék s általában az ország egész közgazdasági termelését biztosítanák; mert csak az esetben remélhető az orosz marhatenyésztés rendszeres és természetszerű fejlődése, ha mezősegeit alapos gazdasági kezelés alá veszik.

Az általánosan divatozó három forgatású rendszer mellett, a birtokosok sem repczét, lóherét vagy egyéb póttakarmányt nem termeszthetnek kellő mennyiségben. Csak a váltógazdaság behozatalával várható e visszasság teljes megszűnése. Addig azonban, míg ez csak a nagybirtokosoknál is beköszönthet, bizonyára évtizedek fognak elfolyni.

Magyarországban a viszonyok e tekintetben határozottan kedvezőbbeknek mondhatók. A tagosítás vagy nagy részben megtörtént, vagy folyamatban van. A gazdaközönség, s a szakemberek véleménye, a mely Magyarországon a kormány által közgazdasági dolgokban mindenkor meghallgattatik, egyhangulag a közlegelők mellett nyilatkozott, és helyesen, mert viszonyaink szerint csak e rendszer alapján képzelhető okszerű marhatenyésztés. Az elv szintén a teljes kivitel stádiumában van, úgy hogy még a régi úrbéri tagosításkor fixirozott területekből is szükségesnek tartatik a közlegelők újból kihasítása. *)

A Tisza és egyéb folyók szabályozása következtében az alföld hajdani mértföldekre terjedő lomságai és sás és kákatermő területei ma már kezdik az illatos és kövér sarjút megteremni.

*) Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatólása és orvoslása érdekében tartott enquete-tárgyalások. II. füzet. Budapest, 1880.

A mezőgazdaság szakszerűen foglalkozik rétek és legelők javításával; sikerére pedig véghetetlen jó hatása van a csak pár éve megállapított culturmérnöki áldásos intézménynek. Ennek köszönhető, hogy ma már számos helyen megkezdtek az alagsóvezést, a melyről pedig népünk eddig hallani sem akart. Repcze, murokrépa, lóhere (luczerna), czirok és egyéb póttakarmánytermelésünk oly arányokat ölt, hogy tetemes kivitelünk is van belőle évenként. Az u. n. tehénrépa termesztésnek bekövetkezendő hanyatlását jósolták. midőn pár éve czukortermelésünk hanyatlott. Azonban az ellenkezője történt. — A tehénrépa talán még nagyobb arányokban termeltetett, csakhogy most már póttakarmányi célokra.

De lássuk tovább Oroszország marhatenyésztését.

Mint már előbb is említők, Oroszország számszerinti (absolut) marhaállománya jelentékenyen túlhaladja a többi államokét. úgy, hogy a lovakat, szarvasmarhákat, juhokat és sertéseket, szóval az összes mindennemű marhaállományt fölvéve, európai Oroszországban van 48.617,500 darab, míg az éjszakamerikai Egyesült-Államokban csak 47.360,625, az osztrák-magyar monarchiában pedig összevéve 20.473,790 darab. Tény tehát, hogy Oroszország háziállatokban a leggazdagabb állam. Azonban ami marhaállományának relativ nagyságát illeti, messze hátramarad Európa legtöbb culturállama mögött. És csak ha ezekkel egybe hasonlítottuk, lesz előttünk világos, hogy mily sok javítani és emelni való van még Oroszország marhatenyésztésén és állományán úgy minőség, mint mennyiség dolgában is. Köztudomású dolog, hogy Oroszország, relative, daczára óriási lélekszámot képező lakosságának (71.891,313) Európa leggyéreb népességű országa. Ha már most a kezünk között lévő s európai Oroszország 60 kormányzóságára vonatkozó hivatalos adatainkat egyéb államok e nemű számadataival egybevetjük, különös súlyt fektetvén arra, hogy az általános marha-létszámot úgy a lakosság lélekszámával, mint elterjedésük területével összehasonlítsuk, tapasztaljuk, hogy európai Oroszországban az 1876-dik évi népszámlálás szerint volt:

Lélekszám	Összes marhalétszám	Esik egy □ kilométerre marha	1000 lakosra esik
71.891,313	48.617,500	972	676.2

az éjszakamerikai Egyesült-Államokban:

Lélekszám	Összes marhalétszám	Esik egy □ kilo- méterre marha	1000 lakosra esik
38.950,000	47.360,655	6'00	1216'0
az osztrák-magyar monarchiában:			
35.812,310	20.473,790	32'88	571'7.
(1871-ben.)			

Dániában ez utóbbi szám 1030'1-et teszen.

És most térjünk át a marhatenyésztés egyes ágazatainak külön taglalására.

a) *A lótenyésztés.*

A közgazdasági házi állattenyésztés egy ága sem műveltett annyira Oroszországban, sőt talán Európa sok más államában sem, mint a lótenyésztés. Igaz ugyan, hogy vannak még nagy területek, melyeken a lótenyésztés tekintetében igen sok kívánni való van; azonban e mellett annyi segélyforrás áll rendelkezésre, a mely ha kellőleg értékesíttetik, bizonyára lényegesen fog hatni a nemzeti közjólét emelésére. Már a legrégibb időktől fogva híres volt Oroszország kitünő fajlovaírói, már őslakóikról a skythákról, tudjuk, hogy a görögök kitünő lovasságukért dicsérik s hogy őket tartják régi krónikák írói a Centauroknak, kik lovaikkal össze vannak növe. Vegyük e mellett figyelembe a keleti raceok befolyását, az ázsiai tatár és cserkesz lovasság, nemkülönben a kozákság lónevelési talentumait és ezek együttes hatását, s megalkothatjuk magunknak az eszmei fogalmat a felől a sok kitünő tulajdonság felől, mely az oroszországi lovat jellemezheti.

A faj és véren kívül azonban van még egy nagyobb tényező, melynek az itteni lótenyésztés fejlődését köszöni, és ez az állam politikai fejlődése, illetőleg az orosz hadsereg kiképzése, a mely köztudomás szerint oly jelentékeny, csaknem uralkodó szerepet játszik az orosz birodalom történetében. Nagy hadjáratok mindenkor épűgy teremtik és fejlesztik a jó lovat, mint a jó katonát. Másrészt az ott elhullottak pótlására a tenyésztés tesz erőfeszítéseket, ami ismét csak az általános tenyésztés emelésére hat. A legjelentékenyebb tényezők közé kell még ezenkívül számítanunk, hogy Oroszország mindazon területeken, melyekhez szerencsés

hadjáratok útján jutott (mint Lengyelország, Finnland, a keleti tenger melléki kormányzóságok, a Krim, a Kaukaszus stb.) kitűnő újabb lófajokat is nyert; másrészt, hogy sohasem hiányoztak Oroszországban képzett és gazdag emberek, kik legjobb erőiket és vagyonukat arra fordították, hogy az orosz lófajokat a világ legjobb lófajaival való keresztezés által folytonosan nemesítsék és emeljék. Végül a lótenyésztést a legrégebb időktől fogva a mai napig, saját jól fölfogott érdeke s különösen ama kapcsolathoz fogva, melyben e tenyésztési ág a hadsereg mindenkor harczképességével áll, maga az állam, illetőleg orosz kormány oly kitartó módon, oly rendszeresen és oly nagymérvű eszközökkel támogatva mindig, hogy legkevesébbé sem csodálkozhatunk, ha e tenyésztési vagy művelési ág a többinél mindenkor erősebben fejlődött s mai nagy jelentőségét érte el.

A lótenyésztés annál nagyobb szerepet játszik itt, mint talán más országokban, mert nem tekintve a hadsereg lómenynyiségét, túlnyomólag, mint gazdálkodási igás- vagy vonóállat becsültetik. E tekintetben csak a déliek tesznek kivételt, névszerint a kis-oroszországi kormányzóságok, hol a podoliai (ukrainai) szarvasmarha tenyészik, s hol ezek szerepelnek túlnyomólag vonómarha gyanánt. Oroszország minden más részében azonban földművelési s egyéb gazdasági munkához kivétel nélkül lovak használatnak, még pedig, ami különösebb figyelmünket érdemli, többnyire egyfogatulag alkalmazva. E rendszer mellett, mely még kocsizásnál is túlnyomólag használatnak örvend, az orosz ló igen sokat nyer kitartás dolgában, mert e mellett nemcsak izomereje fejlődik, hanem már csikó korától fogva hozzá szokik, hogy a teher húzásánál csak saját erejére támaszkodjék. *) Egyáltalán, ha a bár kicsiny, de kitartó orosz fajt, mint vonólovat a nagyobb fajta külföldi fajok mögé helyezük is, mégis vannak Oroszország egyes részeiben oly válfajok, melyek úgy testi erejük, mint munkabírásuknál fogva kitűnnek s a melyek a legjobb nyugat-európai fajokkal kiállják a versenyt. Ezek közé tartozik különösen az úgynevezett Bitjug ló, a woroneshi kormányzóságban, mely az összes orosz lófajok között a legerősebb és munkabíróbb. E ló közepes nagyság mellett hatalmas csontszerkezettel bír s minden

*) Dr. Karl Freytag. Russlands Pferderacen. Halle, 1881.

nagyobb öröklődés nélkül könnyen elvisz 180 pund súlyt. Előnye, hogy hosszú éveken át megtartja erejét és használhatóságát, úgy hogy ha négy éves kora előtt nem fogják be, 25—30 évig használható. Kár, hogy az utóbbi időkben elhanyagoltatván, hanyatlottak, legujabban azonban a régi Bitjuga lovak ismét nagy keresletnek örvendenek, különösen az állami ménesek részéről. úgy, hogy rövid időn ismét várható e kitűnő faj mentül szélesebb körökben elterjedése. Egyes kormányzóságokban, péld. a tambowiban már ma is oly lovak tenyésztetnek, melyek a Bitjugihoz annyira hasonlítanak, hogy mint olyanok kereskedésbe is hozatnak.

De nem csak mint ígás, hanem mint kocsiba való előfogati lovak is oly raceok és alfajok vannak itt, melyek úgy gyorsaság, mint kitartás tekintetében bármely külföldi lófaj mellé bizton állíthatók, — bár testnagyságuk ritkán emelkedik túl a közepesen. És ide nemcsak a ménesek anyaga és a legtöbb, úgynevezett Tabunák, vad ménesek lovai, hanem az északi kormányzóságokéi is, mint a Wjatka, Kasan, Permi (Obwinski faj) továbbá a Finnlandi. Estland és Pesel szigetekéi is tartoznak. Legjobb kocsizó faj volt az oesebi poroszka, a mely más éjszak-oroszországi, így például a wjatkai fajjal kereszteztetvén, nemesítettet. Idők folytán azonban, úgy az eredeti eszt, mint az oesebi-i kettős ügető poroszka annyira ritkává lett, annyira elkorcsosult, hogy most a legnagyobb erőfeszítésekbe kerül majd a tiszta fajt előállítani.

A nagy koci és lovaglásra való paripa faj typusa a Woroneshi. Doni és a kozák tartománybeli kormányzóságok méneseiben, valamint Középoroszországban található fel; melyek közül különösen az úgynevezett Orlow-lovak, szerencsés keresztezése a telivér angolnak az arabbal, az orosz lótenyésztésnek még a birodalom határán túl is, nagy tekintélyt szereztek. Az Orlow-trapp faj méltán sorakozik a Rostopcsin lovagló faj mellé. A mai oroszországi Orlow faj a kormány által még 1845-ben özv. gróf Orlow-Ocsemenskinőtől megvett Chrjanowi ménesben gyökeredzik, mely három osztályában az angol telivért, a paripák nagy faját és végül az ügetőket egyesíti. Ez utóbbi különösen az utóbbi időkben Oroszországnak valódi specialitása lett; mintán az öreg gróf Orlow halála óta, úgy az ő töle a ménest közvetlenül átvett Siskin, mint a kormány, minden igyekezetüket különösen az utóbbi faj képzésére fordították. Az ügetők tenyésztésére különben nagy hatással

valának nemcsak a minden évben tartatni szokott üggető versenyek s a külföldi pályákon nyerni szokott díjak, de a kormány kitűzte tetemes és rendszeres jutalmak. Mindezekon felül azonban a lótenyésztés legbiztosabb és legegészségesebb alapját kétségtelenül a rendkívül számos állami és magán-méntelegekben találja.

S hogy ez orosz koronai és magán méntelegek mily fejlődésnek és virágzásnak örvendenek, arról meggyőznek bennünket az állami ménesek főigazgatóságától nyert következő hivatalos adatok: 1879-ben 52 kormányzóságban 3430 magán-méneseben 9560 csődör és 92,791 kanca volt, melyek közül 609 ménese vagyis 18 százalék kizárólag paripák, 1224 vagyis 36 százalék kocsilovak, 392 vagyis 10 százalék munka és nehéz vonó lovak, és a maradvány 1174 ménese vagyis 35 százalék különböző célú lovak nevelésével és tenyésztésével foglalkozott. Ezeken kívül a fent említett évben volt még Oroszországban 7 állami ménese 72 fő és 25 tartalék-csődörrel, 856 anyakanczával, 989 csődör és 1023 kanca csikóval. Az ország katonai méneseiben pedig a doni kozákoknál volt még külön 26 csődör és 494 kanca, a melyeken felül a kormány által az ország 15 kerületében felállított hágató állomásokon 1053 csődör volt elhelyezve. E kinestári hágató állomásokon 1879-ben 19 eznél több kanczát fedeztek. Mindezekon felül pedig a vad ménesekben, az úgynevezett Tabunákban összesen 101,623 csődör és 1,144,570 kanca volt.

Oroszország minden egyes vidékének megvan a maga többé-kevésbé eredeti lófaja, egészben véve azonban mindannyin fülismerhető a keleti vér befolyása, mely már a legrégibb időktől fogva befolyásolta az orosz lótenyésztést, s mely csak a legujabb időkben módosul némileg a telivér angol hatás alatt.

Többször említők már, hogy az orosz kormány nagy mértékben támogatja a lótenyésztést. Ezt azonban túlnyomólag csak közigazgatási uton teszi, a költségek lehető kimélsével, jöllehet az 1882-ik évi állami költségvetésben 931,329 rubel van fölvéve ez állami ménesekre és a lótenyésztés emelésére, a mely tekintélyes összegből csak 56,542 rubel van a központi igazgatásra bízva. S habár ez összeg a birodalom kiterjedéséhez, a loállomány nagy számához képest csekélynek is látszik, amyi kétségtelen, hogy a lótenyésztés érdekében mégis többet áldoz az orosz kormány, mint

a marhatenyésztés bármely ágáért, — és hogy ez áldozat már eddigelé is megtermette a maga dús gyümölcseit.

A fentebbiek kiegészítéseül nem lesz érdektelen következtéseinket a következő táblázatból is levonni.

O r s z á g	Lakosok száma	□ kilométer	A szám- lálás éve	Ló- állomány	Egy □ ki- lóméterre esik	1000 la- kosra esik
E. Oroszország .	71.891,315	4.969,688·8	1876	16.905,000	3·4	235·1
Ausztr.-Magyar- ország	35.812,317	624,045	1871	3.545,834	5·7	99·4
É.-amerikai egy. államok	38.950,000	7.838,315	1878	9.333,800	1·2	239·3

Mint látjuk e pár adatból is, sőt még szembeszökőbben, ha Európa többi államaival is összehasonlítjuk Oroszország viszonyait; ezer lakosra Európa országai közül Oroszországban esik legtöbb ló. E tekintetben csak az amerikai E.-Áll. szárnyalják túl. E tényre nézve sokat megmagyaráz az a körülmény, a melyre már fentebb is utaltunk, hogy t. i. Oroszország Európa leggyéribben népesített országa. A viszonylagos lószámot ha egybevetjük az ország négyszög kilométerenként számított területével, azonnal ellenkező eredményeket érünk el. Látni fogjuk, hogy a 15 állam megvizsgált adataival szemben Oroszország csak a tizedik helyet foglalja el, mivel az általános lószám a területhez viszonyítva Belgium, Anglia, Dánia, Holland, Irland, Németország, az osztrák-magyar monarchiában, Francia- sőt Olaszországban is erősebb, mint az oroszbirodalomban. E mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Oroszország összterületének 40 százaléka erdő, 26 százaléka pedig terméketlen, — hasonló áll körülbelől Magyarországra nézve is. Úgy, hogy az orosz birodalom összes területének egy negyedrészt e tekintetben figyelmen kívül kellvén hagynunk, a számbavehető terület csak 3,750,000 □ kilometer lesz, melyen a 16,905,000 darabból álló lóállomány akként oszlik meg, hogy egy □ kilométerre 4·5—3·4 darab esik.

Ha az orosz lótenyésztés csak azon arányokban volna is

még tova fejleszthető, a hogy az az osztrák-magyar monarchiában áll, úgy jelenlegi lóállományának legalább is 4,470,000 darabbal kellene növekednie, a mi tekintve a takarmány-neműek itteni rendkívüli olcsóságát, a nemzeti vagyonnak 223—268 milio rubellel való emelkedését jelentené. Hogy pedig e tenyészet az európai többi államok fejlődési arányát elérje, lóállományának a 28 millio darabot meg kellene haladnia.

Végül a lókivittelt illetőleg, az árak folytonos emelkedése is constatálja, hogy évről évre nagyobb arányokat ölt Oroszországban. E fejlődő viszonyt csak a legutóbbi keleti háború zavarta meg. Azonban bizonyára csak mulékonyan. A productióval és az orosz vasuti rendszer kifejlődésével egyenlő arányban fog az növekedni. Ez irányban ma még egy nagy akadály van s ez a marhaszállítási tarifa súlyos volta.

1861-től Oroszország lóállománya egy millió darabbal növekedett, mindazáltal nem érte el az 1846-ik évi létszámot (16,498,490.) A mi világos jele, hogy a visszaesések elég gyakoriak e tenyésztési ágban. Lengyelországban ellenben a nevezett időszak alatt a 442,000 darabból álló lóállomány 754,000 darabra, vagyis 72·5 százalékkal emelkedett.

1882-től fogva az oroszországi lovak kivitele újra növekedőben van. Angolország és monarchiánk is jelentékeny bevásárlásokat tettek méneseik számára. Oroszországnak a fentebbi évben vázolt lótenyésztési viszonyait tekintve, bizonyára feltűnt a sok analogia, mely abban ami viszonyainkhoz van, a takarmányozást tekintve, épúgy mint lóállományunknak, hogy úgy mondjam történelmi fejlődését illetőleg. A tömérdék harc, mely hazánk földjén lezajlott, érintkezésünk a nyugat és kelet legkülönbözőbb hadi népével századokon keresztül; lótenyészetünkben is hátrahagyta a maga nyomait. Hazánkban is, kivált az utolsó évtizedben kezd az különösebb arányokban növekedni, mióta a kormány áldozatkész támogatásban részesíti. mióta az annak emelésére alakult társulat áldásos működése tart és mióta lovaink sorra aratják a diadalt a külföld legelső gyepein. Reánk nézve is áll, hogy nincsen talán közgazdaságunknak egy ága sem, melyért annyit áldoztunk volna, mint a lótenyésztés emelésére, de nincsen is egysem, mely busábbban hozta volna meg gyümölcseit. Elismeréssel kell adóznunk az öntudatos és tervszerű vezetésnek, mert csak így juthattunk el

az angol teli- és félvér helyes tenyésztéseig, de csakis így maradtunk mentek azon nem kevésbé fenyegető bajtól, hogy a túlságos anglómaniából elpocsékoljuk a kincset, melyet a viszonyaink közt megbecsülhetetlen arabs vérben birunk, és nem estünk ama hibába, hogy elhagytuk volna korcsosulni, hanem tisztán tenyésztve e vért Bábolnán, viszont Mezőhegyesen okszerű vérkeverés által oly fajt teremtettünk a Gidrastokban, mely ma már konstans és speciálisan nemesített magyar fajnak tekinthető, s az ország nagy lószükségletének, a külföld legterjedtebb kívánatának bő anyagot szolgáltatván, méltó büszkeségünket képezi.

A nemzetközi lóversenyek bebizonyították, hogy újabb időben az okszerű hazai tenyésztés nemcsak egyenértékű telivér anyagot képes szolgáltatni a külföldnek e téren leghaladottabb országával, — bárha kétségtelen, hogy kellő mennyiségben azt ma még előállítani képesek nem vagyunk, — de az 1878-ik évi párisi kiállítás tüntette ki csak: először, hogy a legtisztább, s legnemesebb arabs vért ez idő szerint Magyarország lótenyésztése bírja; másodsor, hogy Magyarország az, mely a gyors kocsi lovat s a kitartó, könnyű nyergest legjobb minőségben s ma holnap már kielégítő mennyiségben is képes szolgáltatni nemcsak saját monarchiabeli hadseregének, de a külföldnek is. *)

Hazai régibb és elterjedt u. n. magyarfajának az alföldi mokány, a borsodmegyei mezőkövesd-táji sárkányszerű tüzes apró fekete és végül a hosszú sörényű erdélyi faj.

A hadi czélokra alkalmas lovak összeírása a honvédelmi miniszteriumban történik. Ennek eredményeit egybevetve az oroszországi e nemű eredményekkel, tény, hogy ez utóbbi számának abszolút nagyságával messze tulszárnyal bennünket. Másrészt azonban bár kétségtelen, hogy egy lovas hadsereg mindenkor bír a gyors mozoghatás előnyével, — viszont megnyugtatósúl szolgálhat, hogy az újabb taktika s a tűzérési technika vívmányai a lovaság döntő befolyását a harcra, másodrangúvá szállították le.

Magyarországon a statisztikailag kimutatott ló létszám 2.159,409 darab, s ezek közt 888,459 kanca. Apa-ló azonban nincs elég az országban. Arra nézve, hogy mennyi a hiány, posi-

*) Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról. IX. füzet az állattenyésztés. II. rész: Lovak. Szerk. *Tanfi Gusztáv*.

tiv adattal nem birunk, de bizonyára nem mond keveset, ki a fon-
tebbi ló létszámra állapítván számítását, a hiányt 5500—6000 da-
rabra teszi. És ha lótenyésztésünket megfelfő lábra akarjuk állí-
tani, e hiány okvetlenül orvoslandó. Hogy pedig ezen óhaj való-
súljon, szükséges a kötelező méntartás elvét elfogadnunk, hogy t. i.
minden oly község, melyben 1500 ló van, a kanca anyagához mér-
ten, minden 50 darabra egy mént tartozik tartani. Végül a mozgó
méneken kívül hazánkban még a vasutaktól van két kívánni va-
lónk: az egyik a jó és gyors szállítás s a másik a szállítási díjté-
telek leszállítása.

A mi legvégül kivitelünket illeti, az figyelemre méltólag halad
Románia, Szerbia, Németország és Oroszország felé. Oroszország-
gal viszonyunk úgy áll, hogy homogen körülményeink következté-
ben, hol mi veszünk tőlük, hol ők mi tőlünk. Kivitelünket általános
szempontból Oroszország nem veszélyezteti, a magyar és orosz ló
sohasem lesz egymásnak versenytársa. Egyformán kitűnő tulaj-
donságokkal bírván, egymást a piacról le nem szoríthatják. Ha-
nem az a feletti uralmat mindig kénytelenek lesznek egymás mel-
lett és egymással megosztani.

b) Szarvasmarha-tenyésztés.

Minél fejlettebb gazdasági kultúrával, minél intenzívebb
földmíveléssel s gazdagabb iparral bír valamely ország, annál in-
kább látszik háttérbe szorítani az igavonó marhát, mely a mive-
lendő terület csekélyebb terjedelménél fogva veszт fontosságá-
ból, s látjuk helyébe lépni a gazdagabban fizető tejelő marhát,
mellyel becsben versenyez a szintén élelmezésre nevelt húsadó
marha.

Ez utóbbira látunk legtöbb súlyt fektetve Angliában, mely
óriási hízó állataival első helyen áll. Tejelés tekintetében ott lát-
juk versenyezni a sík, de nedvdús legelőkben bővelkedő Hollan-
diát a hegyes, de növénydús Svájcczal; mindkét irányban pedig
ott küzd ernyedetlenül s teremт, hogy úgy mondjuk, új marha-
fajokat Franciaország.

Marhaállományának számbeli nagyságára nézve Orosz-
ország e tenyésztési ágra nézve is első helyen áll az európai
államok között s csak az észak-amerikai Egyesült-Államok és a

La Plata államok szárnyalják túl. Az orosz birodalom nagy kiterjedése mellett, az éghajlat, művelési állapot és takarmánybőség különbözősége következtében s végül a különböző használati célok szerint, a legkülönbözőbb szarvasmarha-fajok képződésének tere, a melyek azonban főjelvényeikben úgy használat, mint a testalkatra nézve nem valami feltűnően térnek el egymástól.

E fajok egyike az úgynevezett *Cholmogun*, az archangeli kormányzóságban, tejelőképességét illetőleg épúgy, mint testének kifejlődöttségére nézve a külföld bármely tejelő marhafajával diadalmasan kiállhatja a versenyt. Azonban e faj, mely ma már ugyan egészen hazainak mondható, eredetileg szintén nem orosz talajban született. Köztudomásúlag azon hollandi tenyészfajban gyökeredzik, melyet még Nagy-Péter czár hozatott be a hazai szarvasmarha-fajok javítása céljából, s melyet az archangeli kormányzóságban Cholmogury legelő- és takarmánydús vidékén telepített meg. E faj különben hivatásának csakugyan meg is felelt, úgy hogy ma is egész északi Oroszországban, le Moszkváig, ez a legkedveltebb tenyészállat, melytől ma már számos nemesített törzs származik, mint a Pinégai, Mesenai és Karpogoli. Legújabbán pedig a vér felfrissítésére új hollandi anyag behozataláról gondoskodtak. — Midőn nyugat-európai tenyészfajok meghonosításáról van szó, a gyakran oly zordon északi oroszországi részekben: a temérdek áldozatot és fáradságot tekintve, melylyel ily culturkísérlet jár, másrészt tekintve a roppant fontosságot, melylyel a marhatenyésztés fölvirágzásának szüksége az orosz közgazdasági viszonyok javulására nézve bir: indokolt, sőt szükséges arra nézve a kormány folytonos befolyása. S hogy mily gyümölcsöket terem, elég csak a Cholmogury-faj megtelepítésének főntebb előadott példájára hivatkozni, mely annyival nagyobb fontossággal bir, mert Cholmogury környéke túlnyomólag csak apró paraszt gazdaságokból áll és így sokkal áldásosabb is, de sokkal szélesebb alapokon is terjedhetett az el, mit különben nem kevésbé segített elő az a szerencsés körülmény, hogy az oly veszedelmes marhavész föllépése az archangeli kormányzóságban a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Lehet, hogy már magát Péter czárt is ennek tudata indította arra, hogy a hollandi fajjal itt tegyen kísérletet.

Finnlandban az ottani kormány részéről Ayrshiri és a balti

kormányzóságokban az ottani földbirtokosok által Angler-faj szarvasmarha telepítettett be, melyek mindannyian nagyon jó hatást gyakoroltak az ottani tenyésztetre.

Az oroszországi szarvasmarha-állományt általában három övre (zonára) osztják fel. Az első az északi, a melyhez a tulajdonképeni orosz-faj tartozik, számos alfajjal, melyek között kiválik a veres Jaroslaw-faj. Ezek mindannyian tejelő fajok. A melyek azonban, daczára, hogy a nagyoroszországi, fejeóroszországi, lithván és balti kormányzóságokban mindenütt kereszteztettek és nemesítették, a tejelőképesség tekintetében még igen sok kívánni valót hagynak hátra. Egyes uradalmakban mindazáltal a szmolenszki kormányzóságban okszerű tenyésztés által sikerült egyes tehenektől évenként 200 vedro (24 hktliter) tejet is nyerni. E fajok azonban általában oly kicsiny testűek, hogy mint húsadó marhák éppen tekintetbe sem jöhetnek. Erre az orosz-faj marha egyáltalában nem alkalmas. Nehezen fejlődik, húsa nem izletes és súlya 6 és 7 Pud (98.28—114.66 kilogramm). A keletoroszországi már kissé súlyosabb. Így a lithván és livádiai 10—12 Pud (163.80—196.56 kilogrammig), sőt a Cholmogury-faj 17—20 pud hús súlyig is emelkedik. — Ez az oka, hogy nagyobb uradalmakban most már kizárólag a tejgazdaságra fektetik ez övben a súlyt, sőt a három balti kormányzóságban, továbbá a wologdai és tweri kormányzóságokban a paraszt tehenek között is vannak olyanok, a melyek évenként 800—1000 Storf (80—100 vedro) tejet adnak. A nagyobb városok körül pedig úgy itt is, mint mindenütt széles Európában, valódi tejkörök képződnek. Így például a szentpétervári és moszkvai több ezer főből álló városi csordák valóban a világ legértékesebb nyájai közé tartoznak, a hol a takarmány- és tejárak magassága mellett drága marhák tartása is lehetséges. A második zona a kis, új és délkeleti oroszországi kormányzóságokból álló u. n. dél-oroszországi öv egészen az Azowi- és Fekete-tenger melléki pusztákig. A marhatenyésztés főcélja ez övben vonó-, ígás-állatok nyerése és csak másodsorban a húsproductio. A tejelés pedig jóformán csak a borjak táplálása szempontjából jön tekintetbe. A Dél-Oroszországban tenyésztő szarvasmarha-fajok a barna cserkesz, ukrániai és kisoroszországi. Mint említők, túlnyomólag vonó-marha gyanánt szerepelnek, e mellett azonban mint vágó-marhák a külföldre is szállítatnak. Súlyuk

átlag 16—20 Pud (262—327 klgrmm) és húсок meglehetősen izletes, jóllehet a magyar fajt, mely sokban rokonnak látszik vele, e tekintetben sem múlja felül.

Harmadik zona a délnyugati, melyhez az innenső Volga-vidék, a délnyugati határtartományok, valamint a déli, a Don innenső oldalán levő doni kozák vidékek tartoznak. Szarvasmarhái a kalmuk vagy veres fajból kerülnek ki, mely kizárólag csak mint vágó-marha bír értékkel. Súlya 13—15 Pud.

E rövid vázlatból láthatni, hogy az orosz szarvasmarhategyesztés, mint nemzetgazdasági művelési ág, legkevésbé sem fejlett még annyira, a mennyire okszerű kezelés mellett fejlődhetnék, és a mire az általános nemzetgazdasági virágzás szempontjából Oroszországban annyira hivatva is van. Innen van, hogy az a 24.089,000 darab szarvasmarha, mely a legutóbbi számlálás szerint itt van, az általános jólét emelésére hivatalosan kimutathatólag elenyészőleg csekély mértékben hatott.

Lássuk e viszonyt néhány más államéval párhuzamban:

O r s z á g	Szarvasmarha létszáma	Esik 1 ☐ kilome- terre	Esik 1000 lakosra
Európai Oroszország	24.089,000	4·8	335·1
Ausztria	7.425,212	24·7	364·1
Magyarország	5.279,193	16·3	340·4
É.-amerikai Egyesült Államok . .	26.923,400	3·4	691·6

A lakosság számához és a terület kiterjedéséhez képest, mint látjuk, Oroszország a legrosszabb helyek egyikét foglalja el. Ugy hogy ha csak azon arányban is kívánná pótolni szarvasmarha-állományát, mint az ausztriai Magyarországnak áll, legalább is 76 millióval kellene jelenlegi állományának számát növelni. — Hogy különben egyes területeken Oroszországban is mily bőviben van a szarvasmarha, kitűnik abból, hogy például a doni kozák területen négyszögkilométerenkint 14.66 darab van. Ha a többi területet csak ehhez viszonyítjuk is, szembeötlő, hogy mily nagy feladata és hivatása van még itt az orosz nemzetgazdaságnak,

midőn ha e kérdést megoldandja, közel két milliárddal növelheti a nemzeti vagyont. És e számba nem foglaltuk bele a nyereséget, mely hogy mily jelentékeny hivatással bír pedig, kitűnik, ha csak a jelenlegi viszonyokat vizsgáljuk is e szempontból. A legutóbbi 1879. évi szent-pétervári savó-terménykiállítás eredményeiről a császári szab. gazdasági egyesülettől nyert hivatalos adatok szerint volt európai Oroszország tejelőmarha-állománya 5.700,000 drb. a melyhez ha a lengyel kormányzóságok létszámát, 1,300,000 darabot, számítjuk, az kerekszámban 7 millió darabot teszen; vagyis nem egészen egyharmad részét az összes szarvasmarha-állománynak.

Az 5.700,000 orosz tehenet 140 millió vedro tejelőképessé-
gűnek számították, de valószínű, hogy e mennyiség a 350—375 millió vedrot is eléri. Ezen kívül termeltetett utánok mint savó-termény egy évben 1.200,000 Pud vaj (19.657,200 kilogramm) és 100,000 Pud (1.638,100 kilogramm) sajt. Ugy hogy a lakosságra fejenként csak 25 liter tej, 0.4 kilogr. vaj és 28 gram sajt esik. A fenti tejelőképesség arányában a tej vedroját 30 kopekkel számítva, egy tehen után $7\frac{1}{2}$ rubelt nyerünk, mely az összes 7 millió tehen után $52\frac{1}{2}$ millió évi jövedelemre menne.

A lengyel kormányzóságokban és Finnlandban azonban sokkal jobban állanak e viszonyok. E tartományok tejtermelésének európai hivatása van s nemzetközi kiállításokon eddigelé is a legmagasabb díjakkal tüntették ki.

Végül még megjegyezzük, hogy ha az orosz tejgazdaság a fentebb kívánatosnak és szükségszerűnek jelzett arányban fog fejlődni, évi termelésének értéke minden nagyobb megerőltetés nélkül meg fogja közelíteni a 303.6 millió rubelt.

Párhuzamot vonva az oroszországi és a magyarországi szarvasmarhatenyésztés állapota közt: mint a lótenyésztésnél, itt is számos rokon vonásra lelünk.

Hazánk szarvasmarha-állománya két főfajra oszlik: a régi, mondhatni, ősz fehér magyar fajtára és a betelepített színes fajtára. A magyar fajtának alfajai a nagy-váradí és erdélyi, a bácskai, tiszavidéki, kecskeméti, alsó-somogyi és alsó-zalai, és a rimavölgyi. Az egész typus kitűnő igavonó marha, mint hús-állat és tejelő kevesebb értéke van, ámbár a felvidéken e tekintetben is kitűnőnek bizonyúl. Tenyésztőterülete a legnagyobb, mert min-

denütt ott, hol extensivabb eljárásra van a gazda készletre, vagy a hol az égalji viszonyok határozottan continentális jelleggel bírnak, ott ez képezi a kiváló tenyészanyagot; az ország ezen vidékei a Dunától kezdve egész a keleti határszéli megyékig, az északi Kárpátok kifutóitól egész az ország déli határáig.

Más idegen fajtákkal (hollandi, svájci, algaui, mölvölgyi stb.) szintén tétettek, mondhatni, századok óta kísérletek. Ezeknek nagyobb részint azonban eredménye még ma sem mondható pozitívnak. Csakis három fajta csoport volt, mely nagyobb figyelmet keltett: és pedig a primigenius eredetű lap vagy hollandi marha, a tarkahegyi frontosus és a brachyceros eredetű borzderes alpesi marha.

A hasznos háziállatok 1881. évi összeírása a tárgyalt két főfajra nézve következő adatokat nyújt:

	bika	tehén	növendék marha	járomos ökör
magyar fajta	31,702	1.535,960	1.463,132	1.033,720
színes fajta	14,722	499,257	404,124	119,671
vagyis összesen magyar fajta				4,064,514
színes fajta				1.037,784
ehez járul még hizó marha				115,286
bivaly				93,804
				<hr/>
				mind együtt 5.311,378.

Érdekes tudni, hogy e számból a magyar fajtánál 48, a színes fajtánál pedig 34 tehén esik egy bikára. S hogy e szerint elsőrendűnk szarvasmarhatenyészetünkénél a bikák szaporítása.

Tej- és savó-termékeink termelése örömdetes emelkedésben van. Számos felvidéki gazdaságban mintaszerű majorságok nem ritkák többé. Nagyobb városaink körül pedig újabb és újabb tejkörök képződnek. Ez utóbbinak fejlesztésére különösen a főváros közelében már is nagy hatással van az alakult tejcsarnok, mint fogyasztási szövetkezet.

Hazai szarvasmarha-tenyészetünk érdekében különben még két óhajunk van: az egyik a keleti marhavész ellen ezen határunk lehető legszigorúbb elzárása, a másik pedig, hogy kereskedelmünk érdekében — Németország határait többé el ne zárhassa, vagy ha igen, kivitelünk számára Svájczen keresztül Franciaországba létesüljön közvetlen összeköttetés.

c) *Sertés-tenyésztés.*

Az európai államok között Oroszország sertésállományával első helyen áll s csak az amerikai Egyesült-Államoké múlja felül e tekintetben is, mintegy 300 százalékkal. Mindamellett Oroszország sertéskereskedelme folytonosan oly arányokban növekedik, hogy már mai is annyi élő sertést szállít ki évenként, mint talán a világ egy más állama sem. A termelés azonban korántsem áll arányban e kivitellel. Az elmúlt 50 év alatt Oroszország sertésállománya 15.800,000 darabról 10.374,000 darabra szállt alá, s ez idő alatt fajbeli nemesedés tekintetében is alig haladt valamit. Mint vágómarhák, különösen pedig a lengyel sertések egészen használhatók, miután 3—5 éves korukban, kiváló szalonna-képződés mellett, jelentékeny súlyt érnek el. Miután azonban lassan fejlődnek, kevésbbé jövedelmezők. Még inkább áll ez a tulajdonképeni orosz fajra. A nagy kivitelt éppen az eredményezi, hogy a sertések túlnyomólag e fajhoz tartoznak, mely kevésbbé elhízva mint jó gyenge és izletes húsu malacz már 1—2 éves korában piacra vihető mint a legkeresettebb vágómarha. Az orosz sertésenyésztés ez alapon továbbfejlesztése és emelése annyival inkább várható, mert e faj igen könnyen lesz nemesíthető, például angol fajokkal való keresztezés által.

O r s z á g	Sertések száma	1 □ kilo- méterre esik	1000 lakosra esik
Európai Oroszország	10.373,000	2'0	144'3
Ausztria	2.551,473	8'5	125'0
Magyarország	5.720,951	17'7	371'0
É.-amerikai Egyesült-Államok . .	30.860,900	3'9	792'8

Európai Oroszország úgy az éppen itt felsorolt számok, mint a többi európai államok számadatai szerint is, tekintve a négyszögkilométerekre eső állományt, egyike a legutolsó államoknak. Hazánkban e tekintetben s általában véve is, méltán szól-

hatunk sertésenyészetünk virágzó állapotáról, míg a Lajthán túl ismét hanyatlás észlelhető s mindamellett, ha Oroszország csak Ausztria sertésenyészetének arányában kívánná is emelni a magáét, úgy 42,500,000 darabbal, Magyarország arányában pedig, közel 70 millió darabbal növelné jelenlegi sertésállományának számát. Azonban ha csak Ausztria-Magyarország átlagának arányát, vagyis 32 millió darab növekedést tartunk is kívánatosnak s csekély utánjárással könnyen is elérhetőnek, úgy egy darab sertést 10 rubellel számítva, az orosz nemzeti vagyon 320 millió rubellel növekedhetnék.

Hazánkban kitünő fajok a mangolicza és a szalontai kónyafülű. Mindamellett az összes hazai sertésállománynál némi túlfejlődés tapasztalható. Eddigelé sertéseinket csak zsírtartalomra neveltük, talán hogy megállhassuk a versenyt az amerikai fajokkal. Ma azonban a kereslet túlnyomólag húsos ösztövé állatok iránt nyilvánul, úgy hogy e fajta sertések saját piacunkon is kezdenek bennünket megverni. Keresztezés által e túlkövérsegen kell minden áron segítenünk; s a mi a fő, e tekintetben jó állapotokat szerezniünk. A mi a kereskedelmet illeti, melynek főgyűlöpontja Kőbánya, hol évenként átlag 300,000 drb fordul meg, földolog lenne, a szállítás olcsóbbá tétele és megakadályozása annak, hogy szerb és más fajta sertések magyar faj neve alatt a külföldön forgalomba ne hozattathassanak s végül a keletről jövő anyag irányában a veszteglés szabálya szorosan megtartandó volna.

Az oroszországi marhatenyésztésről már fentebb elmondtuk általános nézeteinket. Minden egyes tenyészágnál jeleztük, hogy már csak azon roppant fontosságnál fogva is, melyet a tenyészet a lakosság közélélmzésére nézve játszik, az oroszországi marhatenyésztés úgy részeiben, mint egészében nagyon is megkívánja a fejlesztést. Ma még nincsenek érezhető hiányok, de mihelyt egy nagyobb szükség, nagyobb rázkódás köszönt be, például egy háború alakjában, azonnal tönkre fog menni nemesak a szépen indult exportális kereskedelem, de maga a jelenlegi tenyészet is. Félt ő, hogy akkor a jelenleg még csak az oroszországi tatároknál dívó szokás, a lóhús-evés, mind nagyobb körben fog terjedni. A jelenlegi rendes viszonyok között van egy nagy szerenese, a mi megakadályozza a hússzükség érezhető föllépését s ez a temérdek

sok ünnep, melyen többnyire roppant mennyiségű halat fogyasztanak Oroszországban. Ha azonban, mint fentebb említém, rázkódás állana be, a hal többé aligha egyenlitené ki a húskereslet és kínálat közötti viszonyt. *Éppen azért tény, hogy Oroszország gazdasági erősödése jó részben marhatenyésztésének jövőendő emelésétől függ.*

Végül még két megjegyzésünk van ugyancsak az oroszországi marhatenyésztésre nézve; az egyik az állategészségügyet illeti. Vannak Oroszországban is állatorvosok, de vajmi kevesen. A nép gyógyít, még pedig igen-igen sok helyen babonával. Tehát az állategészségügy emelése is elodázhatatlan kérdés Oroszországban. Csak egy tenyésztési ág van, a hol ez majdnem felesleges s ez a lótenyésztés. Nincs orosz fakultás, mely jobban gyógyítson lovat, mint azt a doni kozák tudja és érti. A másik szintén lényeges dolog, az olcsóbb só osztása, még a kincstári sójövedék kárával is, a marhaállomány számára, — mint az Magyarországon volt az u. n. marhasóban a Bach-korszak alatt. Ez utóbbi hazánkra nézve is áll, úgy azonban, hogy a marhasó se kevertessék undorító dolgokkal, mint az említett korszakban volt szokásban, hanem tisztán szolgáltatassék ki.

2. Az orosz és magyar juhtenyésztés, kapcsolatban a gyapjúkereskedelemmel.*)

Oroszország területe juhtenyésztésre kiválólag alkalmas. A délvidéki száraz lankás legelőkben bővelkedő vidék természetes tenyészhelye a juhfalkáknak. Az orosz, mint kiválóan keleti hajlamokkal bíró nép, kedvvel pásztorkodik s ételme között főhelyet foglal el a juhhús. A déloroszországi kereskedelemnek pedig régtől fogva kiváló czikke vala a juhbőr, melyet nagy mennyiségben exportáltak Krimába és Törökországba. Rendszeres gazdálkodásról és juhtenyésztésről az ó-orosz czarizmus alatt szó sem volt; a régi orosz gazdálkodás csak olyan volt, mint a mi nagy urainké; éltek t. i. napról-napra, a hol sok volt az alapanyag: ott az isteni gondviselés megtette a magáét s ment minden a természetes szaporodás medrében. Itt is Nagy-Péter kora jelzi a gyökeres reformok korát. Valamint minden téren, ugy ezen is emelni akarta népe anyagi erejét. Idegen faj juhokat hozott be, a kozákoknak pedig állami ellenőrzés mellett kötelességükké tette a juhtenyésztést, mit azonban e rakonezátlan népség, daczára annak, hogy javukat akarták, nem nagy kedvvel fogadott. Komninszky György krónikás azt írja, hogy Nagy Péter sziléziai fajt importált. A nagy reformátor sok téren akart egyszerre teremteni, de sok helytt járt úgy, mint a mi II. Józsefünk; a muszka conservativismus elháríthatlanabb a mienknél, mert a tehetetlenség erejével bír.

A fajjuhok tenyésztése I. Sándor ezár idejébe esik. Odessát akkor teremté meg Richelieu herezeg, ki ritka erélylyel és tapintattal kezdé meg Déloroszország pallérozásának nehéz munkáját.

---

*) A történeti adatokat Falz-Fein Ednárd krimiai földbirtokos ur feljegyzései után közlöm.

Az ő indítványára terjedelmes legelőket adtak örökbe azoknak, a kik finom gyapjas juhokat tenyésztének. 1804. január 12-én adta ki a czár ebbeli ukázát, meghagyván, hogy spanyol és szász fajjuhok tenyésztessenek. Ez irányban 1797-ben már a Krimben is tétettek kísérletek, de eredménytelenül.

Richelieu és hg. Koczubey fáradozásai nem maradtak meddők. Eleinte hg. Lichtenstein ausztriai jószágairól hozott gr. Razumowsky, akkor bécsi nagykövet, mintegy 194 darabot.

Nem maradt ismeretlen Oroszországban az 1782-ben Garcia Morena spanyol juhász által Merkopaljon (Fiume megye, delnicei jár.) alapított spanyol-juhászat *) sem, valamint később az annyira sporttá vált magyar juh-árveréseken oroszok nagy számmal vettek részt, egy-egy kosért 1000 rublát is fizettek. Hg. Esterházy Miklós sopron-megyei juhászata, mely 1804-ben Schubernigg Ferenczben kiváló vezetőt nyert, **) mint azt Falz-Fein hírneves krimiai tenyésztő jegyzéseiben olvastam, ajánlkozott, hogy 2000 anyajuhot s 1500 kost szállít el Odessába. Sőt a czárnak szándéka volt egy nagy állami juhászatot állítani fel s elfogadta ez ajánlatot, azouban Rouvier és Müller kísérletei azt egyelőre fölöslegessé tették.

Rouvier francia eredetű cadixi bukott kereskedő vala, ki Richelieu herczegnél ajánlkozott, hogy Spanyolországból közvetlenül a legjobb kosokat hozza Odessába. E célra pénzt és külön hajót kapott. Mindamellett, hogy a spanyol kormány megtagadta engedélyét, száz kost mégis sikerült kicsempésznie s e kis nyájjal szerencsésen Sevastopolba érkezett. A czár nagyon megörült s megbizta, hogy hg. Esterházynál vegyen egy nagyobb nyáját. Rögtön szerződésre léptek vele, 100.000 rubelt papír s 5000 desjatin földet kap a Krimben s Dzaralgacs szigeten 25.000 desjatin pusztát, a berendezéshez pedig minden szükséges eszközt, de kötelezte magát, hogy 1817-ig nyáját 100.000 darabig felviszi s a többi tenyésztőknek olesó áron ad anyagot, jelesül kost 10—25 rub., s sürüt darabonként 6—15 rub.

A másik híres vállalkozó Müller Frigyes pfalzi juhász, ki

*) Dr. Rodiczky Jenő: Adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1880. A juhtenyésztés 10. l. Mária Therezia királynő a spanyol juhtenyésztést már 1775-ben magyar-német 152 lapra terjedő utasítással ajánlta az ország lakosainak. (M. helyt. levéltár Id. 1775 : 21.)

**) U. o. 26. l.

1802-ben kért a tenyésztésre legelőt s ajánlkozott, hogy az ekaterinoslavi cs. posztógyárban orosz gyapjút fog feldolgoztatni. 1803-ban kormánysegélylyel külföldre utazott, de csak Rouvier után érkezett meg 1200 db. merinojuhhal. A kormány őt is pártolta. Barabojeban (Odessa mellett) 12.000 desjatin földet kapott-a hol 25 tapasztalt juhászszal kezdé hies tenyésztését. 1808-ban már 7058 darab merino és 25.353 orosz juha volt; keresztezés által három nemzedékből 38.000 darabot állított elő. Buzditáskép a kormány 4000 darabot vett meg tőle s ezeket a különféle kincstári és magánuradalmakon elosztá. Efféle keresztezett juhok ára darabonként 40—60 rubel közt váltakozott. A déloroszországi juhtenyésztésre az orosz kormány biztost küldött ki Marschall-Biberstein természettudós személyében, ki a selymentenyésztésnek is felügyelője volt. Müller és Rouvier érdeme, hogy Déloroszország juhállománya oly nagymérvű gyarapodásnak indult, mely a mai orosz gyapjukivitelnek alapját képezi. 1848-ban a

chersoni tartományban volt	1,629.200	darab
ekaterinoslavi »	»	1,980.300 »
tauriai »	»	1,879.990 »
bessarabiai »	»	1,443.660 »
összesen	6,933.150	darab.

A legnagyobb juhtenyésztők jelenleg Falz-Fein Eduárd és Falz-Fein Gusztáv (Cherson és Taurisban), kik 1,500.000 darabbal bírnak. E juhászat már 1840-ben kétszer akkora volt, mint a hg. Esterházy-féle hies sopronyi juhászat, mely akkor 270.000 darabból állott. *) Nagy nyájakat bírnak Trubeczkoj herczeg, Ekaterina Michailowna cs. nagyihgnő. Michail Nikolajevics nagyherczeg, Skadowsky Zorin, Linke czég, Agarkoff Miklós, gróf Stroganoff, Kuscheleff és Besbarotkin, Kudrofzoff, Durilin, Obolensky herczeg, Malzow, Babtismansky stb.

Az orosz juh gyapjűfűrtje 4-6 hüvelyk hosszú, számos göndörödése van és tapiuntata igen finom. Átlátszó tárgyként tekintve. a gyapjűszál átmérője $\frac{1}{736}$ hüvelyk, 2800 fűrészfoggal egy hüvelykre. A fűrészfogak majdnem egyenes szögleteket mutatnak, de nem nagyon kiálló, sem nem igen csipkések; homályos tárgy-

*) Rodiczky i. m. 27. l.

ként tekintve, a szakaszok leveleit határozottan meg lehet ismerni, hosszúk, kissé kikerekítettek, középen egy kis bordával, körülbelől mint az articsóka levelei. Az oláh juhnál a kos szarvai majdnem függőlegesen erednek a homlokcsont szögletéből és aztán erősen szép perge alakot nyernek. A jerkénél csaknem egyenes szögletek alatt állanak el a fejtől és azután különösen kanyarútnak mutatkoznak. Az oláh juhok körülbelől akkorák, mint a dorseti juhok, de nem oly karesuk; rendszerint fehérek, apró, lecsüggő fülekkel és hosszú farkuk van. Fürtjeik hosszúk és gyapjú- meg szőrvegyületből állanak; szőreik kissé göndörök, mi az állat hátán csombókba kunkorodik.

E juh gyapja gyártásra nem sokat ér ugyan: mindazáltal oly tulajdonságokkal bír, melyek gondos tenyésztés s ápolás által becsesekké tétethetnek.

Az orosz gyapjútermelés inkább mennyiségre, mint minőségre törekszik. Falz-Feinekat kivéve, alig adnak valamit a finomságra. A keresztezésre a finom gyapjas merino fajon kívül felhasználják:

- a) a resetilovi s az ezzel rokon krimi fajt. Szürke és fekete irhája becses, csakhogy keresztezve elveszíti faji jellegét;
- b) a romanovi, sűrű bundájú, két gidós szapora fajt;
- c) a sokhúsú oláh juhót;
- d) a kurdjuk (kirgiz) nagyhájú juhót.

Ujabb időben angol és ramaskan juhokkal is tesznek kísérletet.

Az orosz juh faj területe Oroszország legéjszakibb részétől Déloroszország határáig terjed, a hol a voloch, vagyis oláh fajhoz képez átmenetet, mely a Volgán túl cserkesznek nevezetik. A cigája-juhnak Bessarabiában van otthon, míg a kövér farkú juh a kozákterületeken s ázsiai Oroszországban jut túlsúlyra.

Az orosz juhok igen érdekes alfajokban lépnek föl az egyes kormányzóságokban. A jaroslawi kormányzóságban találjuk a Romanow-juhokat (mert nevezett kormányzóság romanowi kerületéből valók), melyek fekete és szürke jó irhájukkal és termékenységökkel jeleskednek. A kövér farkú juhok (csuntukok) husukért tenyésztetnek.

Az orosz termelő — általán véve — teljesen a vevő igényeihez alkalmazkodik. Minthogy az inkább az olcsó gyapjat ke-

resi, jobbadán csak a spanyol juhok, gyapjában jobban fizető negretti*) fajtát tenyészt. Két-három mintajuhászatot kivéve, a juhokat nem tartják tisztán, a különféle gyapjúnemeket összekeverik, innen a belföldi alacsony ár, míg a porosz gyapjú pudja (16.4 kilo) 45 rubel, az oroszé 12 rubel, nálunk 10 rubel.

Az orosz gyapjúkiviteltől pontos adatok nem igen állanak rendelkezésre; egyes szakértők becslése után kell indólnunk.**)

Az orosz gyapjúárak jobbadán a külföldi árviszonyok befolyása alatt állanak, s a termelés azonban bizonyos állandóságra mutat. A mi Oroszországra nézve kedvező körülmény, az, hogy az orosz ipar évenként több meg több belföldi gyapjút fogyaszt.

A kiviteli átlag

1867—1871	8.839,845 rubel
1872—1876	10.681,928 »
1877—1881	14.968,105 »

Legtöbb értékű gyapjú 1877-ben exportáltatott: 23.213,984 rubelért, mennyiségre nézve pedig 1880-ban: 1.668,363 pud. E két szám mutatja, mennyire váltakoznak gyapjúkivitel s gyapjúárak egyaránt.

A kiviteltre került gyapjú átlaga

1873—1876 évente	758,281 pud.
1877—1881 »	1.297,544 »

vala, mi azt mutatja, hogy oroszország gyapjúkivitele emelkedőben van.

Az egyes gyapjú-nemek viszonya 1881-ben ekkép alakult:

Közönséges gyapjú	536,063 pud	7.387,562 rubel értékben.
Mosott merino-gyapjú	188,805 »	1.809,706 » »
Mosatlan merino-gyapjú . .	290,944 »	1.992,134 » »
Különféle egyéb gyapjú . .	125,263 »	812,474 » »
Gyapjúfonál	694 »	23,745 » »
Összesen . .	1.141,819 pud	12.055,621 rubel értékben.

*) A Holzmeister-féle Kutterschaf.

**) Fr. Mathaei: Die Wollproduktion, der Wollhandel und die Woll-Industrie Russlands in ihren verschiedenen Zweigen. Russische Revue. 1879. XV. köt.

Matthaei összeállítása szerint *) a balti tenger kikötőiből 53,938 pud közönséges gyapjú s 79,623 pud egyéb gyapjú került kivitelre.

A fekete s az asowi tenger kikötői (főleg Odessa) 277,080 pud közönséges gyapjút, 120,765 pud mosott és 227,096 pud mosatlan merinót exportált.

A határvámokon (Varsó, Wolocsinszk stb.) 203,043 pud közönséges gyapjú, 68,040 pud mosott és 63,898 pud mosatlan merino-gyapjú, 45,493 fonatlan gyapjú s 694 pud gyapjú-fonál fordúlt meg.

A kivitel ekkép oszlik meg:

I. *Közönséges gyapjú.* Angliába megy 248,494 pud (2.080,636 rubel), Németországba: 184,449 pud (4.576,409 rubel), Franciaországba: 39,571 pud (305,211 rubel), Oláhországba: 28,599 pud (262,839 rubel), Ausztria-Magyarországba: 1,606 pud (11,380 rubel), Törökországba s Belgiumba: 835 pud (15,040 rubel).

II. *Mosott merino-gyapjú.* Angliába vitett: 111,941 pud (1.007,258 rubel), Ausztria-Magyarországba: 66,769 pud (674,184 rubel), Poroszországba: 3,356 pud (60,970 rubel), Franciaországba: 4,763 pud (47,630 rubel), Oláhországba: 1,074 pud (10,644 rubel) a többi Belgiumba s Törökországba.

Mosatlan merino-gyapjú. Ausztria-Magyarországba: 116,244 pud (936,627 rubel), Franciaországba: 91,893 pud (551,357 rubel), Angolországba: 625,554 pud (375,330 rubel), Törökországba: 7,264 pud (43,582 rubel), Belgiumba: 6,564 pud (39,384 rubel), Oláhországba: 3,115 pud (18,690 rubel).

Egyéb gyapjú: Angliába vitetett: 57,552 pud (439,182 rubel), Németországba: 57,024 pud (318,180 rubel), Dániába: 7,103 pud (54,600 rubel), Ausztria-Magyarországba: 2,855 pud (28,525 rubel), stb.

A gyapjúfonál — nagyon csekély mennyiségben — Németországba vitetett.

A hivatalos kimutatások szerint a közönséges nyers gyapjú pudja 13 rubel 78 kopekbe számítatik, míg a mosott merino-gyapjú (tehát a finomabb minőség) csak 9 rubel 60 kopeken, a

*) Die volkswirtschaftlichen Hilfsquellen Russlands. 1883. II. 164. 1.

mosatlan pedig 6 rubel 85 kopeken kelt. Anglia és Franciaország a közönséges gyapjú pudját 7 rubel 71 kopekével — 8 rubel 37 kopekkel veszik, míg Németország ugyancsak ily minőségű gyapjú pudjáért átlag 21 rubel 81 kopeket fizet. Mosott merinóért Anglia pudonként 9 rubelt, Ausztria-Magyarország 10 rubel 10 kopeket, Poroszország 18 rubel 16 kopeket fizet. E különös arány arra vall, hogy a hív adatok összeállításánál valami félreértésnek kell fennforognia, bár a paraszthokoknak nagyobb 1881/2-ben 600,000 pud merino-gyapjút vittek ki Oroszországból a külföldre; ebből 150,000 pud esik monarchiánkra, és pedig 75,000 pud a vöslai fonógyárba, 40,000 pud Budapestre, a többi Bielitzre s Bialara. Anglia s Franciaországba ment 450,000 pud. Az árak átlag 9—12 rubel között váltakoznak pudjáért. Ezenfelül szállítottak még 10,000 pud mosott merino-gyapjút Ausztriába, pudját 26—28 $\frac{1}{2}$ rubelért.

Ha orosz juhtenyésztésről van szó, csakis a tenyésztésre alkalmas déli kormányzóságok jöhetnek tekintetbe. A balti tartományok német gazdái ugyan szép eredményt érnek el a gyapjúfinomítás terén, a közép-oroszországi latifundiumokon is tekintélyes a juhállomány, de a gyapjúkivitel tekintetében a chersoni, tauriai s bessarabiai kormányzóságok állanak legelől.

Oroszországban — daczára a kormány protectiójának — sok helyen az eredeti orosz juh faj rohamosan csökken. A nemesített juh fajok létszáma jelenleg az amerikai verseny s a posztóárak csökkenése következtében fogy, de Oroszországban általános apadás észlelhető.

Az egyes nagyobb mintajuhászatok közül kiválnak a krimiaiak.

A *krimi juhászatok*. Ezek között első legkiválóbb Falz-Fein Ede európai hírnő, sokszor kitüntetett csapli-i telepe, 3—4 órányira Chersontól. Falz-Feinék nagyatyja egy szászországi német, Klement Jakab — állítólag — moson-megyei juhászszal társaságban előbb kibérelték a szász anhalti herczeg 50,000 djesatinányi területét, Fein később megvette s itt kezdte meg híres juhászatát. Eleinte csak fajmerinokat tenyésztett, fiai később nagymérvű keresztezést kezdeményeztek; legjobb keresztezés a chersoni telepen: a spanyol anya és angol kos származéka, a spanyol és kövér farkú csuntuk is meglehetősen, míg az orosz és angol keresztezés a legsilányabb.

A csapli-i nagy juhászat külön organismussal bír. Az egyes nyájak fölött — melyekben 1000 anya szokott lenni — áll a számadó juhász, öt nyáj fölött főjuhász ügyel s az egésznek élén áll a juhászmester. Egy-egy öreg juhász évenként 120 rubel fizetést hűz, s hetenkint 5 font lisztet, 5 font kölest, 5 font húst, kenyeret, 20 font sót, s évenként 12 juhbőrt, a kisebb rendű juhászok 50—70 rubel kénzpénz fizetést húznak. Jobbára mind kis-oroszok, kik kiválóan alkalmas juhászok és mezei munkások. A nagy-oroszországiakat csak lovak mellé lehet alkalmazni.

A juhaklok, itatók mind mintaszerűen építvék s megannyit az uradalom ácsai csinálják, kik itt külön telepet képeznek s németek. E telep felvirágzását a kedvező égaljnak köszöni leginkább; december, január és február hónapokat kivéve folyvást szabad a legeltetés; betegség alig fordul elő. A juhnyájak szaporodását pedig mi sem gátolja, a föld ára igen olcsó, egy djessatina (1·8 hold) örök áron 35 rubelbe kerül, míg a bérlet djessatinanként csak 2 rubel 50 kopekbe. Újabban sok gyapjas juh tenyésztése lévén czélba véve, a gyapjú darabonként 8 fontot ad nyersen, mely pudonként átlag 10 rubelen adatik el.

A mintanyájak mellett tartanak krini közönséges juhokat is, melyek darabonkiint 6—7 font gyapjat adnak, s melynek pudja 4—5 rubel. — Ezt a belföldön dolgozzák s parasztgúnyákra használják fel. A sája és abaposztó készítés nem áll ugyan azon a fokon, mint Bulgáriában, de újabban erre is tekintettel vannak.

Valamint egyéb gazdasági ágaknál, úgy a juhtenyésztésnél is német gazdasági oktatások, német gazdatisztek, német irodalom hatása dominál. A mintagazdaságoknál hohenheimi szellem uralkodik s így a juhtenyésztés orosz módzatairól nincs mit beszelnünk. Specialis juhbetegség nem észleltetett, kivéve, hogy a Deneper tájékán az oestus ovinus féreg orrsebeket okoz s hogy az orosz gyapjúnak legnagyobb baja a rudicago falcata növény, melynek szálkái annyira beveszik magukat, hogy eltávolítani lehetetlen.

Térjünk át most a mi juhtenyésztési állapotainkra. 1870-ben az általános juhállomány így oszlott meg:

O r s z á g o k	Juhállomány	Esik egy négyyszög ki- lométerre db.	1000 lakosra darab
Európai Oroszország juh . . .	49,108.000	9'80	683'1
kecske . .	1,200.000	0'25	16'6
	50,308.000	10'05	699'7
Anglia	30,313.914	131'0	1098'9
Írland	4,437'613	52'7	837'6
	34,751.527	110'0	1056'8
Franciaország	26,381.372	50'3	736'6
Németország	24,999.481	46'2	608'8
Spanyolország	22,054.967	42'8	1310'9
Ausztria	5,884.502	19'6	294'1
Magyarország	15,659.948	48'3	1010'9
	21,544.450	34'5	601'6
Olaszország	8,674.527	28'6	323'7
Norvégia	1,996.379	6'3	1162'7
Svédország	1,659.644	3'7	394'4
	3,656.023	4'8	606'3
Portugal	2,706.777	29'6	619'7
Görögország	2,539.538	50'6	1742'0
Dánia	1,842.481	48'2	1052'3
Hollandia	855.265	22'5	232'8
Svájc	822.483	19'4	307'7
Belgium	586.097	19'9	115'2
Egyesült-Államok	33,938.200	4'3	871'8

E táblázatból kitűnik, hogy Oroszország területi nagyságához képest nem áll első helyen, bár 50 milliónyi juhállománya a legnagyobb. Ha négyyszögméterenként ugyanannyi lenne a juhállomány, mint Ausztria-Magyarországban, akkor 242'5 millió juh lenne Oroszországban. *)

Oroszországnak csak a déli területe kedvez a juhtenyésztésnek; a mocsáros, hosszútélű éjszak e részben alig jön számba. A

*) Fr. Matthaei: Die wirtschaftlichen H. Quellen Russlands. 1883. 173. lap.

közel jövőben még várható a juhállomány szaporodása, kivált, ha okszerűen tenyésztik, de már itt is kezdik a legelők felszántását s a juhgazdaság, mint önczél, el fogja veszteni jelentőségét.

A mi juhtenyésztésünk, a legutóbbi összeírás adatai szerint — melyekhez a hivatalos kimutatás adatai szerint is »fér némi kétség« *) — óriási fogyatékot mutat, a juhállomány nem kevesebbel, mint 34·94 százalékkal apadott. 1870-ben 15,659.948 volt a juh- és kecske-állomány, holott 1880-ban 10,171.366-ot irtak össze, e szerint most 1 négyszög kilométerre esik 36·6 s 1000 lakosra 600 darab. Ezzel karöltve jár a gyapjutermelés kevesebbedése s ez irányban általános is a panasz. Gyáraink, melyek az idegen nyersterméket feldolgoznák, nincsenek, s így gyapjúkereskedésünk nem egyéb transitónál.

Igen érdekesek ez irányban kereskedelmi kamaráink jelentései. Ha az egyes jelentések magok nem constatálnák évről-évre a rosszabb gyapjúüzletet, alig hihetnők el a juhállomány rohamos fogyását. 1870—1-ben a gyapjuforgalom 270.000 mázsára ment s bár inkább durvábbra történt kereslet, az üzlet kedvező volt.**) De már ekkor érzik a tengerentúli verseny erős nyomása. Később erélyesen felszólal a kamara — melynek területén a 70-es évek elején 1 négyszögmérföldre 4158 juh s 1000 lakosra 1278 db. jut — a hazai gyapjúipar érdekében, mely maga is megvallja, »hogy a gyapjúárúkat gyártó iparnak meghonosítása nálunk, szemben a magas fokra fejlődött osztrák és külföldi iparral, nagy nehézséggel jár.«***) Azóta minden tekintetben nagy a hanyatlás. A termelésből 1879-ben csak 90.000 métermázsa gyapjú kelt el, tíz százalékkal kevesebb, mint 1878-ban s Oroszországból behozatal nem történt.†) 1880-ban a forgalom ugyan nem csökkent, az árak a jobb mosás következtében némileg javultak, de a hanyatlás állandó.††)

A dunántúli megyékben, hol a juhtenyésztés régebben oly magas virágzást ért, a tenyésztést kizárólag nagyobb birtokosok

*) Népszámlálás eredményei I. 1882. 820. l.

**) Budapesti keresked. és iparkamara jelentése. 1870—2. I. 136. l.

***) U. a. kamara jelentése a kézmű- és gyáriparról. 1870—1875. Budapest, 1877. 335. l.

†) 1879-iki jelentés. 29 l.

††) 1880. jelentés 28. l.

üzik. Mint az a székes-fehérvári 1879-diki kiállításnál is kitűnt nálunk még mindig nem követik a húsos és sok s erőteljes gyapjat adó fajok tenyésztését, hanem a finom, de drága gyapjura törekednek. E részben conservatívek gazdáink s ezért nem jövedelmeznek juhászataink. *) A juhállomány különben itt is fogyott, illetőleg nagyobb virágzásnak nem indult. **) Nem jobbak a tiszavidék viszonyai. ***) Délmagyarországban a legelőhiány s a nép elszegényedése következtében, jelesen Temes és Torontál megyében nagyban csökkent a juhtenyésztés. †) Itt még a magyar faj tenyésztése van túlsúlyban, nemesebb fajokat csak a nagyobb birtokokosok tenyésztene. Az 1870-iki számlálás szerint e kerületben összesen 1,219,586 juh volt, 1880-ban 679,250 darab, melynek 27 százaléka nemesített juh faj. Ehhez bővebb commentár nem kell. Ugyanily viszonyok észlelhetők Szerbiában és a volt határvidéken. Legrosszabbul áll az erdélyi juhtenyésztés. Itt a gyapjú mennyisége évről-évre hanyatlik, párhuzamosan a mételytizedelte juhállománnyal. A termelés inkább helyi jelentőségű, maga a nép s a házi ipar használja fel. Itt is csak a nagyobb birtokokosok telepei — mint a b. Bánffy borsai telepe, b. Bánffy Ádámé — érdemelnek kiválóbb figyelmet. ††)

A termeléssel arányos hanyatlásra mutat a kereskedés is.

A magyar gyapjúkereskedés már 1871 óta bizonyos hanyatlást mutat. Az ebbeli jelentések gyakran ismétlik az amerikai verseny nyomását, mely a berlini piacot hódította el tőlünk; emlegetik a buenos-ayresi fokozódó bevitelt s egyhangú a panasz, hogy juhállományunk fogy, mi kivált a legelők felszántásában s a gyakori betegségekben találja okát. Közsőséges gyapjú s erdélyi cigája folytonos keresletnek örvend ugyan, de csak igen jelentéktelen partiek kerülnek a vásárra. Hogy 1871. óta az eladott gyapjú mennyisége 1876-ig 4 millió kilogrammról 5,200.000 kilogrammra, 1879—80-ban 7.500.000 kilogrammra emelkedik,

*) Jelentés a Sz.-Fehérvárt, 1879-ben rendezett orsz. mű-, ipar-, termény- és állat-kiállításról. Sz. Keleti Károly. 1879. 168. l.

**) A sopronyi keresk. és iparkamara jelentései.

***) A debreczeni ipar- és keresk. kam. jelentése.

†) A temesvári kamara jelentése 1879—81. 104. lap.

††) A kolozsvári keresked. és iparkamara jelentése 1881—1882-re

abban nagy része val az oláh s orosz átvitelnek, 1882-ben azonban már csak 6,500.000 klgr. a gyapjuforgalom, bár az árakban ugyan ingadozó, de kedvező irányzat jelentkezik. E tényekkel szemben gyapjúkereskedésünk csak arra szorítkozhatik, hogy a Dunafejedelemségekből s Oroszországból kivitt gyapjú nálunk találjon piacra s hogy Budapesten egy gyapjúüzleti emporium alakuljon.*)

A magyar-orosz gyapjú bevitelnek, különben már e század elején van nyoma. Schweikhard Alajos nevű vállalkozó ajánlkozott — mint később a borra nézve — hogy hazánk és Oroszország között rendszeres gyapjú kereskedést létesít. Bárá Haggemüller 100,000 frttal ígérkezett e vállalat segédelmére, ha udvari tanácsosi címet kap. Ferencz király óvatosan járt el: előbb látni kívánta a 100,000 frtos ajánlatot.**)

---

*) L. bővebben Mandello Károly évi összeállításait 1872-től kezdve »Rückblicke auf die Entwicklung der Ungarischen Volkswirtschaft« czim alatt.

**) A m. k. orsz. levélt. can. oszt. őrzött legfelsőbb kézjegy így szól:

»Lieber Graf Pálffy! Es ist Mir angezeigt worden, das der hiesige Freiherr v. Haggemüller sich erboten habe, zu dem Wohlhandel, welchen ein sicherer *Schweikhard* aus Ungarn nach Russland in Gang zu setzen denket, eine Summe von $\frac{m}{100}$ -te (100,000) fl. zu widmen, und nach der Zeit noch um Mehreres dazu zu Verwenden, wenn er zum Zeichen Meiner Zufriedenheit über sein diesfälliges anerbieten den Hofrathstitel erhalte. So wenig Ich den Vortheil verkenne, welcher einem Lande dadurch zuflisset, wenn seine Erzeugnisse auswärts abgesetzt, und fremdes Geld dafür herein gebracht wird, eben so wenig will Ich die Verdinnste eines solchen Unternehmens angemessen zu belohnen: nur mus Ich überzeugt sein, das das Unternehmen wirklich zustande gekommen, und zum reellen Vortheile eingeleitet worden ist, mithien muss auch das Haggemüllerische Versprechen in Erfüllung kommen.

Sie werden daher den gedachten Freiherrn von Haggemüller zu sich rufen lassen, und ihn über sein gemachtes Anerbieten umständlich Vernehmen, und wenn er sich auch gegen Sie so erbietig äussert, denselben erklären, das, sobald er einst mit Verlässlichkeit darthun werde, das er zu dem obbesagten Wohlhandel ein Kapital von $\frac{m}{100}$ -te in effecte gewidmet und verwendet habe, ihm der k. k. Hofrathstitel zum Merkmale des höchsten Wohlgefallens werde verliehen werden. Von dem Auschlage dieser Vernehmung, erwarte Ich sodenn seiner Zeit die gehörige Anzeige. Wien, den 29-ten Jul. 1800. Franz.«

Sporadicus orosz gyapjú bevitel mindig volt, de csak a hetvenes évek elején indult virágzásnak.

Az orosz gyapjúbevitt nálunk most leginkább a Fischl-czég közvetíti Rabinovich Sándor odessai nagygynök útján. Nevezett czég följegyzései szerint behozatott:

1874-ben	1301	köteg	brutto	3360	métermáza.
1875-ben	1894	»	»	3415	»
1876-ban	3929	»	»	7745	»
1877-ben	4371	»	»	8541	»
1878-ban	3063	»	»	7333	»
1879-ben	1486	»	»	3319	»
1880-ban	2368	»	»	3995	»
1881-ben	3670	»	»	6928	»
1882-ben	394	»	»	950	»

Összesen 1874—82-ben 22476 köteg brutto 47586 métermáza.

E kimutatásból kitetszik, hogy az orosz gyapjúbevitel 1878, illetőleg 1881-ig folytonos emelkedést mutat s csak az 1882-iki gyapjúbevitteli nehézségek akaszták meg e különben nyereséges és fejlesztésre nézve kívánatos összeköttetést.

Alapos tájékozást nyújtanak tárgyunkhoz az országos magyar gazdasági egyesület által gazdasági bajaink kipuhatolása és orvoslása érdekében tartott enqûete-tárgyalásokon megvitatott juhászati kérdések, az állattenyésztés közt a juhászaté is fölvetett. Őt kérdést tárgyaltak jelesebb gazdák s az egyes gazdasági egyesületek. A tárgyalások eredménye a következőkben foglalható össze:

A juhászatban dívó tenyésztő irányok közt a gyapjas juh az, mely a nagy átlagot véve, hazánkban legjobban díszlik, s mely extensivebb üzletvitelű gazdaságainkban — mint az esetleges legelőknak a nagy szalma-mennyiségeknek értékesítője — alig nélkülözhető. Hegyi vidékeinken pedig a tejelő juh képezi a gazda főbb létalapját.

A hazánkban tenyésztett és tartott juhok két főcsoportba oszthatók: Merinos eredetűekre vagyis fürtös gyapjút hordókra és parlagi fajtákra.

A gyapjus juhoknak, a tenyésztés vagy más viszonyok behatása következtében, ismét két csoportja képződött; az egyik az

electoral negretti, kisebb testű, nemes terményt hordó csoport, — a másik a tömegesebb testű, tömeges, fürtös gyapjat termelő merinos és mestiz juh.

Az utóbbi csoport újból kétfelé osztható, olyanokra, melyek sekélyebb talajon fejlődtek, rövid, gorombább gyapjút hordanak; másodsor a mestiz juhok azon csoportjára, melyek alluvialis talajon tenyésztetvén, jó test mellett fésűs tömegré tettek szert.

A parlagi csoportba tartoznak a siki raczka, a mezőségi vagy közönséges erdélyi raczka, a cigája, végre az úgynevezett havasi juh.

A fürtös gyapjas juhok közül az electoral-negretti csoport fejlesztetett leginkább; de szépen fejlesztetett a nagy medence alluvialis talaján a fésűs gyapjat termelő merinos és mestizmerinos juh is. A parlagi juhok fejlesztésével nem igen foglalkoztak.

Az electoral negretti merinosok többnyire jó kezekben vannak, ezek jóvelmezősége nem fog ingadozni, hanyatlásától alig lehet tartani, mert a nagy juhászat tulajdonosa megszerzi számára a szakértő kezelőt. A fésűs gyapjut hordó juhoknál — bár itt is szép siker éretett el — még sok a tenni való. Ezeknél hiányos a kiegyenlítettség, a hát laza vagy gyakran pamutos s ez lényegesen csökkenti a bundának az értékét, továbbá a kereskedők hangoztatják, hogy szebb lüster épen nem ártana, ha létesítenék. Ezen kívánalmaknak igyekezzenek eleget tenni a Tisza mentén lévő tenyésztők, emeljék a test nagyságát és öblét; a vidéki gazdasági egyesületek pedig hirdessék ezt s kiállításokon ne jutalmazták az oly állatokat, melyek ily juhászatban nem használnak, csak ártanak.

Egy juh van még, mely a jelenleginél okvetlenül nagyobb figyelmet érdemelne, melylyel néhány gondolkodó tenyésztőt kivéve, eddig senki sem törődött s ez a hegyvidéki raczka, különösen azon fajta, mely nálunk erdélyi raczka néven ismeretes. Ez utóbbi azért érdemel kiváló figyelmet, mert ebből tenyésztethető azon juh, a mely Kelet-Európa husjuhává lehet; a többi hegyi raczkák pedig azért érdemelnének nagyobb figyelmet, mert tejhasznuktól függ ma még a hegyi legelők jóvelmezősége. Ezen irányban kellene ezen két fajtát fejleszteni azon vidékeken, hol

ezen juhok honosak, a gazdasági egyesületeknek mindent el kellene követni, hogy ezen irányok nagy eréllyel cultiváltassanak és ha van siker, földadata lenne az országos gazdasági egyesületnek, hogy a lehető legjobb értékesíthetés módjait megkeresvén, segítse elő gyümölcsözővé tenni azok törekvéseit, kik az ügy érdekében későbbi haszon reményében évekig fáradoztak.

A kormány segíeyezheti a juhászatot, ha a tagosítást előmozdítja, ha a Dunán túli állambirtokokon az ott leghasznosabbnak bizonyult fajt: a Tiszán túli részben fésűs nagy testű mestiz merinost; az erdélyi részekben pedig raczkákat tenyészt; továbbá, ha a gazdasági intézetekben, a hol lehetséges, juhászatokat állítat s minden törekvés odairányoztatik, hogy a létező vagy létesítendő juhászat *helyi értéküvé fejlődjék*. Segítheti a juhászatot, ha tenyészkisérleteket tétet, a sikeres tenyésztés utánzására ösztönzi a gazdákat s a tenyészanyagok beszerzésénél a képesített tenyésztőket támogatja s támogatja a gazdasági egyesületet a tenyész-állatvásár életbeléptetésében.

A belvizek közvetlenül és közvetve igen nagy befolyással bírnak az állat-, de különösen a juh tenyésztésére. Az elposványosodás kártékonyan hat az emberi egészségre; de a házi állatok egészségét is rontja. A tályog, gyakran a senyv és a mételykór ezek által idéztetik elő és terjesztetik. A belvizek főbb vonalainak szabályozása tehát sürgetendő, a gazdák pedig arra törekedjenek, hogy birtokaikat e főbb vonalakkal összeköttetésbe hozzák s legelőiket az elposványosodástól megmentsék. A magyar királyi földmívelési ministeriumnak pedig figyelmeztetnie kellene a gazdákat a hazánkban élő kulturmérnökökre, kik mint szakemberek, az ily munkálatok kivételére képesítettek.

Azon körülmények, melyek a szarvasmarhakereskedést sújtják, a juhkereskedésre is zsibbasztólag hatnak, és ha a fentebb említetttnél a kiviteli nehézségek elenyésznek, ez a juhoknál is be fog következni és főtörekvésünknek oda kell irányulnia, hogy kövér jószágainkkal a külföldi, de különösen a francia piacokra gyorsan és olcsón eljuthassunk s az elszállításkor az egészségügyrendőri szolgálat pontosan, de a szállítást nem zaklató módon hajtassék végre. E kép, melyet a gazdasági egyesület tanácskozásai alapján közöltünk, összefoglalása hazánk legjelesebb szakférfiai nézetének. Összevetve az összes körülményeket, tény az,

hogy juhtenyésztésünk most határozottan átmeneti korszakban van, amint azt az említett szakférfiak is kiemelték, a gyapjú finomságát illetőleg Magyarország egyikén áll a legelsőbb helyeknek, míg másfelől gazdáinkat folyton a husos juhok tenyésztésére utalják. Hisz már Keleti Károly is említi, »Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai« című munkájában *), hogy a párisi világkiállításon a juhtenyésztés terén leginkább a hustermelésre van súly fektetve s a mi kiváló jeles bundájú juh volt kiállítva, az Magyarországból került ki; már ez is mutatja, mily irányt kell a mi juhtenyésztésünknek az általános európai fejlődéssel szemben elfoglalni.

Igen érdekes e részben a pécsi kerület mostani állapota. Baranya-, Somogy- és Tolnamegyében a közönséges juhok száma 1870-től 1880-ig 417,184 darabról 92,489-re süllyedt, míg a nemesített juhok száma 648,287-ről tíz év alatt 727,318-ra növekedett.

A kamara **) e körülmény okát abban leli, hogy a legelő elkülönítetett és a tagosítás foganatba vétetett. A kis gazdák alig tartanak ma már juhot s legföljebb csak magán szükségleteik kielégítésére vesznek 2—6 darabot. Uradalmaknál azonban, kivált a gyapjú finomságának emelését illetőleg, nagy haladás észlelhető. Ujabb időben pedig az angol húsjuh tenyésztését is felkarolják s az ürühízlalás mesterségét is sikerrel üzik. E vidéken is, épugy mint az ország többi részén, a gazdák a tenyésztési iránynyal küzködnék, az egyik rész az általános európai és amerikai irányt elfogadva, husjuhokat tenyészt, míg a másik bizakodva a hazai gyapjunak elismert finomságában, az árak emelkedésétől várja a jobb jövőt.

A gyapjúkereskedést illetőleg nagyon jogosult a gazdasági egyeslet enquêtejének azon panasza, hogy az egészségügyi rendőri szolgálat nem mindig kedvez a forgalomnak. Így például Oroszországból Budapestre gyapjút szállítani nem lehet 1882 óta, holott Magyarországon át Bécsbe szállítható. Ez intézkedés azon alapszik, hogy Oroszországban tavaly szörványosan mételey-est fordult elő, mely azonbau már megszűnt, nálunk ez intézkedés

*) 1879. 65 lap.

**) A pécsi kereskedelmi- és iparkamara jelentése. 1882. 50. 51 lap.

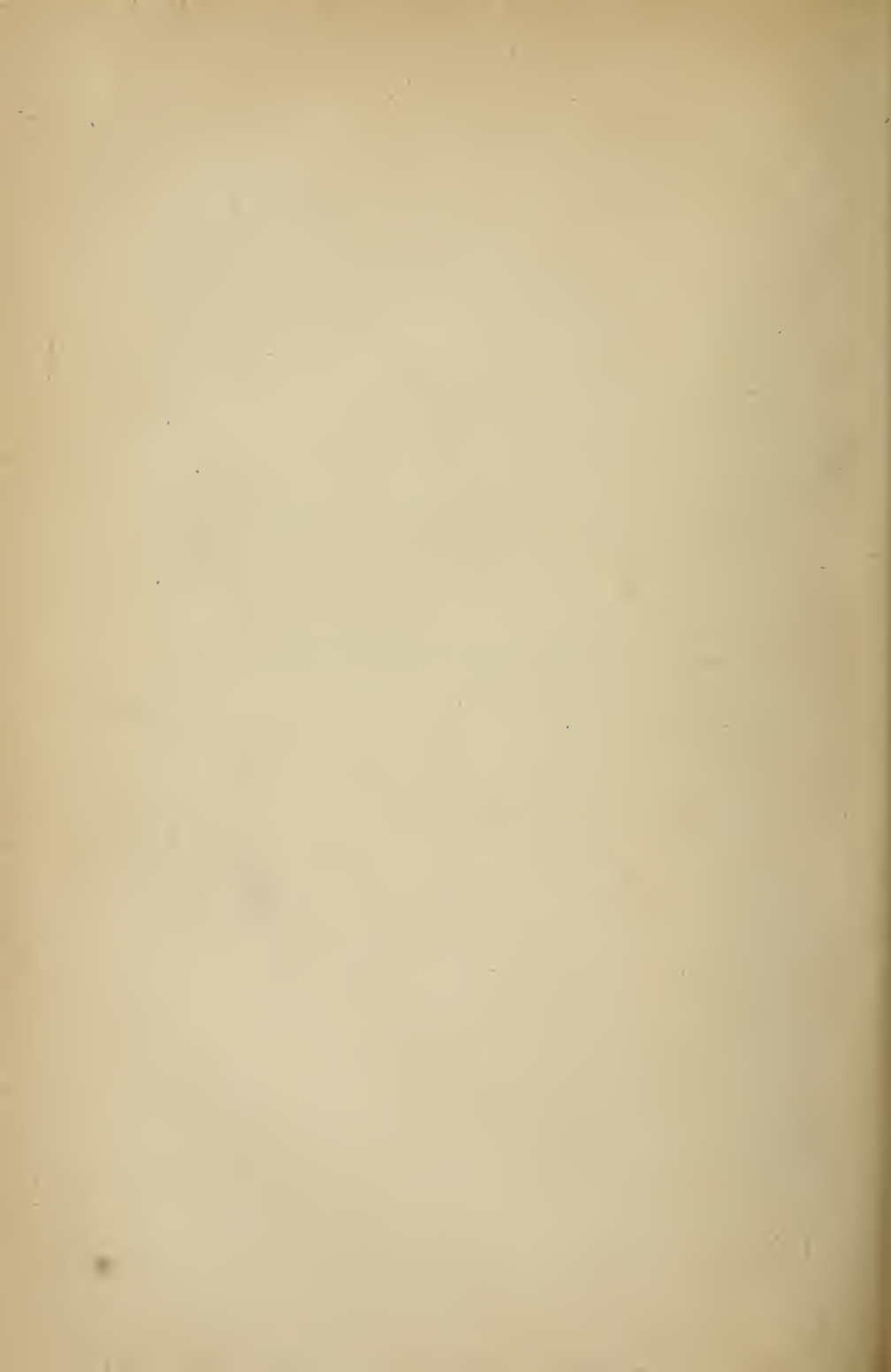

azonban még mindig hatályban maradt. Pedig kereskedőink nagyon könnyen kijátszhatnák ez intézkedést csak azt kellene tenniök, hogy Galacznál oláh gyapjunak deklarálnák az orosz és így szabad volna a bevitel. E részben határozott orvoslásra van szükség.

Az orosz és magyar juhtenyésztés párhuzamos összehasonlításánál arra az eredményre juthatunk, hogy míg nálunk a gyapju finomságát illetőleg megközelíthetetlen eredményeket értünk el; addig az oroszok mennyiség és a tenyésztési terület aránytalan nagysága következtében, külterjesebb forgalmuk által a kereskedelembe óriási eredményeket mutatnak föl s a mi reánk nézve intő példa, Oroszország gyapjutermelésének egy nagy részét már is a belföldön dolgozza fel, míg nálunk esakis a nagyobb részökben eredménytelen kísérletek korát érjük.

VI.

OROSZ-MAGYAR BORKIVITEL.

A magyar-orosz, jobban mondva lengyel borkivitelről könyvet lehetne írni. Tömérdék adat áll rendelkezésre, melylyel megvilágíthatjuk, hogy a XVI. és XVII. században a Hegyalja volt Éjszak-kelet Európa boros pinczéje, melyből Lengyel-, Orosz-, Svéd- és Dánországok drága áron vették finom borkészletüket Sopron vidéke meg Ausztria s Németország felé űzött jövedelmes borkereskedést.

A tokaji borkirály: az aszú. kivált Lengyelországban föltétlen uralmat vívott ki. Ott kapott életre az a máig ismeretes közmondás: »Nullum vinum, nisi hungaricum, Hungariae natum, Cracoviae educatum« (Nincs különb bor a magyarnál, Magyarországban terem, Krakkóban nevelik). Lengyelország felosztása — bár a vám már előbb is nagy volt — orosz és porosz részről a tokaji borra nézve vámemeléssel járt. A magyar helytartótanács már 1793-ban sürgeti, hogy a magyar borra nézve olesó tételeket kell kieszközölni, utal arra, hogy a Poprádon s Visztulán a balti tengerig nagyon olesón lehet szállítani s ekkép vevőpiaczul megnyerni Dániát s Pétervárt, hol — már *akkor* — francia borok uralkodnak. A magyar szőlőmivelésen is nagyot lendítene az élénkebb üzlet.*)

A magyar borkivitelnek — csak úgy, mint manapság — a múltban is legnagyobb hátrányára a hamisítás vala. Ezzel leginkább a hegyaljai zsidók foglalkoztak, úgy, hogy ellenök tömérdék a panasz.**)

Az oroszországi kivitelt 1806-ban egy részvénytársaság: »k. k. ungarisch-nordische Handlungsgesellschaft« cím alatt tűzte ki céljául.

*) M. udv. kancz. 12,139. 1793. sz.

**) U. o. 1742. jun. 1808 : 7493. sz.

E társaság főurakból (Esterházy, Schwarzenberg, b. Binder) s előkelő kereskedőkből állott; magyarországi ügyükkük Schweickhardt Alajos vala, a kormány részéről kinevezett biztos pedig Gyürky István, torontáli főispán, ki a hegyaljai borokat Dániába, Svédországba, majd Pétervárra szállíttatta. Az oroszok a nem-orosz, vagy osztrák hajókon érkező magyar borokra nagyobb vámot róttak a rendesnél, hivatkozván az 1785-ki kereskedelmi szerződésre. 1807-ben csak a nagykövet közbenjárására adta vissza az orosz vámigazgatóság a Stockholmból svéd hajóval érkeztet magyar borszállítmányra rótt tetemes illetéktöbbletet. Gr. Stadion a kancellár ez alkalommal figyelmezteti a m. udv. kancelláriát: intse a magyar kereskedőket, hogy ha Oroszországgal akarnak üzletet folytatni, az ottani szokásokkal *alaposan* ismerkedjenek meg. A borra nézve pedig megjegyzi, hogy az oroszok leginkább a vörös borokat keresik.*)

A társaság eleinte prosperált, de az aláírók nem mindnyájan teljesítették kötelezettségeiket, a háború mindenkép gátolta a szállíthatást, 1807-ben 12,147 firt volt az alaptőke hiánya, a svédek csak biztattak, úgy, hogy Gyürky kir. biztos a feloszlást kérelmezte 1807-ben.**)

A társaság a kancellária u. é. júl. 24-ikén kelt engedélyével feloszlott; Schweickhardt Alajos azonban a sokfejjű igazgatóság helyett maga akarja folytatni az üzletet.***)

A m. k. udvari kancelláriától s a helytartótanácsból nem tagadhatjuk meg az elismerést, hogy az ország anyagi érdekeit szívőkön viselték. Remonstráltak ők az udvari középponti gazd. bizottságnál, a vízi utak szabályozása ügyében aránylag többlet tettek a jelennél, de nem voltak függetlenek. Külföldi képviselőink közül egyik-másik buzgólkodott ugyan magyar ügyben is, de általán véve lanyhán vették, mi az 1793—1815-iki időszakban nem is csoda.

1818-ban az orosz-magyar borkivitel tárgyában egy Provost nevű francia nyújtott át emlékiratot a magyar helytartótanácsnak, melyet az komolyan tárgyalt s a felségnek is bemutatott.†)

---

*) M. k. udv. kancz. lt. 1807 : 2187. 3236.

**) U o. 1807 : 4151. sz.

***) U. o. u. é. 7099. sz.

†) M. k. helyt. t. 1818 : 31,340. sz.

Ez emlékirat 1816: 13,883. sz. a. kelt udvari kancz. rendelet következtében készült s felöleli az akkori bortermelési viszonyokat.

1818-ban borkivitelünket a franczia és rajnai borok versenyé veszélyeztette. Kivitelre kerültek a következő borvidékek borai:

1. budai vörös borok, mintegy 50,000 akó,
2. miskolcz-borsodi borok,
3. sopronvidéki aszúborok,
4. tokaj-hegyaljai bor,
5. egri borok,
6. ménesi és válagosi borok,
7. szegszárdi és
8. szerednyei borok.

E borok kerülnek via Lemberg Oroszország felé; a sopronyiak s hevesiek Morvába, Sziléziába, Burkusországba meg Ausztriába.

A szerémi és pozsony-szt.-györgyi bazini borok, bár nagyrészt a belföldön kelnek el, Sziléziába szállíttatnak. A bihari borok, a diószegi és székelyhídi, a somlyai s a neszmélyi borok is forgalomban vannak, de inkább dél, mint észak felé. Badacsunyi bort Ausztria rész, valamint villányit is.

A kivített rendkívül nehezíti a nagy fuvardíj, melyeket ekép csoportosít jelentésünk:

(közb. vám 24 frt vp.)

Miskolcz—Lembergig egy hordó (gönczi hordó: 2 $\frac{1}{2}$ akó) után a fuvar 1 frt 30 kr. vp.

Miskolcz—Krakkóig egy hordó után k. vám 30 frt vp.

Sopronytól—Krakkóig egy 64 itezés akó után 30—35 frt vp.

Sopronytól—Hamburgig vámmal együtt akaja 15—16 frt pp.

P.-Szt.-Györgytől Szilézián át transito 1 frt. vp. és 13—14 frt vp. vám.

P.-Szt.-Györgytől—Brodyig akaja 20 frt vp.

Szerémmeggyéből—Galatzig akaja 3 frt pp.

Tolnából—Bécsig akaja 10—12 frt vp.

Gyöngyös—Krakkóig akaja 20 frt vp.

Gyöngyös—Lembergig akaja 13 frt vp.

A magyar bor következő vámnak volt alávetve:

A határon egy hordó: 1 frt 30 krt harminczadot fizetett, a slatkowi orosz állomásnál meg 4 $\frac{1}{2}$ vámot (borsodi bor). Krak-

kóban transito-illeték 1 $\frac{1}{2}$ vala. A porosz határon Mislovicznál 9 $\frac{1}{2}$ szedtek egy hordótól (sopronyi).

Az örökös tartományokba eladott hegyaljai bor hordaja után 13 frt 15 kr. vp.illetéket szednek (aszú), a közönséges bor után 2 frt 22 kr. vp. A külföldre vitt aszú azonfelül, hordájától 1 frt 24 kr. kiviteli vámot fizet, a másolás 30 krt, a közönséges 14 krt, orosz és porosz vám 8 $\frac{1}{2}$.

Míg az osztrák bort minden közbenső vám nélkül hozhaták Magyarországra, addig a magyar bor transito fejében majdnem megfizette a külföldi vámot. A másolás az orosz határon az aszúhoz hasonlólag 8 $\frac{1}{2}$ fizet, s ekkép az olcsóbb bor kelete akadályozva van. A vármegyék erősen sürgették, hogy a közbenső vámot el kell törölni, a kereskedelmi szerződéseknek a borokra vonatkozó tételeit mérsékelni, borkereskedő egyleteket alapítani s kiviteli jutalmakat kitűzni. Egységes ürmértéket kérnek az export-bordókra nézve, t. i. 192 itcze legyen egy hordóban, valamint erőlyes rendszabályok hozandók a borhamisítók ellen. Zemplén a zsidók e kereskedési ágtól leendő kizáratását is javaslatba hozza, híven 1808-iki felterjesztéséhez, azok lévén a magyar bor hitelének megrontói. Egyúttal a külföldi borok behozását is megtiltatni kéri. Utalnak arra, hogy a Poprádot, Dunajeczet és Visztulát össze kell kötni s a vízi útát szabályozni, valamint az abaúj-lőcsei útát helyreállítani a munkács-stryi vonallal együtt.

Soprony s Buda városa a jablunkai szoros s a leemberg-brody-moszkvai út mellett kardoskodik, Soprony a prágamelléki Moldva s Elbai csatlakozást Hamburg s Lübeck felé említi. Ártott a borkereskedésnek a pénzérték akkori változása, egy akó ára 50—80 frt váltóra szökellvén.

A helytartótanács a megyék e nézeteit összefoglalván, teljesen méltányolja s elengedhetlen kötelességének tartja kivált az orosz kivitel szabályozását. Az orosz határon egy oxhoft bor = 240 palaczk = 18 veder 25 ezüst rubelt fizet, a bor magyar akaja tehát 9 frt 28 kr. pp. Ehez adva még a közbenső vámot s az orosz fogyasztási adót, egy akó közönséges bor 30 p. frtba kerül, kereskedni tehát haszonnal nem lehet. Ép úgy pártolja a bortermelő-megyék kérését a burkus kivitel könnyítése iránt.

Az udvari gazdasági bizottmány azonban nem találta méltányosnak e kérést, mondván, hogy a porosz vám egyaránt van

külföldi s magyar borokra róva, tehát a berlini követség nem tartja szükségesnek kedvezmények kieszközlését. *)

Az orosz vámon azonban hosszas tárgyalások után mégis sikerült kedvezményeket kivívni, 1842-ben ugyanis egy oxhoft után 25 rubelről 15 rubelre szállíták a vámot s így egy akó után a vám csak 5 frt 56 kr. pp. ment. **)

Kereskedelmi kamaráink s a consulatusok egybangzó jelentései szerint Oroszországba való kivitelünk jelenleg napról-napra csökken. Ennek két oka van: vasútaink még a direct tarifa mellett is 20—40% drágábban szállítják a bort, mint a külföldiek. Másrészt Oroszország egy métermázsa borra 32 frt 10 kr. vámot vet, az összes európai államok között a legnagyobbat. ***)

Pedig Oroszország az az állam, mely kivált a hegyaljai borokat hagyományos kegyelettel szereti, a kis-orosz népdalokban meg is örökíti. Az orosz szőlőművelés, bár itt-ott elismerésre méltó eredményeket mutathat is föl, mégis inkább lokális jelentőségű. A bortermelés mintegy 125,000 dessj. szorítkozik s az összes termelés 1870-ben kerek számmal 14 millió akót tett, mely mintegy 2—3 millióval növekedett az újabb időkben, míg a krími phylloxera-pusztítás ezt is megakasztotta.

Bort termelnek a Kaukaszban (a kachetini, bakui, kura és terek kerületekben), a Kuma vidékén, a krími és tauriai kormányzóságban, Astrachan vidékén, Daghestanban, Kubanban és a doni kozákok vidékén. †) A krími és kaukazusi borok szerepelnek ugyan a forgalomban s kivált a jaltavidéki Woronzoff vörös borokat egy ideig nagyon kedvelték, divatba hozták, mégis csak visszatértek a bordeauxhoz s a pezsgőhöz, spanyol és nehezebb borokhoz. Bor tekintetében az orosz a drágát keresi. Csak a jobb módú osztály engedhetvén meg magának a borivás luxusát, ez élvezetét drágán fizeti s nem is képzelhet olcsó s jó bort. A szervezett francia borkereskedés lett urává az orosz piacnak s a

*) Udv. kanecz. ltár. 1820 : 4475.

**) U. o. 1842 : 2424.

***) Az orsz. m. gazd. egyeslet által gazdasági bajaink kipróbálása és orvoslása érdekében tartott enquête-tárgyalások III. füzet. Szőlőművelés és borászat.

†) Bővebben: Bock és Matthaei cikkei a pétervári Russische Revue-ben. Hiv. jelentés a párisi 1878. kiáll. XII. f. Erjedt italok. *Gamauf*. V. 32. l.

kelettengeri behozatal, azonkép az odessai (via Marseille) évenként megközelítik az 1 millió hektolitert. *) A magyar-orsz borkivitelre legújabb ideig pontos számaink nincsenek. Keleti jeles munkája **) az osztrák-magyar exportot idézi, melyből nagyobb rész hazánkra esik; e szerint 1867—1872-ig a monarchiából Oroszországba 9.788,300 kilogram bor vitetett ki. E kivitel a legújabb időkben a fentemlített körülmények s a phylloxera pusztításai következtében nem gyarapodott. Az áruforgalmi statisztika szerint 1881. júl.—1882. jún. Oroszországba vitetett 7408.₄₃ mm. italnemű 317,825 frt értékben, ebből bor: 311,402 frt ára; 1882. júl.—decz. pedig 148,231 frt ára italnemű (144,462 frt áru bor hordókban. ***)

Ez állapoton segíteni kell. Nem lehet czélunk a magyar szőlőművelésről esszayt írni s azon hivatott szakemberek véleményéhez, kik erről annyit s oly bőven írtak, még egy compitalióval járulni.

A kormány a szőlőművelés s borkereskedés előmozdítására igen sokat tett. Nem hivatásunk azoknak dícsérete e helyt. A borértékesítés gyakorlati módja a bortermelők kezében van. Keleti 1876-ban utazó ügynökök kiküldését ajánlotta, mi Oroszországra nézve okvetlenül szükséges. Orosz- Lengyelország, Kis-Oroszország főbb helyeire, Moszkvába, Bessarabiába, Odessába ügynökök küldendők, kik a borkereskedők kívánatait s az ottani igényeket megismervén: a lankadt orosz connexiókat s piaczkokat fölevenítenék.

A bortermelők országos szövetekezete, melynek eszméjét gr. Keglevich István pendíté meg, †) e körülményre tekintettel lehetne s párhuzamban a vasúti tarifáknak csak a gabonáéhoz hasonló leszállításával nagyobb eredményt lehetne elérni. A kereskedelmi szerződések kötésénél pedig a magyar borkivitel protectiója, az ország szőlőbirtokosainak (van 942,663) hő kívánsága.

*) Le port de Marseille a l'exposition spéciale des ressources des ports de commerce français. 1878.

**) Szőlőszet. I. Magyarország szőlőszeti statisztikája. 1860—1873. Keleti Károly. 1876. 206. l.

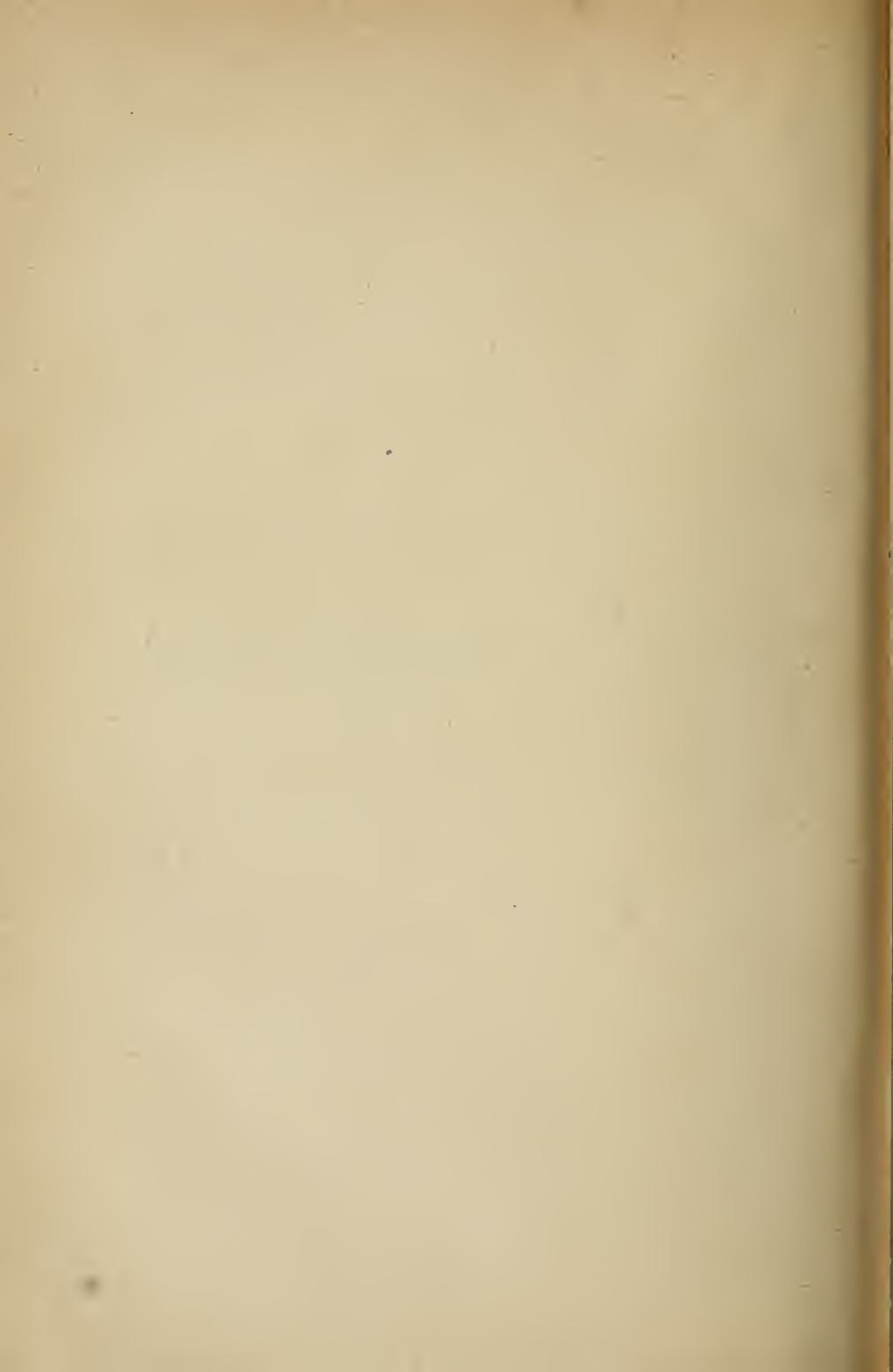
***) Magyarország áruforgalma I. és II. évf.

†) Szőlőink átalakítása. 1883. 32. l. Gr. Keglevich I. jelentése Franciaország utazásának eredményéről. 1882. 43. l.

VII.

IPAR ÉS KERESKEDELMI VÁZLATOK.

1. Oroszország iparáról.

Az orosz világ bőven rendelkezik mindazon tényezőkkel, melyek virágzó ipar kifejlesztéséhez szükségesek, csak egynek van híjával: az orosz nemzeti elemnek nincs nyugat-európai értelemben értelmezhető iparos-képzettsége. Nagy-Péter német, angol, francia, hollandus mestereket hívott be; azok czéheket szerveztek, a XIX. században idegen tőke, idegen munkaerő virágzó ipartelepeket alkot; de ez tulajdonkép csak pénzügyileg előnyös oldala a dolognak s nem orosz nemzeti gyarapodás. Az orosz ős-termelő, s ilyen szempontból kell iparát is megítélnünk. Mezőgazdasági fejlődése szoros összefüggésben áll iparának előrehaladásával.

Párhuzamot vonva az osztrák s magyar meg az orosz ipar között, bár productio s extensivitas tekintetében ez utóbbi jóval túlszárnyalta a mienket, az osztrák ipar fejlettebb, európaiasabb volta kétségbe nem vonható. Csakhogy van az orosz iparnak egy specialis ágazata, mely a nemzeti közvagyonosodásban, kivált a paraszti osztálynál bizonyos szerepet játszik s ez a nép-ipar, vagy divatos nyelven házi-ipar. Míg nálunk állam s társadalom a hajdanta virágzó népipart egyes vidékeken, a fejlődő európai industria térfoglalása mellett is, jövedelmi forrássá igyekszik tenni: Oroszországban egész vidékek élnek belőle, de nemcsak élnek, hanem minden különösebb protectio nélkül is fejlesztik. *)

A fában bővelkedő vidékek dobozokat, apróbb csecse-beccsüket, játékokat, pipákat faragnak, Tulában népiparból fejlődött ki a bádlogipar, másutt szent kép és fárafestéssel foglalkoznak, téli estéken a guzsajosban fonnak, szőnek, orosz parasztasszonyok — kivált hol kevés a termő föld — nagyban állítanak elő fehérnő-

---

*) Народное хозяйство Россii. В. И. Безобразовъ. I. II. к. Петербургъ, 1882.

műt. Mindez nálunk is, talán jobb minőségben is megvan, csak-hogy csekély lakosságunkhoz képest mind a maga szükségletére dolgozik, részint az olcsóbb osztrák ipar színes kendői, olcsó rokolyaszövevei kiszoríták a szőttest. Oroszországban a productio rendkívül nagy, s egyideig ellensúlyozta azt a körülményt, hogy a gyáripar üzői külföldiek, s orosz nagyiparról alig lehet szó.

A moszkvai kormányzáság középpontja, szíve az orosz iparnak. Ennek megint ura Moszkva városa, melynek egyik része valóságos nagy ipartelep, melyen kattunnyomó-gyárak, veresfestő-gyárak s kézműtelepek egész serege működik. Csakis Moszkvában, e népes, gyáriparos városban lehetett megtartani az 1881-ki kiállítást, mely az orosz iparnak egyik igen szép lapját képezi. *) Behizonyítá e kiállítás, hogy a kézműipar, bőripar, az aranyművesség, mezőgazdaság terén Oroszország szépet, jót produkál s hír a nyersterményeknek oly bőségével, melyek ipari fejlődésére mérhetlen hatással lesznek a jövőben.

A gyáriparnak rohamos fejlődése, kivált az utóbbi évtizedben, párhuzamos a munkás osztályával. A kisiparos paraszt, ki a gyárakban rendes és állandóan fizetett munkát kapott, ezrével állott be, s immár elég jó úton van, hogy oly elemmé tömörüljön, mint a német és francia gyármunkások. Egyhamar nem nyilatkozik még a sociális kérdés élessége, mert a munkások nagy része földdel bíró, faluközösségbe tartozó paraszt lévén, évenként — husvét táján — egy-két havi szabadságra haza megyen s a falun kiheveri a gőzös légkör bántalmait, s ki az eloroszodott idegen munkások osztogatta brochureok eszméit. Az orosz gyárosok nagy része életbeléptette a bennlakás rendszerét. A gyár mellé külön munkáslakokat építenek, külön a férfiak, külön a nők, külön a gyermekek részére, ott kapnak ételmet, van kórházuk, társalgó termők, iskoláik, melyeknek költségét a gyár fedezi.

Az orosz gyármunkás szigorú fenyték mellett, kevéssel beérő, ügyes, szófogadó és türelmes. Leleményessége nem sok, nagy tökélyre általában nem viszi, jobban tud engedelmeskedni, mint parancsolni. A munkásvezetők ez okból jobbadán külföldiek. Az

---

*) Jelentések: az »Ausztria« című folyóiratban, Burián I. consul jelentése a Nachrichten für Industrie u. Handel, magyarul Ráth K., oroszul Rafolovich jelentéseik.

orosz parasztiparos kézügyessége bámulatos, a maga kicsi körében néha minden mustra nélkül remekeket készít, de nem kitartó. Üzleti szellemét tunyasága lankasztja meg.

Mint említők, a cézheknek nem sok hatások volt a nemzeti iparra. Nem volt azért, mert az orosz kézimunkás inkább a vándorkeresetre hajlandó — mi az előbbi jobbágyrendszerből fejlődött — mint zárt városokban megtelepedésre. Van az orosz munkástársadalomban egy kitünő intézmény, az artelj, a szövetség. Bármilyen vállalatra összeáll bizonyos számú munkás, ezek közös akarattal egy tekintélyesebbet főnöknek tesznek meg, ki a pénzt beveszi s ételmezi a társakat. Mindenkinnek egyforma joga van közös nyereséghez, s egy mindegyikért, s mindenki egyért felelős. A társak főnöküknek, ahoz képest, a mint munkát kerít, bizonyos jutalmakat adnak. A főnök társaiért s a munkáért a munkaadónál felelősséget vállal. *)

Vannak ezenkívül ideiglenesen összeálló munkásszövetkezetek, ezek kevesebb biztosítékot nyújtanak az arteljeknél.

A kormány, a mennyit kormány iparért tehet, megtett. Védvámjával Oroszország az orosz ipart hozzászoktatta a gyámsághoz. Nagy-Péter óta következetes az orosz vámpolitika. Nagy vámot vetett minden oly árrúra, mely a belföldi gyártmánynyal versenyezhetne, s mihelyt egy versenyképes külföldi árú felmerül, azonnal kész a vámemelés. Az 1822-iki vámtarifa a szigorú védvámnak mintegy megtestesülése; a beviteli árúk közül 301-et nem volt szabad bevenni, a kiviteliek között 22 vala tilalom alatt. Az 1882. júl. 1-én életbe léptetett legújabb tarifa ugyancsak 11 tilalmas beviteli árút sorol föl, de sok árrúra nézve még inkább emelte a rá rovott vámokat. 1877. jan. 1. óta aranyban fizetendők a vámdíjak, 1881 óta 10% vámilletéket vesznek s így a védvamos irányzat még financia-vámokká is minősíti a tarifát. A nagy tarifák következtében a külföldi tőke elkerülendő a nagy beviteli vámokat Oroszország területén állított föl gyárat s mint belföldi tőke helyezkedett el.

Leginkább mutatkozik ez a monarchiáinkkal szomszédos kormányzóságokban, a délkeleten. Főnem angol, francia s német

*) Edemow M. közlései az arteljekről és Thun A. Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. III. 1. 190. 1.

ipar-cikkeknek mindenesetre van keletjük, az osztrák ipar-cikknek pedig nem minden tekintetben állják meg az összehasonlítást velök. Ruházati cikkek, kocsik, apró árúk, sarlók Ausztriából hozatnak, Magyarországnak alig van egy kis vason kívül része a forgalomban. Mindamellet az orosz ipar nem tudott emancipálódni. Nagyon drága a productio. Odessába például 1880-ban majdnem 700,000 vászon és jute zsákot importáltak Angliából, a belföldiek nem versenyezhetek e jó és olcsó cikkel. Az új vám-tarifa e zsákok pudjának vámját 33 kopekról 2 rubelre szőktette fel, s az angolok mégis eredmény-nyel versenyeznek az oroszokkal.

Baja különben a vámpolitikának, hogy nagyon gyakran változtatgatja tételeit s az iparos alig szokik ehhez az árhoz, már más tarifával lepik meg. A hitelviszonyok sem kielégítők; pénzt gyorsan, de drágán kap vállalkozó, a paraszt csak kevés helyen jut könnyen kölcsönhöz.

Oroszország ipara a mienktől s a nyugatétól abban különbözik, hogy 90 millió embernek szükségletét kell fedeznie, s *ha csak belfogyasztási területét meghódította* s azon uralkodik, nem szorúl exportra. A védvám az orosz iparnak biztosította a megélhetést, de nem tette függetlenné az importtól. Például csak 1880-ban 323.732,598 rubel értékű külföldi árút hoztak Oroszországba. Ha a gépek, géprészek s félnyers anyagok külföldi bevitel megakadna: az orosz ipar teljesen megszűnnék. S növekedik fontosságban az előbb említett tétel, ha meggondoljuk, hogy az oroszországi 27,927 ipartelep összes productiója 909.000,000 rubelt tett (689,000 munkás) tehát az appretura bevétel a productiónak mintegy 33% képezi.*)

2. Kereskedés, osztrák-magyar-orosz forgalom.

Az orosz kereskedő nép. A kupeczek kasztja az újabb társadalmi fejlődésben nagy szerepre van hivatva. Moszkva, mely az európai orosz kereskedelmi területnek 6% képezi, milliósos nagykereskedők hazája. A transito kereskedelem s a nyers terményekkel üzérkedésből vagyonok keletkeztek, s ma is láthat-sz még csak számoló gépet értő, írni s olvasni nem tudó muszka vén

*) Matthaci 1881/2 adatai a Russische Revueben 1882.

milliomost. Az ifjabb nemzedék már szelidebb, tanultabb, de passióiban is mértéktelenebb.

Az orosz kereskedelemben e nemzeti tényezőkn kívül fontos szerepet játszanak külföldiek és zsidók. Már földrajzi fekvése fontos világkereskedelmi szerepet biztosít Oroszországnak: Europa felé ős termelését és nyers terményeit önti, Ázsiának iparcikket ad, s cserébe theát s keleti terményeket kap, melyekért csak a vámjövedelem 14 millió rubel. E világforgalom eddigelé jobbára passivnak mondható, a mennyivel az import, 1877—79 s 1881-t kivéve (t. i. mikor aranyban rendelték szedetni a vámot s a 10% vámemelés évében) fölülmulta a kivittet. S ebben fekszik az őstermelés fontossága. Oroszország kiviteli cikkei 80% mennyiségben földi és állati termények, tehát csakis ezeknek észszerű fokozása adhat nagyobb lendületet a kereskedelemnek, minthogy az ipar az óriási belfogyasztó piacra, ha teljesen kiterjeszkedik: máris nagy haladást tett.

Az osztrák-magyar monarchia bevitelében Oroszország leginkább őstermelése productiójával vesz részt. Oroszország nagy mennyiségekben dolgozó ipara részint belfogyasztásra, részint keleti kivitelre dolgozik. A forgalomban — nem tagadhatni — Ausztria finom ipara Oroszországnak temérdek tárgyat szolgáltat. S ezt bizonyítja huszonhároméves forgalmi tapasztalás. Ugyanis 1855—1878-ig az Oroszországba való osztrák-magyar export mindig felül multa az ide való exportot.

Kivitel értéke:		Bevitel értéke:	
1855	6·8 m. ezüst forint	13·6 m. ezüst forint	
1856	11·4 » » »	11·4 » » »	
1857	10·5 » » »	9·8 » » »	
1858	11·0 » » »	8·2 » » »	
1859	13·4 » » »	8·3 » » »	
1860	16·7 » » »	7·1 » » »	
1861	17·7 » » »	9·4 » » »	
1862	16·5 » » »	9·9 » » »	
1863	15·7 » » »	9·0 » » »	
1864	17·2 » » »	10·5 » » »	
1865	16·6 » » »	9·0 » » »	
1866	18·7 » » »	7·3 » » »	
1867	20·7 » » »	7·6 » » »	
1868	21·7 » » »	11·8 » » »	
1869	20·5 » » »	11·4 » » »	
1870	23·2 » » »	10·9 » » »	

Kivitel értéke:				Bevitel értéke:			
1871	24·1	m.	ezüst forint		9·5	m.	ezüst forint
1872	26·0	»	»		12·7	»	»
1873	27·0	»	»		17·0	»	»
1874	34·1	»	»		27·6	»	»
1875	44·5	»	»		12·6	»	»
1876	31·9	»	»		10·4	»	»
1877	26·5	»	»		13·8	»	»
1878	48·3	»	»		14·8	»	»
522·8 m. ezüst forint.				272·4 m. ezüst forint.			

Az orosz bevitel tárgyai: kenyértermények, lovak, ökrök, vágómarhák, juhok, faneműek, míg monarchiánk: gyapotárukat (nyersebb s finomabb feldolgozásban), függönyöket, kötélneműeket, béléseket, csipkét, gyapjúneműeket, szőnyegeket (100 klgr. 30 frt vám), nemezeket, szövött árúkat, festett selymet, selymet, selyemfoszlányokat, ruhaneműt, nádat, feldolgozott bőrt, faragott köveket, kövezetnek való s köszörűs, meg malomköveket, könyomatra való lapokat, korallokat s drága-köveket, üvegtermékeket, tüköruvegeket, cserépedényt, graphit s terracotta árúkat, kályhákat, építészeti ornamentumokat, porcellánt, kőszemet, dugókat, hajlított fájú bútorokat, játékszereket, fából való s egyéb gombokat, kefekötő munkát, vasat, síneket, drót, kaszát, sarlót, rásplyt, szánt, kocsit, gazdasági gépeket és szerszámokat, egyéb gép részeket, érczerműeket szállított.

A monarchia vámjövödelmei közt: az orosz bevitel 1878-ban 414,000 ezüst forinttal, 1879-ben 186,000, 1880-ban 150,000 arany forinttal szerepel, tehát csökkenés mutatkozik, mert míg 1878-ban az orosz bevitel után való jövedelem az egésznek 1·85⁰/₀-t képezte, 1879-ben csak 0·90, 1880-ban pedig 0·57⁰/₀-t tette.

Az 1882-iki orosz vámtarifa leginkább az osztrák ruházati ipart sújtotta, arra 100 fontonként 2 rubelt (3 forint 30 kr.) róván, pedig e kiviteli cikk az összes ruhakivitelnek 19·27⁰/₀ képezi. Koronként történtek is lépések, hogy az osztrák ipar bevitelét megkönnyítsék. Így 1874-ben az orosz vámkezelés megkönnyítése céljából s a határokon nagyobb hatáskörrel felruházandó orosz vámhivatalok érdekében tárgyalásokat kezdett a külügyminiszterium; az orosz kormány hajlandónak mutatkozott erre s tett is néhány concessiót, melyeknek fejében az osztrák határzárászabályokon is tágítottak. E concessiók eredménye az 1875. jun. 10-iki jegyzék. Az 1874. ^{febr. 5.}_{jan. 21.} Pétervárt kötött s a szabadalmi

védjegyek biztosítása céljából kötött egyezmény (Orsz. Törvénytár) szerint pétervári consulatesunk az orosz formalitások szerint eszközli a szabadalmi jegyek beigtatását, minek leginkább a felső-ausztriai gazdasági ipar (kaszák, sarlók) veszi hasznát.

Az osztrák-magyar, jobban mondva orosz-osztrák forgalom hű képét mutatja azon állandó körülménynek, hogy Ausztria iparcikkokkal, Oroszország pedig nyersterményekkel vesz abban részt.

1867—1880. Ausztria kiviteli balancea alig mutat nagyobb eltérést 2.776,000 és 5.856,000 mm. közt változik, holott Oroszorszáé 354,000 és 3.567,000 mm. közt.

	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
	E z e r m é t e r m á z s a						
Oroszország							
bevitel	350	654	767	983	1017	1366	2275
kivitel	3182	3540	2302	2252	1782	1825	1985
Összesen . . .	3536	4194	3069	3235	2799	3191	4260

	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
	E z e r m é t e r m á z s a						
Oroszország							
bevitel	3567	780	861	1147	963	2014	2561
kivitel	1598	1996	1982	2837	3176	2018	3293
Összesen . . .	5165	2776	2843	3984	4139	4032	5854

Az Europa felé irányuló orosz export transito jórészt Ausztrián át megy:

1877-ben: 4.292,282 mm.

1878-ben: 3.502,332 »

1879-ben: 1.130,698 »

1880-ban: 1.138,329 »

1881-ban: 626,348 »

e transito viszont nagyrészt gabonanemű és fa, mely Német- és Franciaországba küldetik.*) 1880-ban Oroszországból az összes

*) Ausweis über den ausw. Handel der öst.-ung. Monarchie. J. Pizala Wien, 1879. XXXX. Jg.

transito forgalom $25\cdot30\%$, míg Oroszország összes forgalmának $4\cdot40\%$ az osztrák-magyar transito. — Míg azonban az Oroszország felé menő transito növekedőben, az ausztriai határon átmenő orosz árúk száma — más közlekedési vonalak nyilván Németország felé — csökken.

A mi közvetlenül hazánknak Oroszországgal való forgalmát illeti, az úgy mennyiség, mint érték tekintetében nagyon csekély. A behozatalnál (1881. jul.—1882. decz.) a nyugati forgalom az összes értéknek $88\cdot68\%$ -t képviseli, a keleti $10\cdot32\%$ -t, *Oroszország* 0% pedig $0\cdot35$, az 1882. jul.—decz. terjedő félévben pedig a nyugot $88\cdot90\%$, a kelet $9\cdot59\%$, *Oroszország csak* $0\cdot02\%$ szerepel. Megfelelő csekély arány mutatkozik a kivitelnél. A nyugatra (1881. jul.—1882. decz.) vitt magyar árúk értéke az összesnek $93\cdot23\%$ -a, a keletre vittéké $5\cdot85\%$, az *Oroszországba vittéké* $0\cdot36$. Az 1882. jul.—decz. félévben a nyugat: $95\cdot45\%$ -l, a kelet $4\cdot03\%$, *Oroszország* $0\cdot32\%$ szerepel. *)

Az összes orosz bevitelben a gabona nagyban szerepel, ennek tetemes része monarchiánkban dolgoztatik fel, igaz: inkább Ausztriában. 1867—1871-ig 138,140 mm. gabona hozatott be, átlag: 27,628 mm.; 1872—1876: 155,245 mm., átlag: 31,094 mm.; 1877: 60,881 mm. 1878: 92,808 mm. Ennek értéke: 1873 óta 1934 millió frt. 1881—82-ben csak Magyarországra 14,175 mm. gabonanemű hozatott be, csak hogy ebből 4,253·70 mm. a zab és 9,842·48 mm. a kukoricza.

A behozatal tárgyai: gabona, hüvelyesek és ürlemények; főzelék, gyümölcs; vágó- és ígásmarha; állati termények; italok; eledelnemű; fa, szén, tűzeg; esztergályos munkák; mézga; pamut; gyapjú; ruhanemű; fa- és csontárú; kőárú; nemtelen fémek; géprészek; vegyi árúk, hulladékok, összesen 993,601 frt értékben. (1881. jul.—1882. jul.)

Az 1882. jul.—decz. félévben a behozatal 26,015 frt.

Ezzel szemben kivitelünk sokkal kedvezőbben alakult. Az 1881—1882. időszakban kivittünk 1.258,719 frt árút, az 1882. második félévben pedig 768,027 frt árút.

A kivitel tárgyai: gyarmatárúk, kerti termények, állati termények, zsiradékok, italok, tüzelő anyag, gyógyszer-, kötött és

*) A magyarországi áruforgalom adatai után számítva.

sörteárúk, bőrmű, fa-esont, üveg-, kő- és agyagárúk; fémárúk, kocsik; műszerek, gépek, vegyészeti szerek; irodalmi tárgyak; hulladékok. Legnagyobb $\frac{1}{10}$ -t a gépek (264,896 frt); faárúk (butorok 120,443 frt); italok (317,825 frt); állati termények (69,302 frt) s mezői termények 101,606 frt) foglalnak el.

A bevitelnél a szövő- és kötő-anyagok, s gyapjú 846,980 frttal szerepelnek.*)

E kis összcállítás is mutatja, hogy *gép- és butoriparunk*, valamint *borunk* Oroszország felé nyereséges és fejleszthető üzlet alapját képezhetik.

Délországba a múlt évtized óta elég élénk kereskedést folytatott a Gutjahr és Müller budapesti trieur, rostalemez és gépgyára. E gyár trieurjei az orosz productióhoz alkalmaztattak s ép úgy, mint malomgépei nagy keresletnek örvendettek Oroszországban. A gyárnak Odessában is van raktára és pedig állítólag Magyarországon készült gépekből. A malomipar tárgyai nem keltek valami nagyon, s a nagy vámtételek következtében ezek bevitel szűnőben van. A Gurovics-féle nagy malom is hazánkból szállított s csak a múlt évben szüntette meg rendeléseit.

Pedig a délországosi bevitelben csak kevésbé participál az osztrák magyar ipar. Egyfelől az orosz ipar emelkedik nagyban, másrészt szállítási eszközeink szűk volta, s a magas vitelbér, mely kizárólag a központoktól távol Fiumera s Triestre van utalva, okozzák ezt. Üveg, gyufa, (olasz verseny) ruha s cipő, hajlított fából való butorok, bécsi divatárúk, rövidárúk még találnak vevőre, de egyebekben csekély a részvételünk. 1879-ben 7624 tonnával kevesebb az osztrák-magyar lobogó árukivitele. (Odessai keresk. kamara adata.)

Odessa kereskedelmi forgalma 1861—1870-ig 49 millióról 80 millióra emelkedett, míg a 70-es években már 82·8 millió (1875) és 117 millió (1872) közt váltakozik.

Ipar szempontjából Kiew fontosabb Odessánál.

Van itt 128 cukorgyár, 133 szeszgyár, 309 bőrgyár, 227 tégláégető, 195 malom, 152 serfőzőház van területén, egyéb feldolgozó gyárakkal együtt összesen 2139 gyár van ott 67,906

*) Részleteesen a III. sz. mellékletben,

munkással, melyek évenként 92.597,236 fnt árú készítmény állítanak ki.

Odessa forgalmi jelentőségét jellemzi az a vélemény, melyet Exelbirth exporteur után közölök.

»Az osztrák-magyar bevitel cikkei közül a legjelentékenyebbek az üvegtermékek, porcellán, edények s apró diszmitárúk. Vasat nem exportálunk, e részben Anglia, Belgium, porosz Szilézia és Westphalen a piac urai, a honnan részint tengeren, részint vasuton szállítják a vasat Déloroszországba. E részben nem ártana *magyar vassal* is tenni kísérletet, melynek — jó minőségű lévén — mint idevaló vásárlók állítják, nagy kereslete volna. A kezdeményezésnek azonban tőlünk kellene kiindulni.

A délorosz kivitel főleg gabonában, gyapjban, lenben s kenderben tetőzik; újabb időben a Kaukazusból nyers selymet exportálnak (cocons et fions) s gyapotot. Az odessai bevitelnek nem jelentéktelen része a tűzifa, melyet a Kaukazus és Konstantinápoly szolgáltat. Odessában van főrakodója az Angliába szállított épületfának, mely a Kaukazusból kerül, de sokat hoznak Podoliából s Bukovinából is via Jászvásár (Jassy), Ungheni.

Faszegeket Varsóból hoznak, előbb Bukarestből kapták, a hová a zay-ugróci szeggyár szállított.

Az angol köszénnek kitűnő kelete van. Tonnánként 15—17 shillingbe kerül s a gőzösök visszafelé is mindig lelnék rakományt. Az orosz gazdag köszéntelepek parlagon hevernek. Odessa Oláhország felé egyik fő transito hely. Jelesül az angol forgalom Odessa felé szállít Jászvásárra vasat, bádogot (Bleche) üveget, gyarmatárukat. — Ugyancsak angol kézben van a gazdasági gép eladás is. Van ugyan Odessában amerikai, német sőt — mint előbb is megjegyeztük — egy magyar: a Gutjahr és Mülleré Budapestről, gépgyárnak is képviselte, de a tulajdonképeni üzlet angoloké.

A szállítási vállalatok a következők:

A fekete tengeri parthajózást következő társaságok közvetítik:

1. Az »orosz gőzhajózási és kereskedelmi társaság« az egyetlen, nagy tőkével bíró, verseny képes vállalat. Három vónala van: a) Krim-Asowi tenger, Kaukasus b) Konstantinápoly, Jaffa, Beyrut, Alexandria c) Deneper, Dnjestr.

2. A »fekete tengerbeli, asowi, wolga-doni« másod rangú társulat, mely csak az említett kikötőkben közlekedik.

3. Rodocanachi, Posochow, Anatra, Gagarin hercegnő magán-hajói, megannyi Odessa székhelylyel, van ezenfelől még több kikötőben is néhány hajó tulajdonos, de nem jelentékeny.

A verseny -- mint említém -- teljesen lehetetlen, mert a kormány pártolta »Russkaja Obsesztva« (orosz társaság) egyet sem enged felülkerekedni.

A külföldre való szállítás jobbadán angol gőzösök által közvetítettik. Közvetlen Odessa-Angolországi vonal nincs. Angol gőzhajókon hozzák az iparcikkeket, jelesen angol s belga vasat, kősenet, innen meg Anglia, Belgium, Hollandia, Havre számára búzát, gyapjat, szóval nyersterményeket.

A külföldi gőzhajózási társulatok közül állandó képviselője van:

1. A »Compagnie des Messageries Maritimes«-nak, mely Odessa Konstantinápoly, Piräus, Salonichi s Marseille között hetenként egyszer közlekedik.

2. Az egyesült olasz »Florio és Rubattino« társulatnak, mely Odessa, Konstantinápoly, a görög, olasz, sicíliai partok és Marseille közt kéthetenként közlekedik.

3. Az osztrák-magyar Lloydnak, mely kéthetenként jön s megy, s

4. Az I. Dunagőzhajózási társulatnak.

Odessa s Galatz, illetőleg az aldunai országok közt igen csekély a direct összeköttetés, jobbára az I. Dunagőzhajózási társulat eszközli. Gagarin hercegnő »Olga« hajója is szállít alkalmilag s hoz szállítmányokat, melyeknél a díjtétel esetről-esetre a körülményekhez képest állapíttatik meg. *) Minthogy az új-orosz vám-tarifa majdnem lehetetlenné tette a külföldi gyártmányok behozatalát, a kiviteli cikkek szállítási tételei is tetemesen megdrágultak. Gabonában, gyapjában, bőrökben s egyéb nyersterményekben is nagyon csekély most a kivitel. A Dunagőzhajózási társulat ugyan leszállítja díjtételeit, de ez nem sokat használ, s úgy látszik, mintha a társulat képviselőisége sem volna a legerélyesebb kezekben.

*) Ez a vállalat lesz a dunagőzhajózási társulatnak államilag subventionált versenytársa az Aldunán.

Az odessai tengeri szállításnak csak egy jelentékenyebb gőzhajózási vállalata lévén, majdnem analog a triestivel. Amint itt egy a monopoliummal versenyezni akaró társaság ébred, a tarifák azonnal leszállítatnak, mindaddig, míg a mag csirájában elfojtva nincs. Azután ismét életbe lép a régi uralom. Ha nincs elégséges számú hajó, a gabona tannájáért 45 freot is elkérnek, az átlagos szállítási ár Angliába, a nyugoti francia s az éjszak német kikötőkbe 18—25 fre. tonnánként, az olasz-francia (marseille) kikötőkbe pedig 100 kilonként 2—3 fre.

Van még Odessának egy reményre jogosító czikke: a só. A környék bővelkedik só-forrásokban, Odessához közel fekszik az Andreeswsky-Liman nevezetű sóforrás, mely átlag évenként 800,000—1 $\frac{1}{2}$ millió pud sót ad. Nicolajew tájékán van a Tuzla nevű forrás, mely 4—5 millió sót produkál. Cherson közelében 5—800,000 pud sót nyernek.

Kitűnő minőségű sót adnak a Krim számos forrásai. A krími só törékenyebb (üveges) az odessainál s nagyban keresik. Az évi termelés 20—25 millió pud. A bessarabiai sóforrások teljesen el vannak hanyagolva. Zsidók iparkodtak kibérelni e forrást, jelesül a Brodsky-czég, mely 6 $\frac{1}{2}$ kopeket ígért a só pudjáért. A kormány azonban nem adta zsidónak a bérletet. A nyílt árverésen csak oroszok versenyezhettek, de mert pudjáért csak 1 $\frac{1}{2}$ kopeket ígért a legjobb ajánló, a kormány abbahagyta az egész üzletet.

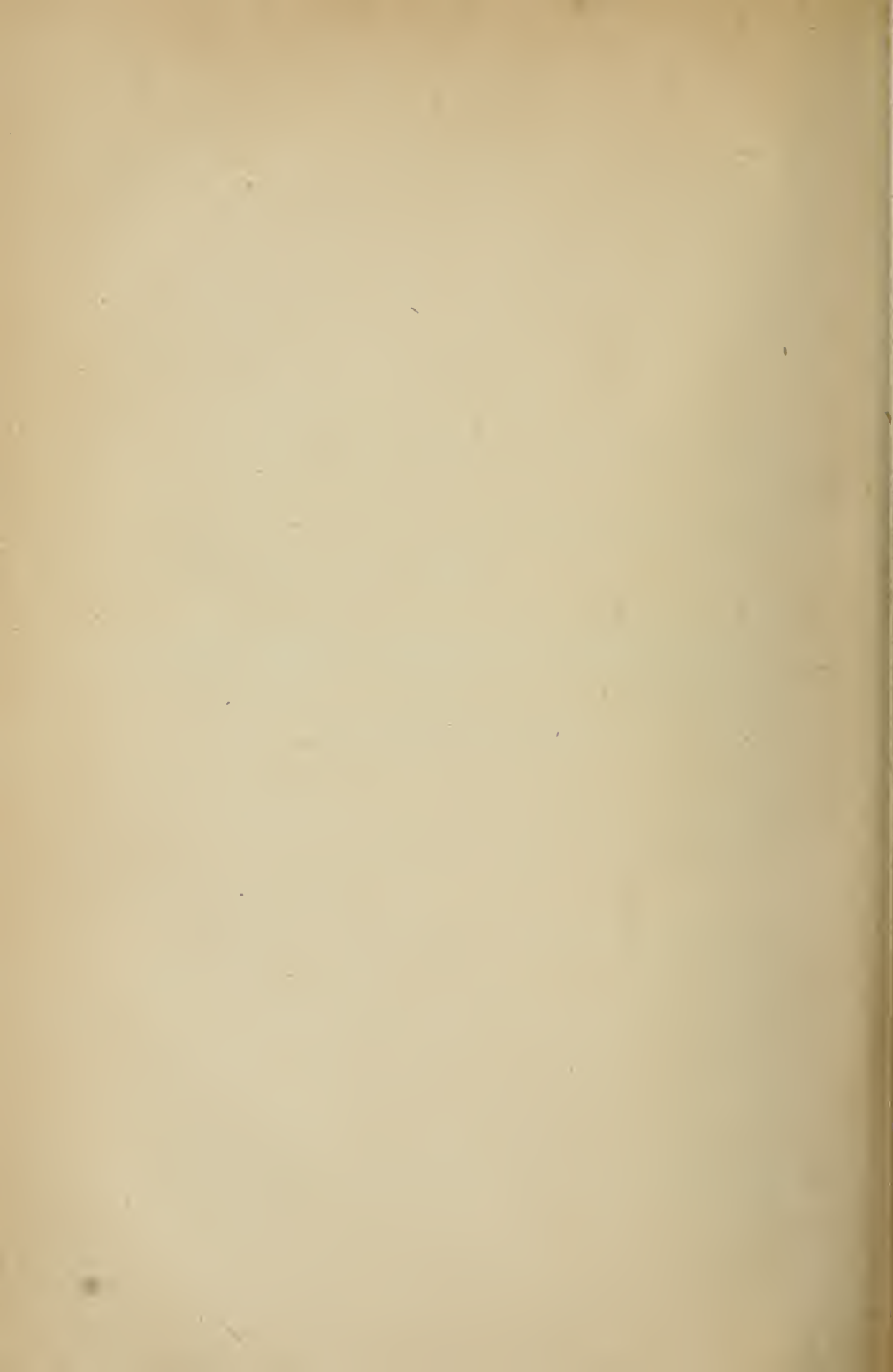
A sót öt pudos jute-zsákokban árúlják; odessai és tuzlai só pudja 15—16 kopek, a krími só pudjáért — minősége szerint 16—28 kopeket fizetnek.

Osszegezvén a mondottakat: a magyar kereskedelemnek szüksége van, hogy az osztrák közbelső vasút vonalaktól emancipálja magát s közvetlenül érintkezze Oroszországgal s Kiewet, Moszkvát, Varsót és Odessát, mint főpiacokat ügynökök által megismervén a magyar termékeket oda közvetlenül is eljuttathassa. A kormánynak pedig arra kellene hatni, hogy az orosz vám-tételek a méltányosság határáig leszállítassanak, Fiume és Triest alig 30,000 mmázsával vesznek részt a fekete tenger kikötőiben, s hogy ez a kis forgalom jó részt a Lloyd társulat érdeme, nem vitathatjuk. Levantei kereskedőinkre pedig ráfér az olasz mondás: *e piu de luce*.

VIII.

AZ OROSZ GYARMATPOLITIKA

S KELETI MISSIOJA.

Az orosz tud telepíteni. Keletfelé e tehetsége szembetűnőleg érvényesül. A telepítvényesek műveltségi állapota a meghódítottaktól nem áll oly messze távol, mint teszem az anglo-amerikai fajé az indiánétól. Nem kell azt hinni, hogy az orosz kormánynak valami tervszerű, századokra ható telepítvényes rendszere volna. Az orosz műveltségnek előőrsei a kozákok. A fehér czár uralmának ők a képviselői. Az előre tolt kis erőd parancsnoka pipát, votkát cserél a nomáddal, s az uralkodás határai csöndesen, csak úgy maguktól kibővülnek, míg a polgári kormány kezét teszen rá. A római colonisatióval mernők párhuzamba tenni, ha a burjatok és csukcsok nem volnának éppen békés finn népek, a rómaiak ellenfelei meg dákok.

Az orosz terjeszkedés Ázsiában éjszakkelet s délkelet felé irányúl. Az első irány a chinai határ mentében halad: a belső s kelet-ázsiai japán s chinai forgalmat biztosítva Moszkvának, míg a Chiva-mervi előnyomulás végső és ügyes kitartással elérendő czélja: India. Az első irány mentében a finn-ugor s a nagy turk népesalád maradványaival mérkőzik az orosz népelem, míg India felé az erőteljes keleti turkokkal, örményekkel, perzsákkal foly a harc. Szibéria birtokát ma már senki sem vonhatja kétségbe, az Indiáért folyó harc pedig oly eredménnyel folyik, hogy Mackenzie szerint, az angoloknak »a szükségtelen összeütközést kerülnök kell.«

Mit s mennyit bír Oroszország ázsiai foglalásiban? arra a statistika csak vázlatos feleletet ad. Szibéria területe Európáénál nagyobb: 245,700 □ mértföld. Terjedelmes legelői az állattenyésztésre utalták, abból élt népe mindaddig, míg az orosz kopják kíséretében az eke meg nem jelent. Ma is 11.249,900 háziállatot számlál Szibéria. Ebből 2.703,300 a ló, 1.606,000 a szarvasmarha és 5.679,300 a juh. Erdőterülete 56 millió dessjatina. A telepes Nyugat-Szibériának trágyára sem szoruló termőföldje 32°40/0 a

területnek, mely az erdőirtással — mely, hogy rendszertelen, nem is kell említenünk — folyton bővül.

Az Ázsiába települő orosz nép főtömege az Ural s a Felső-Tunguzka közti térs s síkságokba telepszik. Az éjszak felé költözök jobbra a folyamok mentén ütnék tanyát. Az egyes orosz telepek azután gyűpontjai egy-egy megmívelésnek indult környéknek, melyen a türk és finn népmaradványok egymást üzik. Szibériában, illetőleg ázsiai Oroszországban az uralkodó telepek mellett: vogulokat, szibériai tatárokat, (Mahomet Kula utódi) osztjakokat, szamojedeket, tunguzokat, jakutokat, korjakokat, jakagirokat, csukosokat, kamesadálokat, gilyákokat, kirgizeket, altáji kalmukokat, zürjéneket, szojorokat, burjatokat, koreitákat, chinaiakat, szartokat és özbégeket említ az orosz statistika. Számszerint alig lehet e népeket megbeesülni, fogyófélben vannak jobbra mindannyian, egyesek éppen kihalóban.

Néprajzi tekintetben igen érdekes az orosz fajnak vegyülő képessége, összekegyedik az mindenféle elemmel annyira, hogy Szibériában egy egészen új népelem van alakulóban: az orosz-finn, s az orosz-türk mestizek. Ez a népösszekegyedés már Jermak Timofsejev az első szibériai hódító (1581) idejétől kezdődik, s a XVII. században már nagy tápot nyert a kalmukok és kirgizek közé ékelt kozákesapatokban. A kalmukok meg éppen részben elorozsodásukat annak köszönhetik, hogy orosz nőket vettek feleségül.

Ez a fajkeresztkezés természetesen nem mindenütt mutat egyenlő eredményt, az éjszakra vonuló orosz telepek a nomádvegyületben satnyúl, a délen javúl. Éjszakon a nők termékenysége csökken, az orosz mestiz butább, délen meg határozottan jobb faj kerül ki az eredetinel. Érdekes jelenség, hogy orosz-tunguz keresztkezésnél az új faj látó képessége hatványozódik. Az oroszok elvegyülése leginkább azon vidékeken sikerül, a hol túlsúlyban van, tehát a déli kormányzóságokban, hol a muszka elem 30/0—160/0 túlsúlyban van a benszülettt fölött. *)

*) Az orosz benszülettek száma:

		benszülettt	orosz
Tobolszk	közöség	74,220	1.121,259
Tomszk	»	67,971	930,914
Akmolin	»	335,103	110,469
Semipalatinszk	»	472,656	49,883

Az orosz paraszt, elhagyatva kormányától, évenként háromszor postaközlekedéssel Európával, iskola nélkül korrumpált, tudatlan papok s hivatalnokok kezében, tisztán csak keze munkájára utalva, megtartotta eredetiségét s értelmi súlyát éreztette a beenszüllöttekkel. Pedig ez a keleti-orosz új típus, mely a kultúrának nagyon elemi fokán áll, csak egy hajszállal különb számojéd és tunguz szomszédainál. Sok köztük a mikrokephal, s hülye is nagy számmal akad. Ragadós nyavalyák, bűjakóros bántalmak, miket deportáltak hoznak leginkább, versenyt pusztítják a gyér lakosságot.

Az ázsiai orosz kapzsi, hazát nem, csak pénzt ismer. Durva, műveletlen (66+ közt 1 tud olvasni), a mellett a maga érdekeit illetőleg józan gondolkodású, s vállalkozó. Vallásos érzülete nem nagy, mindent és semmit sem hisz, hisz a samanokban s a tűzben, de nem fél papjaitól. Törvényt nem ismernek, mindenható itt a tisztviselő, kinek hatalma rendkívül tágkörű. Az ázsiai orosz szívósabb az európainál: a természettel s elemekkel való harc megedzé, annálfogva bátrabb, merészebb. A szibériai orosz foglalkozik vadászattal, földet mível, aranyat keres, üzletember, szóval a szibériai cultura minden ágazatával foglalkozik. A település menete utalja az oroszra, hogy mindenhez fogjon. Míg az éjszak-amerikai Unió bizonyos mederbe terelé a bevándorlók tömegét; s bizonyos arány szerint osztályozta a megtelepítendő földeket, ázsiai Oroszországban ennek nyoma sincs.

Minden egyes orosz család kiszemel magának bizonyos földterületet, annyit, a mennyit épen megmívelhetett. A család szaporodtával új meg új földeket kezdenek hozzávenni, addig, míg csak a szomszéd területtel össze nem ért. Ekkép a legtöbb községből családközség lett, melynek alapjául a rokon kötelék szolgált. Az ekkép megalakult község hatósága a jegyzők kezében van, kik, hogy a parasztot zsarolják, magától értetődik. Nagy baj e szegény községekre, hogy a szibériai immigratio nagy része kalandorokból, elitéltekből áll, kiknek az a dicséretes szándékuk: mennél jobban kifosztani a parasztot. Az ilyen csaláson kapott szerencsevadászokat meg szokták lynchelni.

Az orosz elem ez állapotával szemben az őslakók állapota még nyomorultabb. Minden keresztezés daczára, a fehér czár alattvalói, csakúgy mint az Unió anglo-szászai az indiánokat, a

halászó-vadászó nomádokat mindenünnen elszorítani iparkodtak. Az egyes vitézebb törzsek ellentállottak: mind hiába, kivált a múlt századbéli (1763—1816) harcokban tizedelték meg a belakókat. Hozzájárult az éhség, himlő, hagymáz, bűjakor s az orosz whisky: a votka, mely a régi földműves elemet mérgezte meg. Éjszakon az iramgím csökkenésével a népség is megfogyott, általán fogyott szamojéd, tunguz, tatár egyaránt. Míg az orosz telepes földjéből, vadászó területéből szorítá ki a nomádot: a kiszorítottakat meg gyilkos éghajlat alá telepíté a kormány: az orosz kereskedő meg vagyonából forgatá ki az együgyű bennszülöttet, kinek tápláléka is fogytán van a vadállomány pusztulásával. A bennszülött, jelen foglalkozási körében, bármit csinál is, nem boldogúlhat. Nem egyéb az, mint az irkuczki bőrkereskedőnek pottom áron vadászó, mindig rászedett prém-liferánsa.

E nyomorúságot teljesen ismeri s annak tudatával bírt a czári kormány. Az orosz körök megijedtek a bennszülött elem e rohamos hanyatlásán. II. Katalin czárnő Szibériát orosz Indiának tekinté s liberalis gyarmatpolitikát kezdeményezett. Kiküldte Scserbacsev ezredest kormánybiztosnak, kiváltságot osztogatott, de czélt nem ért. A czári kormány évenként bizonyos segélyt utalványozott a bennszülöttek községi szervezkedésére s a nyomor enyhítésére. A segély eluszoit a közbenső medrekben, az adószedők pedig gondoskodtak, hogy a szegény vadászoknak a magukén kívül egyéb bőrük ne maradjon. Kezdték őket erőnek erejével téríteni, de legföljebb konok ellenállásra buzdultak a máskép jámbor finn-ugorok; számos őket boldogítani akaró program adatott be a kormányhoz, de egyet sem valósítottak meg.

Igaz, hogy az orosz átköltözők sem részesültek valami különös védelemben, de szaporításokról a kormány mindig gondoskodott. A XVII. században vagy 70,000, a jobbágyság nyüge elől menekülő telepes lepi el Szibériát. 1709-ben már 229,227 az oroszok száma. A városokat katonai szervezettel alapíták; így keletkezik Tobolsk, Pelim, Berczow, Mercsinszk, Jakutsk: a XVII. század derekán az Amurig hatolnak orosz telepesek. Határvonalat (tractus) csak a múlt században kezdtek kijelölgetni egyes katonai parancsnokok, s hogy bő orosz mértékkel mértek: arra az a sok határvillongás vall, melynek ma is bővíben van az orosz territorium.

Most az altaji vidékre törekszik az orosz immigráció zöme s e telepek, mind a mellett, hogy nagy adó alá vetvék, immár virágzásnak indultak. A nagymérvű gyarmatosítást három körülmény gátolja: az átköltözködés drágasága s ezzel kapcsolatban az egyetlen orosz-szibériai főút hossza s a deportáltak nyomorúsága.

A szibériai száműzetés Európában az emberi kínzás netovábbjának tűnik fel s rémhírben áll. Bakunin s egyes szökevények elbeszélései ugyancsak nem jó hírért költötték e börtönnek. Oroszországban, mely Szibériát nagyon kevésbé ismeri, mostanig nem sokat gondoltak a száműzöttekkel s az ezzel egybefüggő telepítési kérdéssel. Csak most, midőn úgyszólván az egész orosz társadalom radikális elemei önkénytelen részt vesznek Szibéria megtelepítésében: most közölnek orosz forradalmi lapok hajmeresztő leírásokat a politikai foglyok nyomoráról. Pedig Szibériában jobb dolguk van, mint az orosz központi börtönökben. Ebben a században félmilliónál több száműzött lépte át Szibéria földjét 1872 előtt átlag 6—9000 száműzöttet tüntet fel a hivatalos statisztika, ma 19,000 az évi átlag. A száműzöttek 75% rablógyilkos, gyújtogató, 20% politikai s egyéb ilynemű vétkes, 5% közsikkasztó. Jelenleg mintegy kétszázezerre megy a deportáltak száma, ezek közül 53·3% nő, 42% munkaképtelen s az összes ittlévőknek csak 57% tartható szemmel, már t. i. a kényszermunkára ítélték, a többi halászáttal, vadászattal foglalkozik, s szerte bolyong a vadonokban, terhére a benszülőtteknek s a telepes oroszoknak.

A szökés napirenden van. Már a Szibériába utazáskor sokan menekülnek, úgy hogy 120,000 közül mintegy 15% sikerül menekülnie. Hogy a kényszermunkára ítélték nagyrészt halálfiat, a benszülőttek közt tengődők meztelenül, szeméten hálnak, egy Csekoidse nevű socialista meg kutyaóggal élt, erről az orosz forradalmi lapok bő leírásokat közölnek. A kormány nem ellenőrzi ez eseteket, a nyilvánosságra csak magánlevelekből szívárogo ki egy s más hír s míg egyfelől az orosz társadalom így kiált föl: »megérdemeltétek császárgyilkosok«, az összeesküvők ereiben felforr a vér s bosszúért kiált. Szegény deákok, varrónők, papok, tanárok, katonák filléreiket adják össze, hogy a száműzöttek sorsán segítve

legyen, Bogdanovics aegise alatt e célra egyesület alakúlt, mely a mennyire lehet, igyekszik a sebeken enyhíteni.*)

Telepítés szempontjából — egyhangú vélemény — hogy a száműzöttek nem sokat használnak Szibériának. Ez az, hogy folyton szökdösnek, nagy ellenőrzést kívánnak, s a mellett conspirálnak derűre-borúra benszülöttel, oroszszal s minden egyöntetű működésnek útját állják.**)

A mai Szibéria kereskedelmi tekintetben Oroszországra nézve az, a mi Magyarország volt II. József korában Ausztriának, a mi most Törökország Angliának s Franciaországnak. Őstermelésre s nyers anyag előállítására kiválóan alkalmas hely, mely Moszkvának s Ivanovonak rossz iparcikkeit kénytelen megvenni. Szibéria földje, még a mostani gyér telepítés mellett is, 70 millió kg. gabonaneműt exportál, marhatenyésztése bő, 80 millió kg. faggyú kivitelre képes. Czobolya, prémjei elsőrangúak, de a vadászatot oly oktanul vitték, hogy a czoboly ma már fogytán van. Pál császár idejében megnyitak, az arany, ezüst, vas, réz, ólom s graphit-bányák, e században különféle gyárak alakúltak. Most van 1262 különféle gyár, melyek 15 millió rubel értékűt produkáltak. A gyárak nagy része szeszgyár, 30% bőriparral, 22% pedig faggyú feldolgozással foglalkozik.

Szibéria kereskedelmi életében a tobolski és irkutski vásárok játszák a főszerepet. Kelet-Ázsia bőripara, az erdei vadak szőrmei ide gyűjtik Kamcsatka s Moszkva végpontokrúl a vevőket s eladókat. Bár a közlekedés még mindig a régi patriarchális modorban történik, e vásárok élénkségben sokat vesztek. A thea s prém karavánokat kivéve, nagyon apadt a kínálat. Kereskedők előre megveszik a cikkeket, nagy az uzsora, s ezzel karöltve jár az elszegényedés. A csempészet virágkorát éli, s a hivatalnokok, mint a régi római imperiumban fejőstelénnek tekintik az elárvúlt országot. 1822-ben Speransky, egy a maga erején magas méltóságra emelkedett kormánybiztos alaposan megszenlílte

---

*) Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russland. Alphons Thun. Leipzig. 1883. 286—297. Sibirien und das Amurgebiet v. A. Kohn und R. Andree. Leipzig 1876.

**) Сибирь как колонія и. м. кланшесть. Petersburg, 1882. (Szibéria mint gyarmat.)

az itteni állapotokat, javaslatai részben rosszúl vitettek keresztül, részben a levéltárban hevernek.

A hivatalnokok s a katonaság ellenőrzése a nagy távolság miatt alig lehetséges s míg egyrészt a kormányzó élet-halál ura, másrészt a legkisebb besúgásnak eshetik áldozatul. Selifantow, Pestel, Treskin kitünő kormányzók voltak. de az áramlat ellen hiába küzdöttek.

A városi társadalom ázsiai luxussal nagy fokú nyereséget egyesít. Nagy vagyon nélkül itt alig lehet nyugateurópai módra élni. Intelligentiának nagy híjával vannak, a kupeczek képviselik az aristokrátiát. A hivatalnokok fiai ugyan járnak iskolába, de szakképzettségre nem lehet szert tenni. Irkutskban most van egyetem alakulófélbén, sőt részben már működik. Pénz is volna rá, de tanár nem igen akad. Népiskola egy van Tomskban 128 növendékkel, középiskola kettő: Tobolszkban s Irkutskban, a tanítványok száma 1873-ban 898 volt. Mahomedán iskolába jár 112 férfi s 76 nő, kirgiz iskolába 27 férfi, 6 nő, zsidó iskolába 128; 660 különféle ipari, katonai, bányászati, réal stb. iskolába járt 22,814 növendék, míg az összes bejegyzett lakosság száma 4.869,365 vala, esvén egy négyszögmértőföldre 0.4 lakos.

Ez Szibéria állapota, vázlatosan előadva. Van-e jövője? Kétségtelenül. Az előadott bajok daczára, az orosz elem feltartóztathatlanul terjed s az előrehaladás azért oly csekély, mert az óriási területhez képest a mai európai országnak hatszor oly nagy, oly népesnek kellene lenni, hogy a bevándorlás folyama meg ne akadjon. Az orosz politika az orosz elemet részint éjszakra, részint nyugatra tolta, lengyeleket, finneket, ruthenekeket, majd grúzokat, örményeket akart pallérozni, Szibériára pedig a »fara da se« elvét alkalmazta. Ha Oroszországban az a párt, mely a tobolsk-irkutski s így orosz-chinai közvetlen vasúti csatlakozást óhajtja, tervét megvalósítja: az ó-világnak egy új Pacificvasútja fog megnyilni, melynek kereskedelmi fontossága mellett, politikai következményei lesznek mélyrehatók.

Hogy Oroszországban van érzék az oly vállalatok iránt, melyeknek gyümölcsét csak a jövő hozza meg, mutatja az orosz vasúti hálózatnak legújabb (megnyitott 1883. szept. 15) s legfontosabb kilővítése: a Bakutól—Potiig illetőleg Tiflisig épített

vonat, mely a kaspai tengert a fekete tengerrel köti össze. Ezzel a transkaspiumi s a kaukázusi kereskedelem új aerája virradt meg. Az orosz petroleum, mely eddig leginkább a belföldi piacot látta el, azon az úton van, hogy nemzetközivé legyen. Nemcsak az említett területek kivitelén könnyített e vasút, hanem fordulatot jelez a bevitel terén is. Eddig kizárólag a Volga-hajózás közvetíté a kelet-délázsiai forgalmat, holott most Odessa lesz a gyűjtőpont s így közvetítője az Európából Perzsia felé irányuló transitó kereskedelemnek. Perzsiába ezelőtt az Engeli-Astrachan-Rostow (Donmelléki) úton jött s ment az árúforgalom, a nagyobb s java részt mostanáig Tiflisig vitték, onnan teveháton bizonytalan költséges úton Teheran felé. Gyakran — ha gyors szállítmányról volt szó — az astrachani utat választák s ezen mentek a kaspai-tengeren Engelig, a határig.

Az orosz gyarmatosítás a Kaukasusban ülte legszebb diadalait. Hatvan év alatt megigázta a cserkeszeket, az albánok mellett tán leginkább vitéz hegyi népet, eltüntette a föld színéről a georgiai királyságot mindenestől; svájczakkal, délnémetekkel népesíté be a kaspai-tenger mellékeit, utakat, hídakat épített. olyan, a milyen közigazgatást létesített s az összes itt élő nemzetiségek szellemi javát belévonta az orosz civilizáció körébe. Chivából, Bokharából igen könnyen el lehet tüntetni az orosz foglalás nyomait; a Kaukasusból már nem. Arra az orosz szellem eltörölhetetlen bélyegét nyomta. A Kaukasus népeit Oroszország nem igázta le, nem irtotta, hanem nevelte, mint a gyermeket. A cserkeszt áttelepíté a Volga mellékére s rátette kezét a hegyekre. Az örmény, egy oly népség, mely mindent megtanúl, mindenre képes, csak épen vére felejtésére nem, ma orosz érdeket szolgál s előpostája a kis-ázsiai orosz térfoglalásnak, a georgiai oly jó orosz hazafi, akár a donmellékiek. Nem szándékozom túlrózsás színben tüntetni fel a muszka térfoglalást, de nem lehet szemet hűnyunk a siker előtt.

Önkénytelenül is eszünkbe jut a mi délszaki culturmissiónk. A különbség szembetünő. Oroszországban a Kaukasusban asiatakat civilisál, de *önmagának* hódítja meg; tatár, georgiai örmény Kaukazia nem képzelhető többé. Bosnia a legtapintatosb *politikai* kormányzatot igényli, hogy Ausztria *érdekkörében* állandóan megmaradjon. Erre első sorban is a közlekedési hálózatnak

olyatén kiépítése szükséges, hogy az osztrák-magyar kereskedelem s annak anyagi fölénye kétségbevonható ne legyen, szükséges továbbá egy olynémű gyarmatosítási politika, minőt Oroszország inaugurált: apródonként, de következetesen. Míg Oroszország a transzkaspiumi turkománokkal igazi kardlap politikát követett, a Kaukasusban ügyesen kormányzott. A Kaspiumon túl Oroszországnak összes szívósságára volt szüksége, hogy a makacs chánok nyakára üljön. Miért? Mert a kegyetlenségeket nem egyszerre követte el, s így a sérelem, a bosszú érzetének okvetlenül föl kellett ébrednie a törzsekben. Egyszerre adta a jót (értjük a megvesztegetésre való vérdíjat), a mit a törzsfők elfogadtak, de mert sok volt, nem érték be vele s mikor kardra került a dolog, újra meg újra kezdték a vérengzést. Mikor Skobelew a gök-tepei vérfürdőt inscenírozta, annak politikai háttére vala. Jobban pacificálta őket így, mintha enyhe békét köt velők.

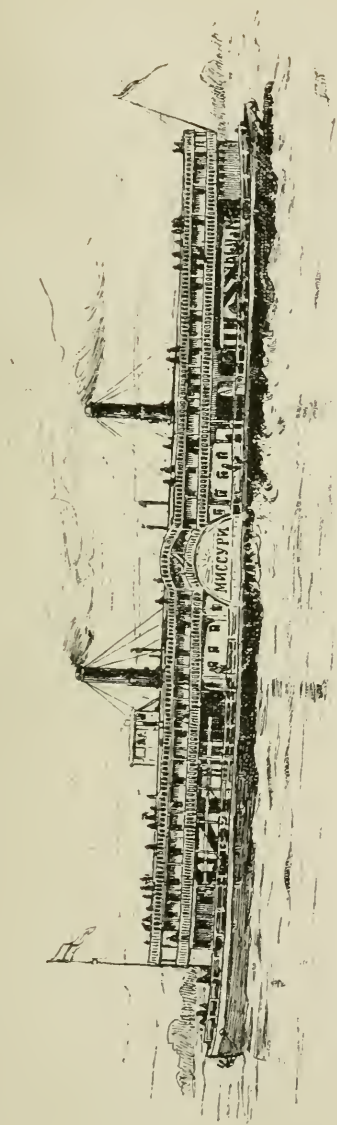
Furcsa egy háború volt ez. Az achal-tekke-turkománok területét meg kellett hódítani, hogy legyen hová a transzkaspiumi vasutat építeni, mely most mintegy 225 kilométernyire az aschadi erődhez vezet. Az achal-tekke-turkománok vegyült népség, van bennök mongol, van árja vér is. Szikár, csontos alakok, mértékletesek, ép úgy, mint lovaik s kutyáik. Lovagias rablók: tudnak becsületet és szavokat tartók. Feleségeiket részint rabolták, részint vették. (Egy szép ló ára 400 rubel, egy szép asszonyé 300 rubel.) Ez a nép nem egy hamar adta meg magát. Minden falujok egy-egy földvárral volt megerősítve, melybe megtámadtások esetén asszonyostúl, családostúl menekültek. A gök-tepei (zöld halom) $1\frac{1}{2}$ mértföld hosszú. $\frac{1}{4}$ mértföld széles, agyagfalú földvár vala, a fal vastagsága néhutt 16 méternél is több. A muszkák csak jobb fegyvereikkel győztek. Ágyújuk az ostromlottaknak nem volt, próbáltak öntögetni orosz mintára, de túlságos nagyra ütöttek ki. Elvégre is csak dynamit aknával boldogult Skobelew. Így is négy orosz kellett egy turkománnak megfékezésére. A gök-tepei turkománok közül egy sem menekült el élve. Az achali oáz immár turkománmentes terület. E véres harez mutatja, mi vár még az oroszokra.

Ma az orosz közép-ázsiai uralom, ha nincs is egészen megszilárdúlva, de lábát megvetette. Az orosz kereskedők karavánjai még nagy félszszel mennek Chiva, Merw s Samarkand

felé, de Taskend már biztos műveleti alapjok s nem messze az idő, midőn az orosz ipar teljes birtokba veszi Közép-Ázsiát.

A jövő Oroszországa Ázsiában két harczot fog megvívni; az angollal kell eldöntenie India birtoklásának végleges kérdését s meg kell küzdenie a chinai birodalommal, melynek diplomaciáját évezredek próbálták ki. Jóslatokba ereszkednünk nem lehet, de hogy ennek a harcznak visszahatása lesz a Nyugatra: az a küzdő felek világuralmi helyzetéből önkényt következik.

IX.

ÚTI EMLÉKEK.

O d e s s a.

(Bender. — Odessai élet. — Utcán, kikötőben. — Földesurak, parasztok, zsidók. — Politikai közszellem.)

Moldva felől Ungheni az orosz határállomás. Nagy néptömeg, katonatisztek, rendőrök, nyolcz-tizen egy sorban, várták a vonat megérkezését. A jó hosszú vonat berobog, a rendőrök előugranak, a jegyet nem is kérdik, csak az utlevelet követelik. Tíz rendőr kiválóan kiköszörült orosz torka, nem csekély zsívajt okoz. A hosszú vonatból utaskép csekély személyem lépett ki, természetesen a helyzetnek megfelelő grandezzaival. Mintha megszégyelték volna a nagy nekifohászkodást s magamra hagytak.

A böszörmény (bessarab) síkság különös látnivalót nem nyújt. Egy-egy szakadásos vidék emlékeztet a gömöri ó-báti s a nógrádi karancs-sági tájra. Kisinyev táján alföldi rónát látunk gémes kutakkal, nyájakkal, gulyákkal s falvakkal nevezett gunyhótömegekkel, közepén a rendesen szép, tiszta külsejű templommal. Az orosz s helylyel-közzel az oláh paraszt nagy alázatosan köszön a vonatnak, annyira bennök van a tisztelet, hogy levett kalappal megvárják, míg elrobg. A kitünő kényelemmel berendezett kocsi- csikból zavartalanul szemlélhetjük a külvilágot. Bitófa alakú távirdaoszlopok, fenn az égboltozaton egymást kergető, medvét, krokodilt ábrázoló kék felhőcsoportozatok, majd meg különös állatszelistítő productiók öntenek életet az egyhangú zakatolásba. Két paraszt irigylendő phlegmával követ egy trágyával megrakott szekerkét húzó disznót. A magyar nóta a kecskével való szántást helyezi a lehetetlenségek sorába, ime itt már túl vannak a nehezebb állásponton is. Elérkezünk Benderbe, XII. Károly svéd király híres tartózkodása helyére. Törökös modorban restaurált erős vár a Dujester (Neszter) mentén. A város népe mind künn van az indóháznál. Új generálist várnak. Az új gazda kegyes, és mosolylyal fogadja a hű lakosságot. Egy szó, egy hang sem hallik.

öt percz alatt mindenki zajtalanul haza takarodik. Mert így van ez megírva azukázban. A tarka néptömegben egy hazámfiára ismerek. Itt is magyarnak vallotta magát s nagy komolyan mondá, hogy Tiflisbe, esetleg Perzsiába megy. Hogy szégyent ne hozzon a sok eszímás paraszt között az országra, melyet képvisel, új bocskort vett a vásáron. A felajánlott pálinkát elfogadta.

Késő éjnek idején megpillantók a távolról csillámló Odessát. Élénk kikötő város tárult elénk. A Délkelet valamennyi nyelvén rikoltozó hamalok, ibrikforma kalapu izvoscsikok, kocsisok százával lesik a jámbor utast. Ugyan résen kell állani, hogy a nagy szíveség miatt holmijának ura maradjon az idegen.

Odessában igen kellemes időtöltést szerezhet magának az idegen családi körben, tanulmányokat tehet az utazó, kit a modern kereskedelmi viszonyok érdekelnek. Odessa teljesen új telep. Száz évvel ezelőtt még hitvány falu. tele keleti rondasággal, ma kétszázezernél több lakosa van. Utczái szélesek, megannyi befásítva, helylyel-közzel asphalt, a kövezet kitűnő. A tenger partján szép sétatere van, boulevardnak nevezik. Házai szépek, s a mi különösen említésre méltó, tiszták. A város újabb időben teljesen oroszszá lett. Ehhez orosz szomszédaink kitűnően értenek. Eljárásukat nem is mondhatni erőszakosnak. Az idegen helyébe egyszerűen a maguk nyelvét tették. a ki boldogulni akar. tanuljon meg oroszul. Üzlet. hivatal, katonaság, iskola, közintézet megannyi teljesen orosz, orosz pedig ott. hol a Feketetenger s a Levante kereskedelem nagy része összpontosul. A műveltebb elemek jó része francziául s németül is beszél; de a köznép csak oroszul ért.

A szó európai értelmében itt társadalom nincs. A pénz s az üzlet jobbadán, mondhatni kizárólag zsidó kézben van, polgári elem nincs, a honoratiorok, hivatalnokok oroszok. Mindenki magának él. Délutánig az üzlet vagy hivatal járja, este kezdődik a divatos séta s a kocsizás. Az orosz, ha csak teheti, nem jár gyalog. Husz kopekért elviszi a szolgálatkész izvoscsik akárhova. A bécsi s pesti fiakkerek sokat tanulhatnának orosz collégáiktól. Először is az orosz mindig beéri a taksával, másodsor nem tolazkodó, harmadszor lovait jól tartja. Az is igaz, hogy egy-egy elgázolást itt fel sem vesznek. Az orosz constabler, a gorodovoj, a ki körülbelül ugy van öltözve, mint a mi németvilágbeli levélhordó-

ink voltak (no kard is van az oldalán), a bajt nem szokta megelőzni. Ha megesik. constatálja. Mikor Sztrelnikov tábornokot a sétányon d. u. 5 órakor leterítették, a rendőrök először constatálták a szerencsétlen esetet. azután fogták csak el a czinkosokat. Mindamellett alamuszi nép. Alig mozdul, apró szeméivel mégis jobbra-balra tekint, fürkész mindenfelé — kém az mind.

Már aztán a munkás nép egészen más. A kikötő naphosszat csak úgy nyüzsg a sok vereskabátos zsákhordótul. Énekelve viszik az óriási terhet vállaikon s mikor estefelé megszüntetik a munkát, alig látszik meg rajtok a fáradság. Mulatságaiban nagyon kedélyes az orosz nép. Teaszékeikben (ad normam csapszék) kedélyesen el-elszívarozgatnak, énekelnek, olykor tánczolnak s csak a pálinka ingerli bennök az állatot. Akkor sem szur, vág, csak üt s vakon ront, tör, bont mindent.

A földesurak s nagybirtokosok most nagyrészt visszavonultak a nyilvános élettől. Falun laknak, olvassák a francia philosophusokat, be-bejárnak a vásárra, de egy sem szerepel. Sokan eladósodtak s bűneikért most az eke mellett vezekelnek. Odeszában és környékén, Chersonban, Taurisban, Bessarábiában a régi módi orosz gazdák faja már kipusztult, most a modern, külföldön képzett nemzedék alkalmazgatja az újabb gazdálkodás elveit. Mégis csak kis részük űz intensiv gazdálkodást, a sok próbálgatás után mégis csak a földművelésre térnek vissza, mint egyetlen kutforrásra. Leggazdagabb földesura Chersonnak most a magyar származású kormányzó: Erdélyi, kinek csak típusa vall magyarra, természete doni orosz. Utána az Orlay hasonlókép magyarországi vonatkozású család a főbirtokos, majd meg a Woronzoffok, Gagarinok.

Mint már említém, pénzre, tőkére nézve legtöbb vagyonuk van a zsidóknak. Ez a bajuk legalább az oroszokkal szemben. Elnyomatva, lenézve, a pénzüzlet s a kereskedés maradt számukra nyitva, s ennek most kétségbevonhatlan urai. Ignatiev jelszava előtt meglehetősen jó viszonyban élt együtt keresztény és zsidó: az elnyomatás kasztjává tette a zsidóságot. A vész és üldözés napjaiban nem hagyják el egymást, s most nincs rá példa, hogy vallást csak egy is eserélne. Ignatiev bukása óta a láthatár némileg derül. Szabadabban lélezkzik minden. Idegenre nézve sajátságos is ez a világ.

Az ember szinte látja az idevalókon, hogy be szeretné elmondani a baját, nézetét egyről-másról. Visszafojtja legjobb barátja előtt. »Hátha!...« Az idevaló sajtó gondolatszegény, alig néhány moszkvai s pétervári lap tesz kivételt. Idegen termékből táplálkoznak. A külföldi sajtó megeensurázva kerül az idevalók kezébe. Alig mulik csak egy hét is, hogy a vezércikk, vagy egy s más közlemény ki ne lenne metszve. Azért mégis mindenki tudja, mi van abban az üres térben. 15—20 kopekért meg lehet az efféléket kapni illető helyen. Néha a legártatlanabb cikkek részesülnek e sorsban, máskor meg fulmináns cikkek kapnak kegyelmet. A politikai híreket rendesen magánuton nyerik az illetők, legjobb kutforrás a börze. Az újságok két három nappal később sántitnak. Beavatottak a nagy politikai csöndet tartják veszedelmesnek. Különben a remény élénken él bennök: »jobb sorsra jutunk még« mondják a félénkek is.

A magyarság, mint nemzet, nem ellenszenves az oroszok előtt. Biztos tudomásom van, hogy a középiskolákban — itt Odessában — majdnem rokonszenvesen emlékeznek hazánkról az ifjuság előtt s nagyítás nélkül mondhatni, hogy pánszláv körökben, pánrussok körében a nemzetet egyénileg tisztelik. Politikai tekintetben már egészen más nézet uralkodik. Oroszországba vetődött horvátok, csehek, szerbek, ruthének — ezek még legkevésbé — megteszik nekünk azt a szivességet, hogy zsarnokoknak dicsérnek az oroszok előtt. Tudvalevőleg a kis orosz (ruthén) nyelv irodalmilag el van tiltva a szláv birodalomban, míg nálunk él s fejlődik. Ezért még nem kell kétségbe esnünk. Átalában véve mégis jobban ismernek legközelebbi szomszédainknál. Jókaik: Új földesurát most közlik az odessai »Vjesznik«-ben s nem egy magyar népdalt énekelnek orosz szöveggel. Nicsievo (nem tesz semmit), mondják itt mindenre, legyen tehát úgy.

Kiew, az orosz Jeruzsálem.

(Kiew látképe. — A Deneper partján. — Podol. — A Lavrában. — Egyetemi élet. — Népélet a zöld szigeten.)

Messze távolról az orosz rónán látszik a deneperparti hármass halom, melyen Kiew — II. Sándor czár mondása szerint — az orosz Jeruzsálem épült. Felejthetlen látvány tárul föl szemünk előtt. Berkek közepette vakító fehérségű, zöld fedeles házak, arany kupolás templomok, a Deneper csillámló hullámai, közbe-közbe óriási rideg épületek olvadnak össze; az aranyos kupolákon visszaverődő játszi napsugár szinte vakít. Míg Odessa, ez az orosz Trieszt, zagyva népével inkább internationalis emporiumra vall, addig Kiewben igaz orosz városra ismerünk. Nem a nemzeti szempontot értjük orosszága alatt, hisz a kis-orosz terület közepontja s tele van lengyel népséggel, hanem templomainak, szent helyeinek számát. Ha merész hasonlattal élünk, Kiew az orosz Esztergom, Moszkva az orosz Debreczen, a tősgyökeres nagy-orosszág fészke, Pétervár, e hasonlóképp államosított nagy város, az ő Budapestjük. A hasonlatoknak rendesen meg van a magok bibéje, de ne ezt vegyük, hanem az analog oldalt.

Az utczai élet eleven, pezsgő, egyik kocsí a másik nyomában, tanácskozó zsidók, uborkát áruló férfi- s nő-kofák, lepényt, czukrot áruló muszka taljánok, hetyke tiszték, terjedelmes nénikék zsenge leánykákkal — s mégis alig hallatszik valami zaj. A derék rendőrség és a még derekabb rendszabályok megtették a magokét, hogy a különben lármás nép megtanulja a hallgatást. Pedig szegények nagyon s még hallgatniok is kell. Csak itt ez élet megfigyelése közben érthetjük meg az orosz társadalmi kérdést.

Egy csoport mezitlábos, vagy rongyos talpú rongyos napszámos halad előttünk. Az orosz elég furcsa nevet ad e kasztnak: *bessa comanda*, meztelen hadnak nevezi őket. Kövessük nyomon, hová mennek. Végig haladnak a kiewi váci utcán: a Krescsati-

kon s lekanyarodnak a Deneper partjára. Képzelve el az olvasó a vámház körül lévő Dunapartot színes bárkáival, fakó népségével, csakhogy rakpart nélkül, s hozzá még tömérdek piszkot, sarat, éhségtől kerengő kutyákat, néhol egy-egy merengő tatárt s cigányt. A bárkákat itt rakják meg buzával, portékával, s ha az Istennek s a vízfolyásnak tetszik, el is szállítják. Az Istennel csak meg vannak a jó hajósok, mert folyton imádkoznak, de a Denepernek nem tetszik sehogysem, mert folyton zátonyosodik. Az iszaposo-

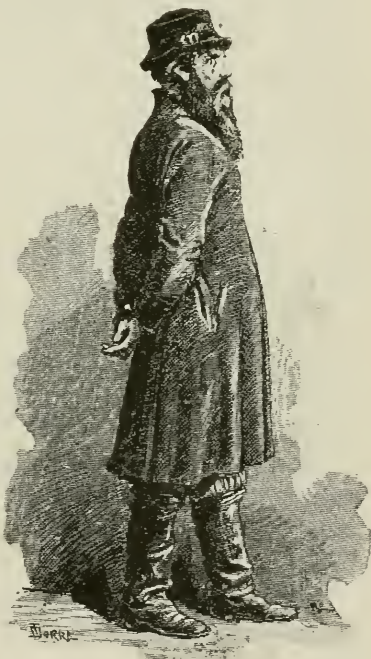
2. ábra. (Munkás.)

dás sajnos rájuk nézve, aránytalanul gyorsabban terjed, mint a hogy a vízszabályozási munkatervek valósulnak. No de lássuk mezitlábosainkat. Lekuporodnak egy hordó mellé, mindegyikök kivesz egy rakás kenyérhéjat s egy uborkát, megeszik s egyet huznak az iszapos vízből. Ez volt a reggeli s az ebéd. Vacsorára talán pálinkára, vutkira is kerül néhány kopek. Falatozás után zsákot hordanak estig. Megkérdeztem, hogy mindig így élnek-e? »Hisz ma nincs bőjt« felelé az egyik elcsodálkozva. Így él az az

osztály, mely munkával keresi a kenyerét. A föld népe pedig, akár van termése, akár nincs: sanyarog. Éhezve, nyomorogva odahagy kaszát, kapát s bejön védszentjét imádni. Az orosz nem imádkozik, csak imád. Áldoz annak az aranyos képnek, a ki bajában, perében megsegíti. Az orosz intelligencia meg vetekedik a babyloniakkal, élvez, mulat, költ, mondhatni az őrzöngésig. S mindezek fölött atyailag örködik a kormány, a nép hadd éljen, a hogy tud, a többi élvezze a jelent — csak ne gondolkozzanak. És mégis gondolkoznak.

A nép s a kisiparos-osztály a maga városában, a Podolon : az alsó városban lakik. A híres kazapokat bő alkalom nyílik itt színről-szinre láthatni. Fényes hosszuszárú csizmában, bő nadrágban, lapos sapkában s ezer ránczu kaftánkabátban élnek itt nagy csöndben napjaikat. Nem is látszik rajtuk, hogy oly veszedelmes népség. Pedig remekeltek a zsidó boltok feltörésében, mintha egyebet se csináltak volna. Még ma is látszanak némi nyomai a nagy hajszának. Fájdalom, e nagy napok nem igen ismétlődhetnek. Folyt a pálinka s az eszem-iszom teljes hat napig, magok a helybeliek nem vittek el semmit, csak törtek, zúztak s az üvegesek hasznát mozdították elő. Jellemző e városrészben, hogy majd minden harmadik üzlet kocsmá, s az orosz nyelv különösen gazdag e fogalom megjelenésére szolgáló szavakban. A többi üzlet mind kisiparosé, kiktől a szorgalmat s a mellett a megbízhatatlanságot elvitatni nem lehet. Paradox, de úgy van. Igyekezik bizonyos pontig, azután ellankad. Csak az éhség nógatja. Ez az ok, a miért az idegenek nyakukra nőnek. A szivósság s kitartás hiánya megvan az igazi oroszban. Ez fatalistikus világnézetük kifolyása, mely annyiban különbözik a törökétől, hogy a muzulman mindent Allahra vezet vissza, míg az orosz Isten mellett egy nagy gárda szent és még sok babona is szerepel s támogatja az igazhívőt.

E sajátság kifejlesztésében nagy része van a keleti egyháznak, mely itt Kiewben teljes virágját éli. A kiewi várhegyen, az u. n. pecserszki városrészben, az aristocratia s a katonaság nyegyedében, pompázik a hírneves Lavra kolostor. Számos tem-

3. ábra. (Kazap.)

plomával, ezernyi barátjával s apácákkal egész külön kis várost képez, melynek épen közepén fekszik a soktornyú aranyos főtemplom. A kolostor bejárata előtt töméntelen számú s minden rendű s rangú koldus nyújtja a kezét. Jaj annak az »európai«-nak, kinek könyörülési gyöngéi vannak. Ezer zsebe s a Fortunátus pugyellárisa legyen benne. A vár bejárata előtt katonák állnak őrt. Ezek legalább nem kérnek. Mindjárt mellettök szerzetesek árulják a honi készítményű szent-képeket. Ezekből venni kell, mert kinéznek. A jó papokkal legalább alkudhatunk. Végre eljutunk a főtemplomba. Aranyoltárok, drágaköves, néhutt gyémántos keretű, byzantin modorban festett képek, fogadalmi arany- és ezüst tárgyak, valóságos kincsesházzá avatják a roppant nagy templomot. Gazdagsága a mesével határos: évenként száz-kétszáz-ezer zarándok látogatja s mindegyik adózik a szent helynek. A szegény zarándokokat azután a templom is élélmezi. A krimi hadjárat alkalmával a kolostor »önkéntesen« tetemes összeget kölcsönzött a kormánynak.

A mint kiléptem a templomból, érdekes jelenetnek valék tanuja. Két orosz frater — ebéd után — fogadkozott, hogy vajjon melyikök töri össze az üres palaczkot, ha fenekével a földre állítják. Nagy doronggal próbálták: egyikök sem birta, a többi kis és nagy barát nevetve nézte a versenyt. Végre felfordult a palaczk s ezer darabra pattant. Ez nem igazság, kiáltott a fekete sereg, összetűznek, ha többen nem jelentkezünk a katakombabéli szentek megtekintésére. Erre megbékéltek.

A lavrai katakombák, a monda szerint, két szentéletű szerzetestől származnak. Hilarionnak s Antoniusnak hívták a jámborokat, kik itt barlangokba vonulva adtak példát a népnek. Odvaik fölé építették 1055-ben a templomot. Ez alagutakat azután kibővítették s az üdvözült szentéletű, kiváló férfiakat ide temették. Vagy nyolcz ölnyre a föld alatt ágaznak szét az alagutak s jobbról balról nyílt koporsóban fekszenek bebalzsamozva, drága terítőkkal letakarva, a kitüntetett halottak. Fölöttük ércztáblán olvasható nevük és rangjuk. Vagy százötvenet láttunk. A kísértő szerzetes azonban csak tizet tisztelt meg azzal, hogy letérdelt s élete folyását elmondta. Ezek halálra sanyargatták magukat nagy böjtöléssel; kalauzunk erős, egészséges férfiú volt.

A fojtott levegőjű kriptából jól esett fölhágnunk a torony

tetejére s áttekinteni a kiewi síkságot. Végtelen rónát látunk. szélmalomokkal, gémeskutakkal, akár csak a mi alföldünk. Ez a síkság a wengerskoe-polye, a magyar mező, melyről a kiewi traditio beszél, hogy a hét magyar vezér délkelet felől jöve, itt állapodott meg. A históriából tudjuk, hogy a kiewi fejedelem megvette a a békét. Sok mindenféle jut az embernek eszébe eféle históriai combinációknál. A nagy gondolkozásból kaczagó nők riasztottak föl. Rövidre nyírott hajju, kurta szoknyájau. pápaszemes, hanyagul öltözött nődiákok voltak, a kik férficollegáikkal szintén gyönyörködni akartak Kiew szépségein.

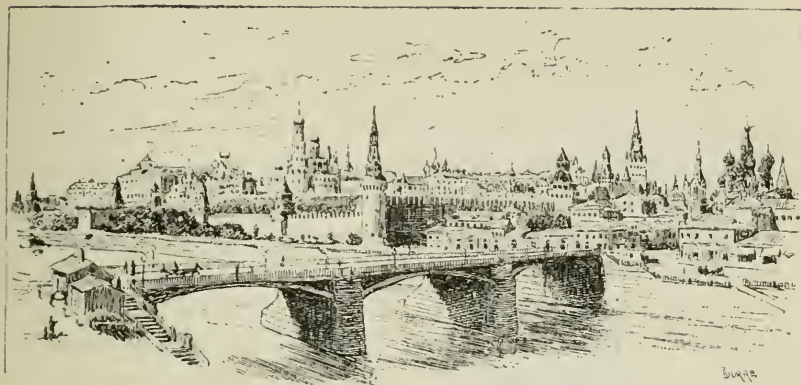
A diákélet muszkaföldön specialis egy növény. Nem a nemzet virága, hanem a forradalom melegágya. Legnagyobb részöket a nyomor s a bánásmód hajtja a terroristák táborába, a conservativek meg csak annyiban azok, mert nem szabad másoknak lenniök.

Különben férfi, nő egyaránt szorgalmas, intelligens, a két elem nagyon is összebarátkozott, melyet a mi fogalmaink talán erkölcstelenségnek bélyegeznének. Szerepet nem játszanak a társadalmi életben s elvonultan, mint az ürgék, úgy rejtőznek a polgárság elől. Egészen más a katonai elem. A rendőrség után azoké a világ. A polgársággal békében vannak; *a)* mert muszáj s *b)* mert nem érdemes vele még kikötni sem. Mindenben a tisztéké az elsőség, leszámítva mindig a rendőrt. A közkatona egészen más életet él.

Láttam a kiewi kozák tábort. Épen pihenőre fujt a trombita. A marczonea legények — hirők mégis nagyobb a valónál — leszállnak lovaikról, előbb azokról gondoskodnak, azután elteszik oldalfegyverüket. Vacsorára mennek szakaszonként. Két fogásból áll a vacsorájuk. Étkezés után körbe ül két-két század, egyik adja a tonust s megannyian énekelnek hozzá mélabús, nehézkes nótákat: selyem kendőről, aranyos madarokról és hófehér szertetőkről. A nótázást, ha megunták. afféle cseh harmonika mellett körbe táncolnak, ugrándozó, bukfenczező, de szemre nem ügyetlen körforgás az ő u. n. kazacsokjuk, melyet néha óraszámra járnak. Ekkor nagy hadgyakorlatuk lévén, hamar belefáradtak s körül ülték az öregebb altiszteket, kik — jó kedvükben — fensőségük érzetében előbb leszidva a paraszt ujonzokat, meséltek a háboru borzalmairól, törökről, tatárról. Az orosz katona külön

társadalom tagja, mely a polgári elemmel legcesekélyebb összeköttetésben sincs. Összes öröme, bánata: a kaszárnya, ambitiója, hogy büntetés ne érje. S ezzel beérik.

S mégis jobban tetszik a kozák mulatság a muzska népies mulatságnál. A Deneper túlsó partján, szemben a kiewi várhegygyel, fekszik a zöld sziget: a kazapok mulató helye. Kurta korecsma, néhány révész s egypár ödöngő eb és kecske a sziget összes inventariuma. Muzsikuskok is elvetődnek ide néha-néha, természetesen csak kiviteli czikket kell értenünk alattuk. Kiewbe már csak az aljából jut. Rosszul hangolt trombitaharsogás mellett isznak, busulnak a derék vendégek — míg a sör fejükbe nem szállt. Pálinkát a szigeten nem szabad árulni, a révre való tekintettel. Borus kedélyhangulattal, szótlanul kelnek át kazapjaink a túlsó partra, betérnek egy csajnájába (theáskorecsma) s ott a tiszta bölcsélet állapotjáig jutnak. A rendőrség ujabb ukáz szerint csak akkor nyulhat részeg emberhez, ha már elesett s ekkor is csak arra köteles, hogy a kocsiutról viszi el s a járdára fekteti. Ez a népmulatság. Katonák ezt csak ünnepeken, különös engedély mellett tehetik. Amazok megmutatták, hogy kell a boltokat felverni, ezek megmutatták, hogy kell meghalni a balkáni szorosokban.

M o s z k v a.

I.

»Pétervár minden városhoz hasonlít, Moszkva egyhez sem.« Ezt mondja Herzen. Pétervár megalapítása egy nagy tett, Moszkva fejlődés eredménye. Amott a hivatalos Oroszország: udvar, közigazgatás, katonaság; emitt az orosz gondolkozás és munka. Amaz csak intézmény, emez szerv, mondhatjuk szív. Mig a kristálytiszt, a Dunánál kétszerte szélesebb, Néva partjain emelkedő palotasorokat bámulva nézi az orosz, a fehér-város, a mesék és mondák utólérhetetlen bűvös hatású e kis világának szent képei, oltárfülkés képei előtt megilletődve, könnyes szemekkel imádkozik paraszt, katona, úr, asszony s férfi egyaránt. Tudta ezt I. Napoleon is, mikor nem a posványos Pétervár, de Moszkva felé igazgatta hadait.

Bizarr egy város is ez. Turkomán formára épített templomok, az óriási Bazár; a Gostinoj Dvor mellett angol-francia mintára meggyökeredzett intézmények egész halmaza borítja a keleti szláv zománczozatú culturát. Ha hasonlattal szabad élnem, a muszka civilisatio nagyon hasonlít az orosz ötvösmunkák zománczához, tarka, virágos, fényes, de nagyon *különös*. Az idegen formákat lenézi Moszkva minden igaz fia, de vakon utánozza. Hanem azért magát tartja a világ legkülönb népének. Nos és mi? S mégis van ennek a nemzetnek bizonyos eredeti nemzeti culturája. Az a moszkovita világ, melyről Herberstein Zsigmond

V. Károly császár követe elég részletesen ír, nem áll Nyugat-Európa mögött oly messzire, mint a mennyire hinni lehetne. A bojárok tudtak élni s nem idegenkednek a kényelemtől. Bizonyosság rá Fedor Romanow háza, kinek fia Fedorovics Mihály 1612-ben a csári székbe ült. Parkettes, jól butorozott szobákban laktak, a hölgyek termeiben velencei tükrök és kristálypoharak, ruhátaik tele arany-ezüsttel kivarrott köntösökkel, ékes fegyverekkel, itt-ott szent könyvek közt egy-egy regekönyv, vagy latin classicus. Pincze és éleztár kitünően felszerelve. A hajdani orosz főnemes imádkozott, harczolt s jól evett-ivott. Ma? A modern Babylonok perzsái, egyrészők a műveltség delelőpontján, a másik otthon — gondolkodik. A nép olyan, mint régente, nem változott. Tehetetlenségi erejében megdöbbenően hatalmas. Ma is azok az eszmék letkesítik, mint egykoron. Öltözete, mulatsága, életmódja ugyanaz, isteníti csárját, megy a hová vezetik, engedelmeskedik följobbvalóinak s kiválóan keveset gondolkozik.

Moszkva délnyugati fala mentében terül el az ugynevezett Tolokutski-tér. Épen vasárnap van. Delet harangoznak. Négy-száz templom harangja: kiesi, nagy, vegyesen zendül óriási zsi-bajra. Ehez képzelj hangyabolyhoz hasonló embertömeget, a mely egyszerre beszél, alkuszik, imádkozik, lop, iszik, eszik s helylyel-közzel alszik. Egyik csomóban kétszáz eszmadia árulja portéká-ját, emitt nyolcz-kilencszáz orosz kofa vetekedve dícséri fehér-neműjét, itt vasárúkat kínálnak, élelmes kazapok darabonként árulják a kész ruhát, minden, a mi moszkovita ember anyagi és szellemi szükségletét kielégíti, bőviben van. — Kiáltozó-izvos-csikok sánta lovakkal néha keresztültörtetnek a tömegben, szeren-cséje, hogy valami bódéhoz nem ér, különben jaj neki. Az asz-szonyhad széjjeltépi. Lepényt, nyers ugorkát, szivart kalendári-umot, szentképet, olesónál-olesőbb áron kap a jámbor bennszü-lött, az a vásár elengedhetlen kelléke.

Testes moszkovita némbor csinos himzéseket árul, kínálja váltig. »Hogy adod jó asszony?« kérdem. »Neked uraeskám két rubla, ne fogjon az imádságom, ha 1 rubla 80 kopeken alul adom« felelé vissza szeliden. »No de jó asszony, ha kilenczven kopeket kínálok, mit mondasz?« kérdem. »Hát akkor azt mondom, szép uram, hogy hozzá teszek tíz kopeket, s megveszlek téged minde-nestől« dörög vissza akadémius közmozdulattal. Sólajtva távozni

akarok. »No mert oly szépen szólsz, egy rubláért odaadom,« kiáltja s a portéka enyim lesz kilenczven kopekért, a kikiáltási ár felénél kevesebért. Áldomást kellett inni: zsenge kvast, gabonapálinkát. Nektárnak nem valami különös, tekintetbe véve, hogy a Hébék nem szoktak mosakodni. Ez még nem volna nagy baj, de a jámbor kvas-árúsok palaczkjaikból — ha nem nagy a kereslet — nagyokat hörpinterek s így a jeles ital különmemű ízt kap. Tízféle portékánál: tízféle ital, ezt legfőljebb ó-budai nemzetiségű emberek bírnák meg. A nemes politia s a vitéz hadsereg tagjai szorgalmas látogatói a zsibvásárnak, amazok, hogy kifejezzék sajnálatukat, ha valakit megloptak — a vigasztalás itt is jól esik — emezek, hogy meghallják mi történik a világban. Mert itt van a népbörze is. Az orosz sokbeszédű nép, kívált ha nem kérdezik. Elmondja minden baját, felesége, gyermekei jó és rossz tulajdonsá-

4. ábra. (Kocsis.)

gait, a rossz időt s száz perczent rabattal titokban elmeséli, mit hallott a szomszédtól. A mint nézetét kérdezed, megakad, sajátosan vág apró szemével s elhallgat. Jószívű. Kocsisok árpát visznek. Töméredek galamb száll a kocsikra. Kocsis nézi nagy csendesen, a galambok nem félnek tőle, sőt okos szemekkel kérdezni látszanak tőle valamit. Az ember megszurja az árpás zsákot, egy marék szemet odavet nekik. Így etetik sorba a kedves

állatkákat. Akár Velenczében, vagy Konstantinápolyban, oly szelidek itt is a galambok. A nép szereti s védi ez állatot. A muszka kocsis nem veri lovát, ostora sincs, nyelvél csettent, de aztán nem is kiméli, pedig komázza, s ha nagyot akar mondani, véreeskéjének mondja. A természetes állati jószág mellett: ott lakozik a durva, fékezhetlen rombolási ösztön is, melynek csak szikra kell. Eszmével nem lehet rá hatni, anyagot, fogható czélt tűzz eléje, azt megérti. A kormány érti is népe állapotját. A pálinkaivás mérséklésére ingyen képet osztogatnak, a hol nyolcz-farku, veres nyelvű, villás ördögök viszik pokolra a részeg muzsikot. Ezt megértik.

5. ábra. (Lepényárús.)

A polgárság: az igaz moszkovita egészen más. Ugy él, mint apái, a régi moszkovita kereskedők, Közép-Ázsia velenczései, hadi lábon európai kényelemmel. Szigorúan erkölcsös, gyermeke annyi, mint füveny a pusztában. A vdúsgazdag moszkvai polgárnak egy nejétől 27 gyermeke van. 30-ra akarja felvinni a jámbor. A mellett számoló géppel dolgozik, megveti a könyvelést, ha milliói annyira megszorodtak, hogy a szükség kényszeríti rá: könyvvezetőt tart. — Igénytelen, pizskos boltokban néha milliona-

riusok laknak, kik kaftáuban, lapos sapkában, eszímában járnak. Hihetetlen tökékekkel rendelkezik a moszkovita polgárság, s még sem annyival, hogy a törekvő idegen meg ne gazdagodjék. A nyers-termény-üzlet ugyan nagyrészt orosz kézen van, de az iparos vállalatok külföldieket uralnak, kiknek ezért ki is jut a gyűlölethől. Mit mondjak a typicus orosz aristocratiáról? Nagy részök európaias okossággal honn gazdálkodik s megmenti a nevet, legnagyobb részök a kormány nyújtotta előnyökből élődik; javaik volt gazdatisztjeik, kereskedők kezéin virulnak. Olykor akad még egy-egy bojár a régi világból, talpig becsületes, katonás, ezárja tisztelő dalia, ennen fia kineveti. Általában párisias életmód járja.

Reggel 11-kor ébredés, este ebéd, éjjel mulatság. A szerelem mindenféle változatban, szerencsés talajára talált itt. Divat törvénytelen török módra élni: az ugynevezett morált még a papok sem merik emlegetni. Csak a világ legnagyobb lelenczházára: a moszkvai wosszpitatelyndomra kell utalni. A gyermekeket mindenféle szertartás nélkül fölveszik, kis cédulára fel kell írni meg van-e kereszteleve vagy sem, aztán számot kap, melyet az érdeklődőknek kiadnak. Bent a lelenczházban öt-hat évig hercegieleg tartják az apátlanokat, míg falura nem kerülnek: a dajkák gondoskodnak a halálról. Mindamellett nem egy nevezetes ember kerül az ilyen gyermekek közül. Trepov generalis is lelencz, ő nyitotta meg a nihilista merénylet sorát, a mennyiben Sassulics Vjera az »ő kincse« — a mint nevezi — lövésre érdemesítette. Pedig szegény kis emberke az egész Trepov, kiből alig-alig látszik ki a mordság.

Van valami sajátos e moszkva világban, a mi — nem ugyan bámulatra — de szemlélődésre kelt föl. Bizonyos históriai fejlődés, meggyökeredzett jellem látszik ép' e városon, hogy ismételjem magam, szárazföldi orosz Velencze; gazdag, nyomorult, vallásos közönyös, nemzeti, hetvenhét-szer vegyült, önző s expansiv s a végén mégis moszkovita: ez a jelleme. Legfontosabb culturmózes: a nemzeti kiállítás, melyet még a szent Oroszország nem látott.

Mint mindenütt, itt is hangzatos phrasisokkal ünnepelték meg a kiállítás megnyitását. Ezt meg lehet bocsátani. Az orosz lapok bizonyos dermesztő hidegséggel hirdették. Nyugat bámulj s reszkess. A Nyugat pedig sem nem bámult, sem nem reszkedett. Viszont a tárgyilagosság keretében akarván maradni, megjegyezzük, hogy a kiállítás, mint orosz kiállítás, teljesen méltó a legosztatlanabb figyelemre. A mai Oroszország hű fényképét látjuk benne: hatalmas, népes államét, mely terjeszkedik, mint az olaj s halad a maga módja szerint.

Az óriási, pazarul kiállított épület az u. n. Petrowsky-kert felé vezető ut mentében fekszik, s a bécsi kiállítás mintájára nagy rotundát képez, melyhez az egyes pavillonok csatlakoznak. XIII. csoportra osztották a kiállított tárgyakat: I. Műtárlat, II. Iskola, tanügy, III. Nyers termények, IV. Bőráruk, V. Szövött árúk, VI. Fémipar, VII. Vegyi szerek, cukor, VIII. Fa és butor, IX.

Gépek, X. Kerti ipar. XI. Kis- és háziipar. XII—XIII. Finnland, Lengyelország, Kaukázus. Mintegy ötezer kiállító vett részt a tárlatban, várva a kiállítás megkezdését. A részletes leírás alól azt hiszem ezuttal felment a szíves olvasó, ugyancsak elfárasztaná. A kiállított tárgyak közül eredetiségre az V., VII., IX. és XI—XIII. osztályok tarthatnak számot. A szövött ipar, a cukorgyártás, az orosz háziipar s a három önállóan szereplő tartomány érdemlik meg s részesülnek is nagy figyelemben. A műkiállítás jó részben rég ismert képeket tartalmaz, az iskolai kiállítás a népoktatás alacsony fokát jellemzi, bár az akarat megvan, a gépek megint, a vasuti osztályt kivéve, Oroszország függésére vetnek világot. A fémiparban az orosz email s a lengyel vasipar tett ki magáért, az eredeti kis- és háziipar, mely egyes vidéknek fő jövedelemforrása, temérdeken van képviselve. Finnland faárúiban s ethnographicumokban (lakás-berendezések, parasztházak) jeleskedik, míg Lengyelországról maguk az oroszok elismerik, hogy fölöttük áll. Egyáltalán a határszélek inkább kitettek magukért, mint a nagy-orosz belföld. Az is igaz, hogy a kiválóbb tárgyakat idegen iparosok, idegen gyárosok állították ki s hogy abban az irányban, mit európai cultur-iránynak nevezünk, az oroszok a leggyöngébbek. Az azonban elvitathatlan, hogy az orosz már belföldön állíthatja ki szükségleteinek nagy részét, most még idegenekkel, de hogy haladni fog, abban senki sem kételkedhetik.

A közönség nagyban látogatja a kiállítást, a moszkvai s a külföldi t. i. mert a tulajdonképi orosz nagy közönség épen nem tódul. Egy meglehetősen rossz kalauz, egy még rosszabb vendéglő s egy u. n. amphitheatrum a segéd és mulattató eszközök.

Az amphitheatrumban orosz cigányok produkálják magukat. Az orosz cigány ugyancsak muzsikális orakulum. Énekesek és zenészek, meg tánczművészek is. Hangszerük a gitár. A cigány nem utolsó ember az orosz társadalomban: szép leányok s a tüzes muzsika sok oroszot fosztott meg esztől, pénzétől. Jobbára cigány és orosz dalokat énekelnek, a mellé aztán egypár járja a topogósat. Sokolovnak hívják a főcigányt, ki a csalódásig hasonlít Rácz Palihoz, de sokkal több haja van, mint a mi primásunknak. Russiának valamennyi énekes vén és fiatal cigánymenyeeskéje s leánya itt van, most ezek közt kell törvényt tenni a népszerű Sokolovnak. — Negyven ríktó selyembe öltöztetett különböző

koru cigányhölgy félkörbe ül, az öreg primás kávészinbársonyba öltözve szende gitárral elejbök áll, hátul férfiak contráznak és rákezdik a mélabús danát. Eleinte lassan, bánatosan hangzik a dal, azután harezias hangba csap át s rákezdik a tánczot, köröskörül először, azután tactusra topogva.

Óriási riadalom követi a productiót. Ismételtetnék százszor is, de a rumi takarékosan bánuik a jóval. Közbe egy-egy keringőt is elénekelnek: cigányosan, a mi természetes, hogy imponál. Ilyes ethnographiai képek váltakoznak ebben a sok nemzetiségű birodalomban, mely a szlávság magkövének tartja magát.

A Rumjanczev-Muzeum kitűnő tanuságul szolgál azoknak, kik a szláv faj összetartozandósága kérdése iránt érdeklődnek. A világ valamennyi szlávja — viaszalakban, nemzeti öltönyben — egymás mellé van állítva, az orosz birodalom érdekes többi nemzetiségével együtt. Ezekre mondta volna Andrassy gróf ittjártakor, mikor Katkov büszkén utalt a nagy szláv fajra, hogy igen, nagyon békésen megférnek: így kitömve. S nincs is érdekesebb, mint látnunk, a marczona délszlávot, a csöndes bulgárt, a hetyke krakuzt, a jámbor tótot (mögöttük Stur és Hurbán urak könyomatu arczképe díszlik), a csontos csehet s közepütt az ázsiai vérű nagyoroszt, a ki megannyi között a legkevesebbet mutat. Köröskörül kirgizek, osztjákok, cseremiszek, finnek, lappok, vogulok, mordvinok, samojedek, csuvaszok, tatárok, baskirok, cigányok, karaimok (keleti zsidók), georgiaiak, aleuták, mordul tekintenek uraikra, kik saját véreiket: a kis oroszokat sem kimélték. Éppen ez összeállítás mutatja, hogy a szlávok egyesítése lehetetlen, az egyes fajok egyenkint annyira fejlődöttek, hogy a különbségek kiegyenlítése lehetetlen. Kétséget nem szenved, hogy a históriailag és vérbelileg államot alkotó orosz faj legtöbb erőt képvisel, de legtöbb szellemet-e, azt eddig constatálni nem lehet. A szláv világ körül a pánszláv kitűnőségek arczképei jeleskednek, köztük Supplikacz szerb tábornok s vajda, a sok szerb-horvát osztrák generális, csodálatoskép Damjanics is (!), a törökverő czernagorcz vezérek, a negyvennyolczas aera (Pesten nyomatott) számos nekünk fájó emléke. A mint ketten — mert Moszkvában nem divat muzeumot látogatni — egyedül végig bolyongtunk a kongó termeken: el-elgondoltuk, mily furesa volna, ha ezek az alakok kikelenének szekrényeikből s kérdeznék: hát ti mit csináltok itt? Azt

feleltük volna, előbb kérdezzétek meg egymást, hogyan kerültek ide.

A magyar itt nem kedves. Az orosz csak azt érti, ki az igazhívó elnyomója, legyen ez igaz, vagy nem, azt nem kutatja. A tömegnek arra belátása nincs, a vezérek: byzantinus erkölcsűek, jól esik hazudniok. Gyűlölik a németet, mert az saját földjükön versenyre kél vele s meggyőzi, gyűlölik a pogány törököt és az »ázsiai« magyart — a mint Akszakov, a tatár nevezi — mert elnyomja a ruthént, kinek saját földjén itt még énekelni sem szabad, mert elnyomja a szerb egyházat, mely magyar földön független. A többi idegen gyűlölete csak röpiratos-gyűlölködés, irodalmi csinálmány. Csak az az előnyünk, hogy az intelligentia legnagyobb része a nagyhatalom felesét: Magyarországot ismeri s a nemzet erejét respectálja.

II.

»Nézzé e pompás szekrényeket, nem látja iparunk mily magos fokon áll. Mi a párisi kiállítás ehhez képest«, így szólt egy lelkes orosz barátom, mikor végig vezetett a kiállítás helyiségein. Lelkesedésében még tovább ment, szidta a külföldet, németet, francziát egyaránt, s mikor minden képzelhető tárgyat, eszmét lerántott, nagy meglepődéssel kérdezte szerény nézetemet. Nem hiszem, hogy derék kalauzom vélekedése tiszta fogalmat nyújtana e tagadhatatlannul érdekes mozzanatról. Ez még nem nagy baj, csak az a különös, hogy jó szomszédink mind ily fajta nézetben osztoznak.

Hogy a kiállítás csak valamivel is előbbre vinné az orosz ipart: azt itt senki sem hiszi. S ezt igen helyesen hiszik. De hogy hű és maglehetősen teljes képet nyújt a jelen állapotról: bizonyos. Legelőször megtanuljuk, hogy a mit az orosz nép tudatlanságáról irnak: az utolsó betűig igaz. A tanszerkiállítás, s az iskolaügyre vonatkozó tárgyak élénken bizonyítják, hogy az orosz iskolák jó részt a papiroson vannak, vagy finno-svédek. A nyerstermények kiállítása: Európa leggazdagabb államában, meglehetősen rendszertelen, szegényes. A fa- és gépiparkiállítás szédélges által tűnt ki, a mennyiben idegen butorokat s gépeket orosz bélyeggel láttak, el s belföldiekül állítottak ki. Vannak a kiállításnak fényoldalai

olyanok, melyek osztatlan elismerést érdemelnek. A gyáripar szövött és festett áruk tekintetében óriási előállítási képességről tesz tanuságot: nemcsak az orosz befolyás növekszik Közép-Ázsiában, de karöltve harczol az orosz gyári cikkek elterjedésével. Moszkva, mint ipartelep, nemcsak Oroszország, de mondhatni a Kelet középpontja. Izlés tekintetében kitünő s a mellett eredeti helyet foglalnak el az orosz ötvösmunkák, melyeket nemcsak dícsérnek, de *vesznek* is. Kitüntetésekben, aranyérmekben nagy a bőség, de még sem annyi, hogy a jelölteket mind ki lehetne elégíteni. Mint mindenütt, itt is a ki nem tüntetett, szédelőgőnek tartja az aranyérmest.

Az ipar hű képe egyuttal az orosz társadalomnak. Amanak minden ferdesége természetes következménye az utóbbinak. A forrongás s az átmenet korszaka nyilatkozik mindenütt. Egy hasonlattal tán jobban megvilágíthatjuk a jelen itteni képét. Mindannyian a tökéletességet akarják elérni. Csakkogy magas a sáncz s az ostromlók egymásután maradoznak el. Első sorban a franczia-német műveltségű intelligencia, azután az oroszosan »műveltek«, a félműveltek serege rendre követi egymást, míg a nép a sánczokban — alszik. Az ellentétek rendkívül szembetűnők, s ugynevezett okos ember (a mint mi a középutat szeretőket nevezük) nagyon kevés van. A rendszeresítést, elmélet-csinálást, s a bizottmányozást mesterileg eltanulták itt is. Tán még a napszámos osztály, mely artelekbe, társaságba állva, igen tisztesen állja meg helyét, mondható dolgozó elemnek. A többi csak él s akar, igaz, hogy sokat, de csak a »theoriánál« marad. Egy Szibériába száműzött zsidó nagyon találóan jellemezte az orosz politikát. »Ha egész Oroszországot egy artelben (napszámos — jobban mondva munkatársaság) lehetne egyesíteni, a csár meg élére állana, akkor boldogulnánk.« Szibériában van elég ideje, hogy eszméjét kifejtse. Ebben a »munkás« társadalomban az idegen elemek kivételt képeznek, sőt az oroszokra nézve is csak általánosításképp értjük a fentebbi észrevételeket.

A balti németiség önálló politikai befolyással bír, ezért gyűlölik. Nem mint németek szerepelnek, de a szereplők németek. Olyan iskolamesterforma népség, mely rendesen élén áll minden vállalatnak. A tanítványok — bár a tehetséget tőlük megtagadni nem lehet — nem igen mulják felül őket, hanem beérik a gyalá-

zással, a mi mindenesetre könnyű, de nem hasznos foglalkozás. Pedig az idevaló németek nem is oly rossz orosz hazafiak. Megannyi tud oroszul, s a mig lehet, gyalázza a németországi németet, kivált a poroszt. Ignatievet ugyan nem szeretik, de egy sorba helyezik vele Bismarckot is. A németnél erőteljesebb s nem kevésbé értelmes elem a svéd s a finn.

A finn atyafiságot — velünk magyarokkal — nagyon platonius alapon kötöttük meg, de nincs mit szégyelnünk. A moszkvai kiállítás finn-osztálya elismerés tárgya ugy az oroszok, mint a külföldiek előtt. Czikornya nélkül, practice dolgoznak; szükségleteiket otthon s jól állítják elő s a miben tán elűtnek tőlünk — vagyonosodnak. Ez a pont az, mely társadalmilag oly fontos itt is.

Az orosz régi társadalom újabb idő óta — nálunk már 1848 óta kezdődik e processus — a birtokos nemes elem szembetűnő hanyatlását mutatja. Az új földesurak szerepe kezdődik itt is, de helyébe — legalább részben nálunk mindinkább lép — újabb »birtokosság« nem lép. Az orosz földesur — a régi módi — gyönyörűségét az evésben és panaszkodásban leli. Lépj be egy falusi udvarházba, kitűnő szívesseggel fogadnak. Vendégszeretőköt magyar tán ugy jellemezheti legjobban, ha azt mondja, hogy magyar szívesseggel látnak. Folyton enni s inni kell, — a mi nem kínos foglalkozás — s látvást láthatjuk a gazdaság hanyatlását. A parasztok legnagyobb része, megszűnván a jobbágy-munka, édesebb kötelességet teljesít, t. i. pálinkázik. S urával együtt ő is pusztul. Ha párhuzamot vonunk orosz s magyar állapotok között, kétségkívül a mi társadalmunk érdemli meg a jobb elnevezést, csak egy vonás az, a mi a magyart nyugtalaníthatja. Az orosznál a társadalmi átalakulás utóvégre is *társadalmi*, de nem *orosz nemzeti* átalakulás, a változó, bomló elemek mind oroszok, mig nálunk a pusztuló elem, sajnos, gyakran magyar, s a helyébe lépő nem mindenütt az. *)

A mit az orosz társadalomról elmondánk, az oroszok legkevésbé tagadják. Regényírók regényeikben, journalisták lapjaikban, műveltek szalonjaikban őszintén feltárják, gunyolják. A szájkosár csak az utcán s a nyilvános életben játszik szerepet. Ott hon. jó barátok közt azután megered a szó. Mig a hivatalnokok

*) Lásd bővebben 35—66. l.

megvesztegethetőségéről, papok romlottságáról, nép butaságáról, nihilisták istentelenségéről van szó: addig egy test egy lélek minden igaz orosz. De ha azután a gyógyszerekről van szó, mint megannyi ellenség áll egymással szemben. A magasabb állásúak

6. ábra. (Iván Blazsenoj templom.)

az alsóbb néposztályok butaságával védekeznek, az iparosok a hivatalnokok classicus erkölcsiségét, a parasztok megannyiokat okolják.

Danilewski a hírneves orosz regényíró, egyik munkájá-

ban Texashoz hasonlítja Déloroszországot, telepeseit meg szláv yankeeknek, kiket a »Kelet utmesterei« ezimmel tisztel meg. Most meg a valóságban akad egy párt, mely amerikai-maniában szenved. Így okoskodnak. Az orosz birodalom, csak úgy, mint az Egyesült-Államok, mindeféle nemzetnek — lehetőknek és lehetetlennek — keveréke, csak a keverés módjában van a hiba. Ha itt, mint Amerikában, az összetartást egyformán viszik végbe, a korlátlan szabadság alapján: Oroszország lesz Európának az »újvilágrésze«.

A jelen állapotok tarthatatlanok, az orosz terület úgy nem kormányozható, a telepítés büntetés nem lehet — ide radicalis gyógyszer kell.

Ezt beszéltek egy moszkvai salonban pipaszó s jó bor között, ezt Nisni-Novgorodban kényelmes gőzhajó fedélzetén.

Utam egy volgamelléki falun vitt keresztül. Ép vasárnap volt — az egész falu vigadott. A tánczoló, rikoltozó párokat tizenegy béna fiatal ember nézte szomoru arczezal. Az utolsó hadjárat nyomorékjait sajnáltam bennök. Itt akarnak amerikai köztársaságot!

7. ábra. (Nagy-orszországi parasztok.)

N i s n i - N o v g o r o d.

A Moszkva határán túl új Oroszország kezdődik. Az igaz kereszténynek kettős keresztü templomai kénytelenek megtűrni a félholdas szomszédságot. Tarfejü, aprószemü tatárok versenyeznek az uralkodó fajjal, az ázsiai élet mindinkább fel-feltünik az európai máz alól. Az öreg Volga birodalmára következzünk.

A Volga Európának legnagyobb folyója ugyan, de unalmas-ságban, egyhangúságban vetekedik két porosz utitársammal, kik naphosszant az orosz utcakövezet minőségéről értekeztek. A partokon helylyel-közzel egy kis erdőség zöldel, nagyrésztét a volgamenti fának feltüzelté már a hat gőzhajótársaság, azután végtelen sikság, egy-egy szélmalom, majd egy kis nádas, darucsoportok, kicsi halászsajkák s a fullasztó meleg, mely az orosz nyárnak jellemző tulajdonsága: ime a Volgavidék szembetünőbb helyei.

Déliab alakjában, ködfátyollal körülvéve tűnt fel előttem Nisni-Novgorod, a világhírü európa-ázsia közti vásárhely. Mint minden orosz városnak, ennek is meg van a maga Kremlje (vár), ódon templomaival, rozszant várfalaival. A Volga partján, s a Kremllel határos dombokon terül el a tulajdonképeni város, a túlparton van az óriási Gosztinoj-Dvor, vagyis a vásárhely, egy egészen külön város, mely tíz hónapra át lakatlan s nyolcz hétre százezrek üzlethelye. A vásárra most folynak az előkészületek, néhány utca már meg is nyílt: a szibériaiak már megjöttek,

néhány perzsa és chinai is felütötte a sátorfát. A vásár maga jobbára emeletes tárlházakban folyik, keleties berendezés látható mindenütt, a minthogy a vásár tulajdonkép nem egyéb, mint a keleti termények nagy csereideje. A chinaiak az Irkutsk-Tobolszk-Jekaterinburg-Perm-kazani útvonalon théát, a perzsák szőnyeget, selymet, a kaukaziak ékszereket, gyapjút hoznak, míg az oroszok gyári és iparczikkeket adnak cserébe.

Hitelt rendesen egy évre adnak, úgy, hogy ezen a vásáron a mult évi tartozást róják le. Nisni földrajzi fekvésénél fogva vívta ki e vásárt. Vasut köti össze Moszkvával. China, Bochara, Turkesztán, Perzsia árúi a Kaspi tengeren át a Volgán érkeznek Nisniig, a szibériaiak vagy a Kaman, vagy Orenburg-Samara felől jönnek árúikkal. A forgalom évről-évre nagyobb lesz, a mi a közlekedési hálózat kifejlődésének természetes következménye. 1881-ben 118 millió értékű árú fordult meg Nisniben s ebből 80 millió árút el is adtak.

Maga a vásár távolról sem olyan eleven, mint a milyennek rendesen írják. Sok ember, tele raktárak, lármázó uborka- és hal-árusok, piszkos kocsisok, egy csomó gőzhajó, most nagy por, a parton részeg munkás urak. Uraknak mondom, mert ha pénze van, nem dolgozik. A török a bolondot tiszteli s nem bántja, ha szabadon fut is, az orosz viszont a részeg ember iránt viseltetik nagy pietással. Gyöngéden fölemeli, bokor alá teszi s csudálatoskép nem lopja meg. Ma neked, holnap nekem, ez itt a példaszó. A részegséget valóságos búfelejtőnek tekinti az igazi orosz. Ha öröme van, természetes, hogy inni kell. bűját, bánatát pálinkába temeti, ha sem öröme, sem bánata, valamit csak kell tennie, nem mohamedán, hogy contempláljon: tehát ismét iszik.

Maga Nisni-Novgorod régi nagyságának még csak romjainval sem dicsekedhetik. A hajdan oly erős szláv köztársaság, az orosz Genua, mely a kazáni tatár chánokkal is dacolt, most legföllebb hollóiról nevezetes. A Megváltó templom, mely a városok költségén s az egyik laguna-forma szigeten épült, messziről hasonlít a San Marcohoz, csak, ha közel éred, akkor veszed észre a tömördek hollót, mely körülöpdösi. Moszkvában galambok tanyáznak, itt hollókat táplál a volgaparti szemét.

Vásár évadja lévén, a kelet-oroszországi puszták népei találkoztak egymásnak. A város nyugati felén apró putrik kép-

viselik a pusztai életnek hoteljeit. A mi cigány-hajlékainkhoz hasonlók, de csak hasonlók, mert kényelem tekintetében érdekes cigányaink sokkal többre vitték. Különben az orosz nép faházai sem különbek ezeknél, sőt a mi a tisztaságot illeti, ezeknek kell az elsőséget adnunk. Estenként nagy tüzet gyújtanak a város végén s a mordvinok s mordvinkák egész serege köréje telepszik. A nishii mordvinok fehér öltözékükről ismerhetők fel, tiszta fehérben jár férfi, asszony egyaránt. A férfiak szálasak, az asszonyok inkább alacsony termetűek. Arczuk hosszukás, hajuk világosbarna, erősek, kitartók s a többiek között feltűnően tiszták.

8. ábra. (Mordvinok.)

A férfiak szíjjas boeskorban járnak, az asszonyok színes szalagokkal kötözik boeskorait. Ingeiken a himzés téglaveres és zöld orientális motivumokat mutat, az asszonyok az olaszokéi-hoz hasonló fejéket viselnek, nyakukban pedig mindenféle pénzekből összetákolt láncz diszeleg. Egy fiatal mordvinka nagyon szívesen megmutatta amulettjét s mi volt rajta? Mátyás király aranya, XIV. Lajos ezüst pénzei s egy csomó orientális érem.

A mordvinok rendkívül csöndes, majdnem melancholicus nép. Pogány hitükben állhatatosan megmaradtak s csak kevesen tértek át a keresztény vallásra. Lassanként fogynak, nem oly rohamosan, mint a kazani csuvaszok és cseremiszek. A városokban munkásokul szegődnek s itt tisztaságukért nagyon kedvelik őket.

A pusztai elemnél sokkal szívósabb a tatár kalmár nép, mely szemességével mindenütt tért foglal. Kevés igényök lévén, hamar vagyonosodnak. A rideg mohamedanizmusból sokat engedtek. A többnejűség általában véve megszűnt, az asszonyok mondhatni szabadon járnak s a háreméletnek alig van nyoma. A tatár mértékletességgel győzi le az orosz. Szeszec itallal soha sem él s így a gyárosok s munkaadók rendesen tatárokat fogadnak. Az orosz kormány nem kimélte az áldozatot, hogy tatár alattvalóit az »igaz egyház« kebelébe fogadja. Azt érte el vele, hogy a keresztény tatárok csakhamar eliszákosodtak s kipusztultak, a mozlimok pedig keresztény sorsosaik rovására vagyonosodtak. — Nagyon sok

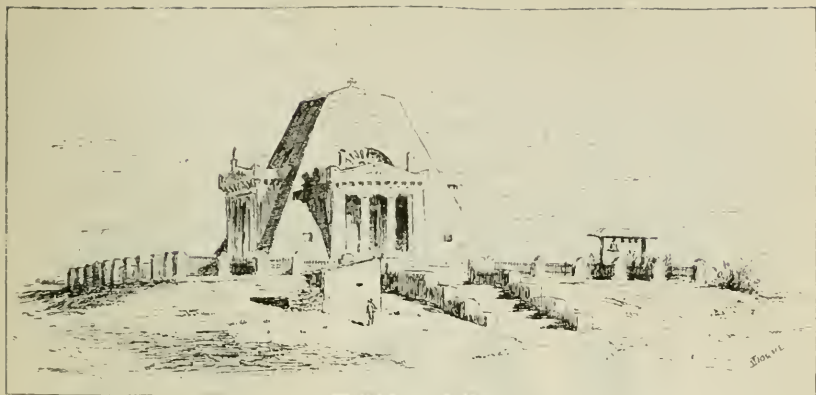
9. ábra. (Volgamelléki tatár.)

neophyta különben csak színelv vette föl a keresztiséget; az is megtörtént, hogy két nemzedéken át keresztény tatárság ismét visszatért ősei hitére.

Az orosz nyelv azonban nagy hódítást tett. Eloroszodásra kevés a példa, ez csak az orthodox vallás felvételével lehetséges — akkor sem mindig; — de tagadni nem lehet, hogy a nyelv mindinkább terjed, mint a közlekedés főtényezője. Arra, hogy az itteni

nemzetiségek teljesen eloroszosodjanak, iskolák kellenének. Iskola pedig oroszuk sem, másnak sem kell.

Midőn e sorokat írom: az esthajnali csillag kigyult az égen. A Volga nagy lomlún hömpölyög, hajók siklanak tova, nyomukban a sirályok, a közel mecsetből muezzin kiáltja az imádságot, míg keresztény templomokból — mintha csak adott jelre történnék — rákezdik a harangozást. A harangzugás elnyomja a mozlim imádságát. Nemsokára elszenderült minden, csak az éjjeli őr kelepel a néma utcákban. Néha a vásár felől hallatszik egy-egy sikoltás. Ilyen itt az élet. . . . .

10. ábra.

K a s a n.

1552. évi október 2. napján Iván czár, e néven a negyedik, véget vetett a hajdan híres kasani khánságnak. Nehány mecset, egy ódon vártorony hirdeti ma a tatár uralom egykori nagyságát. A torony is csak azért, mert Sumbekanak nevezik, nevéről a híres és szép tatár herczegnőnek, kit még ma is ájtatosan emleget a volgamelléki tatár. A Volga partján magas pyramis emelkedik. sötét boltozatában nagy kőkoporsóban őrzik az elesettek csontjait, muszkáét, tatárét egyaránt, a pápa megáldja mind a kettőét. A föld népe babonás félelemmel hányja a keresztet s mint a délvidéki orosz a nagy kőbálványoknak, a kurgánoknak, ez a vidék ennek tulajdonít bűvös erőt.

A város maga egészen új keletű. Meg van a maga Kremlinje, egy öt tornyos hosszúkás négyszög formára épített vár benne egy Mária-templom, természetesen csodatévő képpel. Az orosz várost jómódú polgárság lakja, kik leginkább kereskedésből gazdagodtak meg. Nem messze Kasantól ömlik a Volgába a Káma folyó, a siberiai kereskedés fő ere, melyen évenként 1500 hajó közlekedik s Permig szállítja az árúkat.

Van egyeteme is, melyet I. Sándor czár alapított 1804-ben. Itt kezdődvén a keleti Oroszország, hol practicus alkalom nyílik a keleti nyelvek tanulására; ez egyetemről kerül ki a legtöbb

orientalista. Különben az idevaló tatárok híresek tudományosságukról. Nem egy orosz nevű, de tatár vérű nevezetesség került Kasanból. A város, keleti jellege daczára, tiszta, bár itt van az a casino is, hol hölgyek jelenlétében részegeskedni nem szabad, nem is emlékezvén egyéb rendszabályokról. Az élet csak olyan, mint a mi kis városainkban. Közkertjében természetes pesztonkák őrzik a pufók muszka sarjadékokat, elandalogva a fejér sapkás kozákok széptevésén, talján kintornaművészeket mezítlábos tatár gyerkőczök méltányolnak, a hivatalnokok titkolódzva susognak, katonatisztek esőrtetik kardjaikat, s a dámák selyem vigánókban sétálgatnak, jószívű mosolylyal ajkukon, adván át egymásnak — a helybeli híreket.

11. ábra. (Volgamelléki előkelő cseremiszek.)

rege tarkállik e területen. Pogány, czifra sárga-vörös gúnyájú cseremiszek, kik bálványkáik mellett sokat adnak a muszka istenekre is a mellett igen szorgalmas, józan népség, jámbor keresztény rokonaik ugyancsak cseremiszek, erős hitű orthodoxok, egy már-már oroszosodó és egészen földmives népség, azután votjákok s volgamelléki mordvinok, felváltva tatár és muszka elemmel követik egymást békés és tarka rendben.

Sajnálom, hogy bővebben nem írhatok, ezen hajdani atyáinkfiáról; kíváncs voltna, ha valamely fiatal nyelvtudósunk ezen a culturával már érintkező ugor töredékeket alaposan tanulmányozná. De sietni kell vele, mert nem sokáig teheti. Nem telik

12

13

14

15

12. Keresztény cseremiszek. 13. Jósno. 14. Pogány cseremiszek. 15. Votjákok

belé tizenöt-húsz év, már csak egyes romjait találja a most még compactabb törzseknek.

Samarában, a Kasan alóli wolgavidéki városok szomszédosában, a kumisz (erjesztett lótej) gyártás divatozik. Savanyús, fehér pezsgő ital ez, orvosok szerint jó a tüdőnek. E részben az oroszoknak kellett igazat adnom, mert ők inkább egyebet isznak. Samara közelében kezdődnek a német telepek, vagy kétszázezer lakossal. II. Katalin adott itt nekik földet, házhelyet 1760-ban s telepítésök az államnak épen 5.199,813 rubeljébe került. Egy csomóban laknak itt vagy 170 faluban s a legtágabb szabadságokat élvezték egész újabb ideig, katonáskodniok sem kellett. Mindenféle tartományból Holsteinből, keleti Poroszországból Westphalenben, Szászországból való protestáns felekezetek egyesültek e vidéken s az orosz kormánynak volt gondja rájuk, hogy megmaradjanak németeknek. Államot képeztek az államban, egyházuk sértetlen volt. Saratovban volt a herrnhutiak püspöke e század elején a mi Feszlerünk is, kire még öreg odavaló német polgárok emlékeznek, mondván, hogy mindig piros biretumot viselt s nagyon »katholikuskodott«. Azért is kellett később eljönnie.

S mit tett e nép. Megvagyonosodott tagadhatlanul. Háza tiszta, földjét jól megműveli, de haladt-e egy csöppet is? A ki a múlt századbéli svábot a maga valóságában meg akarja ismerni, jöjjön ide, vagy menjen a kaukassusi német telepekre. Ugyanazt a nyelvet beszélik s nagyot ámúlnak, mikor egy-egy tudákos Handlungsrájjzender beszél nekik mi minden történt Németországban. Azt ugyan tudják, hogy ők nem oroszok, de culturájokkal megálltak 1760-ban. Se tatár, se orosz nem tanult tőlök semmit, sokkal exclusivabb e jámbor és páratlanul fősvény nép, semhogy culturmissiót teljesített volna. A mit a német oly találóan fejez ki: Klotz, ezzel lehet itteni törzsrakonaikat jellemezni. Nincs ennek semmi vágya, legföljebb, hogy ne legyen katonává, vagy hogy búzáját eladja. Igénye semmi: egy kalendarium, s egy pár csizma a vásáron. Eddig oroszul sem tudtak, mert nem is akart földművesnél senki egyéb lenni, most már tanítják az iskolákban s minthogy az oroszoknak megvan az a rossz tulajdonsága, hogy őr akar lenni a maga területén, idővel a jámbor pfälzi ivadékok is megannyian tudni fogják az állam nyelvét. Az oroszok tagadhatlanul

sokat köszönhetnek a német *modern* intelligentiának, de telepítvényeseik nélkül is eljutott volna muzsikjok mai állapotára. Még adóban sem nyert az újabb időkig, mert sok tekintetben mentesek voltak alóla. A »Schulverein« elmondhatja ezekről is: »An denen ist Hopfen und Malz verloren«. Jellemzi az orosz szeretét a német iránt, mikor azt mondja: »Némethez ment, éhen halt«, a lengyelét meg: »Míg a világ világ lesz, a lengyel nem esz a német barátja«. Hiába, de ez így van.

16. ábra. (Lófejés.)

Astrachan.

10. ábra.

A Volga torkolata felé mindinkább ázsiasodik a vidék. Az orosz szó kezdi azt a szerepet játszani, a mit nálunk a végeken a magyar. Az állam orosz, a lakosság nem. Leginkább a kocsi-sokon vehetjük észre ezt a tünetet. Az izvoscsikság, a bérkocsi művészet tisztán orosz nemzeti egyedárú, a hol már erre nem telik, a lakosság sem orosz.

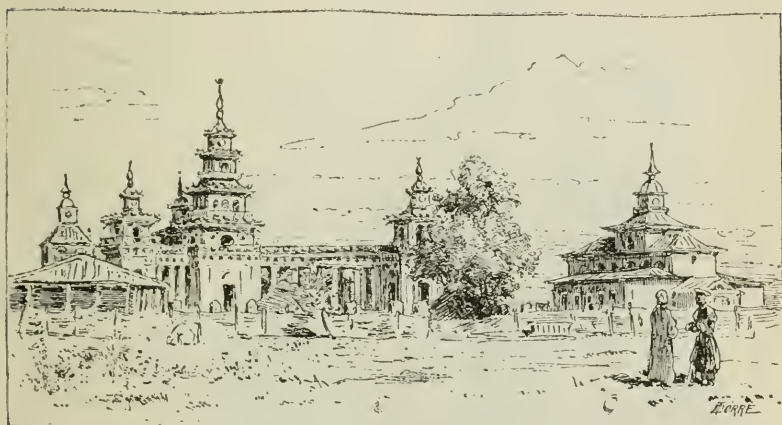
Kiirtott erdők a partok mentében, nyomorult tatár viskók, halászbárkák rajai jelzik a Volga utját. A torkolat előtt még egy-két jelentékenyebb kereskedőhely képez némi központot, hogy majdan a halak világának engedjen nagyobb tért.

Zaryzin, e Nagy-Péter alapította város képezi az összekötő kapcsolatot a Volga és a Don között. Zaryzin s a donmenti Halacs között kis keskenyvágányú vasut közlekedik s így az asowi tenger s a Volga között, meglehetősen kereskedelmi összeköttetés van folyamatban.

Zaryzin, mint város csak arról nevezetes, hogy Nagy-Péter alapját őrzi a városházán, rendkívül sok borbély lakja, kiket ékes orosz nyelven parikmacherj-nek neveznek s hogy iszonyú por ékteleníti el amugy sem díszes utcáit. E huszezer lakosságú város történetében Nagy-Péter óta nem kis esemény volt, hogy egy német bűvésztársaság merészkedett megtisztelni jelenlétével a város egyik hoteljét, melynek természetesen Hotel de L'Europe a neve.

A Sevecke-féle társaság Missouri nevezetű, teljesen amerikai módra berendezett gőzösén (címlapon) pillantám meg a mágusmesterség jeles képviselőit. Bekernek hívták a mestert, a ki kőcsevésen kezdi s kanári madarak teremtésén végzi előadásait. Ki-viile s társulatának tagjain kívül még orosz táborno-
k, kereskedők, lókupeczek s uram bocsáss! még cigányok is voltak. Nem képzelhetni tarkább társaságot: a nők ékesen felöltözve, a színezés eszközeinek nagy mennyiségét kifejtve, erősen dohányoznak, amott tatár asszonyok beburkolva, félénken kacsintanak deli cserkesz öltözetű tisztekre.

17. ábra. (Kalmuk pagoda).

Oroszországban legérdekesebb a nők társadalmi helyzete. Az orosz nőkről annyit beszélnek, irnak, hogy hírók után felköltik az érdekeltséget. Bizonyos, hogy a mennyire ez a világ itt megengedi, a nők egyedül fejtik ki egyéniségüket teljesen. Az orosz férfi nem határozott jellem, elhatározásaiban könnyen megtántorítható, következetlen akár a gyermek, érzése csak pillanatig tart, ha égető, szenvedélyes is: ha ennek hijával van, akkor teljesen állati vad indulatok rabja. A nő ennek ellentéte. Mintha a férfiak határozottsági osztaléka mind rájuk szállt volna, megannyi a szó szoros értelmében jellem, akár jó, akár rossz értelemben. Az orosz nőemancipationalis törekvés nemcsak theoria csinálás folytán keletkezett betegség, de a nő egyéniségének kifolyása. Ha a

nőkön mulnék, Oroszország más alakot nyerne. A családi élet megint más lapra tartozik. Egyfelől a nő, férjének dorbézoló társa, a háztartásról csak névleg tud, míg teljesen elszegényedve maga nem lát hozzá. Másfelől itt a Volga mentében a legdurvább kézi munkát nők végzik. Ők hordják a fát, követ a hajóhoz, helyettesítik a teherhordó tatárokat. S az itt igen természetes. A férfiak

18. ábra. (Kalmuk főnök.)

a felügyelő szerepét játsszák. Az ellentétek hazájában aztán az is természetes, hogy némely kormányzó igen szépen himez és varr, míg az asszony kitűnő közigazgatási tehetségnek bizonyul.

Efféle képek merültek fel járművünkön, míg Astrachanba érkezünk. A tatárság itt szünőfélben, a perzsa s a középázsiai befolyás látszik mindenfelé. A Volgamelléken pagodákat lá-

tunk kalmuk sátrakkal s kibitkákkal környezve. A mi Orenburg tájékán a kirgiz elem, azt itt a kalmukság képviseli. Hosszú, sovány, ferde és kisszemű, lapos homlokú, kiálló pofacsontu, élesállú alakok, kik a napon álmatagon sütkérezve, unni látszanak mindent, talán saját életöket is. A kalmuk a nomád világban a róka sze-

repét játsza. Ravasz, álnok, kegyetlen és boszúálló nép, melytől azonban természetes ésszt megtagadni nem lehet. Mindinkább szűkül legelő-területük, s ezzel az ő lélekszámuk is fogy. Fejedelmeik Péterváron élvezik az aranyos fogságot, míg a pagodák csúf-képü bálványai naponként vesztenek becsületben s a kereszténység csak gyenge hajtásokra tehet szert.

Eletmódjuk az állattenyésztő népeké. Lóval, szarvasmarhával, bőrökkel kereskednek, egy-két nagyobb törzs a mesteri berendezésü asztracháni halászatoknál foglalkozik.

19. ábra. (Kalmuk tánczosnők.)

Asztrachan városa a kaspi tengeri kereskedelem közép-pontja, mely azonban különféle nemzetiségein, halain és piszkos vendéglőin kívül nem sok élvezetet nyújt. A friss caviarnak itt a hazája, miből érthető, hogy csak drágán s nem jól lehet kapni. Fél Európát az asztracháni vizahalászat látja el ikrával, (oroszul is ikrának nevezik) s tavasszal meg ősszel hemzseg a sok alkusz és közvetítő. A mi a városnak még különös jelleget ad, hogy az örménység már tömegesen lakja a környéket s átveszi a kereskedő szerepet. Az itteni örménységre nézve hízog elismerésül szolgálhat, hogy a legtúlzóbb zsidót is isten áldásának tartják hozzájuk képest. Nincs is a környékben egy gazdag zsidónál több, az

is bőrökkel és zongorákkal kereskedik. Nem mindig az elvek döntenek, itt mindenki minden lehet. Lakik itt például egy kozák-ataman, parancsnok, a ki korcsmát bérel és könyvkereskedés tulajdonosa s a kalmuk pagodákat építi. Nagyon tehetséges ember, a ki most azon van, hogy hirlapot adjon ki.

E tanulságos helyről csak a kaspi-tengeri ut tudott elcsábítani. A tengeri hajóval elérhető legközelebbi állomás hetven verstnyire (kilométer) van Asztrachantól s oda vontatós hajón viszik az elkeseredett utast. A sors szeszélye úgy hozta magával, hogy hajónkat »Koketká«-nak hívták és vagy száz utassal együtt kátrányt szállított. Az utasok serege is elég eleven vala. Volt közöttünk egy német madárkereskedő, a ki huszonkét esztendő óta árulja muszkának a papagályokat, kolibrikat, kanárikat, rendkívül haragos a perzsákra, mert nem tudnak németül. A mellett szidja az oroszokat s Bismarck terveit előre tudja. Mellette egy széles kalapú krajnai tűnt fel, a ki malomkövet árul a Kaukasusban s dicsérte a magyar ételeket. Egy francia órás mindent dicsért csak akkor hallgatott el, mikor komoly s vastag termetű rovarok másztak tányérján végig. Egy angol exhajóskapitány nem tartotta érdemesnek, hogy kritizáljon oly alacsony dolgokat s aludt. Perzsák mosakodtak körülöttünk és ennek következtében (és nem folytán) mindig piszkosak voltunk.

Végre átszállítottak bennünket madarastól, malomkövestől együtt a Barjatinsky nevű gőzösre, melyen néhány napig élnünk kellett. Az idő ebben a rekkenő forróságban nem gyorsan mulik, este megunjuk a holdvilágot is, az orosz bőbeszédűség mellett huszonnégy óra alatt megtudjuk a hajó építőmestere öregatyjának is a történetét.

Eleinte a kaukazusi part mentében halad a hajó, Petrowsk erődtől és Derbent városát érintve. Mindkettő katonai állomás a nyugtalanvériü cserkesz törzsek fékentartására. Az orosz kormány igen ügyesen katonai telepeket alkotott a főbb pontokon s vegyesen orosz-cserkesz katonasággal rakja meg a hegyi vidékeket.

A partokon kachetin nép várja az érkező hajót, lesve az alkalmat, hogy valamit csenhessen. Ez a nép általában véve szereti az emlékeket, s megszerzi magának a hol kapja.

Valamint a Középtengeren, úgy itt is, bizonyos parti nyelv, kaspi nemzetiség képződött, mely oroszul-perzsául-tatárul beszél.

A hajóskapitányok mind idegenek, rendesen finn-svédek, a kik a perzsáknak svédül parancsolnak s ezek — megértik.

A derbenti part mentében mindinkább füstfellegek emelkednek, a naphtaforrásokhoz közeledünk, végre Baku, a naphtapolis körvonalai tűnnek fel a láthatáron.

20. ábra. (Volgamelléki szállító.)

21. ábra. (Pusztabeli vásár.)

A k i r g i z s i v a t a g.

Az urali kormányzóság középpontja Orenburg. Együttal az ázsiai orosz sivatag kulcsa. Mint sok orosz város: ez is parancsra keletkezett. Előbb várat emeltek, azután önkénytesen vagy önkénytelen lakosságot hoztak a városba. A mint keletnek és délnek haladunk, mindig Nagy-Péter és II. Katalin nevével találkozunk. Nagy Pétert az igazi orosz nem szereti. Szemére vetik, hogy nyakukra hozta az idegent, ősi szokásaikat felforgatta. Az unokáknak mintha fájna az elődeiken elkövetett kiméletlenség. S ez mutatja a császári-ács nagyságát. Az emberi tömegeből ő ácsolt úgynevezett nemzetet, fegyveres csapatból hadsereget, területből államot. Nagysága abban áll, hogy felismerte, hogy kell nemzetével bánni, hogyan kell terjeszkedni. Katalin czárnő azt a munkát, melyet Péter szláv erőszakossággal kezdett, német szívvossággal folytatta. Ő fogta járom alá az orosz janicsárokat: az autonom érzelmű kozákságot, hatalmas eszközt formálva belőlük. Az utódok haladnak ezen a pályán, nem csak a traditio, de az ösztön s a földrajzi lehetőség is űzi, hajtja őket terjeszkedősökben.

A Volga területétől délkeletre végtelen rónaság terül. A viszonyok Samarat tették vasuti és közlekedési központtá. Itt van az astrachan-kaspiai Volgahajózás s az Orenburgig épített vasut találkozója. Az Orenburgig terjedő vonal lakatlan vidéken robog

végig. Órák hosszant nézhetjük a puszta lapályt, élő nem tűnik szemünkbe. Nagy ritkaság, ha egy-egy tatár ault (falut) pillantunk meg. Igazi aulok, palóczosan ejtven ki az ólat. Nagy néha egy keservesen megaranyozott orosz templom pillant feléd, az a lehajlós ágú kettős kereszt is, mintha unná hirdetni a mindenható dicsőségét, oly álmosan mered az égnek. A szélmalomok esőndesen pihennek a forró, szellőtlen időben. A legelő ménes bámulva nézi a zakatoló vonatot, a vezérlő felágaskodva hegyezi füleit, a többi összebúvik, csak a kis tapasztalatlan csikó merészkedik előre. A vonat füttytétől az egész had megriad s porfelleg jelzi a merre elvágattak. Végre elérjük Orenburgot, melyet az Ural folyó ural. Rozszant vasuti hídon kell átmenni, a mozdonyvezető keresztet

22. ábra. (Sátor alatt tanyázó kirgizek.)

vet, jó keresztény utasok szintén, még a tatár is gondolatban Allahhoz fohászkodik. Bizonyára ezt a hídat is megigazítják néhány baleset után.

A város maga, mint ilyen, arról nevezetes, hogy semmi különös nincs benne. Legfeljebb arról ismerjük meg Ázsiát, hogy a járművesek (kocsisoknak nem lehet neveznünk) beérik a kialakított sommával. Hosszú, egyenes poros utezák, egy esomó keresztény templom s néhány meeset s hajdani vár romjai, melyet Pugacseff nem tudott megostromolni.

A város végén már karavánok állomásoznak. Karajnyakú, állomosszemű tevék százzszámra állanak sorjában, várva a terhet. Mellettök kirgiz hajcsárok élvezetesen töltik a napot, a mennyi-

ben alusznak. A vezérfelügyelő hosszú hálókabáthoz hasonló felöltővel, felhajtott prémkámzsával a fején, csöndesen pipázik a teve púpján. Most van az ázsiai vásár évadja, mely néha félesztendeig is eltart.

Ázsia délnyugati sivatagbeli lakosai itt adnak találkozót egymásnak. Chiva, Bokhara, Taskend, Turkesztán, a kirgiz sivatag lakói ide hozzák nyers terményeiket, melyekért gyarmatárúkat és kelméket visznek cserébe.

A vásárt a várostól öt verstnyire tartják egy kaszárnyaszerű épület óriási udvarán: a *многои двопъ-он*: a minamnoin. A sivatag állatvilága uristen adta nyelvét halljuk mindenfelé. Az európai elemet a rövidre nyirt haju, hosszú szakállu muszkák képviselik. Főszerepet mégis az élelmes tatárok játszanak. Értenek az ázsiaiak nyelvén s nagyon ismerik a természetöket. De nézzünk körül a vásárban.

Közepén a térnek óriási kutak, melyből ember, állat egyaránt s egyszerre iszik. A tértől oldalvást, oh csodák csodája, egy Hótel de Paris díszeleg, mely előtt pusztai kövérfarku juhok bégetnek, míg gazdáik bőrükre alkusznak. Odább van a rengeteg lóvásár, melyen a pusztai lovak mindenféle, szebbnél-szebb válfaja van képviselve, kezdve az erős csontu, kisfejjű kirgiz lovon, a félvér arabsokig. Majd meg a kis, kajla szarvu marhacsordákhoz érünk, ezek jobbára baskirokéi, a sivatag tótjaié. Amott bőroket s gyapjút harácsolnak a taskendiek. Komoly nép, kikkel a muszkák is tisztelettel beszélnek. Ezelőtt tisztán cserekereskedést űztek, melynél természetesen a muszkák és tatárok nyertek. Most azonban a sivatagbeliek is szemesek s portékáikért megkívánják a színes rublákat. A vásár estefelé legélénkebb, fél Orenburg kint van s alkuszik akár vesz, akár nem. Este aztán megszólal a harmonika s az ázsiaiak ingyenes zeneélvezetben részesülnek. A kenyér, sajt és kvasz (kenyérpálinka) árúsuk egetverő ordítózása összhangozón vegyül a kínos dallamba.

Késő este volt, mikor egy jámbor kirgiz-karavánnal utnak indultam Orsk, egy pusztabeli mezőváros, felé, mely ide 270 verstnyire esik. Utitársam és tolmácsom egy beyruthi görög volt, kit a sors forgandósága ide vezetett. Pénztárczákkal, kendőkkel, szappannal, kenőcsökkel kereskedett s a világ sokféle nyelvén beszélt: oroszul görögös, olaszúl kirgiz kiejtéssel. Két tevét béreltünk,

fizetvén egy-egyért a két napi utra 4 rublát, ő gondoskodott az élelmi szerekről is. Éléskamaránkban csaj, vagyis thea, uborka, hagyma és kenyér vitte a főszerepet. Kirgiz vezetőink öten voltak, kettő családjával, élemedett hölgyek és serdülő kirgiz csemetékkel, kik 'még nem érdemelték ki az önálló ruházatot s csak néhány ronggyal fedték be gyenge, de piszkos tetemöket.

A teveháton utazás nem tartozik a legfőbb gyönyörök közé. Volt alkalmam a külső ó-budai s újpesti kövezeten üres seres kocsikon utazhatni, de ez gyorsvonal e sokat és méltán dicsért állat ügetéséhez képett. Ön-anatomiai tapasztalatokat tehetünk belső szerveink jó vagy rossz voltáról. Szerencsére éjjel utaztunk s így a hőség, ez a kellemes kísérő elmaradt.

Holdvilágos szép éjszaka volt, mikor az avar sivatagba hatoltunk. A karaván eleinte elég élénk volt, az egyik kirgiz valami nótafélét zümmögött, a hölgyek — úgy vettem észre — a vásárfián veszekedtek, a gyermekek pedig egész európaiasan lármáznak, sivalkodtak, kis hija volt, hogy le nem estek a teve hátáról. Utitársam — Trandafir volt a neve — tapasztalatairól beszélt és elhitette velem, hogy belőle pasa is lehetett volna. Éjjélkor minden elcsendesedett, csak a tevék egyhangu ügetése hallatszott. A hold és a csillagok messzire láttatták a mérhetetlen pusztát, melyen a magas fűvön kívül egyéb nem terem. Nagy néha robogott el mellettünk egy kirgiz lovas éles Hurun kiáltással, a mi üdvözlégyet jelent. Reggel felé négy hosszú pikás kozák úrjárat vágatott felénk, daliás alakok, kérdezték, hová, honnan s egy charassoval (jól van) tovább álltak.

Öreg virradatkor — a nap már égetett — csárdát értünk. Csárda alatt kirgiz kibitkát, egy nagyszabású csirkeketreczet kell értenünk, szakasztott olyant, a milyent a pesti olvasó száz számra láthat a régi kecskeméti kapu helyén, a vámház előtt. Csakhogy sárral van betapasztva s néhány ponyva ráterítve. A gunyhó előtt ősz kirgiz állott és szívesen látott bennünket. Belől kerültünk. A gunyhó oldala mentén néhány lóca volt fölállítva, a földön gyékény, melyen egy asszony ült, természetesen nem csinált semmit. Két bárány egészítette ki a csoportot, ehez később egy szurtos pusztai eb csatlakozott.

A bátya jól tartott tejjel, egy kimondhatlan ízű itallal, melyet hűsítőnek mondott, napraforgó maggal s ürülhussal, melynél

rosszabbat is ettem. A gunyhóban naplementéig aludtunk, az egyedüli ésszerű foglalkozás ebben a világban. Igaz, hogy a legyek és szunyogok itt is éreztetik az élet küzdelmét s a gunyhó légköre sem üdített, de elvégre is tettünk valamit.

A kirgizség, mely mintegy 4000 verstnyi területen lakik vegyesen baskirokkal, erőteljes pusztai faj. Törzsekre oszlik külön vezérek alatt, kiket az orosz kormányzók kegyelnek s évenként megajándékoznak. sőt fiaikat Péterváron neveltetik. Állattenyésztéssel foglalkoznak s ők a puszták közvetítői. Középterműek, arcuk hosszukás, szemök fekete, kissé harántos, orruk esodálatosan laposan-pisze, pofacsontjaik kiállók, bőrük olajbarna.

Hajukat beretváltják, öltözetük a kámzsás kaftán, bő nadrág s eszima, természetesen a jobbmóduaké. A kámzsa majd mindig fejükre van huzva, ha nincs, kendőt kötnek fel. Az asszonyok — az igazat megvallva — nem igézők, s csak kötényök különbözteti meg öltözetben a férfiaktól. Vallásuk nem igen van, csekély részük mohamedán, a többség pogány, a sivatag vallását követi, babonának csillagnak, holdnak hisznek. Vendégszeretők, mint minden pusztai nép, s a kereskedésben becsületesek. Különben harcziás, háborúban, ravasz faj, melyen nem egy könnyen lehet kifogni. A baskir, kalmuk gyáva és álnok, míg a kirgiz bátors vad. Egy-két törzs még ma is megmetéli arcát s teljesen ősei módjára él. Énekeik is vannak, melyet egy orenburgi tanár most gyűjt. Állítása szerint kevés a poézis bennök, de gazdag monda-anyagot tartalmaznak. Ez egyetlen nomád népség nem fogy s már a szántás-vetéshez is hozzátörődött s ellenáll a telepéseknek.

Estefelé ismét utrakelve, eredeti látványunk voltunk tanui. Kirgiz ménesből lovakat pányváztak ki. Háromszáz ló egy ménesben vad futásnak eredt, körülöttük kiáltozva kirgizek vágtattak, fejök fölött pányvákat — lassot — forgatva. Sebesen, mint a villám, dobja nyakába a hurkot s a ló a földön hever. A pányvát a kozákok is jól ismerik s ez az egyetlen fegyver, melytől félnek.

Két napi ut múltán Orskot értük. Csöndes tatár-orosz-kalmuk hely, hol a chinai császárhoz czimzett fogadó látja el a fáradt utast. A fogadós most kivételkép egy öreg kalmuk, kinek orosz titkára van. Nem sokára összebarátkoztunk. Az öreg, görögömtől hallva, hogy nem vagyok orosz, sopánkodott, hogy mennyire terjed az orosz uralom s egy mesét mondott.

Ezelőtt sok esztendővel egy hatalmas fejedelmünk álmot álmodott. Megjelent előtte nagyatyja s azt jósolta neki, míg a fehér ménes összetart: ne féljetek; ha nem, a fehér farkasok mind megeszik. Lásd a fehér mének a puszták lakosait jelentik, kik egymást falták fel, a maradványon a farkasok osztoznak.

Meglehetősen igaza van.

23. ábra. (Karaván.)

Kaukasusi képek.

Oroszország bőven részesül a német cultura áldásaiban. Egyebek közt a fourgon német eredetű, ha francia neve van is. Voltakép mi is az a fourgon? Egy irtalmatlan hosszú társzekér, mely fölé ernyőt borít a gondos fuvaros, hogy portékája árnyékban legyen, mi azonban nem elegendő ok arra, hogy ha a portéka közt esetleg utas is van: az kegyetlen napszúrást ne

kapjon. A fourgonnak második figyelemreméltó tulajdonsága, hogy tekintet nélkül a rajta lévő hig vagy tömör testekre, bámulatos következetességgel döcög, legyen az jó országút, vagy a nógrád-megyeiekhez hasonló kocsint.

24. ábra. (Borszállítás.)

A sors különös kedvezése egy csoport fourgont hozott utamba. Ama chinai elvnel fogva, hogy jobb kocsin, mint lóháton, a derék fuvarosokkal csakhamar megalkudtam. Négyen voltak épen. Tömlőkben vörös bort szállítottak a georgiai metropolisba. Egy kocsira két-két tömlőt raktak s egy utast. Állott pedig a társaság nyolcz ötven vedres tömlőből, négy utasból, tizenhat lóból s

négy fuvaroshól. A vezérkocsis, ki a tömlők épségére ügyelt s a makacsul fel-felfakadó borforrásokat rendületlen nyugalommal előbb mindig megkóstolta, valóságos Columbusnak tetszett, mikor az első tífisi duchant, avagy csárdát meghatva mutatta be nekünk halandóknak. »Nem hiába fehér sabakot (kutyát) láttam álomban, ez jó jel« — mondá — s csakhamar egy nagy átalag vot-

kával jött elénk. melyből áldomást kellett inni az ő, a mi, a lovak s minden lehetőknek egészségére. Végre czélt értünk. A kelő nap bearanyozta a tífisi háztengert, mely egybeforrva szürke romhal-maznak tünt fel a távolból.

Tiflis körülbelől olyanforma hatással van az idegenre, mint

25. ábra. (Georgiai szépség.)

Athenae, nem tekintve természetesen ez utóbbinak classicitását. A várost befogó hegyek kopárak, itt-ott egy rideg lak, vagy kápolna, az egyes hegyeken zöldelő kertek vagy fák, a szó szoros értelmében oázisok. Maga a város a Kura jobb és balpartjától laukásan a kétoldalt környező hegyekre terasszeszerűleg emelkedve

fölfordított nyereghez hasonlít, melynek — ha a hasonlatot folytatjuk — két kengyelét, a várromok képezik.

Az érdekességet nem lehet megtagadnunk e várostól. Jellege rendkívül furcsa. Képzeljünk egy szobrot. A szobor tartója örmény-gruz, az egyik lába tatár-török, a másik európai, az egyik kéz mingrel, a másik kaukassusi egyéb nép, a fej muszka. Ilyen forma elemekből áll Tiflis, mely mindezek daczára mégis orosz

26. ábra. (Mingreliai nő.)

város. Iskola, kormány, katonaság, bevándorlók megtették a maguk kötelességét s bár mindenki több nyelven beszél: oroszul megy minden, üzlet, közélet orosz ural.

Mint a Kaukasszus fővárosa. ezelőtt nagyhercegi székváros — Mihály nagyherceg helytartószkodott itt a gruzok nagy öröme — természetesen nagy

fogyasztó piac ez jeles hely. — A mi keveset termel a Kaukasszus, annak itt van az eladó helye. — Ipar, kereskedelem, tudomány — melyet a gymnasium tanára, néhány könyvkereskedő s egy muzeumi director képviselnek — itt központosul. A társadalom az ugynevezett kruzsokban egyesül; nyári helyisége egy tágas kert, a hol zene van, sört isznak, fel és alá sétálnak. A katonaság játsza az első szerepet, a mi itt természetes is. Először, mert a Kaukasszus katonai végvidék, másodsor,

mert a tisztek igen csinosan vannak öltözve, mi a gruz nők szemében sem megvetendő körülmény. Nem hivatásom, hogy a kaukasusi nők szépségéről orosz nagy és füzfapoóták nyomdokain haladva hymnust zengjek, de kelletlenül is beszélnem kell róla. Bizonyos, hogy a Kaukasus nyugati vidékein vannak szép nők, aránylag nagy számmal. Kivált Kutais vidékén s a cserkeszek közt sűgártermetű, bogárszemű, halavány arczu tündérek igézik meg az utast. A ki azonban karika lábu, nagyorru kevésbé fésült ékesen s éktelenül kifestett hölgyeket nagy számmal akar látni, az ne mulasztja el Tiflist és vidékét. A Levanténak tengerentúli példányait, a bécs-párisi antik izlés foszlányaival látjuk itt pompázni, kik komolyan hiszik, hogy szépek. Ez természetesen nekem, a laikusnak, magánvéleményem.

A nők férjei már érdekesebbek. Ezek nem festik arczukat. Fegyverrel járó délczeg alakok, kik a munkában nem hálnak el. Jobbára a keleti vallás hivei, me-

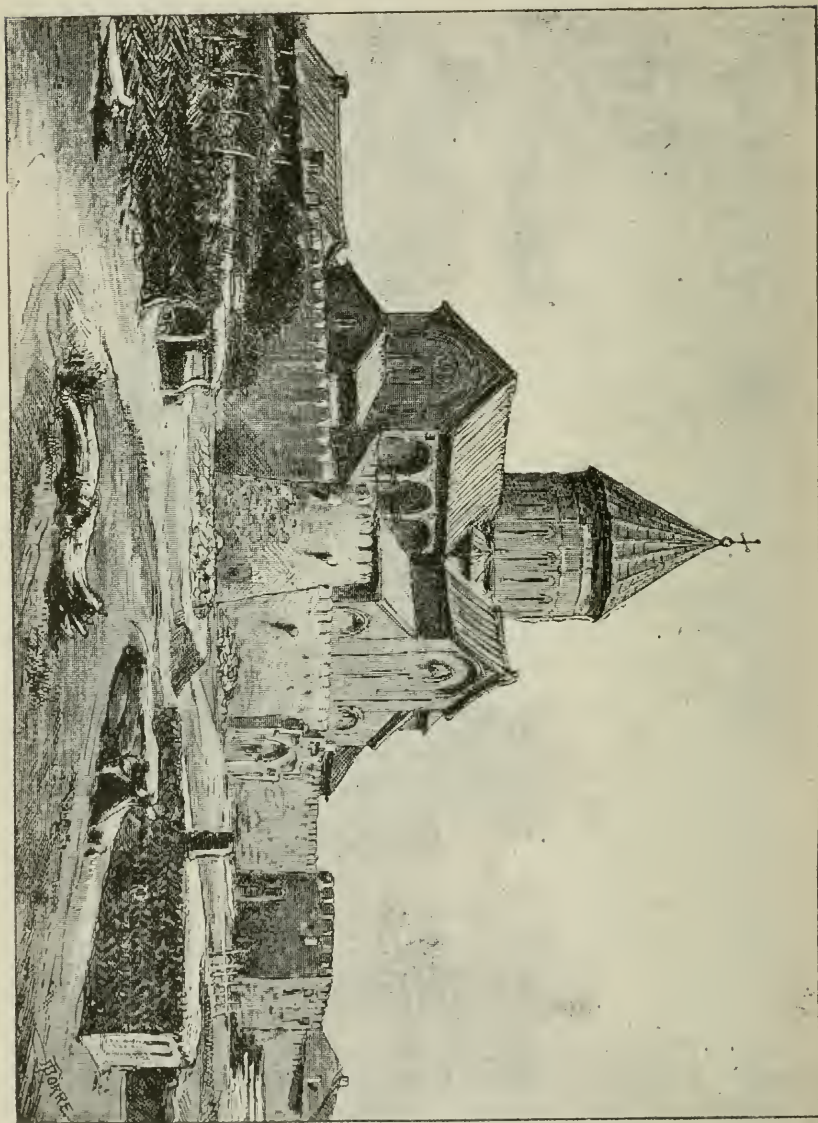
27. ábra. (Abházok.)

lyet azonban nem vesznek komolyan, sőt a hol czélszerű, mohamedán szokások szerint élnek. A lesghiek, kurilek, gurjatok, gruzinok mint ethnographicus typusok rendkívül érdekesek, de az utóbbiakat kivéve, alig nyomnak valamit a latban. A gruzok s törzsrakonaik a mingrelek elég szorgalmas nép, némi igyekezettel, de kevés szívóssággal. Teljesen az orosz fenhatósághoz simultak s úgynevezett politikai jövőjüknek minden tényezője elenyészett. Jó orosz polgárok, kik dicsőségnek tartják, ha Péterváron meg vannak velük elégedve.

Nem úgy a cserkeszek. Félig kiirtva, száműzve, kibujdosva,

hegyeik közt, daczára, hogy orosz szolgálatban vannak, még min-

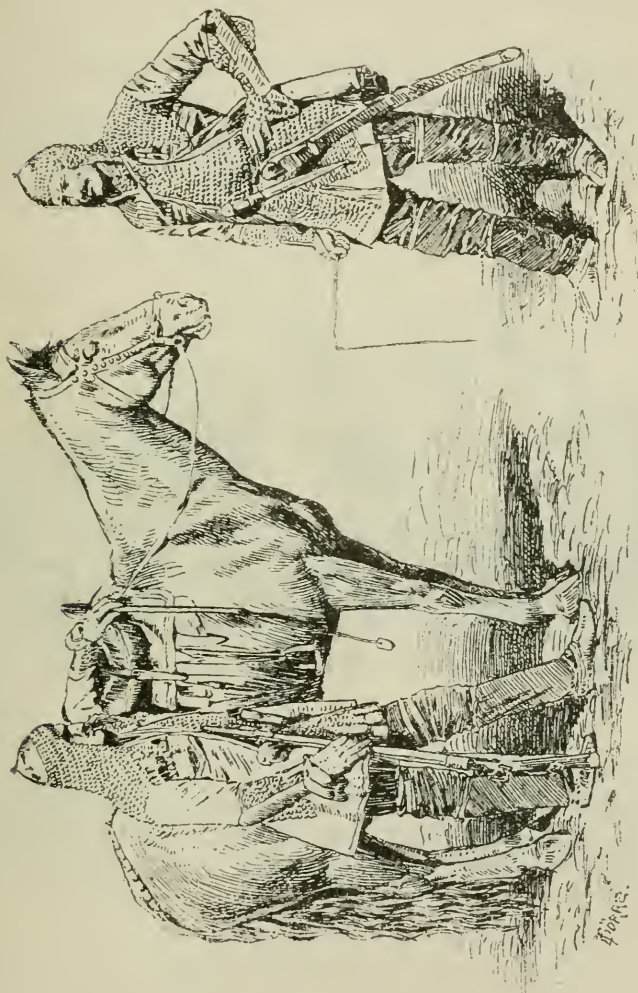
28. ábra. (A Tiflis melléli ercz templom.)

dig a legerélyesebb elem, melyet az orosz is nagyra tart. Férfiasszép alak a nagy többség, villogó szemmel, gyakorlott a lovas és

hadi mesterség minden fogásában, a mellett kevésse beérő. Hegyeik közt — most békésen — tanyáznak, csak néha szállva le a síkságra, csekély szükségleteiket beszerzendők. Ormaik alatt, lovas csoportokban álldogálva, igazán hasonlítanak a felettök kó-

29. ábra. (Úserkeszok.)

válygó sasokhoz. Hajlókuk nagyon egyszerű. Egy sárral meg tapasztott kősátor, néhány bőr, egy-két csésze benne, fegyverek, egy kevés ruha, néhány darab lepény. Az istálló sokkal díszesebb valamint, hogy lova aránylag jobban is él a gazdánál. Vendég-

szeretete nagyobb a hirénél. Vallása neki életbölcseletének az alapja. Az uton félhetsz tőle, sátrában életével őriz. A mellett van benne bizonyos romantikus vonás, melyet környezetével sziv be.

Hegyei közt közelebb érzi magát istenhez s erre váltig büszke. Óriási tarszklák, melyet csak imitt-amott fed be a cserje, zúgó hegyipatakok, sasok, sólymok, beláthatlan mélységek képezik mindennapi látványát, ezekben összpontosul minden, mi őt e világhoz köti. Valóságos nemes faj ez, melynek végzete, hogy elpusztul. Lovaikkal, nyájaikkal együtt mindinkább gyérülnek, hirük majd-

30. ábra. (Georgiai muzsikuskok.)

nem a modern gigásoké lesz. Bajuk az, hogy erényeik túlságosan erények a modern világban, hibáik, előítéleteik meg összeférhetnek azzal a valamivel, a mit oroszok — sokszor hamisan — civilisációnak neveznek. Vajjon a kozák, ki a nogajkával (nem kancsuka) terjeszti a nemes czélt, észszel föléri-e?

Ott vannak a lázok, a kaukassusi typusnak e délczeg képviselői, ma alig lézengnek. A vig, zenekedvelő georgiai s lesghii népség hamar összeolvad a hóditóval, a vad törzsek meg elmállanak.

Es mégis meg kell vallanunk, hogy szomszédaink megbirkóztak a Kaukassussal, ezzel a kis világgal, az ő korábbi Bosznijukkal. Legelőször is mindig oda sújtottak a hová kellett. A

(31. ábra.) A wladikawksi út.

kimélet szót kitörülték a nyelvből. Theoriával nem éltek, sokat nem írtak. Ez a philosophia nélküli elbánás igaz, hogy pénzbe került s kerül, de hatott. A Kaukasus biztos elővédje a kelet-ázsiai előnyomulásnak, hol az orosz praepoderantiát semmiféle nemzetiség sem teszi kétségesse. Igaz, hogy ennek a tüneménynek az a többször észlelt tapasztalat az oka, hogy az orosz s a keleti természet csak a vallás által van némileg elkülönítve; vér, természet, gondolkodás hasonló s ép azért a civilisationalis máz, melyet az orosz többi alattvalóival közöl, csak oly kirívó, mint magánál az oroszánál.

A Feketetenger kikötővárosaiban a török elemmel találko-

32. ábra. (Grúzok útbán.)

zunk. Az orosz mindinkább gyérül a partok felé. Batum, Suchum-Kaléh új foglalás, nagy álmoknak egyelőre csekély valósulása. Mig Poti az eddigi vasuti végső állomás kissé lankad a haladásban, melyet piszkos vendéglői jeleznek, Batum emelkedik. Hagymás bolt mellett egy római olasz, Magazin Lyonaist nyitott, hol selymet, szőnyeget árul és sört mér. Másik nevezetesség, hogy görögök itt régi és nevezetes pénzeket árulnak. Egyiknél sikerült egy 1868-iki magyar krajczárt fölfedeznem.

A Kaukasus viszontagságos benyomásait az erdőkoszorúzza ázsiai partok, a verőfényes napon ugrándozó delphineek s a »Mikhail« orosz hajó zajos társasága feledteté velem.

A Kaukasus bérczeit sokan írták le, Oroszország legki-

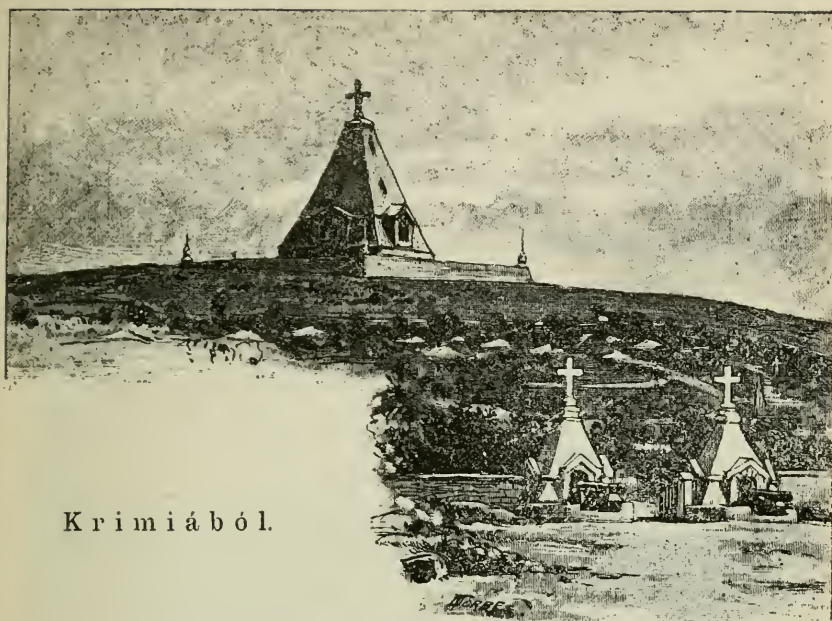
tünőbb költői dicsőítették lángoló versekben. Meg sem kísértem e hegyvidék jellemzését. Azt a sceneriát, azt a tájékat leírni nem, csak élvezni lehet. A szürke meredek szirtek, a Dariel-passus körül való hegyi patakok zúgása, aztán a Terek völgye, s lánczolata a lankás és vad vidéknek, mely csak Wladikawkasnál végződik, egy könyvre való anyag. Gyöngye fogalmat ad e 40 mértföldnyi parthieról 31. ábránk.

Most midőn e vidék benyomása már csak kellemes emlék gyanánt él bennem: hálával gondolok vissza arra a lassú, de biztos járműre, melylyel mégis csak elértem a végczélt a fekete tenger partjait. A jó grúzok antik eszköze, a tele kerekű talyiga volt biz' ez.

Mikor a hajóra léptem, egy pétervári lutheranus pap, egy orosz főhadnagy s a hajó gépésze jövődöt mondtak s felosztották a világot. Ázsiát Chináig Oroszországnak adták, Európából csak Párist és Londont hagyták meg, a lutheranus pap kikötötte, hogy a pápa Péterváron lakjék.

33. ábra. (Láz.)

K r i m i á b ó l.

34. ábra. (Sevastopoli temető.)

Tatár világ közébe jutottam ; a keleti Svájc tündérhegyei után a végtelen rónára ; szerencséire, avagy szerencsétlenségre nem születtem költőnek. Mily gazdag anyag kínálkozik itt a nap lementét, délibábot dicsőítő halandók részére. Jó magam csak a gémes kutakat, a lomha tuzokokat, sok ezer juhot, jó termőföldet, éktelen tilinkozó kis-orosz pásztorokat láttam. Ehez hozzávéve a forráságot, rosz vizet s a hideglelést alaposan kigyógyító brieskák, nem csoda, hogy dicsérni kezdem a mohamedán paradicsomot.

E orosz nagybirtokos szíves meghívásának engedve, Csapli falunak tartottam. E kis falu, mely körülbelöl hetvenezer holdas birtoknak a középpontja, mintegy 10 mértföldnyire van a Deneper folyásától, közel a krim-chersonesusi határhoz. Száz évvel ezelőtt siralmas pusztá volt. Tatárok pásztorkodtak a dús legelőkön, imitt-amott dulogatva a kövér talajt. Az orosz hódítás gazdasági előnyomulással járt. Idegen gyarmatosok, németek, francziák olaszok, oroszok települtek az áldásos földre. A tatár ma már

idegen a maga hazájában. Az idegen gyarmatos kitünő urnak vált be, az orosz meg jó parasztnak. Ezt a vidéket az anhalt-götheni herczeg vette birtokába, szász gyarmatosokkal falukat népesített be, szóval: civilisált. Birtoka urat cserélt. Egy szegény szász gazda vette meg e kis országot; utódai pedig a nábobokkal versenyeznek. Gazdagságuk majdnem egy millióra menő juhnyájai-ban áll. Az egész vidék őket uralja. Gazdatisztjeikből juhászaikból egy egész kis hadsereg kerülne ki. E birtok még arról is nevezetes, hogy széles Oroszország területén itt vannak a legudvariasabb rendőrök.

Csapli, a birtok középpontja, rendes község, nagy udvarházakkal, aklokkal, istállókcal, teljesen európai szerkezettel, új elvek alapján építve. Az emberek egészségesek, elégedettek, uraik gondoskodnak róluk. Amolyan kis Boldogháza, melyre büszkék lehetnek az oroszok, ha nem idegen kéz alkotása volna. Már az is eredmény különben, hogy most a Potemkin festett falvai megvalósultak s az ekevas lépett a kozákpátkó nyomába.

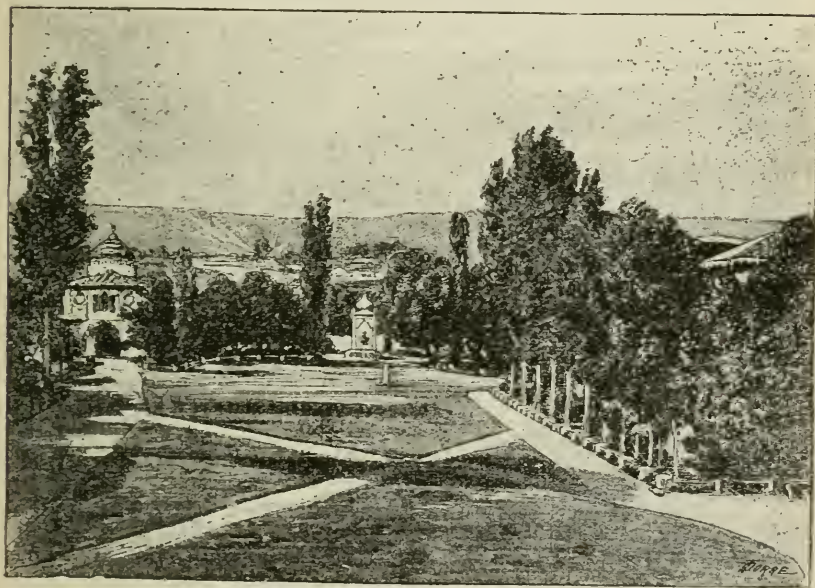
Délország felvirágzására büszkén utalnak az oroszok. Kétfélekép értelmezhető hasonlattal az ő »deli álmaik«-nak nevezik. A kétkerekű talyiga és a trojka (postaszekér) korlátlan világában, mikor a Pétervár és Krim közt való óriási távolság ijeszté el a kényelmes esinovnikot: szabad világot éltek a gyarmatosok. Eretnekek, szegény legények, hamis pénzverők terjesztették az ígét, uri- és rabszolgarend képződött. Ma már a legutolsó faluban is passusod iránt érdeklődik a nihilistát szimatoló rendőri had. Ezzel a nihilismus talaját itt is megegyengetniök sikerült. Pedig napjában hatszor eszik az ember. Három reggelivel, ebéddel, ozsonnával és vacsorával feledtetik a földi élet késerveit. Olykor — azaz minden nap — meglehetősen mennyiségű pálinkával és krimi vörös borral tisztelik az ó-testamentum néhány homályosabb passusát. Minthogy szórakozni kell, kártyázni is szoktak. Simferopolban egy ur csak a feleségét kártyázta el. A szellemi-eket a kalendáriom képviseli s esetleg a zsidó kupeczek jó forrásból meritett újdonságai. Néha vadásznak, a hol tuzok és fürj, nyul meg fogoly halálával fizeti meg a deli gerjedelmet. Figyelmeztetem a t. olvasót, hogy nem Somogy- vagy Csongrád-megyéről van szó.

Az orosz alföldről a krimi hegyek felé vettem utamat. A sivas vagy holt öblökön át, lankás vidéken keresztül a tatárság

metropolisának tartok vala. Szinte jól esett hamisítatlan vidékre jutnom. Bakcsi-Szeráj mesés kertjeivel. régi nagyságával, nagyban vonzza a tévelygő idegent. Bakcsi-Szeráj oly érdekes hely, hogy az előleges illúzió eltüntével is közvetlenül hat a keleti szépségek iránt már blasirtra.

Nagyon élénken emlékszem Jókai egy novellájára, melyben a khánok palotáját s az utolsó tatár uralkodó Szahan-Giraj viszontagságait írja le. Mindjárt is kertetek s palotákat kerestem a város elején. Természetesen csak kukoricza- meg sajtárulókkal,

35. ábra. (Bakcsi-Szeráj.)

meg szabadságolt állománybeli kutyákkal találkoztam. Ez sem rossz felfedezés fanyerges lovaglás után. A vezető tatár, kinek az aprópénz visszamenadás iránt művészi hajlama volt: türelemre intett. Legelőbb beszállásolt egy tatár vendéglőbe, hol csak az imént szakadt be két első emeleti szoba. Tekintettel erre a körülményre, a második emeleten helyeztek el, hol a főntebb dicsért körülmény csak később vala bekövetkezendő.

Bakcsi-Szeráj a város faházaival, különböző színű minaretjeivel a Csatar-Dagb lánczolat végső katlanában fekszik. Kopár

sziklák környezik; ezekből egyes kőalakzatok dudorodnak ki, melyek félhomályban kőóriásoknak látszanak. Itt-ott néhány cyp-rus és nyárfa enyhíti a zord képet. Afféle tatár Miskolcz ez, hol minden tizedik ember csizmadia. Mondanom sem kell, hogy honi czipészeinket a statisztikai analogián kívül, csak távolról sem aka-rom összehasonlítani a különben derék tatár iparosokkal. A bazár végén, házak közé ékelve, ékeskedik a kanski vares, a Puskin meg-énekelte fejedelmi lak.

Mióta az utolsó krimi khán öukezével vetett véget nyomorult életének, orosz kéz viseli e drága emlék hivatalos gondját. A hivatalos eljárás nem mentette volna meg az enyészettől, ha a tatár-ság nem ragaszkodnék oly kegyelettel vérbeli volt urai lakásához legalább. Olyan palladium forma ez a művelt tatárok szemében, s még az orosz is hallgatag tiszteli e történetben gazdag helyet. A palota kapuja mellett czimerben két koronás sárkány viesoritja fogait. A baksis megnyitja előtted a nyikorgó félfát. Nagy, négy-szögű térség tűnik szemünkbe, melynek oldalait óriás nyárfák szegélyzik. A térség kellő közepében virágos kert díszlik, melyet minden hü tatár, ha csak szerét teheti: tőle telhetőleg gondoz. A török keleti fatalismussal szemléli legszebb emlékeit, pusztulá-suk nem indítja meg. Azzal vigasztalja magát, hogy minden mu-landó. A mint megszűnik úr lenni, vele pusztulnak emlékei. A krimi tatár — kinek ereiben vegyült a vér — legalább ez egy emlékét őrzi s még idegen uralom alatt is élni iparkodik.

A néma csönd, a nyárfa lombok susogása, tagadhatlanul meghatják a látogatót.

A háttérben látszanak a khánok turbános sirjai s az est-homályban ugy tetszik, mitha árnyékéltre kelne itt fű, fa, virág. A kutak turbánja alatt az aranyos betű, mintha szem volna, ugy mered feléd.

Bemegyünk a palotába. Bevezetnek a termekbe. Legelőbb II. Katalin czárnő arczképe fogad. A nevezetes asszony unatkozni látszik, oly kesernyésen nézi a szőnyeget, virágos termet. 1787-ben látogatta meg új országa fővárosát, a hol vendégszeretőleg fogadták. Elég kegyesen bánt velök ő is, csak alattvalókká tette az igazhivőket. A czárnő termét követi a kháni lakosztály hét szobával. A boltozat mindenütt színes arabeszkekkel van borítva, a butorzat néhány velencei tükröt, széket és alamáriomot kivéve

kerevet, perzsa szőnyeg és cifra koráni mondás a falon. A harem kissé díszesb ablakait és szőnyegeit s néhány toilette-asztalkát kivéve, teljesen azonos a többi lakosztállyal. Az alsó helyiségekben több fürdő, kávézó fülke, a törvényterem s a khán belső mulató terme nyílik. Lenn van a vesztőhely is, mely sokat tudna regélni erényről, bűnről. Az alsó kijárat mellett, a híres könnyek forrásánál, élvezhetjük beszédes muszka örök magyarázatait. A jeles tárgy kútlap, melyen hét kis csésze fogja föl a forrás vizét. Mária Potocka, a khán rabnője, sirta volna itt fájdalma könnyeit. Mindamellett, hogy a sajnálatraméltó urhölgy soha sem élt Bakcsi-Szerajban, érdekes emléke ez a kútkedvelő orientális musznak.

Későre járt az idő, mikor bucsút vettünk a khánok szelemeitől. A csendes hely mellett egy szakasz kozák tügetett harogó trombitaszó mellett. Nagyon érdekes mozzanat az összehasonlításra.

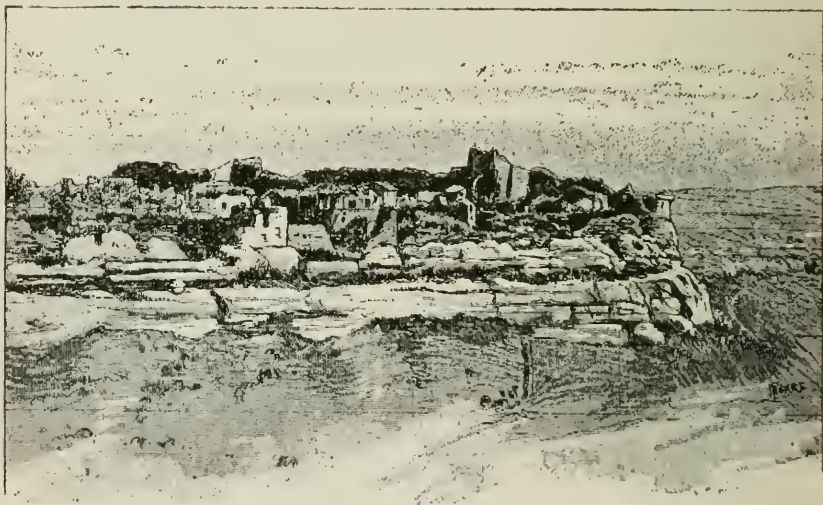
Bakcsi-Szeráj mellett egy másik székhely is multját siratja. Mintegy félmérföldnyire a várostól, meredek szikla tetején, óriási romhalmaz tűnik fel a láthatáron. A csufut-kalei hegytető ez, a karaim-zsidók hajdani lakóhelye. A hajdani nagy városból, melyben hétszáz ház állott, most egy ház áll. Öreg rabbi lakja, ki mint valami patriarcha őrzi ősei tanyáját. Sámuel Harschel a neve e tisztos urnak, ki éltes feleségével, tatár szolgájával, szívósan ragaszkodik e röghöz. A nagy városból néhány oszlopfő, egy-két üreg s egy szegényes zsinagóga maradt meg, melyben az öreg maga imádkozik s büszkén mutogatja a sok vendég kezeirását.

A karaim-zsidók anyanyelve a tatár. A régi Palaesztinából az utolsó templompusztulás után elűzött zsidók maradékainak tartják magukat s európai meg spanyol-zsidó hitsorsosait nem tartják igazándi hébereknek. Krimiában hajdan számosan laktak, de csufut-kalé pusztultával, ezelőtt négy évszázaddal, elszéledtek. Most alig vannak hatezeren. II. Katalin czárnő kiváltságokkal látta el őket s most is teljes egyenjogúságot élveznek a többi oroszszal. Az orosz kormány tüntetőleg utal ezekre a zsidókra, kiket ó-hébereknek nevez, az európai zsidóktól megkülönböztetőleg.

A karaimok jobbára kis-iparosok, földművesek, kupeczek. Szokásaikra nézve alig ütnek el a tatároktól s csak kaftánjuk után ismerhetni fel őket. Az öreg Harschel elég nyájasan fogadja

vendégeit, megmutatja a régi temetőt, a zsinagógát s a gyönyörű, tengerre nyíló kilátást.

A távolból látszik Szebasztopol, a pára egész nymbust von összehombázott falai köré. Mit mondjak Szebasztopolról? Philo-sophiai s nemzeterkölcsei merengések a négy nemzet temetőjében ma már nem sokat jelentenek. A romváros lassan bár, de mind-inkább épül; a híres Malakoff-torony ma már egészen új ház-sorokra mered. A városban éltetik a halottakat. Harmincz olasz tiszt érkezett, fölszentelendő az ostrom alkalmával elesett piemon-tiak emlékére állított mausoleumot. A holtak tiszteletére pezsgős

36. ábra. (Csufut-Kaleh.)

üvegeket durrogtatnak s barátságot isznak a feledő muszka tisz-tekkel. A mai ágyulövés helyett kellemesebb is az efféle mulatság, a halottak meg nem éreznek többé. Magától értetődik, hogy díszes bál fejezte be a díszes ünnepet, hol a szebasztopoli veteránok nagy-ban polkáztak. »Erviva Russia«, »Slava, Hurrah Italia« kiáltá-sok hallatszottak a városban. Kárba vész minden bölcselkedés ily jelenetek láttára.

A krimi hadjárat óta a krimiai félsziget jellege is megvál-tozott. A gyarmatosítás majdnem végét érte. Az elhagyott földek-nek akadt gazdájok. Míg a tatár a déli vidékre szorulva európai-asodik s telhetőleg küzd lételért, az alföldön idegen népségek

vernek gyökeret. Németek, csehek és bolgárok hirdetik a csár dicsőségét. A német — ellenkezőleg a maradi kaukásusi telepekkel — vesztí nemzetiségét, oroszosodik és vagyonosodik lutheránus hite daczára. Befolyása is nőttön nő s az értelmiség nagy része is közülök kerül ki. A cseh eredeti, de igaz természetéhez hű marad s még kevesebb rokonszenvnek örvend, mint a német. Gyalog jött, szekeren ment, ez a mondás illik rájuk. Egy Dél-oroszországban megjelenő éleztap két képet közölt a napokban. Az egyikken verklis cseh kéri a kopéket, a másikon ugyanaz Homert magyarázza köcsöggalappal. Mint nálunk abban a boldog aerában. Egy muszka író a cseheke a szlávok németjeinek nevezi.

Bizonyos tekintetben az orosz elem analog helyzetben van a magyarral. A birodalmat végein idegen nemzetek körüvezik. Nyugaton finnek, lengyelek; délen tatárok; északon finn-ural népségek; keleten, délkeleten tatárok s muzulmán törzsek. Az oroszág belülről terjed kifelé, csakhogy egyfelől e nemzetek közül nem egy értelmiségben felülmulja s másfelől ép az orosz elem közepette dúl a társadalmi rák: a nihilismus. Az oroszosítás nem mindenütt emeli az értelmiséget s azért nem terjed, s a mikor terjed: csak erőszakosan.

Szeptember 4-én mult száz éve, hogy Richelieu herczeg Dél-oroszország fővárosának alapkövét letette. Odessa dicsősége az övé. Ez ünnepet évenként processióval ülik meg, melyen a város apraja, nagyja egyképen vesz részt. Az idén is úgy történt. Egy csomó notabilitás, papok, iskolák, nép és katonaság képezék a díszmenetet, melynél a katonai zenekar játszott, a kozákok pedig ütötték a tolakodókat. Richelieu szobránál misét mondott az érsek, megszentelte a tengert s ezzel az ünnep véget ért. elég szerencsével a zsidókra nézve, kiket ismét insultálni akartak. E nagy kereskedőváros, mely európai lakosságával, exportjával, az orosz »internationalis« szellemet jelzi, jó képet nyújt az úgynevezett közviszonyokról. Senki gondolkozni nem mer, a nép nem tudja, mit csináljon. Naponként nyolcz-tíz egyént fognak el, senki sem tudja miért. Csak napok mulva suttozják, hogy ez és ez zár alatt van. A rendőrség erőszakos, de nem bátor. A kormányzó személyisége, a nyers, de becsületes Gurko, az egyedüli garantia.

Az ember megszokja itt, hogy magán és szomszédjain kívül mással ne törődjék. Szintén furesán esik, hogy a világban történik valami, a miről beszélni lehet. Csak, ha mentnek hiszi magát az orosz: akkor azután bírál mindent. Kezdi a valláson s végzi a chinai birodalmon. És az orosz élesen bírál, elkeseredik. Az elkeseredést visszafojtja s titkos actiónál juttatja érvényre busásan. A jövővel senki sem gondol. E napokban általános lösszeírást rendelt el a kormány, miből egy társaságban háborút következtetett néhány kíváncsibb honoratior. Azonnal letorkolták őket, miért törődnek azzal, ahoz csak illetékes embereknek van köze s a népet az nem érdekli. A népért is tesznek itt tagadhatlanul. Nagy szegényházat építettek, comforttal berendezve. Egy koldus sincs benne: inkább az utcán koldul. Bizonyos megnyugvással hagytam el az ellentéteknek e különös országát, melyben oly könnyű és oly nehéz az élet.

37. ábra. (Krími tatárok.)

X.

MELLÉKLETEK.

I. MELLÉKLET.

ADATOK

HAZÁNK KÖZGAZDASÁGI VÁLTOZÁSAIHOZ

AZ URBÉRISÉG MEGSZÜNTETÉSE UTÁN.

Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem ?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem ?
1	Abauj-Torna megye	Átlag véve szegényedett.	Javult.
2	Alsó-Fehér megye	Nép állapota inkább hanyatlott.	Némileg haladt.
3	Arad megye	Átlag véve gyarapodott.	Javult.
4	Árva megye	Általában véve gazdagodott a nép, birtokváltozás van, de a nép tulnyomó része szorgalma által jobb létbe jutott.	Több föld van és pedig jobban megművelve mint azelőtt.
5	Bács Bodrog megye	Svábság és magyarság, de kivált az előbbi gyarapodott, kevésbé a szerbség.	Javult.
6	Baranya megye	Nép átlag nem hanyatlott.	Javult.
7	Bars megye	Volt jobbágyság legnagyobb részt eladósodott.	Haladt.
8	Békés megye	Gazdagodott.	Javult.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott ?	A nagybirtok	J e g y z e t.
Átlag véve hanyatlott.	Kevéssé változott.	1865-ben 503.412 kath. hold a termőföld 1.930.009 frt 73 ¹ / ₄ kr a tiszta jövedelem, ma művelés alatt van 571.425 hold, tiszta jövedelem 1.251.151 frt 27 kr jövedelmi adó.
Sok tekintetben pusztult, szegényedett, de birtokai nem igen cseréltek urat.	Csekély változás.	Ma: 588.908 h. ter. 1.216.386 frt 11 kr tj.. 280.985 frt 21 kr földadó.
Birtokot sok cserélt, de a birtokosság életrevaló része gyarapodik.	Mintaszerű.	1865-ben 898.956 kath. hold a termőföld ; 2.339.833 frt 43 kr pp. tiszta jövedelem. Ma művelési terület : 1.107.834 h. kat. tiszta jöv. pp. 3.037.637 frt 28 kr, földadó : 949.200 frt 97 kr.
Középbirtok kisebb számmal van, a munkabér nagyobb, de a birtokosság intenzívebb gazdálkodást üzvéen, csak számban hanyatlott.	Nem változott.	1865-ben 339.578 hold termőföld 292.402 frt 41 kr pp. tiszta jövedelem. Ma művelési terület 337.367 h. 309.320 frt 22 kr, földadó : 96.656 frt 43 kr.
A szerbeknél ismét kevesebbé. Gentry legnagyobb részben még fenntartja magát, legjobb életmódu megye az országban.	Kevéssé változott.	1865-ben 1.612.448 h. 9.774.226 frt 19 kr pp. tiszta jövedelem. Ma: 1.425.261 h. ter. 10.461.941 frt 44 kr tj. 3.269.147 frt 66 kr földadó.
Hanyatlík.	Kevéssé változott.	1865-ben 875.061 hold 2.251.331 frt 23 kr tiszta jövedelem. Ma: 827.299 h. ter. 2.745.352 frt 5 kr, tj. 857.867 frt 84 kr földadó.
Középnemesi birtok nagy részben idegen kézre került.	Nagy birtok oszló félben, de a hitbizományok még fennállanak.	1865-ben 472.931 hold 1.322.201 frt 54 kr tiszta jöv. Ma: 447.108 h. ter. 1.373.235 frt 13 kr pp. tiszta jövedelem, 429.108 frt 54 kr földadó.
Nem bukott el.	Mintaszerű.	1865-ben 634.992 hold a művelési terület 2.458.340 frt 22 kr pp. tiszta jövedelemmel. Ma: 594.020 h. ter. 2.633.162 frt 59 kr tj. 822.810 frt 75 ¹ / ₂ kr földadó.

sor- szám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem?	A föld megművelé- sének módja javult-e vagy nem?
9	Bereg megye	Szegényedett.	Javult.
10	Besztercze-Naszód megye	Százság stagnál. Havasi oláhság nem szegénye- dett.	Némely helyen.
11	Bihar megye	Átlag véve a magyar volt jobbágyság több földet bír, az oláhság sok helyett el- bukott.	Általában véve ja- vult.
12	Borsod megye	Átlag nem hanyatlott.	Javult.
13	Brassó megye		
14	Csanád megye	Nép állapota javult.	Jobban.
15	Csik megye	Nép vagyonosodott, jobban él s a napszámos-osztály fogy.	Nem halad semmit s a nép mégis va- gyonosodik.
16	Csongrád megye	Kisebb részében hanyatlott.	Jobban.
17	Esztergom megye	Szegényebb a nép.	Javult.
18	Fejér megye	Vidékenként gyarapodott, más helyett hanyatlott, át- lag haladt. A Duna melléki rész szegényedett, az éj- szaki rész szegényedett, az éjszaki gyarapodott.	Haladás észlelhető.
19	Fogaras megye	Szegényebb.	Jobban.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
Él, de szegényesen.	Mintaszerű.	1865-ben 648,509 hold 658,215 frt 34 kr tisztaj. Ma : 623,526 h. ter. 732,884 frt 28 kr tj. 229,011 frt 74 kr földadó.
Nincs.	Említést nem érdemel.	Ma : 712,955 h. ter. 510,768 frt 23 kr tj. 117,987 frt 52 kr földadó.
Gentry, bár itt-ott küzködve, erősen áll.	Kevés változást leszámítva intact.	1865-ben 1.887,292 hold terület 3.182,672 frt 3 kr tisztaj. Ma : 174,989 h. ter. 3.221,038 frt 40 kr tj. 1.006,510 frt 37 kr földadó.
Hanyatlóban egy rész, de általában véve megbirja az adót.	Előnyös.	1865-ben 638,265 hold terület 1.768,299 frt 8 kr tjöv. Ma : 599,446 h. ter. 1.769,757 frt 12 kr tj. 553,013 frt 81 kr földadó.
		Ma : 350,659 h. ter. 419,762 frt 4 kr tj. 96,965 frt 4 kr földadó.
Gyarapodott.	Mintaszerű.	1865-ben 289,520 hold 1.636,752 frt 50 kr tisztajöv. Ma : 272,498 h. ter. 1.778,982 frt 41 kr tj. 555,896 frt 51 kr földadó.
Eleső félben van.		Ma : 834,246 h. ter. 301,582 frt 32 kr tj. 69,665 frt 56 kr földadó.
Stagnál.	Mintaszerű.	1865-ben 599,366 hold a művelés alatti ter. 2.072,682 frt 16 kr pp. tisztajöv. Ma : 435,078 h. ter. 2.145,388 frt 88 kr tj. 670,391 frt 60 kr.
Nem szilárdul áll. inkább hanyatlóban.	Nagy birtok változatlan.	1865-ben 181,722 h. ter. 666,048 frt 35 kr tisztajöv. Ma : 29,949 h. ter. 700,602 frt 19 kr tj. 218,924 frt 12 kr földadó.
Hanyatlóban.	Sok idegen kézre került, jól kezelik.	1865-ben 701,450 hold terület 3.046,857 frt 37 kr tisztajöv. Ma : 672,331 h. ter. 3.227,497 frt 32 kr tj. 1.008,528 frt 43 kr földadó.
Alig számbavehető.		Ma : 404,186 h. ter. 432,452 frt 35 kr tj. 99,896 frt 55 kr földadó.

Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem ?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem ?
20	Gömör megye	A vasut mentében gyarapodott, egy részében hanyatlott.	Javult.
21	Győr megye	Földmivelő nép eladósodott, birtok elaprózódott, marhaállomány fogyott, volt zselérség aránylag vagyonosodott.	Nem mondható, hogy emelkedett, sőt elhanyagolva. Ma vaskével rosszabbul szánt, mint régen fákével.
22	Hajdu megye	Gyarapodott.	Javult.
23	Háromszék megye	Sok localis baj mellett, a nép átlag vagyonosodott.	Nem.
24	Heves megye	Földmives osztály állapota javult, sőt gazdagodott s majdnem még egyszer annyi földje van a parasztnak, mint azelőtt, a föld értéke emelkedőben.	Haladott.
25	Hont megye	Szegényedett.	Javult.
26	Hunyad megye	Nem gyarapodott, bár végleges elszegényedésről szó sincs.	Javult.
27	Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye	Gyarapodott, föld értéke magasabbra szállt.	Jobban.
28	Kis-Küküllő megye	Volt jobbágyság hanyatlott, nemzetiség különbsége nélkül. Nagy birtokváltás, oláhok kivándorlása.	Némi javulás, a hol a tagosítás keresztül vitetett.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
Hanyatlóban sok birtok-változás.		1865-ben 707,222 hold terület 995,101 frt 7 kr tisztajöv. Ma: 692,595 h. ter. 1.104,354 frt 54 kr tj. 345,088 frt 77 kr földadó.
Nem hanyatlott. Összeelgyedett magyar polgársággal.	Kevés változás. mintaszerű kezelés.	1865-ben 273,136 h. ter. 998,118 frt 13 kr tj. Ma: 245,875 h. ter. 1.007,677 frt 4 kr. tj. 314,879 frt 15 kr.
Kevésbbé jól áll, mint a föld népe.	Elég jól.	1865-ben 195,653 h. ter. 549,334 frt 43 kr. tj. Ma: 559,007 h. ter. 1.561,596 frt 75 kr tj. 487,967 frt 90½ kr földadó.
Hanyatlóban.	Számba nem jön.	Ma: 665,148 h. ter. 704,079 frt 30 kr. tj. 162,642 frt 3¼ kr földadó.
Gentry egy része elpusztult, de pusztulás már határát érte, mert a megmaradt rész okszerűen gazdálkodik.	Sok urat cserélt. A zsidókézenlévő birtokok gazdaságilag véve igen jól kezeltetnek.	1865-ben 1.171,041 hold. ter. 3.357,569 frt 38 kr. pp. tj. Ma: 489,256 h. ter. 1.857,914 frt 28 kr p. tjöv. 580,561 frt 16 kr földadó.
Stagnál.	Kevéssé változott.	1865-ben 431,418 h. ter. 1.455,858 frt 50 kr tjöv. Ma: 431,601 h. ter. 1.073,478 frt 92 kr pp. tisztajöv. 335,440 frt 88 kr földadó.
Nem gyarapodott, birtok-változás azonban kevés.	Kevés változás.	Ma: 303,155 h. ter. 1.360,512 frt 59 kr tj. 326,766 frt 50 kr föld- adó.
Nincs arányban a parasztosztály gyarapodásával.	Jelentékeny és jólmegművelt.	1865-ben 859,392 h. ter. 2.051,395 frt 58 kr tj. Ma: 846,037 h. ter. 2.941,512 frt 19 kr tj. 919,163 frt 74 kr földadó.
A volt nemesség, kevés kivétellel, hanyatlik.	Jól kezelve alig változott.	Ma: 290,781 h. ter. 793,761 frt 22 kr tj. 183,358 frt 89 kr földadó.

Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem?
29	Kolozs megye	Aránylag szegényedett, bár életmódja jobb.	Némileg javult.
30	Komárom megye	Átlag véve gyarapodott, bár a Dunamellékiek régebben jobban állottak.	Javult.
31	Krassó-Szörény megye	A nem határőrvidékiek aránylag jobban állanak.	Nem nagyon.
32	Liptó megye	Átlag véve szegényedett.	Javult.
33	Máramaros megye	Se nem szegényedett, se nem gazdagodott.	Javult.
34	Maros-Torda megye	Átlag gyarapodott.	Javult.
35	Moson megye	Szegényedett, uzsora.	Javult.
36	Nagy-Küküllő megye	Volt jobbágyság hanyatlak nemzetiség különbsége nélkül. Nagy birtokváltás, oláhok kivándorolnak.	Némi javulás, a hol a tagosítás keresztülvitetett.
37	Nógrád megye	Általában gyarapodott.	Javult.
38	Nyitra megye	Nép átlag szegényedett, kivéve a délibb részeket.	Nem.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
A kisebb birtokosság elbukott.	Nem sokat változnak egyes mintagazdaságok mindig ki-válnak.	Ma : 836,773 h. ter. 1.223,707 frt 58 kr tj. 282,676 frt 54 kr földadó.
Nem gazdagodott, de még erős.	Elég jól, egyes uradalmak mintaszerűen.	1865-ben 494,492 h. ter. 1.679,295 frt 12 kr tiszta jöv. Ma : 452,496 h. t. 1.695,518 frt 61 kr tj. 529,815 frt 78 kr földadó.
Stagnál, inkább fogy.	Nem változott.	1865-ben 959,414 h. ter. 1.359,387 frt 44 kr tj. Ma : 898,710 h. ter. 1.456,130 frt 28 kr tj. 455,011 frt 63 kr földadó.
Szegényedett.	Kevéssé változott.	1865-ben 380,008 h. ter. 404,645 frt 33 kr tiszta jöv. Ma : 369,129 h. ter. 425, 203 frt 28 kr tj. 132,867 frt 5 1/2 kr földadó.
Változatlan, nem mondhatni, hogy jelentősen szegényedett.	Változatlan, kivéve néhány idén kézre került birtokot.	1865-ben 1.682,889 h. ter. 737,914 frt 37 kr tj. Ma : 1.647,518 h. ter. 751,542 frt 35 kr tj. 234,842 frt 4 kr földadó.
Középbirtokosság stagnál, de nem apad.	Változatlan.	Ma : 706,239 h. ter. 797,235 frt 15 kr tj. 186,471 frt 33 kr földadó. 1865-ben 301,542 h. ter. 1.140,696 frt 19 kr tjöv.
Hanyatlott.	Változatlan.	Ma : 283,345 h. ter. 1.242,084 frt 22 kr tj. 388,126 frt 52 kr földadó.
A volt nemesség kevés kivétellel hanyatlik.	Jól kezelve alig változott.	Ma : 554,731 h. ter. 1.025,259 frt 21 kr tj. 236,834 frt 90 kr földadó.
Nem gyarapodott.	Számos változás.	1865-ben 747,118 h. t. 1.691,794 frt 24 kr tj. Ma : 688,322 h. ter. 1.800,389 frt 57 pp. kr. tiszta jöv. 562,585 frt 85 kr földadó.
Hanyatlóban.	Sok változás és pedig idegen kézre.	1865-ben 1.036,491 h. t. 3.454,584 frt 52 kr tj. Ma : 894,678 h. ter. 3.506,547 frt 39 kr tj. 1.095,726 frt 2 kr földadó.

Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem ?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem ?
39	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye	A nép gazdagodott nagy részben.	Javult.
40	Pozsony megye	Sok helyen szegényedett.	Javult.
41	Sáros megye	Szegényedett, kivándorlás.	Javult.
42	Somogy megye	Nép átlag vagyonosodott.	Javult.
43	Sopron megye	A földműves osztály nagy bajokkal küzd ugyan, kivált a magyarság, de hanyatlónak nem mondható.	A föld művelése, közlegelők felosztása, marhaállomány esőkenése és cukorrépa termesztése által nem javult, csak legújabb időben történnek figyelemre-méltó javítások.
44	Szabolcs megye	Szegényedett.	Nem sokat javult.
45	Szatmár megye	Nagy része szegényedett a svábokat kivéve.	Javult.
46	Szeben megye	Legnagyobb részét szász terület.	
47	Szepes megye	Stagnál, inkább szegényedett.	Javult.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
Középbirtokosság egy része elbukott, másik része jobban áll, mint valaha.	Sok urat cserélt, gazdaságilag nem kárára.	1865-ben 1.822,411 h. t. 5.393,415 frt 34 kr tj. Ma: 1.992,118 h. ter. 6.770,280 frt 70 kr tj. 2.115,577 frt 48 kr földadó.
A Csallóközben még jelen-tékeny.	Mintaszerü.	1865-ben 757,774 h. t. 3.340,643 frt 19 kr tj. Ma: 718,192 h. ter. 3.391,417 frt 50 kr tj. 1.059,750 frt 13 kr földadó.
Földbirtokosok is szegényedtek, birtokuk urat cserélt sokszor, de állapotuk átlag jobb a parasztokénál.	Változatlan.	1865-ben 621,662 h. ter. 598,742 frt 2 kr tj. Ma: 593,453 h. ter. 630,282 frt 42 kr tj. 196,950 frt 7¼ kr földadó.
Földbirtokosok egy része elesett, de jószágait magyarok vették meg.	Kevés változás, mintaszerü.	1865-ben 1.099,186 h. t. 2.193,870 frt 47 kr tj. Ma: 1.049,415 h. ter. 2.547,025 frt 28 kr tj. 765,894 frt 61 kr földadó.
Stagnál.	Kevés változás, mert nagyobb része hitbizomány és püspöki jószág.	1865-ben 523,828 h. t. 2.104,253 frt 25 kr tjöv. Ma: 516,708 h. ter. 2.231,053 frt 54 kr tj. 697,159 frt 72 kr földadó.
Szegényedett.	Sok változás.	1865-ben 998,640 h. t. 1.513,141 frt 5 kr tjöv. Ma: 730,849 h. ter. 1.609,858 frt 19 kr tj. 503,048 frt 52½ kr földadó.
Hanyatlott.	Változatlan.	1865-ben 1.013,015 h. t. 1.743,601 frt 39 kr tj. Ma: 998,243 h. ter. 1.932,715 frt 26 kr tj. 603,934 frt 90 kr földadó.
		Ma: 603,955 h. ter. 870,619 frt 23 kr tj. 201,113 forint 08 kr. földadó.
Régi állapotában van.	Kevés változás.	1865-ben 633,360 h. ter. 809,449 frt 72 kr. tj. Ma: 603,390 h. ter. 735,553 frt ¼ kr tj. 229,845 forint 8⅙ kr földadó.

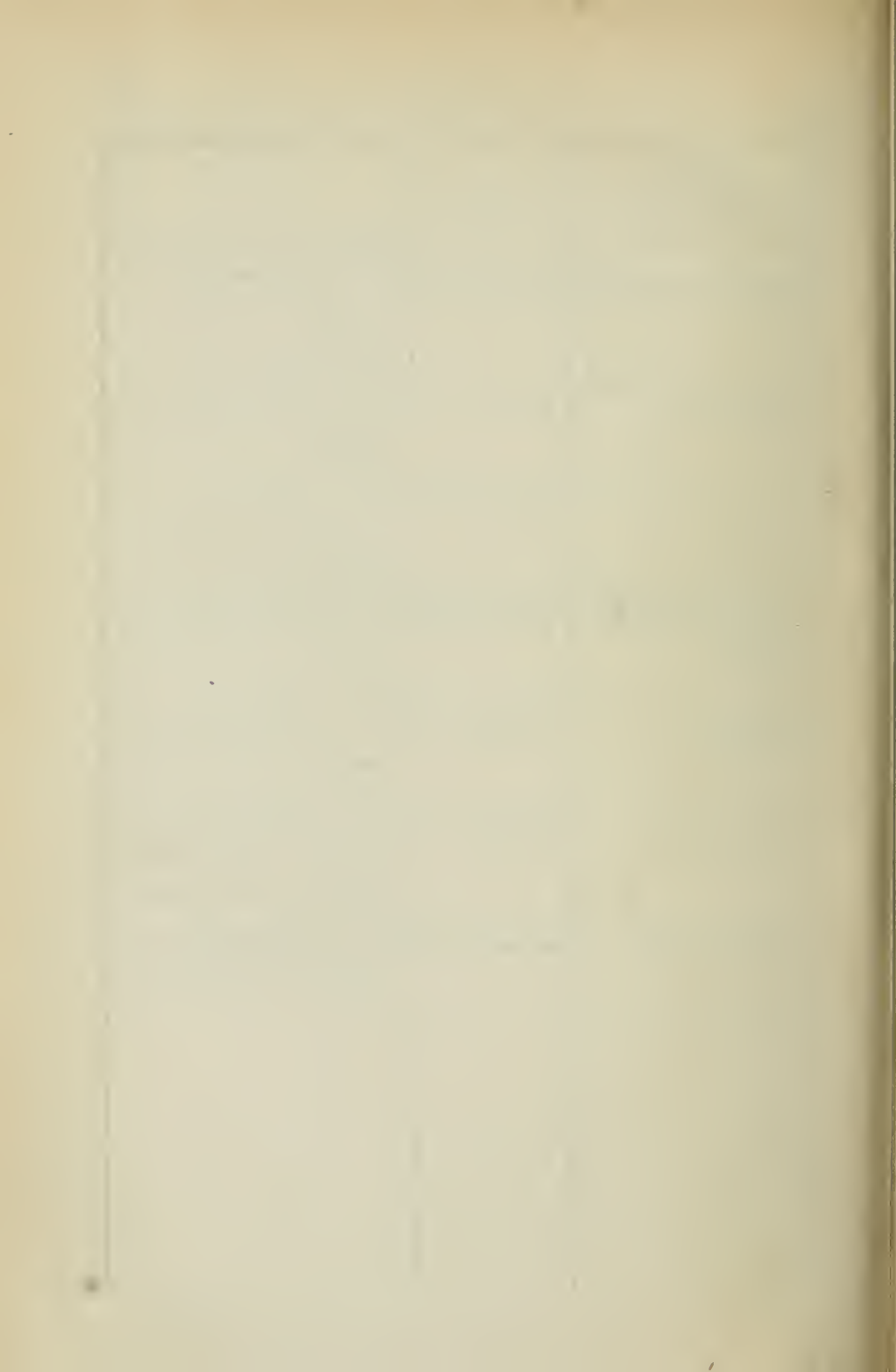
Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem?
48	Szilágy megye	Nagyobb része hanyatlott, kisebb boldogult, földbirtok elértéktelenedett, nagy adóhátrálék, kivándorlás.	Vas ekével szántának, de rablómódra gazdálkodnak, a mennyiben tagosítások száma még igen csekély.
49	Szolnok-Doboka megye	Földmivelő nép szegényedett, a magyarság jobban áll.	Semmit sem haladt.
50	Temes megye	Nem gyarapodott arányosan.	Javult.
51	Tolna megye	Gazdagodott, sőt finomabb és gazdagabb igényeit is kitudja elégíteni.	Jobban műveli a talajt, gazdasági gépeket használ, mesterséges takarmányt termeszt.
52	Torda-Aranyos megye	Földmivelő nép ma több vagyonnal bír.	25—30%-kal több föld van művelés alatt mint 48 előtt, 100%-ai több trágyát használnak mint azelőtt, állattenyésztés halad, napszám olesó.
53	Torontál megye	Nép eladósodott, de jobban él, több igénye van: szegényedtek leginkább szerbek és románok. Megye nagy részében állapot stagnál.	Nagyban haladt, tagosítás nincs végrehajtva. Ami útját állja a fejlődésnek.
54	Trencsén megye	Telkek feloszthatósága következtében a birtokok rendkívül törpékké váltak, uzsora elszegényítette a többséget.	Haladás észlelhető ott, ahol a nép fentartotta magát.
55	Turóc megye	Egy rész gazdagodott, a jóval nagyobb rész elszegényedett, ok itt is a birtokfelosztás.	Javult.
56	Udvarhely megye	Nép gyarapodott, de kisebb mértékben mint a többi székely vármegye.	Nem.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
A középbirtokosság részben hanyatlott.	Nem jelentősen.	Ma : 648,035 h. ter. 1.648,574 frt 46 kr. tj. 383,389 forint 86 kr földadó.
Nem haladt annyit, mint a mennyire haladhatott volna.	Alig változott.	Ma : 779,258 h. ter. 1.083,600 frt 76 kr tisztaj. 258,241 frt 88 kr földadó.
Közép nemesség ugyan-csak nem gyarapodott.	Sokat változott.	1865-ben 1.007,785 hold területen 4.785,383 frt 03 kr tj. Ma : 59,242 h. ter. 5.080,780 frt 95 kr tj. 1.580,809 frt 28 kr földadó.
Általánosságban gyarapodott, fő ok a tagosítás.	Általánosságban sértetlen állapotban van meg.	1865-ben 632,597 h. t. 2.125,382 frt 15 kr tj. Ma : 582,710 h. ter. 2.491.809 frt 52 kr tj. 778,640 forint 75 kr földadó.
Nagy részében elbukott.	Csekély változás, elég jól vannak megművelve.	Ma : 583,125 hold művelési ter. 778,258 frt 56 kr tj. 179,775 frt 83 kr földadó.
Csekély s ez is hanyatlott	Nagy változás, nagybirtok elaprózott, birtokosaik eladósodtak.	1865-ben: 1,221,281 hold ter. 7.749,880 frt 06 kr tj. Ma : 1,201,149 h. ter. 8.316,134 14 kr tj. 2.598,625 frt 83 kr földadó.
Nemesség birtokai többnyire idegen kezei vannak.	Nagy birtokok tulajdonost változtattak, különben kezelés mintaszerű.	1865-ben 716,621 h. ter. 972,863 frt 46 kr tj. Ma : 722,444 h. ter. 1.043,395 frt 25 kr tj. 326,040 frt 20 kr földadó.
Sok változásnak volt alávetve.	Változatlan	1865-ben 194,595 h. ter. 285,598 frt 06 kr tj. Ma : Zólyom és Turóc: 633,981 h. ter. 910,446 forint 26 kr tj. 284,496 frt 30 kr földadó.
Középbirtok itt jobban áll, mint Csikban és Háromszéken.	Nem igen van.	Ma : 593,067 h. ter. 377,061 frt 45 kr tj. 87,101 forint 26 1/2 kr földadó.

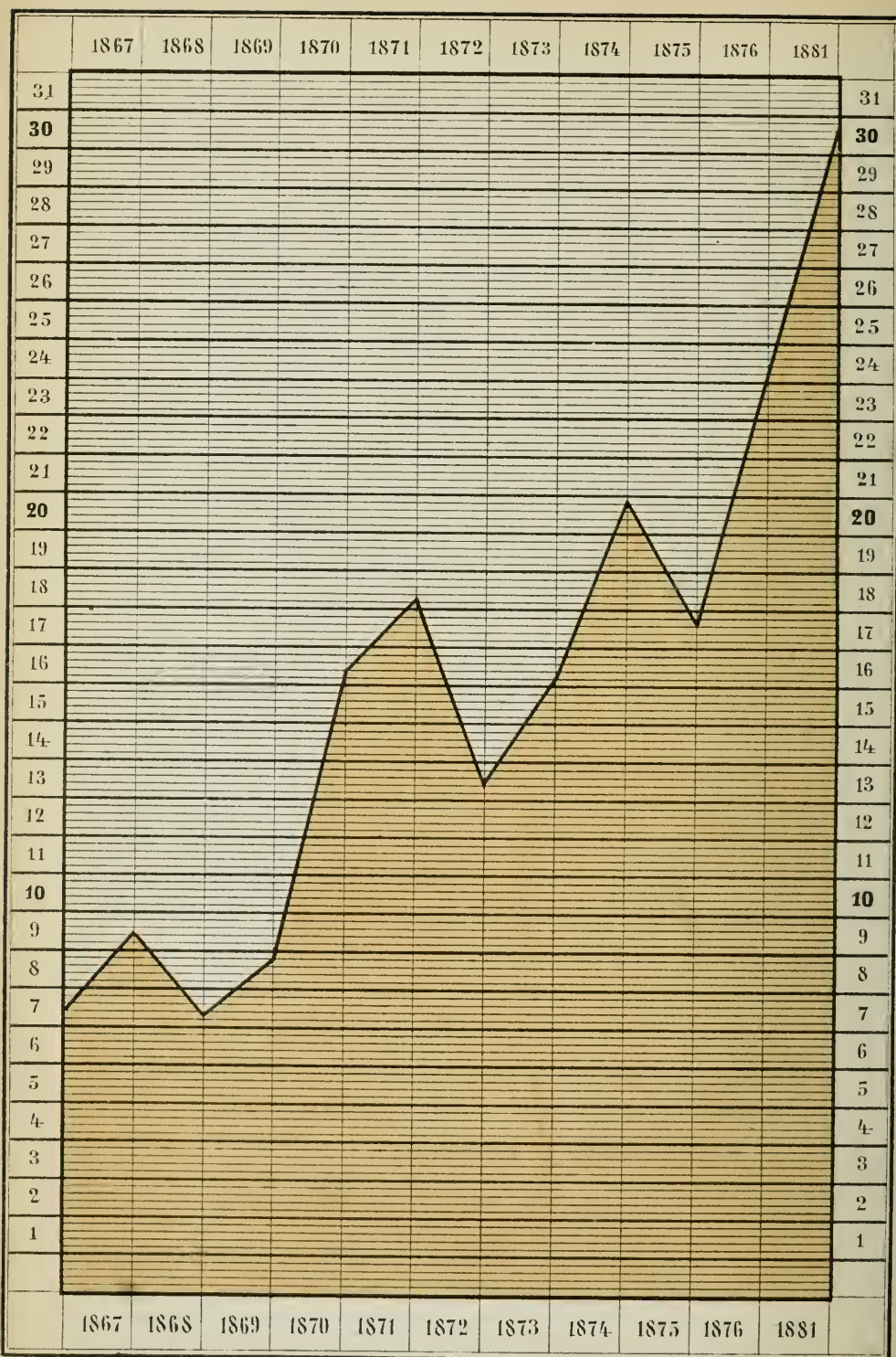
Sorszám	A törvényhatóság megnevezése	1848 óta a volt jobbágyság gazdagodott-e vagy nem ?	A föld megművelésének módja javult-e vagy nem ?
57	Ugocsa megye	Stagnál, a nép nem nagyon gyarapodik, művelési területben sem gyarapodott.	Nem nagyon javult.
58	Ung megye	A nép stagnál, inkább szegényedik.	Javult.
59	Vas megye	Nép átlag jobb módú, kivált a határokon.	Javult.
60	Veszprém megye	Általában gazdagodott, kivéve egyes uzsora látogatta vidékeket.	Javult.
61	Zala megye	Éjszaki részén átlag nem szegényedett, de délibb részén pusztit az uzsora.	Sok helyen javult.
62	Zemplén megye	Éjszaki részén elszegényedett, déli részén gyarapodott.	Javult.
63	Zólyom megye	Nem gyarapodott. Birtok rendkívül elaprózódott.	Némileg haladt.

A közbirtokos osztály hanyatlott-e vagy gyarapodott?	A nagybirtok	J e g y z e t.
Létezik s nem megvetendő módon.	Nem igen van.	1865-ben: 206,864 hold terület 289,449 frt 30 kr tj. Ma: 199,174 h. ter. 337,787 frt 38 kr tj. 105,551 forint 88 kr földadó.
Nagyrészt még fennáll, egy rész elbukott.	Mintaszerű.	1865-ben 554,764 h. ter. 549,553 frt 39 kr tj. Ma: 531,764 h. ter. 606,765 frt 27 kr tj. 189,602 forint 07 kr földadó.
Átlag nem hanyatlott.	Kedvező állapothban.	1865-ben 929,571 h. t. 2.240,736 frt 29 kr tj. Ma: 912,695 h. ter. 2.418,388 frt 1 ¹ / ₄₅ kr tj. 755,698 frt ¹ / ₁₁ kr földadó.
Nagy része még megvan, de nem arányos jólétben, sok birtok urat cserélt.	Nagybirtok állapotba kedvező.	1865-ben 679,366 h. t. 1.648,591 frt 06 kr tj. Ma: 639,194 h. ter. 1.763,159 frt 48 kr tj. 550,952 forint 18 kr. földadó.
Hanyatlóban.	Sok helyt eladósodva.	1865-ben 974,780 h. t. 2.477,957 frt 20 kr. tj. Ma: 949,775 h. ter. 2.739,075 frt 24 kr tj. 855,906 forint 28 kr földadó.
Részben elpusztult.	Sok helyt eladósodott.	1865-ben 1.042,886 h. t. 1.467,710 frt 28 kr tj. Ma: 1.008,970 h. ter. 1.646,154 frt 01 kr tj. 514,390 frt 21 kr földadó.
Részben gyarapodik.	Mintaszerű.	1865-ben 470,257 h. ter. 604,203 frt 29 kr tj. Ma: Turócczsal együtt 633,981 h. ter. 910,446 frt 26 kr pp. tisztajöv. 284,496 forint 30 kr földadó.

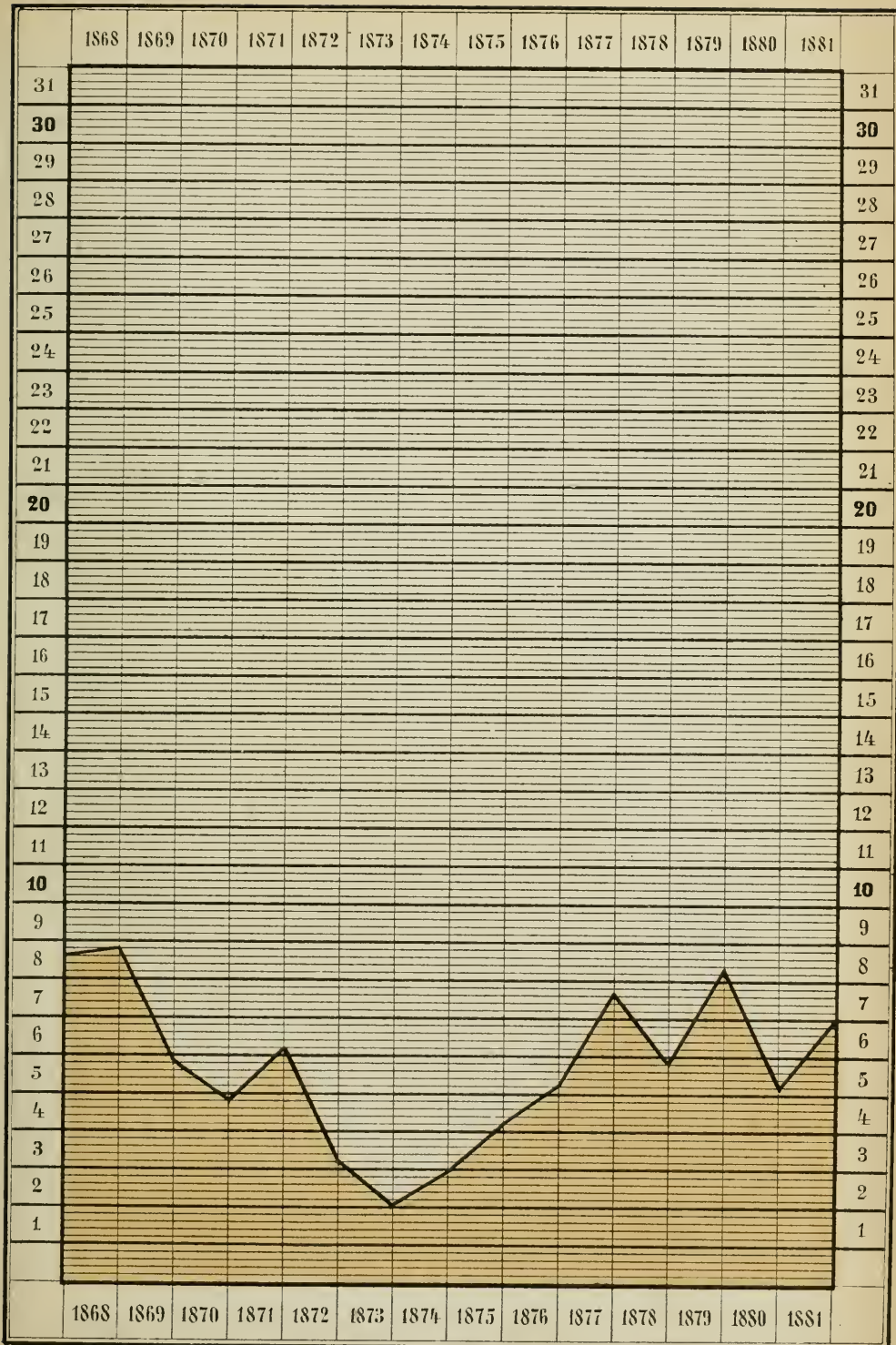

A nagy kir. állományéból.

OROSZ CAROLINAI

II. mű melléklet.

Kimutatás

Magyarországnak Oroszországgal való árú-forgalmáról
1881 júlustól 1882 júniusig.

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyiség	Érték frt	Mennyiség	Érték frt
I.	<i>Gyarmatárúk és déli gyümölcsök . . . . .</i>	mm.	0'71	260	2'54	285
	tea	»	0'71	260	—	—
	cukor	»	—	—	1'00	50
	kávé	»	—	—	0'59	35
	fűszerek	»	—	—	0'95	200
III.	<i>Kerti és mezői termények . .</i>	»	14,175'75	110,642	5,600'53	101,606
	búza	»	5'24	70	1'67	52
	rozsa	»	—	—	1'56	47
	árpa	»	—	—	1'41	47
	zab	»	4,253'70	34,500	1'63	50
	kukoricza	»	9,842'48	72,109	203'13	3,000
	köles	»	—	—	300'00	3,320
	hüvelyesek	»	27'81	337	1'00	30
	liszt	»	—	—	632'30	12,095
	árpagyöngy	»	—	—	2,383'93	46,365
	fris szőlő	»	—	—	470'20	7,541
	másféle fris gyümölcs . .	»	—	—	1,202'58	18,841
	élő növények és fa-csemeték	»	2'90	16	—	—
	lőhere	»	39'56	3,500	2'00	30

Cso- port szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyi- ség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
	egyéb veteménymagvak .	mm.	2'83	60	1'44	272
	aszalt gyümölcs	»	0'50	15	1'89	30
	szilvaiz	»	1'03	35	2'44	58
	növényrészek	»	—	—	6'74	385
	dió	»	—	—	83'19	1,330
	mogyoró	»	—	—	5'39	40
	aszalt szilva	»	—	—	297'51	8,045
	befőtt gyümölcs	»	—	—	0'29	20
	elkészített főzelék . . .	»	—	—	0'23	8
IV.	Állatok és állati termények .	drb	—	—	42	—
		mm.	49'77	8,194	592'52	69,302
	halak és rákok (osztriga, nyers)	»	0'49	46	92'48	2,754
	lő	drb	—	—	42	10,000
	borjubőrök	mm.	—	—	46'85	12,000
	bárány- és juhbőrök . .	»	1'14	80	8'29	1,000
	lőbőrök	»	—	—	347'01	31,646
	marhabőrök	»	6'04	600	70'77	7,420
	másféle bőrök	»	—	—	4'49	4,485
	lőszőr.	»	13'24	2,300	0'29	145
	másféle állatszőrök . . .	»	—	—	0'45	50
	fris hus	»	—	—	0'44	40
	sajt	»	—	—	3'57	262
	méz	»	—	—	17'88	500
	sörte	»	28'60	5,150	—	—
	elkészített hus	»	0'26	18	—	—
V.	Zsiradékok és zsiros olajok .	»	52'51	900	4'68	507
	dísnózsir	»	—	—	1'37	92
	szalonna	»	—	—	0'11	15
	parafin, ceresin	»	—	—	3'10	400
	másféle zsiros olajok . .	»	52'51	900	—	—

Cso- port szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyi- ség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
VI.	<i>Italok és eledel</i>	mm.	0·26	18	7,408 ⁴³	317,825
	szesz	»	—	—	133 ⁹⁰	5,179
	bor palaczkokban . . .	»	—	—	72 ⁴³	3,236
	bor hordókban	»	—	—	7,150 ⁵⁴	308,166
	tésztaféle	»	0 ¹⁸	10	51 ⁵⁶	1,244
	czukrosságok	»	0 ⁰⁸	8	—	—
VII.	<i>Tüzelő-, építő- és mű-anyagok</i>	»	100 ⁰⁰	200	22,790 ²⁷	11,584
	kemény épület- és műfa .	»	—	—	604 ⁹³	3,530
	czinkércz	»	—	—	80 ⁵¹	700
	barnakő	»	—	—	1,900 ⁰⁰	665
	vaspát	»	—	—	20,000 ⁰⁰	6,310
	egyéb ásványok	»	—	—	0 ¹⁷	5
	nyers, faragott kövek . .	»	—	—	101 ⁶⁶	124
	homok és kavics	»	—	—	103 ⁰⁰	250
	czement	»	100 ⁰⁰	200	—	—
VIII.	<i>Gyógyszer, illatsz., festő- és cserző-anyagok, mézgyák és gyanták</i>	»	107 ⁹⁸	3,849	100 ¹⁸	174
	terpentin olaj	»	106 ¹⁶	3,820	—	—
	kőolaj	»	1 ⁸²	29	—	—
	kátrány	»	—	—	100 ¹⁸	174
IX.	<i>Szőrű- és kötő-anyagok és fo- nalak</i>	»	5,714 ⁶⁰	846,980	1 ²⁰	45
	szősz	»	5 ¹³	80	—	—
	nyers gyapju	»	5,709 ⁴⁷	846,900	—	—
	kender	»	—	—	1 ²⁰	45
X.	<i>Szőtt és kötött árak, ruháza- tok és pipere árak</i> . . .	»	4 ³³	1,810	5 ⁶⁵	1,484
	gyapju-szövetek	»	1 ⁵⁵	1,300	0 ⁴⁰	500
	kötött árak gyapjuból . .	»	0 ⁰²	10	—	—

Cso- port szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiség egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyi- ség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
	férfi ruházatok	mm.	1'90	440	3'51	614
	ágynemű	»	0'86	60	0'20	40
	fehérenemű	»	—	—	1'01	200
	női ruházatok	»	—	—	0'53	130
XI.	Áruk sörtéből, hánssból, ká- kából, kókuszdiórostból, fűből, nádából, szilánk- ból, széknádból és szal- mából, valamint papiros és papiros áruk	»	—	—	121'70	2,516
	széknád (hasított) . . .	»	—	—	1'04	200
	papiros	»	—	—	19'77	1,556
	papiros áruk	»	—	—	100'89	760
XII.	Kautsuk-, guttapercha-, (viaszos) vászon, bőr- és szücsárk	»	0'19	70	1'12	586
	bagaria bőr	»	0'19	70	—	—
	viaszos vászon	»	—	—	0'46	250
	festett és egyéb készített bőr	»	—	—	0'36	150
	szijgyártó áruk	»	—	—	0'25	100
	szücsárk	»	—	—	0'05	86
XIII.	Fa-, csont-, üveg-, kő- és aggyagárk	»	1'52	368	2,659'65	120,443
	fehér öblös üveg	»	1'09	350	534'53	18,552
	tükrök	»	0'43	18	—	—
	hajlított fabutorok . . .	»	—	—	1,401'07	80,330
	fabutorok	»	—	—	39'08	2,910
	közönséges fa-áru és esz- közök	»	—	—	170'67	3,399
	esztorgályos áruk	»	—	—	7'52	730

Cso- port szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyi- ség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
	közönséges öblös üveg ter- mészetes színben . . .	mm.	—	—	300'54	10,839
	köszörű kövek	»	—	—	46'01	1,448
	malom kövek	»	—	—	103'40	270
	kőedény áruk	»	—	—	3'77	1,500
	egyéb kőárak	»	—	—	51'30	200
	porcellán áruk	»	—	—	1'16	265
XIV.	<i>Fémek és fémárak . . . . .</i>	»	0'87	220	1,517'35	14,092
	kovácsolt vasárak	»	0'21	80	11'83	430
	sárgarézárak	»	0'25	40	1'83	1,100
	nyers vas	»	—	—	1,300'00	5,200
	nem formás kovácsolt vas rudakban	»	—	—	17'00	340
	horgony- és hajó-lánczok	»	—	—	0'44	20
	vaspléh és aczélpléh	»	—	—	37'08	480
	öntött vasárak	»	—	—	20'75	995
	szerszámok és eszközök	»	—	—	90'12	3,836
	pléhárak	»	—	—	3'38	250
	zománczott vasedények	»	—	—	5'18	120
	bronz-árak	»	0'41	100	—	—
	réz	»	—	—	6'12	500
	fonadék vasból	»	—	—	0'87	101
	közönséges vas- és aczél- árak	»	—	—	22'75	720
XV.	<i>Kocsik, szénok és hajók . . . . .</i>	»	—	—	5	1,055
	szekerek és hintók	»	—	—	5	1,055
XVI.	<i>Mű- és hangszerek, gépek és apró-árak . . . . .</i>	drb. mm.	— 17'03	190	153 3,603'65	264,896
	géprések	»	16'75	160	—	—

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyiség	Érték frt	Mennyiség	Érték frt
	függő órák	mm	0'28	30	—	—
	hangszerek	»	—	—	0'25	250
	eséplő gépek	drb	—	—	1	9,000
	rosta	mm.	—	—	17'91	1,450
	egyéb mezőgazdasági gé- pek	drb	—	—	50	10,925
	lámpák	mm	—	—	1'63	816
	másféle gépek	drb	—	—	102	36,765
	géprészek	mm.	—	—	3,583'86	205,690
XVII. <i>Konglasó, vegyészeti árak,</i>						
	<i>gyógy-, festő- és gyújtó-</i> <i>szerek . . . . .</i>	»	8'54	7,174	5,521'58	350,486
	enyv és ragasz	»	5'11	3,750	20'57	951
	egyéb vegyészeti anyagok és áruk	»	3'43	3,424	385'74	71,272
	ásványviz	»	—	—	1,573'05	15,261
	kén	»	—	—	9'63	500
	sósav	»	—	—	287'41	521
	keményítő	»	—	—	100'37	2,100
	elkészített gyógyszerek .	»	—	—	53'07	9,660
	pecsétviasz	»	—	—	1'01	101
	tinta	»	—	—	24'35	878
	sajtolat és szűrt	»	—	—	3,066'04	249,230
	szappan	»	—	—	0'14	12
XVIII. <i>Irodalmi- és műtárgyak . .</i>						
	festmények	»	4'28	12,026	5'01	1,016
	képek	»	4'12	12,000	—	—
	könyvek	»	0'16	26	—	—
	könyvek	»	—	—	4'24	950
	nyomtatványok és kéz- íratok	»	—	—	0'77	96

Cso- port szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Mennyi- ség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
XIX.	<i>Hulladékok . . . . .</i>	mm.	67'48	700	71'75	787
	hulladékok	»	67'48	700	17'19	120
	állati trágya	»	—	—	10'45	125
	rongyok	»	—	—	6'32	216
	borseprő	»	—	—	37'79	326
Összesen:		drb mm.	— 20,305'62	993,601	200 50,007'71	1.258,719

Kimutatás

Magyarországnak Oroszországgal való áru-forgalmáról,
1882. évi juliustól decemberig.

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Meny- nyiség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
VI.	<i>Gabona és hüvelyesek, liszt és őrlemények . . . .</i>	mm.	115'19	1,854	1,646'47	31,010
	buza	»	1'00	18	1'01	70
	tatárka	»	50'30	807	—	—
	hüvelyesek	»	1'00	20	2'60	20
	másféle őrlemények . . .	»	62'89	1,009	1,542'86	29,120
	liszt	»	—	—	100'00	1,800
VII.	<i>Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek . . . .</i>	»	0'15	10	2,071'08	46,251
	repeze	»	0'15	10	—	—
	fris szőlő	»	—	—	293'67	5,377
	fris főzelék	»	—	—	6'45	120
	fris gyümölcs	»	—	—	542'21	8,956
	aszalt szilva	»	—	—	1,215'52	31,038
VIII.	vetemény magvak (erdei magvak)	»	—	—	11'44	630
	növények és növényrészek, szárítva és elkészítve .	»	—	—	1'79	130
	<i>Vágó és igásmarha . . . .</i>	drb	11	200	3	1,900
	borjú	»	11	200	—	—
	ló	»	—	—	3	1,900

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Menny- nyiség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
IX.	Más állatok	mm.	—	—	75'42	1,719
	friss halak, rákok, csigák .	»	—	—	75'42	1,719
X.	Állati termények	»	4'94	750	885'37	92,046
	lőszőr	»	4'94	750	—	—
	nyers lőbőrök	»	—	—	620'36	57,860
	nyers marhabőrök . . .	»	—	—	264'28	34,036
	beleik és hólyagok . . .	»	—	—	0'73	150
XI.	Zsiradékok	»	—	—	0'11	20
	ludzsír	»	—	—	0'11	20
XIII.	Italok	»	1'06	100	4,633'59	148,231
	likőrök	»	0'40	40	0'48	100
	bor palaczkokban . . .	»	0'66	60	22'58	1,575
	borszesz	»	—	—	1'63	34
	bor hordókban	»	—	—	4,372'97	144,462
	ásványvíz	»	—	—	236'83	2,060
XIV.	Éledelek	»	0'07	7	50'98	1,262
	elkészített hús	»	0'07	7	—	—
	tésztafélék	»	—	—	50'98	1,262
XV.	Fa, szén és tőze	»	110'00	150	41'63	1,000
	kemény épület és műfa .	»	—	—	41'63	1,000
	kőszén	»	110'00	150	—	—
XVI.	Észtergályos és faragványok	»	0'10	12	—	—
	kókusz és kókuszdióhéj .	»	0'10	12	—	—
XVII.	Ásványok	»	—	—	179'13	803
	nyers, faragatlan és nagy- jából faragott, vagy fű- részelt kő	»	—	—	178'67	203
	agyagföld, talkföld, por- celánföld	»	—	—	0'46	600

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Menny- nyiség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
XIX.	<i>Festő és cserző anyagok . . .</i>	mm.	—	—	311 ⁰⁵	3,125
	festőfa	»	—	—	1 ⁰⁰	125
	cserzőhéjak	»	—	—	200 ⁰⁰	800
	gubacs	»	—	—	110 ⁰⁵	2,200
XX.	<i>Algyók és gyanták . . . . .</i>	»	108 ³⁸	2,420	—	—
	terpentin	»	108 ³⁸	2,420	—	—
XXII.	<i>Pamut, pamutfonalak és pa- mutárak . . . . .</i>	»	0 ⁴¹	50	—	—
	pamatszövet	»	0 ⁴¹	50	—	—
XXIII.	<i>Len, kender, juta és más kü- lön meg nem nevezett nö- vényi fonó anyagok, az ezekből készült fonalak és árak . . . . .</i>	»	—	—	3 ³¹	210
	kender (nyers)	»	—	—	3 ⁰⁶	200
	kötélverő árak, len, ken- der, juta és más növé- nyi anyagokból	»	—	—	0 ²⁵	10
XXIV.	<i>Gyapju, gyapjufonal, gyap- judárak . . . . .</i>	»	134 ⁹¹	13,000	—	—
	gyapju (nyers)	»	134 ⁹¹	13,000	—	—
XXVI.	<i>Ruházatok, fehérnemű és pi- perek árak . . . . .</i>	»	0 ⁵⁷	200	11 ⁴⁶	3,440
	férfi ruházatok	»	0 ⁵⁷	200	2 ⁵⁹	2,030
	fehérnemű	»	—	—	1 ⁴⁸	300
	női ruházatok	»	—	—	3 ¹²	600
	ágyneműek	»	—	—	4 ²⁷	510
XXVII.	<i>Kéfekötő és szitakötő árak .</i>	»	—	—	0 ⁶⁵	50
	szitakötő árak	»	—	—	0 ⁶⁵	50

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Meny- nyiség	Érték frt	Meny- ség	Érték frt
XXIX.	<i>Papíros és papírosárak . .</i>	mm.	—	—	16'57	742
	<i>papíros lemezek . . . .</i>	»	—	—	9'50	137
	<i>író- és levélpapíros, rajz- papíros . . . . .</i>	»	—	—	6'41	455
	<i>formás papírosárak . . .</i>	»	—	—	0'66	150
XXX.	<i>Kautsuk, guttapercha, vala- mint az azokból való árak . . . . .</i>	»	—	—	0'27	20
	<i>kautsuk és guttapercha árak . . . . .</i>	»	—	—	0'27	20
XXXI.	<i>Viaszos vászon és viaszos tafola . . . . .</i>	»	0'48	89	—	—
	<i>kocsi takarók . . . . .</i>	»	0'48	89	—	—
XXXII.	<i>Bőr és bőráruk . . . . .</i>	»	—	—	0'29	96
	<i>szíjgyártó árak . . . . .</i>	»	—	—	0'29	96
XXXIV.	<i>Fa- és csontárak . . . . .</i>	»	2'30	95	657'05	31,393
	<i>közönséges faárak . . .</i>	»	2'30	95	112'92	1,903
	<i>fabutorok . . . . .</i>	»	—	—	28'16	2,000
	<i>hajlított fabutorok . . .</i>	»	—	—	502'93	29,147
	<i>finom faárak . . . . .</i>	»	—	—	13'04	1,343
XXXV.	<i>Üveg és üvegárak . . . . .</i>	»	—	—	720'75	59,085
	<i>közönséges öblös üveg a maga term. színében .</i>	»	—	—	206'99	11,200
	<i>fehér öblös üveg . . . .</i>	»	—	—	513'51	47,877
	<i>tükrök . . . . .</i>	»	—	—	0'25	8
XXXVI.	<i>Kőárak . . . . .</i>	»	—	—	30'37	1,037
	<i>kőfaragó munkák . . . .</i>	»	—	—	30'20	1,032
	<i>cement öntvények, gipsz és palaárak . . . . .</i>	»	—	—	0'17	5

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Menny- nyiség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
XXXVII.	<i>Aggagárak . . . . .</i>	mm.	—	—	2 ⁸⁴	520
	Fayence, majolika, kő- edény.	»	—	—	1 ⁸⁴	180
	porcelán	»	—	—	1 ⁰⁰	340
XXXVIII.	<i>Vas és vasárak. . . . .</i>		—	—	309 ⁵⁷	4,905
	nyers vas és aczél . . .		—	—	100 ⁰⁰	400
	vas és aczélpléh	»	—	—	1 ⁰⁴	80
	öntött vasárak	»	—	—	141 ¹⁵	2,370
	gőzkazán	»	—	—	3 ¹⁹	25
	szerszámok	»	—	—	26 ³⁹	750
	drótárak	»	—	—	20 ⁹²	630
	butorok vasból	»	—	—	16 ⁸⁸	650
XXXIX.	<i>Nemtelen fémek és az ezekből való árak . . . . .</i>	»	0 ³⁶	50	2 ⁵⁸	706
	ezinkesövek, ezinkdrót, ezinklemez és rúd . .	»	—	—	0 ¹⁶	16
	réz	»	—	—	0 ⁵⁰	300
	sárgaréz	»	—	—	0 ⁴⁸	50
	sárgaréz rudak, sárgaréz lemezek.		—	—	1 ⁴⁴	340
	rézesövek, rézdrót, rézle- mez és rézrud	»	0 ³⁶	50	—	—
		drb	—	360	37	161,133
XI.	<i>Gépek és géprészek . . . .</i>	mm.	21 ³⁷	360	2,840 ⁹⁸	
	géprészek	»	21 ³⁷	360	—	—
	rosta	»	—	—	13 ⁰⁰	1,000
	eke.	»	—	—	14 ¹⁰	303
	szivattyuk, munkagépek, tűzifecskendők. . . .	drb	—	—	37	18,500
		mm.	—	—	315 ⁵⁰	
	géprészek	»	—	—	2,498 ³⁸	141,330
XII.	<i>Kocsik és hajók. . . . .</i>	drb	—	—	3	300
	szekerek és hintók . . .	»	—	—	3	300

Csoport szám	Az árucsoport és árunem megnevezése	Mennyiségi egység	Behozatal		Kivitel	
			Meny- nyiség	Érték frt	Mennyi- ség	Érték frt
XLIII.	Mű- és hangszerek, órák, apróórák	mm.	—	—	0'01	10
	tudományos czélokra szánt műszerek . . .	»	—	—	0'01	10
XLV.	Vegyi segédanyagok . .	»	—	—	240'15	41,950
	borkő	»	—	—	240'15	41,950
XLVI.	Vegyi áruk, gyógy-, fés- tő- és illatszerek . . .	»	7'61	6,668	1,598'88	130,407
	enyv, vizahólyag, gelatine	»	7'61	6,668	—	—
	fehérje	»	—	—	58'43	6,060
	ragasz és keményítő mészga	»	—	—	12'00	570
	gyógyszerek elkészítve .	»	—	—	5'67	950
	élesztő	»	—	—	1,519'94	122,727
	tinta	»	—	—	2'84	100
XLIX.	Irodalmi- és műtárgyak . .	»	—	—	11'47	1,656
	könyvek	»	—	—	11'47	1,656
Összesen .		drb mm.	11 507'30	26.015	6 16,342'03	768,027

IV. Orosz mértékek és súlyok.

Orosz láb = 0·305 méter.

Arsin = 0·72 méter.

Verst = 0·107 myriaméter.

Dessjatina = 1·09 hektár.

Csetvert = 8 csetverik = 64 garnecz (korecz).

Csetverik = 0·2624 hektoliter.

Pud = 40 orosz font = 16·38 kilogram.

Tonna = 40 vedro = 400 stof.

» = 491·957 liter.

Vedro = 12·3 liter.

Stof = 1·23 liter.

Rubel = 1 frt 50 kr.—1 frt 65 kr.

Jegyzet. A II. számú műmellékleten a két tábla oldalain levő felosztás (1—50⁰-ig) mindig 10—10 értékű, tehát 10, 20, 30 stb. millió, illetőleg a részletes felosztás szerint 12, 14 stb. millió forintot, az oroszoknál rubelt jelent. A magyarországi kivitel Kilényi és a budapesti iparkamara, az orosz Timirjasew és Exelbirth adatai után állítottatott össze.

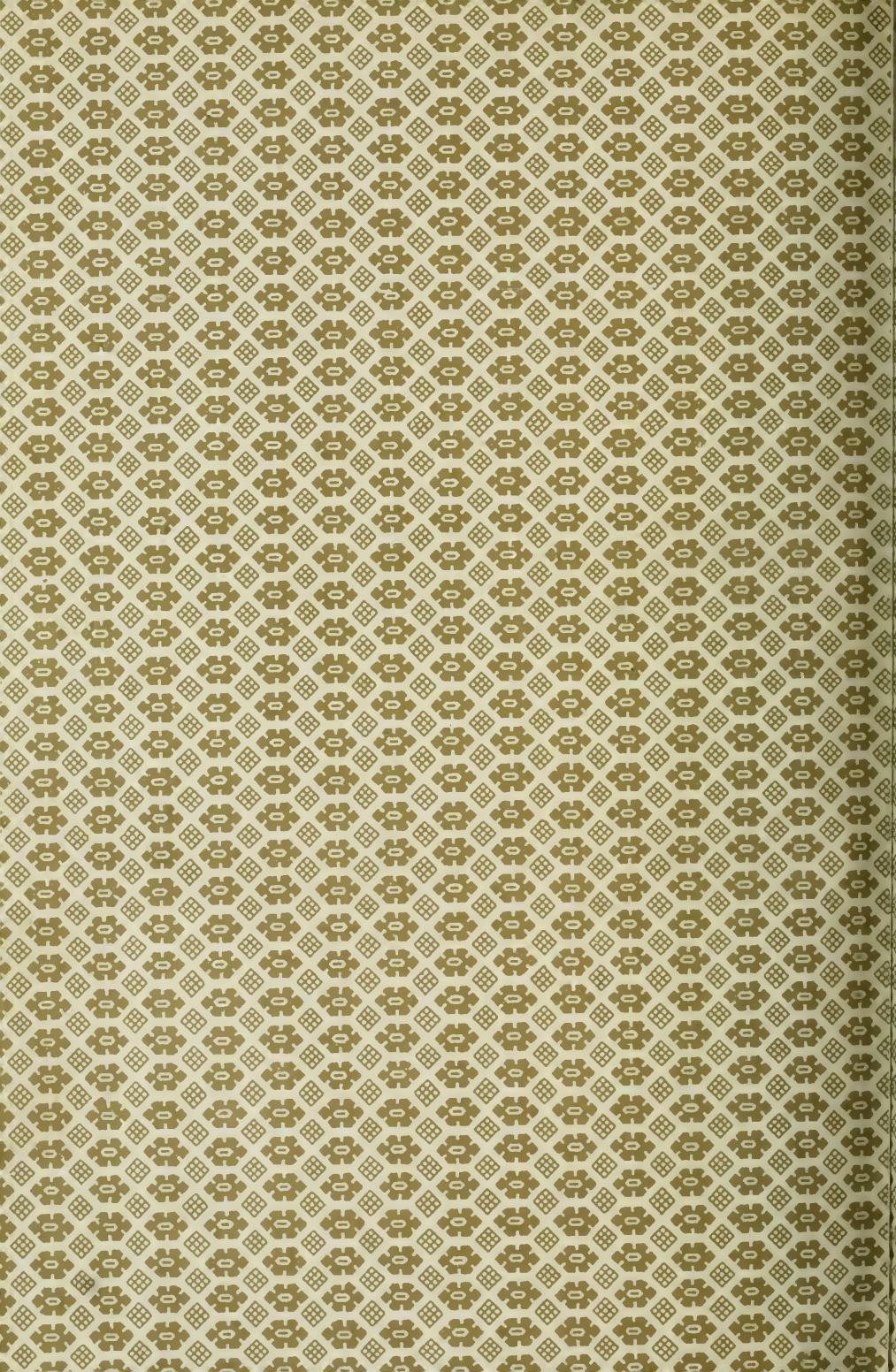

TARTALOM.

	Lap
Előszó	II—VI.
I. Oroszország s hazánk a múltban s most	1— 14
II. Vázlatok az orosz publicistika köréből	15— 24
III. Az őstermelő Oroszország	25— 66
1. Mezőgazdasági állapotok	27— 35
2. Az orosz volt jobbágyság a felszabadítás után. Visszapil- lantás a magyar volt jobbágyságra, annak állapota . .	35— 66
IV. Gabonatermelés és gabonakereskedés	67—109
1. Oroszország gabonatermelése	69— 72
2. A gabonatermelés hazánkban	72— 80
3. Az orosz gabonakereskedelem 1840-ig	80— 84
4. Az orosz gabonakereskedelem fejlődése a jelenig. . . .	85— 91
5. A magyar gabonakereskedelem fejlődése, tekintettel múltjára	91—108
V. Állattenyésztés	109—146
1. Az állattenyésztésről általában	111—114
a) A lótenyésztés	114—121
b) Szarvasmarha-tenyésztés	121—126
c) Sertés-tenyésztés	127—129
2. Az orosz és magyar juh-tenyésztés, kapcsolatban a gyapjú- kereskedelemmel	130—146
VI. Az orosz-magyar borkivitel	147—154
VII. Ipar és kereskedelmi vázlatok	155—168
1. Oroszország iparáról.	157—160
2. Kereskedés, osztrák-magyar-orosz forgalom.	160—168
VIII. Az orosz gyarmatosítási politika és keleti missioja . . .	169—180
IX. Uti emlékek (képekkel)	181—243
Odessa	183—186
Kiew, az orosz Jeruzsálem	187—192
Moszkva I, II.	193—204
Nisni-Novgorod	205—208
Kasan	209—214

	Lap
Astrachan	214—219
A kirgiz sivatag.	220—225
Kaukasusi képek	226—234
Krimiából	235—242
X. Mellékletek	243—274
I. Adatok hazánk közgazdasági változásaihoz az urbéri- ség megszüntetése után.	245—259
II. Az orosz-magyar gabonakivitel graphikai táblázata a lapok közt.	260—261
III. Kimutatás Magyarországnak Oroszországgal való árú- forgalmáról	261—273
IV. Orosz mértékek és súlyok	274

DB
926
.3
R9T5

Thallóczy, Ludwig von
Oroszország és hazánk

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 29 10 04 008 3